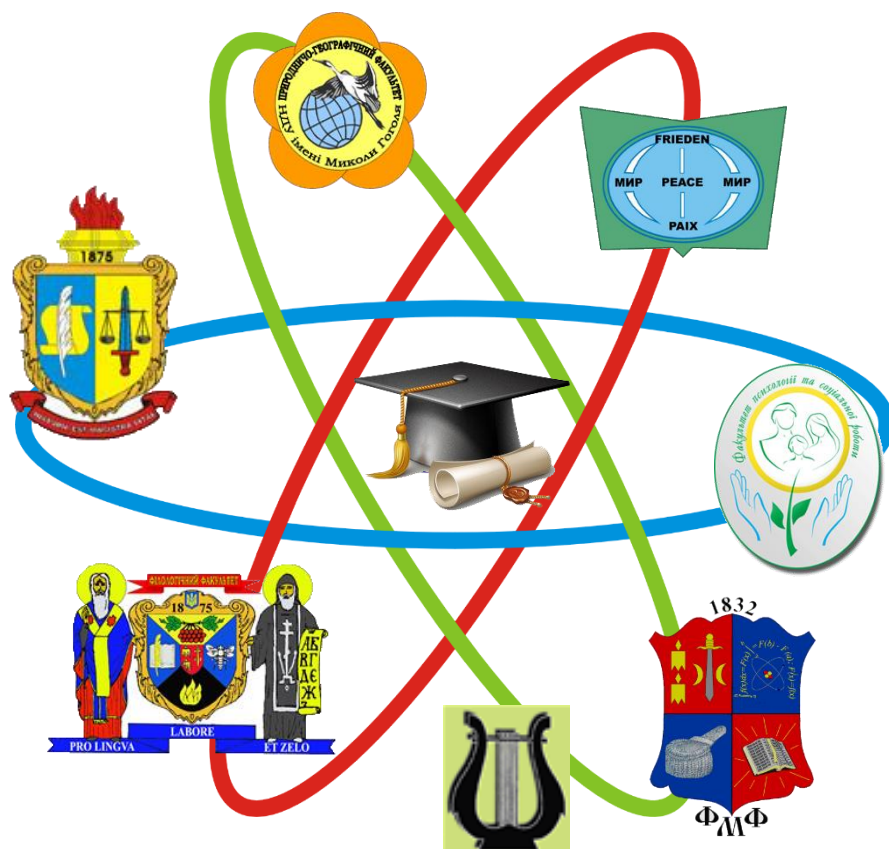

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ВИПУСК 23

2020

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 23

**Збірник наукових праць
студентів, магістрантів і аспірантів**

Ніжин
2020

УДК 378.0001-057.87
В53

**ВІСНИК
студентського наукового товариства**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 2 від 01.10.2020 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
доктор біологічних наук, професор *Кучменко О. Б.*,
кандидат педагогічних наук, професор *Коваленко Є. І.*,
доктор психологічних наук, професор *Палуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мартиненко В. В.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук,
професор *Мельничук О. В.*

Упорядник: *Іваницька О. І.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Приходько Н. О.*

В53 **Вісник** студентського наукового товариства [Електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. Вип. 23. 222 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Адреса редакційної колегії:

**вул. Графська, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600**

Підписано до друку 09.10.20
Гарнітура Arial
Замовлення № 56

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 24,02
Ум друк. арк. 25,08

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2020

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 551.4:556.53(477)

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРФОСКУЛЬПТУРИ ТЕРИТОРІЇ БАСЕЙНУ РІЧКИ УДАЙ У МЕЖАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Комар Б. М., магістрант факультету природничо-географічних і точних наук.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Філоненко Ю. М.**, кафедра географії, туризму та спорту.

У роботі описано основні характеристики річки Удай, формування її морфоскульптури. Загальна характеристика морфоскульптурних особливостей басейну Удаю та основні генетичні типи річки.

Ключові слова: морфоскульптура, екзогенні процеси, ендегенні процеси, генетичний тип, методи дослідження.

Удай – річка в Україні, на Придніпровській низовині, в межах Ічнянського, Прилуцького, Срібнянського та Варвинського районів Чернігівської області. Довжина річки 327 км, площа басейну 7030 км². Долина трапецієподібна, терасована, завширшки 2,5–3 км (до 4–6 км), Заплава двобічна, заболочена, на окремих ділянках осушена; переважна ширина 0,4–0,5 км; є стариці. Річище звивисте, завширшки 15–20 м (у верхній течії), до 20–40 м (у пониззі), завглибшки 0,3–1,5 м (місцями до 4,5 м). Похил річки 0,2 м/км. Живлення мішане, з переважанням снігового. Замерзає наприкінці листопада – на початку грудня, скресає у 2-й половині березня. Середня багаторічна витрата води Удаю (м. Прилуки) становить 4,3 м³/с. Мінералізація води змінюється протягом року: весняна повінь – 729 мг/дм³; літньо-осінній межень – 807 мг/дм³; зимовий межень – 853 мг/дм³. Воду використовують для технічних і побутових потреб, на водопостачання, зрошування.[4]

Формування поверхні території басейну Удаю відбувалось під впливом багатьох чинників. Тут мали місце давні зледеніння, ерозійна діяльність постійних і тимчасових водотоків, дія гравітації, явища карсту та суфозії, вплив біогенного та антропогенного чинника тощо. Це створило умови для виникнення й розвитку в даному регіоні України багатьох видів морфоскульптури, дослідження яких є важливим і актуальним з наукової та прикладної точки зору.

Морфоскульптура (від гр. "morphē" – форма і лат. "sculptura" – різьба, ваяння) – це середні та дрібні форми рельєфу (мезо-, мікро-, нано- і пікоформи), що утворюються внаслідок взаємодії екзогенних та ендегенних процесів, при значно переважаючому впливі перших. Саме різні типи морфоскульптури формують зовнішні морфологічні ознаки рельєфу Землі [1].

Морфоструктурні особливості басейну Удаю, як і інших регіонів планети, залежать від особливостей та масштабів прояву екзогенних процесів. Екзогенними процесами (від грецьк. – "зовні" та "походження") називають процеси, що протікають внаслідок взаємодії кам'яної оболонки (літосфери) із зовнішніми оболонками (атмосферою, гідросферою, біосферою). Енергетичною базою цих процесів, на відміну від ендегенних, є тепла енергія Сонця, а не внутрішня енергія Землі. Загалом діяльність екзогенних процесів спрямована на вирівнювання (нівелювання) нерівностей поверхні, створених діяльністю внутрішніх сил: руйнування додатних форм рельєфу (піднять, виступів) і заповнення осадочним матеріалом від'ємних форм рельєфу (западин, улоговин і т.д.).

Промениста енергія сонця, вода, лід, море, багаторічна мерзлота, вітер та сила тяжіння виступають провідними агентами екзогенних процесів, що формують морфоскульптуру земної поверхні. В залежності від чинника, що відіграв головну роль в утворенні виділяють наступні генетичні типи морфоскульптури: флювіальну, гляціальну (нівальню-гляціальну), флювіогляціальну, кріогенну та аридну, еолову, морську (абразійну, алювіально-морську, озерно-морську), гравітаційну, карстову, псевдокарстову, полігенну, антропогенну тощо.[2]

На території басейну р. Удай четвертинні відклади утворюють основні форми рельєфу й відіграють, разом з іншими фізико-географічними чинниками, істотну роль у розвитку боліт та заболочених земель. Переважно піщаний склад четвертинних утворень і незначна потужність їх товщ сприяють швидкій фільтрації атмосферних опадів у глибину до водотривкого горизонту [4]. Досліджувана площа розташовується в межах Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. Глибина залягання першого від поверхні водоносного горизонту не перевищує 6 м, але частіше

за все вона рівна 3 – 4 м. Режим цих вод знаходиться в тісному зв'язку з поверхневими водами, з атмосферними опадами, які інфільтруються, а також з відстанями від русел рік. При неглибокому заляганні рівнів ґрунтових вод (5–7 м) на порівняно близькій відстані від ріки режим характеризується поступовим весняним підйомом рівнів води (РГВ) протягом 2–3 місяців, котрий зумовлений притоком з боку корінного берега, підпором і впливом талих вод, що просочуються. На ділянках віддалених від берега на значні відстані від ріки, де глибина залягання РГВ більше 10 м і алювіальні піски перекриті суглинками, режим характеризується невеликими коливаннями рівнів, амплітуда котрих за рік рівна 0,7 м. Проте навіть така мала амплітуда коливання рівня ґрунтових вод достатня для активізації суфозійно-просадових процесів [2]. У районах розповсюдження лесових порід більша частина западинних морфоскульптур зобов'язана своїм утворенням прояву просадових властивостей лесів. Западаинам, утвореним таким шляхом, властиві головним чином округла чи овальна форми і тому в науковій літературі вони отримали назву степові блюдця. За великої їх кількості утворюється дрібно-хвилястий рельєф з чергуванням дрібних депресій та розділяючих їх гребенів [3].

Вивчення різних типів морфоскульптури вимагає проведення камеральних, польових і, при можливості, експериментальних досліджень із застосуванням широкого спектру наукових методів.

Геотектонічна будова, рельєф, клімат, водні ресурси, ґрунтовий покрив і особливості ландшафтів території басейну річки Удай є сприятливими для формування та поширення різноманітних видів морфоскульптури.

На формування поверхні басейну річки Удай найбільший вплив мали флювіальні, карстово-суфозійні, гравітаційні, антропогенні та біогенні процеси рельєфоутворення.[4]

Література

1. Бондарчук В. Г. Геоморфологія УРСР. К.: Радянська школа, 1949. 240с.
2. Волков Н. Г. и др. Морфоструктурный анализ нефтегазоносных областей Украины. К.: Наукова думка, 1981. 281с.
3. Географічна енциклопедія України. В 3 томах. Маринич та ін. К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. т.2 480 с.
4. Савон О. А. Удай тихоплинний (Минуле і сучасне річки та її притоків). Н.: Аспект-Поліграф, 2007. 191 с.

УДК 26.22

АНАЛІЗ ЗАБОРУ ВОДИ З ПРИРОДНИХ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пилипенко В. О., магістрантка факультету природничо-географічних і точних наук.
Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Остапчук В. В.**, кафедра географії, туризму та спорту

Постановка проблеми. Вода – один з найважливіших компонентів біосфери, основа життя на Землі. Водні ресурси являють собою стратегічний, життєво важливий природний ресурс, національне багатство кожної країни. Саме тому, їх вивчення та розуміння обсягів використання є таким важливим на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження природних водних об'єктів, забору води та її якості, присвячені дослідження таких вчених, як Волошина М. Д., Крюковської О. А., Іванченко А. В., Яковлева Є. О., Удода В. М., Крисінської Д. О., Курик М. В., Пономаєнка В. А., Приставки О. П.

Постановка завдань. Головним завданням даного дослідження є детальний аналіз забору води з природних водних джерел в Чернігівській області.

Виклад основного матеріалу. В Чернігівській області динаміка забору води з природних водних джерел має тенденцію до зменшення. При порівнянні показників 2013 року, а це максимальне значення за досліджуваний період – 170,1 млн м³, та 2017 року 105,1 млн м³ – мінімальне значення, ми бачимо зниження на 38,2%. Поряд з цим, як помітно з графіка (рис. 1), спостерігається зниження використання вод, зекономлених за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання на 28,1 % (2000 рік – 177,2 млн м³, 2017 – 127,4 млн м³). Загальне водоспоживання з обох вказаних джерел знизилася на 26,5 % (2013 рік – 316,3 млн м³, 2017 рік – 232,5 млн м³). Тобто динаміку забору води з природних джерел можна пояснити зменшенням використання води загалом, зокрема і через її подорожчання.

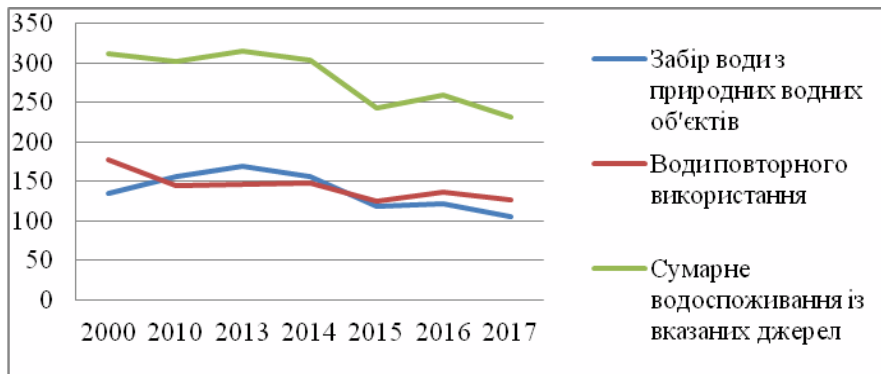

Рис. 1. Динаміка забору води з природних водних об'єктів, води повторного використання та сумарного їх значення в Чернігівській області, млн м³
(Офіційний сайт Головної служби статистики у Чернігівській області, 2019 24.05.2020)

Розглянувши динаміку забору води з природних водних об'єктів для господарських потреб в Чернігівській області (рис. 2), можна побачити стрімке його збільшення для промисловості з 2000 по 2010 рік, котре змінилося поступовим зменшенням до 2014 року, а потім різким спадом до 2015-го. Хоча в 2016 році промисловість наростила обсяги забору води, вже в 2017-му показники знову знизилися і становили рекордно мале значення за досліджуваний період – 53,7 млн м³ (спад у 49,2% порівняно з 2010 роком – 105,8 млн м³).

Стрімке зниження забору води відбулося на побутово-питні потреби з 2000 по 2010 рік, а вже з 2015 року показники трималися середньому на рівні 27,2 млн м³. Зрошення та сільськогосподарство має стабільні показники забору води з природних водних об'єктів, в середньому 0,1 млн м³ та 4,4 млн м³ води відповідно. Тоді як ставково-рибне господарство з 2010 по 2013 рік нарощували забір води, але вже з 2015 відбулося плавне зниження і мінімальний показник зафіксований в 2017 році – 7,9 млн м³.

Тобто, за даними показниками також видно зниження забору води з природних водних об'єктів в Чернігівській області. Найкраще це демонструє промисловість і побутово-питні потреби – найбільші сегменти використання води в регіоні. Така ситуація склалася через підвищення вартості споживання води та зниженням у обсягах промислового виробництва.

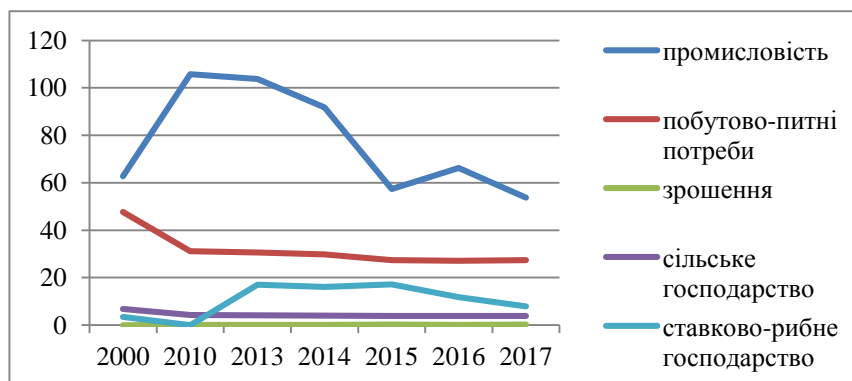
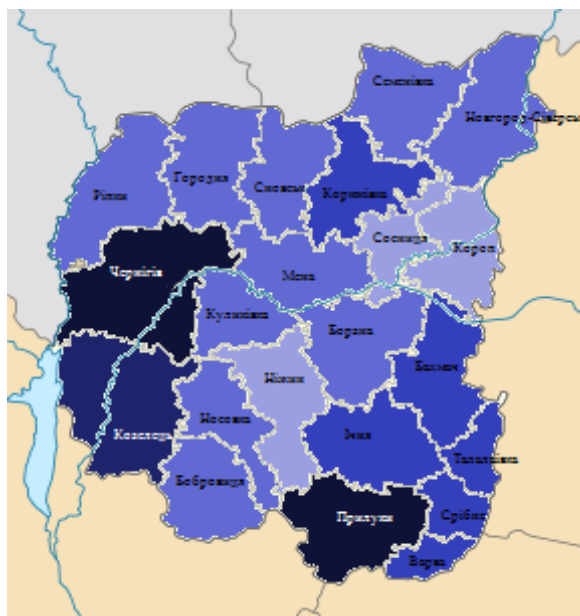

Рис. 2. Динаміка забору води з природних водних об'єктів для господарських потреб в Чернігівській області, млн м³
(Офіційний сайт Головної служби статистики у Чернігівській області, 2019 24.05.2020)

Аналізуючи ситуацію із забором води із природних водних об'єктів в Чернігівській області в розрізі адміністративних районів (рис. 3), бачимо, що найбільшими споживачами в 2017 році були Чернігівський та Прилуцький райони, що може бути пов'язане з активнішим розвитком виробництва та наявністю великих міст – 2,1 і більше млн.м³ води. До 0,5 млн м³ був забір води в 2017 році в Сосницькому, Коропському та Ніжинському районах, незважаючи на наявність міста Ніжин. Більшість районів потрапили до групи з забором води з природних водних об'єктів в 2017 році від 0,5 до 1 млн м³.

0 - 0,4	
0,5 – 1,0	
1,1 – 1,5	
1,6 – 2,0	
2,1 - <	

*Рис. 3. Забір води з природних водних об'єктів в 2017 році за районами Чернігівської області, млн м³
(Офіційний сайт Головної служби статистики у Чернігівській області, 2019 24.05.2020)*

Висновок. Для Чернігівської області характерне зменшення забору води з природних водних об'єктів та деяке збільшення частки використання зекономлених вод за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання протягом 2000-2017 років. Подібна динаміка спостерігається і при розгляді використання вод господарством, тобто наявне зниження обсягів по всіх сегментах. Також притаманні територіальна неоднорідність і переважання районів з незначними показниками забору води з природних водних об'єктів у 2017 році.

Література

1. Чернігівське управління статистики URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/> (дата звернення : 08.06.2020)

УДК 548.7:535

СПЕКТРИ ВІДБИВАННЯ MgZnO

Ващенко І. В., студентка IV курсу факультету природничо-географічних і точних наук
Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Мельничук Л. Ю.**, кафедра математики, фізики та економіки

У роботі наведено дослідження оптичних властивостей монокристалів MgZnO. Було змодельовано теоретичні спектри зовнішнього інфрачервоного відбивання в області "залишкових променів" монокристала за орієнтації електричного поля $E \perp c$ з використанням взаємно узгоджених параметрів, отриманих раніше для монокристалів оксиду магнію, оксиду цинку. Встановлено, що зміни вмісту Mg суттєво деформують спектр відбивання та зменшують відбивальну здатність.

Ключові слова: ІЧ-спектроскопія, потрійна сполука, монокристал, MgZnO.

Постановка проблеми. Оксид цинку володіє гексагональною кристалічною структурою (вюрцит), а оксид магнію – кубічною. Ці два матеріали мають різні кристалічні структури, але можуть бути об'єднані один із одним, утворюючи з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$. Отримане потрійне з'єднання розширює межі їх застосування. Залежно від концентрацій Mg і Zn потрійні з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$ можуть бути як із гексагональною кристалічною структурою (вюрцит), так і з кубічною.

MgZnO – це новий напівпровідниковий матеріал, який є відмінним кандидатом ультрафіолетових оптико-електронних пристроїв, таких як УФ-лазер та УФ-детектор, або альтернативно широких зазорів від 3,3 до 7,8 еВ. Для того, щоб використовувати ці матеріали та забезпечити оптимізацію пристрою, необхідною умовою є точне знання властивостей оптичної та смугової структури навколо основної межі поглинання [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі [2] тонкі плівки $Mg_xZn_{1-x}O/ZnO$ наносяться на підкладки зі скляного содового вапна за допомогою золь-гель-методу віджиму із різним вмістом Mg ($x = 2, 4, 6, 8$ ат. %). Рентгенівські дифракційні дослідження показують, що плівки демонструють фазу вюрциту з переважною орієнтацією на вісь c . Скануючі електронні мікрофотографії виявили, що у разі низького рівня легування утворюються круглі та овальні форми мікроструктури. Коефіцієнт пропускання тонких плівок вимірювали в діапазоні довжин хвиль 300–800 нм, а проміжок збільшувався з 3,25 еВ до 3,29 еВ при збільшенні вмісту Mg. Тонкі плівки $Mg_xZn_{1-x}O/ZnO$ ($x = 2$ ат. %) демонструють високу стабільність і швидку комутаційну поведінку ультрафіолетового світла.

У роботі [3] дослідження стосується різного вмісту ($x = 0, 1, 2,5, 5\%$) наночастинок оксиду цинку, легованих магнієм ($Mg_xZn_{1-x}O$). У спектральному аналізі на УФ-випромінюванні чітко виявлено піки поглинання при 280 і 366 нм. Оптична пропускна здатність зменшувалася зі збільшенням вмісту Mg. Приготовлені плівки перевіряли на антибактеріальну активність проти грамнегативних бактерій (бактерій *Escherichia coli DH5 α*). Ефект антибактеріальної норми композитної плівки вказував на 0 %, 67,6 %, 73,5 % та 93,3 %. Однак фізико-хімічні властивості та антибактеріальна активність сильно залежали від змін хімічної структури та збільшення вмісту Mg. Ефект допінгу Mg може посилити антибактеріальну активність ZnO для бактерій *Escherichia coli DH5 α* . Бактерицидна здатність MgZnO може бути корисною для упаковки харчових продуктів та може продовжити термін зберігання сільськогосподарської продукції.

У роботі [4] досліджували прилади глибокого ультрафіолету (DUV), що випромінюють світло та мають різні потенційні можливості. Матеріали на основі оксиду цинку з мають широку смугу пропускання та велику енергію зв'язування екситону, мають потенційне застосування у високоефективних світлодіодах DUV. Для реалізації таких оптоелектронних пристроїв необхідна модуляція смуги пропускання. Це було продемонстровано розробками сплавів $Mg_xZn_{1-x}O$ та $Be_xZn_{1-x}O$ для більш великих матеріалів.

Метою цієї роботи є дослідження оптичних властивостей потрійних з'єднань монокристалів MgZnO методом спектроскопії ІЧ-відбивання.

Виклад основного матеріалу. ZnO та MgO є з'єднаннями напівпровідників сімейства A^2B^6 . ZnO має ширину забороненої зони 3,37 еВ. MgO розглядається, як широкозонний напівпровідник, близький до діелектрика, оскільки ширина його забороненої зони становить 8,2 еВ.

Утворення твердих розчинів $Mg_xZn_{1-x}O$ з різним вмістом Mg є високою, оскільки не потребує будь-якої компенсації заряду у разі вбудовування магнію на місце цинку у кристалічній ґратці. У разі збільшення вмісту MgO відбувається збільшення ширини забороненої зони порівняно із шириною забороненої зони ZnO. Саме можливість змінювати оптичні властивості у потрібних сполуках $Mg_xZn_{1-x}O$ розширює межі їхнього застосування, оскільки дозволяє зсунути робочий діапазон лазерів, світлодіодів та фотодетекторів у бік глибшого ультрафіолету.

З'єднання $MgZnO$ демонструє два типи структури: гексагональну (вюрцит) та кубічну, залежно від більшого або меншого вмісту Mg. Зміна вмісту Mg значно спотворює спектр відбивання та зменшує відбивальну здатність. Дивлячись на потрібний сплав $Mg_xZn_{1-x}O$ видно, що площа структури знаходиться у діапазоні від 200 до 1000 cm^{-1} . Про можливість моделювання напівпровідникової або діелектричної структури, складеної з оптично-анізотропної плівки з використанням багатоосцилометричної математичної моделі для орієнтацій $E \perp c$, що показані у роботах [5, 6]. Структури $Mg_xZn_{1-x}O$ моделюється за використання взаємодії параметрів монокристалів MgO та ZnO для орієнтації $E \perp c$.

Керуючись формулами, які враховують взаємодію ІЧ-випромінювання з фононною та плазмовою підсистемами плівки, для орієнтації $E \perp c$ можна проводити теоретичні дослідження спектрів ІЧ-відбивання від поверхні $Mg_xZn_{1-x}O$. Розрахунок проводили на основі моделі діелектричної проникності з адитивним внеском оптично-активних фононів ν_T та плазмонів ν_p [5, 7]:

$$\varepsilon(\nu) = \varepsilon_1(\nu) + i\varepsilon_2(\nu) = \varepsilon_\infty + \frac{\varepsilon_\infty(\nu_L^2 - \nu_T^2)}{\nu_T^2 - \nu^2 - i\nu\gamma_f} - \frac{\nu_p^2 \varepsilon_\infty}{\nu(\nu + i\gamma_p)}, \quad (1)$$

де ν_L , ν_T – частоти поперечного та поздовжнього оптичних фононів; γ_f – коефіцієнт затухання оптичного фонона; γ_p і ν_p – коефіцієнти затухання і частота плазмонного резонансу.

За нормального падіння на межу поділу повітря–середовище коефіцієнт відбивання $R(\nu)$ описується наступним виразом:

$$R(\nu) = \left| \frac{(n(\nu) - 1)}{(n(\nu) + 1)} \right|^2. \quad (5)$$

Використовуючи багатоосциляторну математичну моделі, можна змоделювати спектри ІЧ-відбивання. Параметри осциляторів для монокристалів MgO та ZnO подано у табл. 1.

Таблиця 1

Взаємно узгоджені об'ємні параметри монокристалів оксиду магнію та оксиду цинку ($T = 293 K$) за орієнтації $E \perp c$

Монокристал	ε_0	ε_∞	ν_T, cm^{-1}	ν_L, cm^{-1}
ZnO	8,1	3,95	412	591
MgO	2,98	9,39	416	738

На рис. 1 подано теоретичні спектри ІЧ-відбивання для монокристалів MgO (крива 1) та ZnO (крива 2).

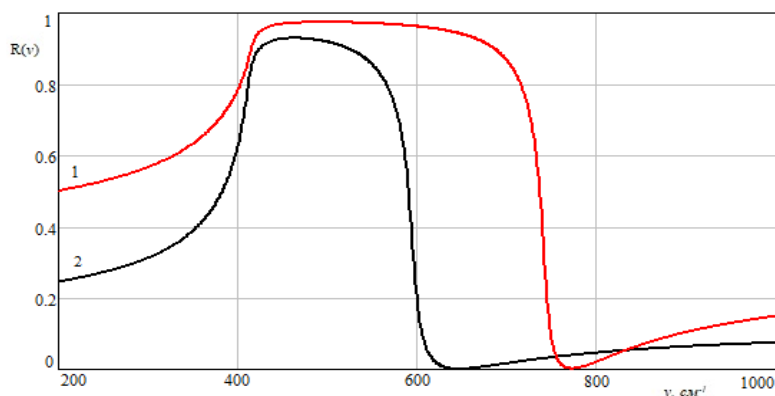

Рис. 1. Теоретичні спектри ІЧ-відбивання $R(\nu)$ монокристалів MgO (1) та ZnO (2) при орієнтації $E \perp c$

Як видно, область "залишкових променів" досліджуваних монокристалів розташована в діапазоні 400–800 см^{-1} . ZnO характеризується значною анізотропією фононних властивостей та слабкою анізотропією плазмонних підсистем. Таким чином, монокристали є гарним об'єктом для моделювання та корисним для вивчення анізотропії оптичних та електрофізичних властивостей спектроскопії ІЧ-відбивання та поверхневих поляритонів за наявності довгохвильових оптичних коливань решітки з електронною плазмою напівпровідників.

Для розрахунків та моделювання спектрів ІЧ-відбивання використовувався математичний редактор MATHCAD.

Розрахунок спектрів відбивання проводили для випадку, коли падаюче електричне поле E було перпендикулярним до оптичної осі кристала c : $E \perp c$.

Розрахунок проведено за використання співвідношень Крамерса–Кроніга та Лідденна–Сакса–Теллера, отриманих авторами [7] і наведених у табл. 2 (частоти та коефіцієнти затухання, см^{-1}).

Таблиця 2

Параметри досліджуваних зразків

Зразок	ϵ_{∞}	ν_{TO1}	ν_{LO1}	γ_1	ν_{TO2}	ν_{LO2}	γ_2	ν_{TO3}	γ_3
$\text{Mg}_{0,47}\text{Zn}_{0,53}\text{O}$	3,1	385	386	5,0	436	636	20	730	40
$\text{Mg}_{0,51}\text{Zn}_{0,49}\text{O}$	3,2	388	401	5,1	440	662	5,0	687	25
$\text{Mg}_{0,56}\text{Zn}_{0,44}\text{O}$	3,1	385	390	4,8	439	694	20,5	712	40
$\text{Mg}_{0,60}\text{Zn}_{0,40}\text{O}$	3,1	389	395	9,0	447	702	10	728	20

На рис. 2 подано теоретичні спектри ІЧ-відбивання для монокристала $\text{Mg}_x\text{Zn}_{1-x}\text{O}$ при $x = 0,47$ (чорна лінія), $x = 0,51$ (червона лінія), $x = 0,56$ (зелена лінія), $x = 0,60$ (блакитна лінія). Спектри змодельовано за використання взаємно узгоджених даних, вказаних у табл. 2.

З рис. 2 видно, що усі зразки потрійного сплаву показують два діапазони відбивання. Перший діапазон знаходиться біля 400 см^{-1} , а другий – біля 650 см^{-1} , як і вказано у роботі [7]. Зрозуміло, що в околі 400 см^{-1} два діапазони осциляторів частотами 385 і 440 см^{-1} належать до фононів кубічного $\text{Mg}_x\text{Zn}_{1-x}\text{O}$, тоді як смуга генератора з частотою $\sim 700 \text{ см}^{-1}$ обумовлена режимом домішки.

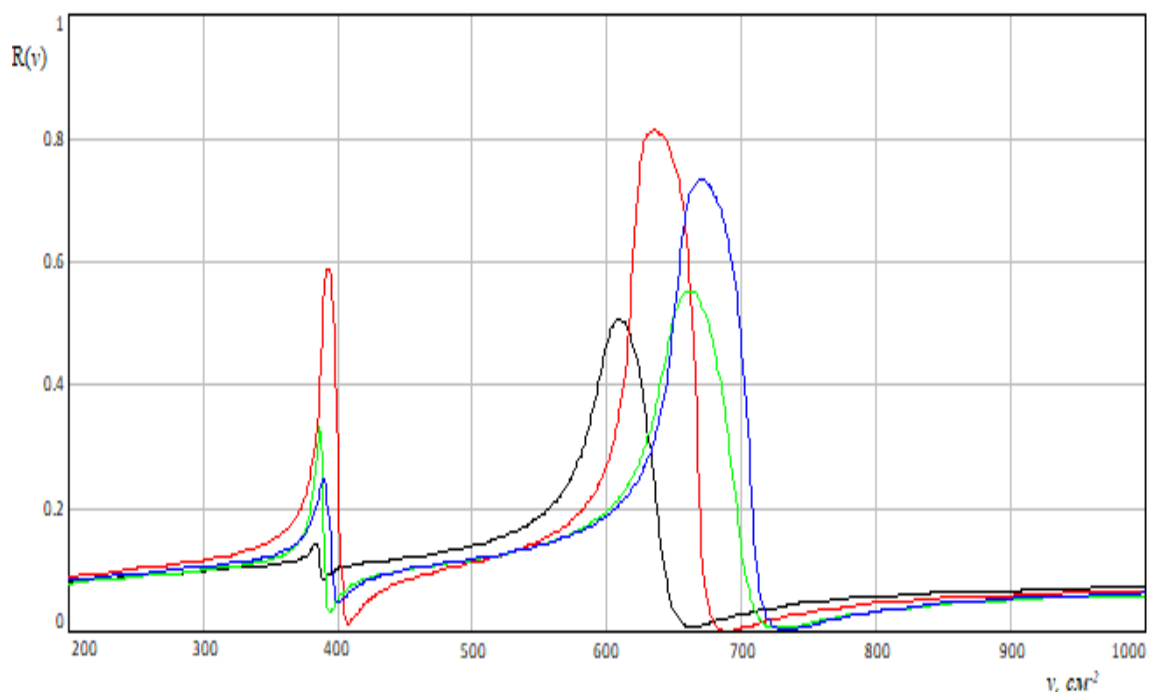

Рис. 2. Теоретичні спектри ІЧ-відбивання $R(\nu)$ монокристала $\text{Mg}_x\text{Zn}_{1-x}\text{O}$:
 $x = 0,47$ (чорна лінія), $x = 0,51$ (червона лінія),
 $x = 0,56$ (зелена лінія), $x = 0,60$ (блакитна лінія)

Як недоліки решітки, так і порушення легування, можуть спричинити режим домішки, що спостерігається також у шестикутних тонких плівках MgZnO .

Висновки та перспектива подальших досліджень. Комп'ютерний експеримент ІЧ-спектрів дозволив змодельовати теоретичні спектри ІЧ-відбивання структури $Mg_xZn_{1-x}O$ при $x = 0,47$, $x = 0,51$, $x = 0,56$, $x = 0,60$ для орієнтації $E \perp C$. Методом ІЧ-спектроскопії зовнішнього відбивання отримано оптичні характеристики монокристалів $Mg_xZn_{1-x}O$. Показано, що зміна вмісту Mg суттєво деформує спектр відбивання та зменшує відбивальну здатність.

Встановлено, що структури $Mg_xZn_{1-x}O$ добре моделюються у разі використання взаємно узгоджених параметрів, наведених у табл. 1, 2 для монокристалів оксиду магнію, оксиду цинку за орієнтації $E \perp c$. Це підтверджує перспективність неруйнівного методу ІЧ-спектроскопії під час визначення оптичних характеристик потрійних з'єднань $MgZnO$.

Література

1. John L. Morrison, Jesse Huso, Heather Hoeck, Erin Casey, James Mitchell, Leah Bergman, M. Grant Norton Optical properties of ZnO and MgZnO nanocrystals below and at the phase separation range // Journal of Applied Physics. – 2008. – V. 104. – P. 123519 (6).
2. Jun-Dar Hwang, Wei-Lin Huang, Sheng-Beng Hwang Post-oxidation effects on $Mg_xZn_{1-x}O/ZnO$ bilayer metalsemiconductormetal photodetectors // Journal of Applied Physics. – 2019. – V. 791. – P. 747–752.
3. Gopinath Kasi, Karthika Viswanathan, Kambiz Sadeghi, Jongchul Seo Optical, thermal, and structural properties of polyurethane in Mg-doped zinc oxide nanoparticles for antibacterial activity // Progress in Organic Coatings. – 2019. – V. 133. – P.309–315.
4. Ying-Jie Lu, Zhi-Feng Shi, Chong-Xin Shan, and De-Zhen Shen ZnO-based deep-ultraviolet light-emitting devices // Chinese Physics B. – 2017. – V. 26, N. 4. – P. 047703 (9).
5. Венгер Є.Ф., Мельничук О.В., Пасічник Ю.А. Спектроскопія залишкових променів. – К.: Наук. думка, 2001. – 191 с.
6. Дзюба В.П., Кульчин Ю.Н., Амосов А.В., Стороженко Д.В. Оптика діелектрических нанообъектов и наносистем // Вестник ДВО РАН. – 2015. – С. 79–88.
7. Chen J., Shen W.Z. Long-wavelength optical phonon properties of ternary $MgZnO$ thin films // Appl. Phys. Letters. – 2003. – V.83, N.11. – P. 2154–2156.

УДК 621.313.333.07

ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ ПЕРЕТВОРЮВАЧА ЧАСТОТИ ДЛЯ КЕРУВАННЯ ТРИФАЗНИМИ АСИНХРОННИМИ ДВИГУНАМИ

Стрілець М. В., магістрант факультету природничо-географічних та точних наук
Науковий керівник – д-р фіз.-мат. наук, проф. **Мельничук О. В.**, кафедра математики, фізики та економіки

Наразі значна частина видобутої електричної енергії в промисловості споживається трифазними асинхронними двигунами з короткозамкненим ротором. Втім, досі часто використовуються малоефективні, з точки зору енергоспоживання, застарілі методи керування частотою обертання валу двигуна. В даній статті висвітлюються переваги керування асинхронними двигунами за допомогою перетворювачів частоти.

Ключові слова: енергоефективність, асинхронний двигун, перетворювач частоти.

Frequency changer efficient energy use for asynchronous three-phase motors control. Currently, asynchronous three-phase motors with cage rotors consume the bulk of electric energy in the industry. However, some methods of shaft speed control are still used being outdated from the point of view of energy efficiency. This article highlights some benefits of controlling asynchronous three-phase motors with frequency changers.

Key words: efficient energy use, asynchronous motors, frequency changer

1. Вступ

В промисловості більше 60% електроенергії споживається асинхронними електродвигунами – в насосних, компресорних, вентиляційних і інших установках. [9] Це найбільш простий, а тому дешевий і надійний тип двигуна.

Технологічний процес різних виробництв в промисловості вимагає гнучкого керування частотою обертів різних механізмів. Завдяки бурхливому розвитку електронної та обчислювальної техніки, а також прагненню знизити витрати електроенергії з'явилися пристрої для економного управління електродвигунами різного типу. У цій статті якраз і поговоримо про те, як забезпечити максимально ефективно управління електроприводом.

Велика частина електричної енергії, споживаної виробничими і технологічними установками, використовується для виконання механічної роботи. [8, 9] Для приведення в рух робочих органів різних виробничих і технологічних механізмів переважно використовуються асинхронні електричні двигуни з короткозамкнутим ротором (надалі саме про даний тип електродвигуна і будемо вести розповідь). [3] Сам електродвигун, його система управління і механічний пристрій, що передає рух від вала двигуна до виробничого механізму, утворюють систему електричного приводу.

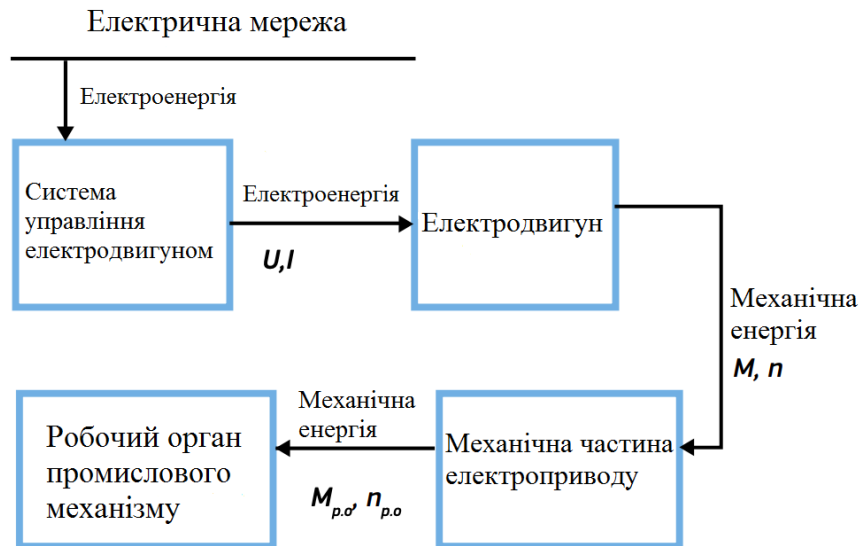

Рис. 1. Система електричного приводу

Наявність мінімальних втрат електроенергії в обмотках за рахунок регулювання частоти обертання двигуна, можливість плавного пуску за рахунок рівномірного збільшення частоти і напруги - це основні постулати ефективного управління електродвигунами.

Адже раніше існували і до сих пір існують такі способи управління двигуном, як:

- реостатне регулювання частоти шляхом введення додаткових активних опорів в ланцюзі обмоток двигуна, послідовно закорочуваних контакторами;
- зміна напруги на затискачах статора, при цьому частота такої напруги постійна і дорівнює частоті промислової мережі змінного струму;
- ступеневе регулювання шляхом зміни числа пар полюсів обмотки статора.

Але ці та інші способи регулювання частоти несуть з собою головний недолік – значні втрати електричної енергії, а ступінчасте регулювання по визначенню є недостатньо гнучким способом. [1, 3, 9]

2. Втрати електричної енергії під час роботи асинхронного двигуна

Зупинимося детальніше на електричних втратах, що виникають в асинхронному електродвигуні.

Робота електричного приводу характеризується цілим рядом електричних і механічних величин.

До електричних величин відносяться

- напруга мережі;
- сила струму електродвигуна;
- магнітний потік;
- електрорушійна сила.

Основними механічними величинами є:

- частота обертання n (об/хв),
- обертовий момент M (Н*м) двигуна,
- механічна потужність електродвигуна P (Вт), визначається добутком моменту на частоту обертання: $P=(M*n)/(9,55)$. [3, 12]

Для позначення швидкості обертального руху поряд з частотою обертання n використовується й інша відома з фізики величина – кутова швидкість ω , яка виражається в раді-анах за секунду (рад/с). Між кутовою швидкістю ω і частотою обертання n існує наступна залежність:

$$\omega = \frac{(2 * \pi * n)}{60} = \frac{n}{(9,55)}$$

при врахуванні якої формула набуває вигляду:

$$P = M * \omega(2)$$

Залежність моменту двигуна M від частоти обертання його ротору n називається механічною характеристикою електродвигуна. Відзначимо, що при роботі асинхронного електродвигуна зі статора до ротору передається через повітряний зазор за допомогою електромагнітного поля так звана електромагнітна потужність:

$$P_{эм} = M * \omega_0$$

Частина цієї потужності передається на вал ротора у вигляді механічної потужності відповідно до виразу (2), а інша частина виділяється у вигляді втрат в активному опорі всіх трьох фаз роторних обмоток.

Ці втрати, що названі електричними, становлять:

$$\Delta P_{эл} = 3 * I^2 * r$$

Таким чином, електричні втрати визначаються квадратом струму, що проходить по обмотках.

Вони в більшій мірі визначаються навантаженням асинхронного електродвигуна. Всі інші види втрат, окрім електричних, в меншій мірі залежні від навантаження двигуна. [2, 4]

Тому розглянемо, як змінюються електричні втрати асинхронного двигуна при регулюванні частоти обертання.

Електричні втрати в обмотці ротора електродвигуна виділяються у вигляді тепла всередині двигуна і тому означають його нагрівання. Очевидно, чим більші електричні втрати в роторі, тим менше ККД двигуна і менш економічна його робота.

Враховуючи, що втрати в статорі приблизно пропорційні втратам в роторі, більш зрозуміле прагнення зменшити електричні втрати в роторі. Тому метод регулювання частоти обертання двигуна є економічним, якщо при регулюванні втрати в роторі відносно невеликі.

Із аналізу виразів випливає, що найекономішій спосіб управління двигунами полягає в близькій до синхронній частоті обертання ротора. [1, 10]

3. Частотно-регульовані приводи

В різних сферах промисловості, що використовують насосне, вентиляційне обладнання, конвеєрні установки, об'єкти генерації (ТЕЦ, ГРЕС і т.п.) та ін. застосовуються такі установки, як частотно-регульовані приводи (ЧРП), також звані перетворювачами частоти (ПЧ). Дані установки і дозволяють змінювати частоту і амплітуду трифазної напруги, що надходить на електродвигун, за рахунок чого і досягається гнучка зміна режимів роботи керуючих механізмів. [7]

3.1. Наведемо опис існуючих перетворювачів частоти.

Конструктивно ПЧ складається з функціонально зв'язаних блоків: блок вхідного трансформатора (шафа трансформатора); багаторівневого інвертора (шафа інвертора) і системи управління і захисту з блоком введення і відображення інформації (шафа управління і захисту).

У шафі вхідного трансформатора проводиться перетворення енергії від трифазного джерела живлення до багаторівневого інвертора.

Багаторівневий інвертор складається з уніфікованих модулів - перетворювачів. Кількість модулів визначається конкретним конструктивом і виробником. Кожен модуль обладнаний випрямлячем і фільтром постійного струму з мостовим інвертором напруги на сучасних IGBT транзисторах (біполярний транзистор з ізольованим затвором). Спочатку випрямляється вхідний змінний струм, а потім за допомогою напівпровідникового інвертора перетворюється на змінний струм з регульованою частотою і напругою.

Система управління і захисту розташовується в шафі управління і захисту і представлена багатфункціональним мікропроцесорним блоком з системою живлення, пристроєм введення-введення інформації та первинними сенсорами електричних режимів роботи перетворювача. [5, 8]

4. Аналіз енергоефективності різних способів регулювання асинхронних двигунів

На підставі даних, отриманих компанією Mitsubishi Electric, щодо роботи електровентиляторів, оцінимо потенціал енергозбереження при впровадженні перетворювачів частоти. [6]

Спочатку подивимося, як змінюється потужність при різних режимах регулювання двигуна:

4.1 Потужність, що споживається при регулюванні дроселюванням (при номінальному числу обертів електродвигуна)

На графіку нижче зображена діаграма загальної залежності при зміні використання (продування) повітря вентилятором від 100% до 70% в процесі дросельного регулювання.

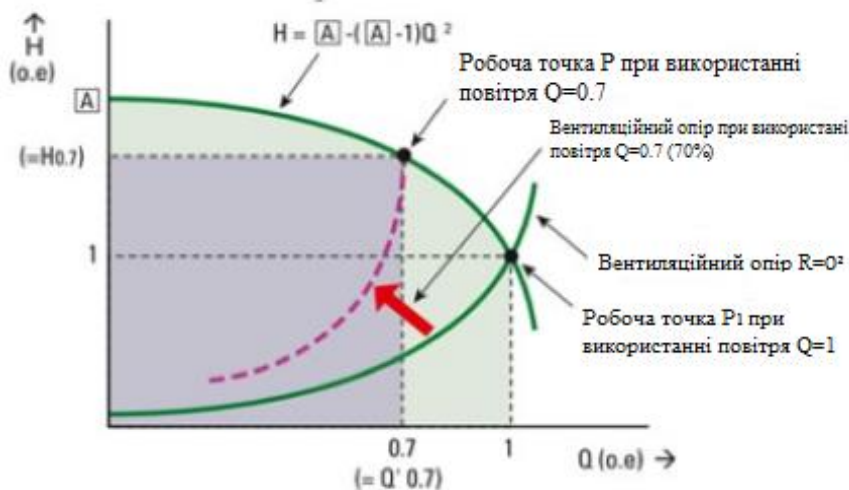

Рис. 2. Графік залежності тиску повітря від його використання при номінальній частоті обертання двигуна

$H=1$ – номінальний тиск повітря

$Q=1$ – номінальне використання повітря

Необхідна потужність на валу P_1 при $Q=1$ являє собою номінальну потужність на валу (кВт) вентилятора. Потужність на валу $P_{0.7}$, що необхідна при $Q_{0.7}$ наступна:

$$P_{0.7} = P_1 \cdot Q_{0.7}^3$$

Якщо ККД електродвигуна становить η_M , то вхідна потужність $P_{вх1}$ при $Q=1$ і вхідна потужність $P_{вх0.7}$ при $Q=0.7$ визначаються за такими формулами:

$$P_{вх1} = P_1 / \eta_M \text{ (кВт)},$$

$$P_{вх0.7} = P_{0.7} / \eta_M \text{ (кВт)}$$

4.2. Потужність, що споживається при регулюванні швидкості обертання за допомогою перетворювача частоти

На аналогічному графіку наведемо приклад залежності при зміні регульованого об'єму повітря, що видувається вентилятором, від 100% до 70%, але вже шляхом регулювання частотою.

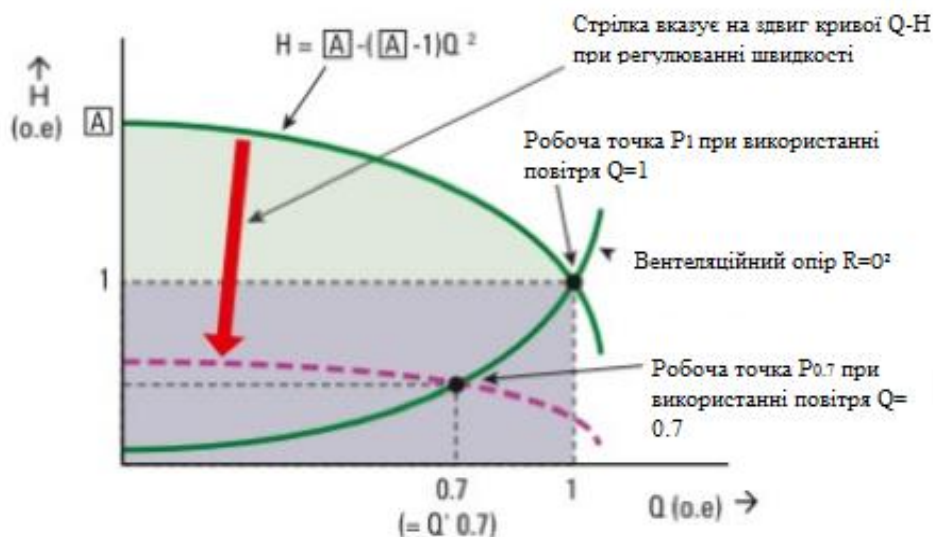

Рис. 3. Графік залежності тиску повітря від його використання при роботі від ПЧ

Вхідна потужність $P_{вх1}$, необхідна при $Q=1$, та сама, що й при номінальному числу обертів електродвигуна:

$$P_{вх1} = P_1 / \eta_M \text{ (кВт)},$$

З іншого боку, якщо 70% повітря це $Q=0.7$, робоча точка, що виходить з графіку $P_{0.7}$. Потужність на валу $P_{0.7}$, необхідна в даному випадку, наступна (із врахуванням законів пропорційності, що можуть бути застосовані для вентиляторів):

$$P_{0.7} = P_1 * Q_{0.7}^3 = P_1 * Q_{0.7}^3$$

З цього випливає, що вихідна потужність, необхідна в даному випадку при ККД перетворювача частоти η_{inv} , наступна:

$$P_{вх0.7} = (P_{0.7}) / (\eta_M * \eta_{inv}) = (P_1 * Q_{0.7}^3) / (\eta_M * \eta_{inv}) \text{ (кВт)}$$

4.3. Розрахунок енергоефективності вентиляторів за методикою запропонованою компанією Mitsubishi Electric.

ККД електродвигуна: 96,5%;

ККД частотно-регульованого приводу: 97%;

Потужність на валу вентилятора при номінальному об'ємі 1100 кВт;

Характеристика вентилятора: $N = 1,4$ в.о. при $Q = 0$;

Повний робочий час за рік: 8000 год.

Режими роботи вентилятора згідно з графіком:

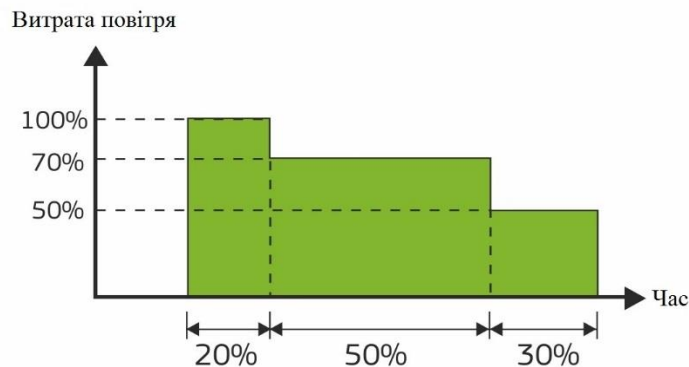

Рис. 4. Графік роботи вентилятора

З графіка отримуємо наступні дані:

100% кількості повітря - 20% часу роботи за рік;

70% кількості повітря - 50% часу роботи за рік;

50% кількості повітря - 30% часу роботи за рік. [6, 10, 11]

4.3.1. Розрахунок витрат електроенергії при дросельному регулюванні:

Якщо $P_{100}=100\%$ використаного повітря, $P_{70}=70\%$ використаного повітря та $P_{50}=50\%$ використаного повітря, отримуємо:

$$P_{100} = P_1 / \eta_M = 1100 / (0.965) = 1140 \text{ кВт},$$

$$P_{70} = P_{0.7} / \eta_M = (P_1 * Q_{0.7}^3 * N_{0.7}) / \eta_M = (1100 * 0.7^3 * 1.204) / (0.965) = 961 \text{ кВт},$$

$$P_{50} = P_{0.5} / \eta_M = (P_1 * Q_{0.5}^3 * N_{0.5}) / \eta_M = (1100 * 0.5^3 * 1.3) / (0.965) = 741 \text{ кВт},$$

При цьому відмітимо, що значення $N_{0.7}$ і $N_{0.5}$ із графіку:

$$N_{0.7} = A - (A-1) * Q^2 = 1.4 - (1.4-1) * 0.7^2 = 1.204 \text{ в.о.},$$

$$N_{0.5} = A - (A-1) * Q^2 = 1.4 - (1.4-1) * 0.5^2 = 1.3 \text{ в.о.},$$

Тобто при використанні 70% і 50% повітря, тиск створюваний вентилятором буде 1.204 в.о. і 1.3 в.о. відповідно.

Потужність споживана вентилятором за рік буде рівна сумі добутків необхідної затрачуваної потужності в тому чи іншому режимі роботи на час роботи в даному режимі і складатиме:

$$P_c = 1140 * 8000 * 0.2 + 961 * 8000 * 0.5 + 741 * 8000 * 0.3 = 7\,446\,400 \text{ кВт*год/рік}$$

4.3.2. Розрахунок витрат електроенергії при частотному регулюванні:

Аналогічно розрахункам вище приймем, що якщо $P_{100}=100\%$ використаного повітря, $P_{70}=70\%$ використаного повітря і $P_{50}=50\%$ використаного повітря:

$$P_{100} = P_1 / (\eta_M * \eta_{inv}) = 1100 / (0.965 * 0.97) = 1176 \text{ кВт}$$

$$P_{70} = (P_{0.7} \cdot Q_{0.7^3}) / (\eta_M \cdot \eta_{inv}) = (1100 \cdot 0.7^3) / (0.965 \cdot 0.97) = 403 \text{ кВт}$$

$$P_{50} = (P_{0.5} \cdot Q_{0.5^3}) / (\eta_M \cdot \eta_{inv}) = (1100 \cdot 0.5^3) / (0.965 \cdot 0.97) = 147 \text{ кВт}$$

Споживча потужність скаладатиме:

$$P_c = 1176 \cdot 8000 \cdot 0.2 + 403 \cdot 8000 \cdot 0.5 + 147 \cdot 8000 \cdot 0.3 = 3\,846\,400 \text{ кВт} \cdot \text{ч} / \text{рік}$$

Економія між роботою під номінальним навантаженням і роботою з можливістю регулювання швидкості обертання двигуна за допомогою ПЧ буде рівна:

$$7\,446\,500 \text{ кВт} \cdot \text{год} / \text{рік} - 3\,846\,400 \text{ кВт} \cdot \text{год} / \text{рік} = 3\,600\,100 \text{ кВт} \cdot \text{год} / \text{рік}$$

Врахуємо тариф на електроенергію рівним: 1 кВт·год = 1.62 грн

Отримаємо економію в грошовому виразі:

$$3\,600\,100 \text{ кВт} \cdot \text{год} / \text{рік} \cdot 1.62 \text{ грн} / \text{кВт} \cdot \text{год} = 5\,832\,000 \text{ грн} / \text{рік}$$

5. Висновок

Практика реалізації подібних проектів дозволяє з врахуванням затрат на обслуговування і ремонту, а також вартість самих дорогих перетворювачів частоти домогтися терміну окупності в 3 роки.

Як показують цифри, в економічній доцільності впровадження частотно-регульованих приводів сумніватись не доводиться. Однак тільки економією ефект від їх впровадження не обмежиться. ПЧ забезпечує плавний пуск електродвигуна, значно зменшуючи його зношування. [10]

Література

1. Васюра А. С. Елементи та пристрої систем управління і автоматики / А. С. Васюра. – Вінниця: ІЗМН – ВДТУ, 1999. – 157 с.
2. Електричні машини і апарати: навчальний посібник / Ю.М. Куценко, В.Ф. Яковлев та ін. – К.: Аграрна освіта, 2013. – 449 с.
3. Павленко Т. П. Автоматизований електропривод загальнопромислових механізмів. Конспект лекцій (для студентів усіх форм навчання за спеціальністю 141 – Електроенергетика, електротехніка, електромеханіка) / Т. П. Павленко, О. В. Донець, О. М. Петренко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 132 с.
4. Панченко А. М. Математична модель асинхронного двигуна / А. М. Панченко. // Системи озброєння і військова техніка. – 2006. – С. 29–32.
5. Перетворювач частоти [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії.. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%87_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B8.
6. Преобразователь частоты. Курс "Энергосбережение" [Електронний ресурс] // Mitsubishi Electric Corporation. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://orgnew-www.mitsubishielectric.com/fa/assist/e-learning/pdf/rus/3-INVERTER_Energy_Saving_na_rus.pdf.
7. Расчет надежности электроприводов при внедрении преобразователей частоты / А.С. Карандаев, А.А. Шеметова, О.И. Карандаева и др. // Изв. вузов. Электромеханика. 2010. № 1. - С. 59-64.
8. Соколова К. А. Принцип роботи частотного перетворювача / Соколова К. А.. // Автоматизація технологічних і бізнес-процесів. – 2013. – №15. – С. 38–40.
9. Функціональне діагностування енергоефективності електромеханічних систем: Монографія / О.О. Закладний – К.: Видавництво "Лібра", 2013. – 195 с.: ил.
10. Частотно-регулируемые приводы как основа эффективного управления электродвигателями. // Клуб правильных инженеров. – 2019. – №4. – С. 3–6.
11. Щербінін О.Є. Аналіз сучасних засобів енергозбереження при роботі асинхронних двигунів [Електронний ресурс] / Щербінін О.Є., Чернецький В.А. // УДК 621.313.57. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/download/55114/324389/file/2018_4_6.pdf.
12. Электрические машины: учебник для студ. образоват. учреждений сред. проф. образования / М. М. Кацман. – 6-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр "Академия", 2006. – 496 с.

ОПТИЧНА АНІЗОТРОПІЯ МОНОКРИСТАЛІВ НІТРИДУ ГАЛІЮ

Чубак Н. Г., студентка IV курсу факультету природничо-географічних і точних наук
Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Мельничук Л. Ю.**, кафедра математики, фізики та економіки

У роботі проведено дослідження оптичних властивостей монокристалів нітриду галію. Зафіксовано, що спектри відбивання, отримані методом ІЧ-спектроскопії зовнішнього відбивання, дозволяють прогнозувати оптичні властивості GaN, а саме: оптичну анізотропію монокристалів нітриду галію.

Ключові слова: монокристал, нітрид галію, напівпровідник, спектри ІЧ-відбивання.

Постановка проблеми. Нітрид галію і його тверді розчини є одними з перспективних оптоелектронних матеріалів. Спектр їхнього застосування доволі широкий: світлодіоди синього та зеленого діапазонів видимого спектра, світлодіоди УФ-діапазону, активні середовища лазерних діодів тощо.

На основі зареєстрованих експериментальних спектрів ІЧ-відбивання в області "залишкових променів" можна визначити оптичні властивості монокристала, не руйнувати його при цьому. На спектрах візуально прослідковується відмінність між ними, що вказує на наявну оптичну анізотропію в ІЧ-спектрах для монокристала.

Такий аналіз оптичних властивостей монокристала дає можливість розширити й доповнити дані до відомих параметрів нітриду галію, а також виявити нові можливості його практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Агеяна В. Ф. та ін. [4] досліджуються оптичні властивості об'ємних монокристалів нітриду галію. Для цього кристали було вирощено методом хлорид-гідридної газофазної епітаксії на сапфіровій підкладці. На ранній стадії був реалізований тривимірний режим росту з подальшою зміною на двовимірний режим. У декількох характерних діапазонах зразка досліджено спектри екситонного відбивання та раманівського розсіювання.

У статті [3] описане розсіювання раманівських спектрів, які проводилися за кімнатної температури, коли більшість донорних електронів брали участь у формуванні фонон-плазмонних мод.

Авторським колективом [5] були проведені оптичні дослідження плівок нітриду галію, легованих кремнієм ($N_{Si} = 1,5 \cdot 10^{19} \text{ см}^{-3}$), вирощених методом газофазної епітаксії із метал-органічних сполук на підкладках сапфіру (Al_2O_3), орієнтованих уздовж кристалографічної осі с.

Мета статті полягає у дослідженні оптичної анізотропії монокристалів нітриду галію з урахуванням експериментальних і теоретичних спектрів відбивання реальних монокристалів нітриду галію.

Виклад основного матеріалу. Для опису реальних спектрів відбивання користуються частотною залежністю діелектричної проникності $\epsilon(\nu)$ у вигляді [6, ст. 306]:

$$\epsilon(\nu) = \epsilon_{\infty} \frac{\nu^2 - \nu_L^2}{\nu^2 - \nu_T^2 + i\nu\gamma_f} - \frac{\nu_p^2 \epsilon_{\infty}}{\nu(\nu + \gamma_p)}, \quad (1)$$

де ϵ_0 – статична діелектрична проникність; ϵ_{∞} – високочастотна діелектрична проникність; ν_{TO} – частота поперечних оптичних фононів; ν_{LO} – частота поздовжніх оптичних фононів; γ_f – коефіцієнт затухання оптичного фонона; γ_p і ν_p – коефіцієнт затухання та частота плазмового резонансу відповідно.

Рівняння (1) можна подати через дійсну і уявну частини діелектричної проникності $\epsilon(\nu) = \epsilon_1(\nu) + i\epsilon_2(\nu)$. Ці частини в оптичному діапазоні пов'язані з показником заломлення n і поглинання k та можуть бути записані у вигляді:

$$\epsilon_1(\nu) = n^2(\nu) - k(\nu), \quad (2)$$

$$\epsilon_2(\nu) = 2n(\nu) \cdot k(\nu). \quad (3)$$

Коефіцієнт відбивання $R(\nu)$ комплексного показника заломлення пов'язаний відповідно із головними показниками заломлення n і поглинання k формулою:

$$R(\nu) = \frac{[n(\nu) - 1]^2 + k^2(\nu)}{[n(\nu) + 1]^2 + k^2(\nu)} \quad (4)$$

У діапазоні частот $\nu_T - \nu_L$ показник заломлення $n(\nu) = \sqrt{\epsilon(\nu)}$ є чисто уявною величиною, а отже, коефіцієнт нормального відбивання

$$R(\nu) = \left| \frac{n(\nu) - 1}{n(\nu) + 1} \right|^2 \quad (5)$$

складає 100 %, тобто кристал у цій смузі частот повністю відбиває світло, яке на нього падає [6, ст. 308].

Взаємоузгоджені параметри для GaN наведено в табл. 1 [1, 2].

Таблиця 1

Взаємоузгоджені параметри монокристала GaN ($T = 300$ K)

Напрямок	ϵ_∞	ϵ_0	$\nu_T, \text{см}^{-1}$	$\nu_L, \text{см}^{-1}$
$E \perp C$	5,35	9,5	559	746
$E \parallel C$	5,8	10,4	553	744

У роботі розрахунки спектрів зовнішнього ІЧ-відбивання для монокристалів нітриду галію проводилися без урахування поглинання світла згідно з формулою (5) та з урахуванням взаємно узгоджених параметрів нітриду галію, наведених у табл. 1.

Для вивчення спектрів інфрачервоного відбивання від поверхні монокристала нітриду галію дослідження проводилися в діапазоні частот $200\text{--}1000 \text{ см}^{-1}$ відповідно за двох орієнтацій $E \perp C$ та $E \parallel C$, де E – електрична складова електромагнітного випромінювання; C – оптична вісь кристала.

На рис. 1 наведено розрахункові спектри інфрачервоного відбивання для монокристала GaN за вказаних орієнтацій. На спектрах чітко прослідковується відмінність між ними, що вказує на наявну оптичну анізотропію в ІЧ-спектрах для нітриду галію на всьому частотному діапазоні.

Область "залишкових променів" згідно з даними та спектрами відбивання для монокристалів GaN займає наступні частотні діапазони:

$$\text{для } E \perp C \quad |\nu_L - \nu_T| = |746 - 559| = 187 \text{ см}^{-1};$$

$$\text{для } E \parallel C \quad |\nu_L - \nu_T| = |744 - 553| = 191 \text{ см}^{-1}.$$

Під час моделювання спектрів відбивання використано математичний редактор MATHCAD, який дозволяє варіювати ряд характерних параметрів для нітриду галію: параметри фононної та плазмонної підсистем (частоти і коефіцієнти затухання плазмонів і коефіцієнти затухання фононів).

Одержані в роботі параметри для кристалів GaN, в тому числі в області плазмон-фононної взаємодії, дозволяють розрахувати такі важливі характеристики зразків, як дійсні і уявні частини комплексної діелектричної проникності (ϵ_1 і ϵ_2) в широкому діапазоні частот ІЧ-випромінювання.

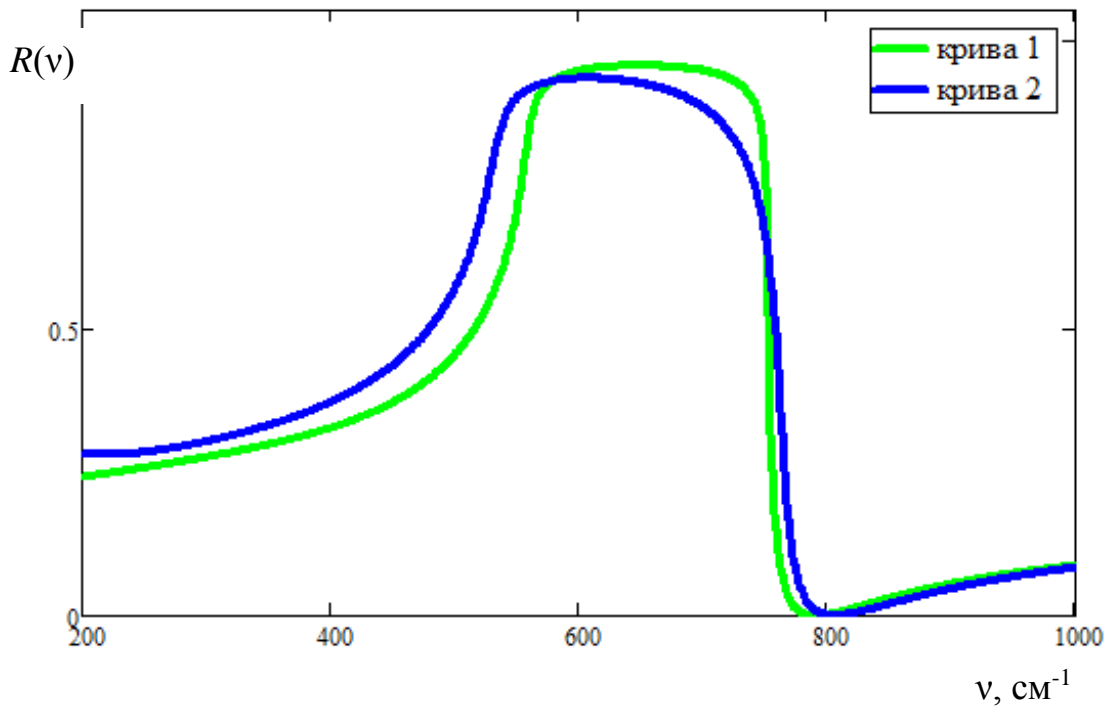

Рис. 1. Розрахункові спектри зовнішнього ІЧ-відбивання $R(\nu)$ монокристала GaN: 1 – $E \perp C$; 2 – $E \parallel C$ ($T = 300$ K)

Висновки. У роботі досліджено, що спектри ІЧ-відбивання для монокристалів нітриду галію за орієнтацій $E \perp C$ та $E \parallel C$ добре моделюється у разі використання їх взаємоузгоджених параметрів та MATHCAD.

Встановлено, що спектри відбивання нітриду галію залежать від параметрів його плазмон-фононної підсистеми.

Література

1. Barker A.S., Ilegems M. Infrared Lattice Vibrations and Free-Electron Dispersion in GaN // *Phys. Rev. B* 7. – 1973. – P. 743–750.
2. Lemos V., Arguello C.A., Leite R.C.C. Resonant Raman scattering of TO(A1), TO(E1) and E2 optical phonons in GaN // *Solid State Commun.* – 1972. – 11. – P. 1351–1353.
3. Агемян В.Ф., Борисов Е.В., Воробьев Л.Е., Мелентьев Г.А. Оптические и электрические свойства микроструктур на основе GaN: Si с широким диапазоном уровней легирования // *Физика твердого тела.* – 2015. – Т. 57. – Вып. 4. – С. 768–744.
4. Агемян В. Ф., Борисов Е. В., Серов А. Ю., Философов Н. Г. Оптические свойства объемных монокристаллов нитрида галлия, выращенных методом хлорид-гидридной газофазной эпитаксия // *Физика твердого тела.* – 2017. – Т. 97. – Вып. 12. – С. 40–43.
5. Заяць М. С., Генцарь П. О., Вуйчик М. В., Янчук І. Б. Вплив легування кремнієм на оптичні властивості плівок GaN вирощених на підкладках Al_2O_3 // *Фізика і хімія твердого тіла.* – 2010. – Т. 11, № 1. – С. 58–61.
6. Уханов Ю. И. Оптические свойства полупроводников / Под ред В. М. Тучкевича. – М.: Гл. ред. физ.-мат. лит. Наука, 1977. – 358 с.

УДК 329 (44)

**СТРАТЕГІЯ “ДЕДЕМОНІЗАЦІЇ” НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ МАРИН ЛЕ ПЕН
ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ**

Ворона М. А., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Прудько В. О.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті розглянуто причини, зміст та результати стратегії “дедemonізації” партії Національний Фронт, що була проведена її новим лідером Марин Ле Пен після приходу до влади. Проаналізовані основні заходи партійного керівництва, що були спрямовані на створення позитивного іміджу партії та її лідера. Часткові зміни у партійному дискурсі, риторичі партії, активізація діяльності партійних медіа ресурсів призвели до зростання електоральних показників Національного Фронту, призвели до кардинальних змін у партійно-політичній системі Франції але не дозволила Марин Ле Пен посісти крісло президента Франції

Ключові слова: Національний Фронт, Марин Ле Пен, стратегія, імідж партії, “дедemonізація”.

Електоральні успіхи та зростання впливу ультраправих політичних партій в перші десятиліття XXI століття практично в усіх країнах Європейського Союзу, говорить про те, що на сьогоднішній день рух крайніх правих посідає нове місце на європейській політичній арені. Соціально-економічна криза, підсилена неконтрольованою хвилею міграційних потоків з країн Близького Сходу та Північної Африки, криза європейської ідентичності, провал політики мультикультуралізму, необхідність вибору між національними інтересами та наднаціональними пріоритетами, серйозні зміни у національних політичних системах, еволюція, а то й злам партійно-політичних конструкцій, що існували десятиліттями, ставлять перед політиками, урядовцями, представниками державної бюрократії низку завдань, які потребують свого вирішення у найближчий час. Як наслідок невирішеності даних проблем – активізація діяльності популістських політичних партій правого спектру, зростання їх політичного впливу та ваги, розширення електоральної бази, суттєві електоральні успіхи. “Партія Свободи” у Нідерландах, “Альтернатива для Німеччини”, “За кращу Угорщину”, італійська “Ліга Півночі” увійшли до національних законодавчих установ та борються за реальну владу в країнах. Праві радикали мають свою фракцію в Європарламенті. У Франції праворадикальна політична ніша зайнята партією Національний Фронт (з 2018 р. – Національне Об’єднання).

Популярність Національного Фронту та його лідера Марин Ле Пен обумовлена рядом факторів. За останні кілька років НФ пройшов шлях від маргінальної організації до партії, що здатна перемагати на загальнонаціональних та європейських виборах. Всього десять років знадобилося Фронту, щоб кардинально змінити існуючу у Франції двопартійну систему, і стати третьою партією, що спроможна реально впливати на політичний розклад у країні та ЄС. Пояснення високих рейтингів НФ та М. Ле Пен тільки зміною політичної кон’юнктури у Франції та Європі нам видається неправильним. До них необхідно додати ряд інших, не менш важливих факторів – від поведінки та діяльності самої Марин Ле Пен до прорахунків її опонентів. Одним із “складових успіху” НФ стала стратегія та практика “дедemonізації” (dédiabolisation) партії, що була проведена її лідером. У сучасній зарубіжній історіографії даній проблемі присвячено всього кілька статей у періодичних виданнях [1, 4-8]. Серед солідних досліджень можна виділити роботу російського дослідника Ігоря Буніна “Выборы Марона, или выбор Франции: французская политика в 2017-2018 годах” розгляду даної проблеми відведений окремий, але не великий параграф [2]. На жаль слід констатувати, що у сучасній вітчизняній історіографічній науці, дана проблема не має свого окремого наукового доробку. Саме тому, перед нашим дослідженням ми ставимо такі завдання: з’ясувати причини проведення політики “дедemonізації”, визначити її головні напрямки, проаналізувати основні заходи, що були спрямовані на покращення іміджу партії, узагальнити їх результати та наслідки.

У 2011 р. Марин Ле Пен, дочка незмінного лідера НФ Жана-Марі Ле Пена, була обрана на посаду президента партії. Одразу в партії розпочались два паралельні процеси – “маринізація” партійного апарату та “дедemonізація” іміджу партії. Зміст “маринізації” полягав у заміні на

ключових партійних постах ставлеників батька на власних прихильників. Посади віце-президентів партії зайняли "молоді" висуванці М. Ле Пен – Ф. Філіппо, Л. Алію, М-К Арнату, Ж-Ф. Жалах, Маріан Марешаль-Ле Пен стала членом ВК НФ [5, с. 287]. Саме ця когорта нових партійних адміністраторів розпочала активно впроваджувати стратегію "дедemonізації". Стратегічна лінія на розробку курсу "дедemonізації" була запланована М. Ле Пен ще у 2002 р. Вражена "антифронтиською" мобілізацією, що відбулась у другому турі президентських виборів (Ж-М. Ле Пен тоді протистояв діючому президенту Ж. Шираку, за якого проголосували виборці, як лівих, так і правих партій (82 %), щоб не допустити перемоги НФ) вона почала розробляти стратегію "дедemonізації", щоб покращити імідж НФ, зняти з партії звинувачення у антисемітизмі, расизмі, ксенофобії, гомофобії та сексизмі. Однак всі спроби переконати батька у необхідності "відміти обличчя партії" не знайшли підтримки. "Лагідний Національний Фронт нікому не потрібен" неодноразово заявляв Ж-М. Ле Пен [2, с. 47]. Саме таке ставлення, довгі роки, робило Фронт внесистемною партією, а його лідера "не рукоприкладним" не лише для більшої частини французького електорату, а й перед всім для політичної та економічної еліти країни. Марин Ле Пен зрозуміла, що необхідно боротися не з системою П'ятої Республіки, а за місце у цій політичній системі. Звідси й зусилля націлені на покращення іміджу партії.

Стратегія "дедemonізації" включала у себе ряд кроків, що повинні були корінним чином змінити образ партії та розширити її електоральну базу.

У першу чергу, Марин Ле Пен розпочала зі зміни іміджу самої себе, як лідера партії. До цього у французьких ЗМІ її називали виключно "дочкою диявола Республіки". Марин кардинально змінила свій образ, щоб вирізнитися від батька. Вона мати трьох дітей, двічі розлучена, проживає у громадянському шлюбі зі своїм "компаньйоном" Л. Алію, заробляє на себе сама, християнського віросповідання, вдалий політик. Створення образу успішної сучасної жінки значно покращив до неї відношення французів, особливо французенок. Намагаючись розширити коло електоральної підтримки партії, Марин зробила ставку на ті групи населення, які, як правило, не були об'єктом інформаційної роботи Фронту у роки президентства її батька. Ж-М. Ле Пен відводив жінкам лише материнську та виховну функції, він категорично не сприймав "Закон С. Вейль" 1975 р., що надавав французенкам право на аборт [3, с. 72] Навпаки, імідж Марин, як сучасної та ділової жінки, що поєднує політичну кар'єру з вихованням дітей, додавав їй додаткових балів. Вона виступила проти відміни закону про аборти, зауваживши, що потрібно відмінити лише оплату абортів з фондів медичного страхування [1, с. 122]. Виступаючи проти популяризації абортів, вона все ж наголошувала, що тільки сама жінка, а не держава за неї, повинна вирішувати чи залишати дитину чи ні. Враховуючи, що за результатами опитування більшість французів виступає проти заборони абортів, така гнучка позиція лідера НФ почала працювати на користь партії. Особа Марин Ле Пен та політика "дедemonізації" дозволило швидко зняти психологічний бар'єр у голосуванні жінок за НФ.

Іншим напрямком стратегії змін стала боротьба з гомофобією НФ. Ж-М. Ле Пен називав гомосексуалізм "біологічною та соціальною аномалією" та категорично заперечував гомосексуальні союзи та практика усиновлення дітей гомосексуальними парами. Марин Ле Пен у питанні одностатевих шлюбів також зайняла помірковану позицію. Вона не була учасником багатотисячних акцій протесту фронтистів проти легалізації гомосексуальних союзів. Крім того, французькі ЗМІ стверджували, що серед її найближчого оточення є кілька геїв, у тому числі віце-президент Ф. Філіппо (один з натхненників "дедemonізації") та радник Марин по культурі Себастьян Шеню. Це не одноразово було об'єктом критики однопартійців, але поміркованість у даному питанні сприяло тому, що "Національний Фронт перестав бути пугалом для секс-меншин" [2, с. 48]. Якщо раніше НФ був слабо представлений в ЛГБТ-спільноті, то зараз голосування у цій категорії за М. Ле Пен вирівнялось. 34 % жінок та 19 % представників ЛГБТ-спільноти довіряють НФ, а до цього цей показник коливався на рівні 22% та 7 % відповідно [8, с. 67].

Іншим напрямком стратегії оновлення стала відмова від різких антисемітських закликів, на яких були побудовані всі програмні документи партії часів Ж-М. Ле Пена. Марин Ле Пен визнала Голокост "вершиною варварства", у її промовах не було ніяких антисемітських алюзій, які дозволяв собі її батько. Вона постійно наголошувала на тому, що один з віце-президентів партії, Луї Алію, її цивільний чоловік, за своїм походженням онук алжирського єврея. Коли у 2014 р. Жан-Марі Ле Пен невдало жартував про євреїв, а у 2015 р. повторив свій каламбур, його членство у партії було призупинено. Марин Ле Пен неодноразово заявляла, що "Національний Фронт не ворог французьким євреям, а щит, що захистить їх свободу віросповідання від єдиного справжнього ворога – ісламського фундаменталізму" [4, с. 45]. Однак всі спроби укріпити позиції НФ у колах єврейської общини у Франції не дали значних результатів. Справа в тому, що офіційні заяви М. Ле Пен у яких вона підтримувала євреїв, не сприймалися більшістю рядових членів партії та частиною керівництва, тому Марин Ле Пен була змушена "залишатися вірною лепенівській ортодоксії" та час від часу робити зовсім протилежні заяви.

Одне, що залишилось практично не змінним, це відношення нового лідера партії до проблеми мігрантів-мусульман. Вона не змогла звільнитися від расизму та ксенофобії у даному питанні, адже вся ідеологія НФ побудована на протистоянні з мігрантами. Однак навіть у цю "фундаментальну" для НФ проблему Марин намагалася внести щось нове. Так вона повністю відмовилась від використання у своїх промовах таких вербальних штампів, що мали негативне забарвлення, як "жовті", "чорні", "араби", замінивши їх на нейтральне "етнос". Марин Ле Пен відмовилась від використання радикально-маргінальної риторики у дискурсі партії [2, с. 49].

Таким чином визнання емансипації жінок, більш вільний підхід до різних форм сексуального життя, відмова від антисемітизму, толерантне відношення до національних меншин сприймалися Марин Ле Пен, як нова традиція французького суспільства, як французький образ життя, яким протистоять мусульманські звичаї та яким загрожують ісламські радикали.

Однією з особливостей політики "дедemonізації" М. Ле Пен стала поява нових тем, що була слабо представлена у попередньому дискурсі партії. Вона намагалася підсилити значення НФ у економічній сфері, якої йому не доставало. Французькі дослідники підраховували, що у своїх виступах вона частіше інших політиків стала використовувати економічну лексику (використання лексеми "економіка" зросло на 50 %, "економічний" – на 30 %, а "євро" – у 3,5 рази більше ніж у батька). У своїх виступах М. Ле Пен широко використовувала економічну статистику та жваво вживала технічні терміни, хоча як свідчать аналітики, за ними не було глибоких економічних знань [2, с. 49]. Одночасно змінилась соціально-економічна складова програми НФ. До 2012 р. вона носила яскраво виражений ліберальний характер. Марин Ле Пен привнесла до неї ряд моментів, які її докорінно змінили. Партія відмовилась від попередніх принципів, проголосивши першочерговими – втручання держави у економіку, введення прогресивного податку, курс на широкі реформи, що повинні були збільшити внутрішній попит та активізувати протекціонізм. Соціально-економічна програма НФ (а саме з нею М. Ле Пен йшла на президентські вибори 2012 р.), за підрахунками економістів, на 68 % складалася з пропозицій лівого спрямування. Ця програма носила яскраво виражений популістський характер, а її пропозиції не тільки не були погоджені між собою, а й часто заперечували одне одному [8, с. 72].

Зросла частина дискурсу пов'язана з республіканськими інститутами та цінностями. У французькому політикумі та суспільстві, до цього НФ міцно асоціювався, як несистемна партія (у Франції такі партії прийнято називати - "нереспубліканськими"). Піднімаючи тему республіканських цінностей, М. Ле Пен частіше почала використовувати лексеми "свобода", "право" і особливо "світськість" протиставляючи його таким поняттям як "шаріат", "фундаменталізм" та "іслам". "Республіканський поворот", а саме таку назву дістала ця складова "дедemonізації", на думку дослідників, позитивно вплинув на відношення звичайних французів до НФ [6, с. 107].

Була проведена медійна "дедemonізація", як альтернатива на те, що французькі ЗМІ ігнорували НФ або свідомо розповсюджували про нього фейки. Марин Ле Пен не пішла по шляху німецької AfD і не стала створювати "власні" ЗМІ (щоб уникнути звинувачень у пропаганді). Натомість вона розпочала особисто зустрічатися з журналістами, щоб довести свої погляди та позицію партії. Національний фронт на кінець 2015 р. мав 279 тис. підписників, а на сьогоднішній день їх кількість становить 435 тис. і це при тому, що в інтернеті не існує окремого медіаресурса. Головний меседж французьких альт-правих (по аналогії з назвою партії "Альтернатива для Німеччини") - "демографія вб'є демократію" (приплив мігрантів з Близького Сходу розмиває культурну та політичну ідентичність Європи) мав на початку 2015 р. всього 60 тис. лайків, зараз він набрав 124 тис. [7, с. 93].

Підсумовуючи, необхідно наголосити, що стратегія "дедemonізації" задумувалась Марин Ле Пен з метою підвищення привабливості для виборців своєї партії та власної кандидатури без відмови від традиційних програмних установок. Оновлений дискурс НФ, що взяв курс на перетворення маргінальної партії на "партію влади", характеризувався відмовою від агресивно-провокаційної риторики, частковою зміною ключових понять, включенням нової партійної тематики, лібералізація поглядів на окремі групи виборців. Перераховані зміни покращили імідж партії в цілому та дозволили максимізувати свої електоральні позиції, зберегти своїх старих прихильників, при цьому значно розширити електорат за рахунок тих, хто ніколи б не проголосував за попередній, відверто маргінальний та ультраправий Фронт. Результати муніципальних та парламентських виборів 2014-2016 рр., а особливо президентської компанії 2017 р. свідчать про це. Експлуатація гендерної приналежності лідера партії, створення образу жінки-політика, яка прагне очолити країну, надало партії більш сучасного вигляду, показала виборцям готовність приділяти більше уваги рішенням соціальних проблем. Однак при всіх позитивах, що принесла стратегія "дедemonізації" партії та особисто її лідеру, вона не змогла корінним чином змінити її основні програмні положення. Основний принцип, що був запропонований НФ французам – поєднання лівоекономічної доктрини з партійним авторитаризмом, які виключали іммігрантів з системи розподілу

соціальних благ, врешті решт повинен був призвести до створення "шовіністичної держави загального благоденства". Це зайвий раз підкреслило, що Національний Фронт перетворився на партію, що орієнтована на владу, але при цьому залишилася партією не готовою до випробувань владою.

Література

1. Бенедиктов К. Возвращение Жанны д'Арк. Политическая биография Марин Ле Пен / К. Бенедиктов. – Москва. – 2015. - 270 с.
2. Бунин И. Выборы Макрона, или выбор Франции: французская политика в 2017-2018 годах / И. Бунин. – М.: Школа гражданского просвещения. - 2018. - 200 с.
3. Бунин И. "Феномен Ле Пена" / И. Бунин // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. - № 8. - С. 67-75.
4. Жидкова А.В. Отношение французов к Марин Ле Пен накануне избирательной кампании 2012 г. / А. В. Жидкова // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия: Гуманитарные науки. - 2016. - № 4. - С. 43-46.
5. Жидкова А.В. Политика обновления: Марин Ле Пен и Национальный фронт в 2012-2014 годах / А. В. Жидкова // Франция и Европа в XX-XXI веках. К юбилею Натальи Николаевны Наумовой. М. - 2018. - С. 285-304.
6. Жидкова А.В. "Республиканский поворот" в стратегии французской партии Национальный фронт (2011-2012 гг.) / А. В. Жидкова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. - 2016. - № 3. - С. 91-107.
7. Петрова М.Л., Огородов М.К., Тарасова М.В. От Национального Фронта к Национальному Объединению основные направления трансформации дискурса партии Марин Ле Пен / М.Л. Петрова, М.К. Огородов, М.В. Тарасова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Филология. – 2019. - № 8. – С. 89-94.
8. Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века: сборник статей по итогам Всероссийской научной конференции. Отв. ред.: А.В. Кузнецов, М.В. Клинова, А.К. Кудрявцев, П.П. Тимофеев. - М.: ИМЭМО РАН. – 2016. - 285 с.

УДК 94(477=436)"18/19"

УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В ОРГАНАХ АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ (II ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX СТ.)

Горьков О. О., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Потапенко М. В.**, кафедра історії України

У статті розглядається процес та механізм формування українського представництва в системі австрійського парламентаризму. При цьому виділяються й порівнюються його загальнодержавний (віденський рейхсрат) та регіональний виміри (галицький сейм). Обґрунтовується теза про те, що доволі тривалий і продуктивний парламентський досвід сприяв розвитку українського національного руху в Галичині й виробленню його політичної програми.

Ключові слова: рейхсрат, ландтаг, галицький сейм, Українська національно-демократична партія.

Формування й удосконалення правових норм, що регулюють народне представництво не можливі без вивчення, аналізу і переосмислення минулого політичного досвіду. Особливої нагальності це набуває в сьгоднішній незалежній Україні, яка пережила кілька конституційних і парламентських реформ. Досвід австрійського парламентаризму цікавий для сьогодення тим, що він відіграв одну з провідних ролей у формуванні ліберальної законотворчої позиції українського галицького політикуму.

Говорячи про історіографію питання варто відзначити, що окремі аспекти теми добре розроблені вітчизняними істориками. Наприклад, питання реконструкції колективного портрету українських парламентаріїв, еволюції їх політичної платформи й участі в дебатах галицького сейму були предметом досліджень як українських авторів (Н. Григорук, І. Василик, О. Жерноклеєв та ін.), так і діаспорних та закордонних – Д.-П. Химка, Ю. Бушко, О. Бальцер.

Метою пропонованої публікації є аналіз складу і діяльності українських політичних представників в інституціях австрійського парламентаризму державного (рейхсрат) та крайового

(ландтаг) рівнів. При цьому окрема увага відводиться питанням порівняння функціонування українського представництва на обох рівнях, процесу накопичення ним парламентського досвіду.

Австрійський парламентаризм формувався поступово із прийняттям трьох конституцій. Перша "Конституційна грамота" ("Конституція Пілперсдорфа") була прийнята 25 квітня 1848 року. Конституція хоч і не досконало, але: закріплювала принципи розподілу влади, забезпечувала належність судової влади, надавала та гарантувала окремі громадянські права і, головне, передбачала відповідальність уряду перед парламентом [2].

4 березня 1849 року з подачі австрійського парламенту була схвалена нова "Березнева конституція". Хоча більшість дослідників її як крок назад у порівнянні з попередньою конституцією, вона суттєво впливала на життя усіх підданих Австрійської імперії, в тому числі й українців Галичини. Аналізували цю конституцію з політико-правової точки зору такі вчені як І. Франко, К. Левицький, М. Грушевський. З польських дослідників – О. Бальцер, Ю. Бардах. Характеристику з історико-правової точки зору здійснювали В. Кульчицький та М. Нікіфорак [3].

Ця конституція задавала організаційні рамки функціонування рейхсрату. Він поділявся на дві палати – "верхню" та "нижню"[5]. Крім цього, депутатів всього парламенту чи однієї палати могли розпустити, але скликання нового повинно було відбутися не пізніше ніж через 3 місяці [3]. Також встановлювався механізм взаємодії рейхсрату із ландтагами. Зокрема, депутати верхньої палати рейхсрату обиралися ландтагом кожні п'ять років [18]. Кандидат в депутати повинен був мати австрійське громадянство і досягти 40 річного віку. Число депутатів у верхній палаті не могло перевищувати числа від половини депутатів нижньої палати [16].

Кандидатів до нижньої палати обирали на прямих виборах, критерії до виборця були більш ніж прості: виборець повинен бути повнолітнім та сплачувати не менше п'яти гульденів на рік чистого податку, нормою на 100 тисяч населення вважався 1 депутат. Кандидат до ландтагу (сейму) повинен мати австрійське громадянство і досягти 30 річного віку.

Депутати як ландтагу так і рейхсрату наділялися депутатською недоторканністю. Їх не могли арештувати без згоди палати де він мав посаду депутата. Винятком було лише затримання депутата на місці злочину або під час скоєння злочину [3].

Будь-який законопроект приймався обома палатами та повинен був пройти перевірку й отримати схвалення імператора. Якщо законопроект мав недоліки і відхилявся однією з палат чи імператором, він відправлявся на доопрацювання, а його повторне внесення дозволялося лише на наступному засіданні [18].

Передбачалося створення крайових (національних) сеймів в краях (областях) імперії, які б мали право на законодавчу ініціативу в австрійському парламенті. Закон який був прийнятий таким крайовим сеймом повинен був пройти розгляд у імператора [18, с.106].

Ускладнення політичного характеру змушували Відень посилити центральну владу та оновити "незмінний диплом". 21 грудня 1867 р. була укладена нова "Груднева конституція". Права регіональних сеймів були суттєво обмежені, а вплив і влада рейхсрату розширена. Рейхсрати від тепер формувалися не за національно-територіальними ознаками, а за становими. Вони представляли собою двоскладову структуру із палати панів, яких фактично призначав імператор, та палати депутатів, яких обирали сейми. "Вузкий" рейхсрат скликався без представництва Угорщини, "широкий" - з представниками від останньої [14].

Поступово створювалось конституційне законодавство яке повинно було передбачити створення загальнодержавного інституту виборчого права до парламенту.

Потрібно зазначити що законодавство передбачало кількісні норми для обох палат. "Палата панів" (рейхсрат) це приблизно 200 чоловік – 50 чоловік повинно призначатись цісарем з числа династії Габсбурзької, вищого духовенства Римо-католицької чи греко-католицької церков та заслужених громадян Австрійської імперії, які на думку Франца Йосифа I заслужили таке право. 150 чоловік повинні були бути обраними землевласниками для служби на термін 5 років. Кількість членів "Палати послів" (ландтагу) періодично змінювалась і коливалась між 353 та 516 депутатами, яких обирали громадяни на виборах [1, с. 223].

Вибори відбувалися на куріальній основі і були двоступеневими. На першому етап виборів визначалися так звані "виборщики". На другому етапі виборщики таємним голосуванням обирали вже депутатів. Кандидат повинен був бути не молодшим за 30 років, бути громадянином австрійської держави протягом останніх п'яти років. Зрозуміло, що одразу бути депутатом верхньої та нижньої палат було неможливо [10, с.33-34].

Зміни в австрійському виборчому законодавстві були поступовими і проходили в три етапи:

- 1873 рік , запровадження прямих виборів до парламенту.
- 1896 рік , впроваджена п'ята загальна курія , до якої увійшли ті верстви населення які не потрапляли до перших чотирьох.

- 1907 рік, впровадження загального виборчого права, яке суттєво збільшувало загальну кількість чисельності українських представників у австрійському парламенті.

Але потрібно зазначити, що навіть це не могло повною мірою забезпечити та захистити права українського населення [6].

Парламентаризм став невід'ємною частиною суспільно-політичного устрою Габсбурзької імперії, він поступово змінював свідомість народів імперії і в тому числі українського народу. Українці Галичини поступово розуміли і ставали співносіями влади, проходила трансформація з простих підданих в повноправних громадян [2].

Якщо говорити про основну ціль українського представництва в австрійському парламенті то це боротьба за автономію Східної Галичини у складі монархії Габсбургів.

Робота першого парламенту розпочалась 10 липня 1848 року. На першому скликанні було присутньо 383 депутати з яких 39 етнічні українці (русини). На перших дебатах українці намагались зосередитись на питанні про поділ Галичини на дві адміністративні одиниці, які б в майбутньому могли існувати незалежно одна від одної. Східна Галичина яка була в основному заселена етнічними українцями та західну, де число поляків було більшим [9].

Усього було внесено чотири прохання від українського представництва, разом із петицією на 15 тисяч підписів, де була поставлена вимога про поділ Галичини на польську і українську. Але ці автономістські наміри та дії українських депутатів не входили в плани польського представництва в австрійському парламенті. Польське представництво вважало в той час себе єдиноправними господарями усієї Галичини і в їхні плани ще були ідеї по відродженню польської державності. Хоча на той час в Галичині і проживало 65% українців і лише близько 20% поляків і більше ніж 10% євреїв [5].

Звернемо увагу на більш пізні події які відбувались у 1861-1865 рр. Франц Йосиф I відкриває парламент і в період з 29 квітня 1861 р. по 27 липня 1865 р. відбувається приблизно 160 засідань Палати панів і 375 засідань Палати послів [19; 20].

Після того як Франц Йосиф вимушений відкрити парламент, русини-українці формують об'єднання навколо досвідченого на той час політика єпископа С. Литвиновича, він займав одну з керівних посад в українській фракції в Галицькому сеймі. Українці відмовились вступати до Польського кола і протягом всієї каденції (1861-1865 рр.) входили в об'єднання австро-німецьких централістів. На той час об'єднання навколо вищого духовенства не було звичним, єпископи та митрополити греко-католицької церкви часто ігнорували засідання. На цей факт вперше звернув увагу І. Чорновіл. За всю каденцію українське представництво здійснило 27 виступів, 19 з яких С. Литвинович та А. Могильницький. Вони стали найбільш відомими послами які виступали з промовами [19].

30 вересня 1861 р. українське представництво подало на розгляд уряду "Прохання руських послів у Відні про виконання прав руського народу у сфері його мови". У зверненні зазначалось що Східна Галичина є "руським краєм, а не польським", це підтверджувалось Головною руською радою ще в 1848 р., яку всі визнавали законним органом. Через це польська, німецька мови або ж іврит не могли визнаватись крайовими мовами. Українські депутати вимагали щоб "у Східній Галичині руська мова була визнана як єдина крайова мова, наукова у всіх школах Східної Галичини. Учні польської національності, могли зберігати право навчатись рідною мовою, проте заборонено примушувати русинів українців навчатись польською". Це прохання не поширювалось на німецьку мову адже вона була державною й мовою засідань віденського конгресу [15, с.375-376].

Нажаль через ряд причин ідею автономії Галичини в складі австрійської імперії не вдалося реалізувати. Але М. Лозинський зазначає, що: "...залишилась "політичним капіталом" українського народу в Австрії, яким він жив від того що йому в Австрії належить і чого він повинен досягнути, щоб мати повну національну рівноправність в державі" [8, с.18].

Нові спроби внести на розгляд австрійському парламенту пропозицію автономії Галичини відновились з утворенням перших українських політичних партій. Політичні партії поступово витісняли церковних служителів з парламентських місць. Це ознаменувало перехід до більш демократичної форми парламенту.

Найбільше представництво в австрійському парламенті яке об'єднувало українців у боротьбі за автономію, а пізніше за незалежність стає Українська Народна-Демократична партія (УНДП). Українці які були членами вимагали поділу Галичини на східну (з Лемківщиною), руську (українську), з руським (українським) сеймом у Львові та західну (польську, мазурську без Лемківщини) з польським сеймом у Кракові. Подібна позиція була і щодо Буковини: поділити Буковину на руську (українську) частину і волоську (румунську) і поєднати українські частини Буковини та Східної Галичини разом. Це чітко визначена програма по утворенню однієї української провінції в Австрійській державі з широкими автономними повноваженнями. У разі

утворення на території Галичини та Буковини такої спільної провінції, потрібно було сформувати власний український сейм, власний намісник та крайовий маршалок повинні бути вибрані із числа українців. Українські урядовці були б очільниками староства, повітових управлінь, судів, податкові установи, пошту, залізниця та ін. [13, с.43-44].

Якщо мова заходить про діяльність українських партій то потрібно згадати як відносились до ідеї автономії та незалежності інші партії.

Якщо УНДП проголосила гасло соборності України ще 5 січня 1900 р.. То щодо радикальної партії, лише окремі депутати від радикалів виражали українські національно-державні ідеї, хоча чіткого вектору руху з цього питання керівництво партії не виробило [13, с.21-22].

Ідею створення української автономії підтримували не всі. Християнсько-суспільна партія-поміркована та консервативна організація на чолі з О.Барвінським. Хоча деякі окремі представники були депутатами в австрійському парламенті. Вони ніколи не виступали за конкретні завдання "національного творення" [13, с.8-19].

Не були прихильниками ідеї автономії і Руська Народна партія, оскільки члени партії взагалі не визнавали існування українського народу та його мови, а отже і ідея національного руху набувала для них іншого характеру "наша національна ідея цілком інша, і не має нічого спільного з українською...", – вказувалось в газеті "Галичанин" [11, с.107].

В різні періоди існування австрійського парламенту, українське представництво вносило державно-правні заяви про автономію українських земель у складі імперії. Загалом таких заяв було три, якщо у перших двох велась мова про національно-територіальну автономію у межах Австро-Угорщини, то у третій ставилась чітка вимога: "Українські землі, які належать до корони Данила Галицького, повинні бути об'єднані у межах єдиного державного утворення, з майбутнім об'єднанням із українськими землями Росії" [7, с.557-559].

Результат всієї парламентської діяльності українського представництва в австрійському парламенті став маніфест імператора Карла I виданий 16 жовтня 1918., у якому зазначалось, що "Австрія волею своїх народів має стати союзною державою, в якій кожне плем'я області, яку займає, творить свій власний державний організм" [12, с.171]. Але маніфест так і не був утілений у життя через розпад Австро-Угорської імперії.

Як висновок можна сказати, що незважаючи на всі труднощі та випробування, які випали на долю українського представництва в австрійському парламенті, українські депутати змогли домогтись та забезпечити рівноправність української мови і отримання де-юре рівноправного статусу з іншими національностями. Проходив поступовий розвиток і набуття національної самосвідомості. Неоціненним є також отриманий досвід який допоміг в майбутній боротьбі за свої політичні права та незалежність.

Література

1. Аркуша О. Українців представницьких органах Австрійської імперії // Історія українського парламентаризму: віддопарламенських форм організації публічного життя до сьогодення. – К., 2010. – С.203-240.
2. Баран А. Структура (склад) українського представництва в австрійському парламенті (1867-1897 рр.) // Митна справа : науково-аналітичний журнал. – Одеса, 2015 р. – №3(96) – С.98-110.
3. Гриб Н. Австрійська конституція 1849р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення // Вісник Львівського ун-ту . Серія юридична. – Л., 2012. – Вип. 56. – С.92-102.
4. Кондратюк С.В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини //Науковий вісник ЛьвДУВС. – Львів, 2008. - №2. – С.70-80.
5. Кульчицький В. Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Л., 1965. – С.108.
6. Кульчицький В., Бойко І. Іван Франко про австрійську конституцію 1867 рік // Право України. – 2006. – №5. – С.153-156.
7. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918: третя частина. – Л., 1930.
8. Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень,1916.
9. Лозинський М. Утворення Українського коронного краю в Австрії. – Л.,1915.
10. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII-XIX ст.): для фахівців права, студентів викладачів і викладачів юрид. факультетів ВУЗів: пер.з нім та пол. мов. – Івано-Франківськ, 2005.
11. Малик Я. Історія української державності / Я.Малик,Б.Вол,В.Чуприна.-Л.,1995.
12. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918). –Т.1. – Скрентон, 1958.
13. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX- початок XX ст.). – Л.,1998.
14. Історія Венгрии. - Т. 2. – М., 1972.

15. Прошение пословъ рускихъ въ Вѣднѣ о соблюденіи правъ русскаго народа по части его языка // Слово. – 1861. – 14 Октябрія. – С.375-376.
16. Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie.* – Lwow, 1908.
17. Buszko J. *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848-1918.* - Warszawa, 1996.
18. Starzycki S. *Kodeks prawa politycznego czyli Austrii Ustawy Konstytucyjne (1848-19030).* – Lwow, 1903.
19. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des osterreichischen Reichsrathes fur die erste Session 1861-1862 // <https://www.parlament.gv.at/SERV/STAT/IND/index.shtml>. Cites 12.06.2020.
20. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des osterreichischen Reichsrathes fur die erste Session 1864-1865 // <https://www.parlament.gv.at/SERV/STAT/IND/index.shtml>. Cites 12.06.2020.

УДК 94(477.51)"1668/1782"

СОСНИЧЧИНА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1668 – 1782 РОКАХ

Дендак А. Я., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Луняк Є. М.**, кафедра історії України

Стаття є дослідженням про Сосницю та навколишню територію в період Козацько-гетьманської держави. Досліджено адміністративно-територіальне й політичне становище Сосниччини, проаналізовано його зміни в другій половині XVII – XVIII ст.

Ключові слова: Сосниччина, козацька старшина, Гетьманщина, адміністративно територіальний устрій, Російська імперія.

Першочерговому розвитку Сосниці сприяв Новгород-Сіверський староста Пісочинський, через що, згодом, Сосниця стала осередком Сосницького полку, який існував у 1648-1649, 1663-1668 роках. Протягом існування Гетьманщини Сосницька сотня входила до складу Борзнянського (1648), Чернігівського (1649–1650-?), Ніжинського (?–1654–1663), окремого Сосницького (1648–1649, 1663–1668), Чернігівського (1669–1782) полків. У 1668 році був ліквідований Сосницький полк, а територію і козаків як окрему сотню було включено до складу Чернігівського полку.

1666 р. Сосниця стає містом воєводським, сюди прибуває царський воєвода Лихачов, який в тому ж році провів перепис населення. За гетьмана Брюховецького, що дістав звання боярина та багато маєтків, дуже збільшено податки, які великим тягарем лягли на нижчі верстви суспільства [12, с. 56]. Воєвода й урядовці також накладали на жителів всілякі податки, збирали мито з усіх привезених на ярмарки й торги товарів. Посполиті, крім того, мали платити з кожного плуга по 16 четвертей жита й по одному карбованцю, а з кожної сохи – по 2 четверті й 25 копійок. Місцева людність захвилювалась і повстала проти козацької старшини й бояр. Обурене населення 1668 року взяло участь у повстанні Лівобережної України проти влади Російської держави. Міщани сосницькі, як це було й по деяких інших містах, за допомогою запорожців у 1668 році здобули Сосницький замок і позбавились воєводи (його відвезли до Гадяча, а потім утримували у Мгарському монастирі (Лубни)). Та незабаром Російській державі вдалося відновити своє панування, але податки довелось відмінити.

Значні зміни в старшинському середовищі спричиняв перехід до Сосниці за Петром Дорошенком у 1676 році частини правобережної старшини. З Чигирини колишній гетьман виїхав 20 жовтня 1676 року "попереду гнали табуни його коней і отари худоби, далі вели верхових коней, а вже за ними їхав він сам з усім своїм майном і з провожатими. Дорошенку для проживання був запропонований Новгород-Сіверський, але він особисто вернувся з проханням поселитися у Сосницю. 4 листопада 1676 року Петро Дорошенко з сім'єю, челяддю (15 чоловік) і більше 30 двокінних возів майна вирушили до того містечка.

Петро Дорошенко, під час свого походу на Лівобережжя [8, с. 609], у 1668 р. ліквідував Сосницький полк, а територію і козаків, як окрему сотню, включив до складу Чернігівського полку. Мешканці містечка, включно з селянами, залишалися вільними. З "Генерального следствия о маєтностях Черниговского полка 1729–1730 г." дізнаємося, що на той час в містечку нараховувалося 272 селянські двори, які належали до управління міської ратуші. Там же читаємо таке: "Одного местечка Сосниці посполитые сами о себе сказкою показали, что нікому ни на якій уряд во владеніи не были, кроме того, что за всех прежних гетманов до гетманства Скоро-

падського и при Скоропадського гетманстві стацію гетманом платили; а содержались всегда и ныне содержатся под видением ратуши сосницькой".

Становище Сосниці та околиць змінювалось в залежності від того хто тримав ті чи інші маєтності. Ще 8 серпня 1655 року Тимофій Оникієнко, наказний полковник стародубський отримав царську грамоту на Сосницю. Деяко пізніше місцеві жителі скаржились на утиски полковника Полуботка. Щоб повернути під час виступу Мазепи на свій бік городового отамана сосницького, гетьман Іван Скоропадський видав універсал (1708.11.12) про передачу йому хутора з млином під с. Козляничі, який раніше належав Івану Дорошенку.

Загалом же місцеві старожили уже в кінці 20-х рр. XVIII ст. вважали, що "никому ни накакой уряд во владении не были..., а содержались и ныне содержатся под ведением ратуши Сосницькой". На Сосницькій греблі мали млини (дані 1719 року) ігумен Макошинського монастиря Михайло Сенютювич, Павло Сангурський, Остап Башкирець, Ілля Бутовський, Настасія Михайличівна, Василь і Данило Врублевські [2, с. 649].

Відповідно до Ревізії Чернігівського полку 1732 року в Сосниці нараховувалося вісім дворів козацької старшини, десять "дворів поповських", чотири – паламарські, п'ять шкіл, чотири шпиталі, двадцять чотири шинка. Інші належали шляхті, козацькій старшині, церквам і навіть сосницькому війту (міському голові). Освітні та медичні установи діяли при церквах. Шпиталі слугували як лікарні та будинки для німечних, калік, людей похилого віку. [3, с. 398] Школи мали невелику кількість учнів. Так відомо, що 1750 року в Сосниці діяло шість шкіл, де навчалися від 5 до 15 хлопців. Викладали, як правило, дяки. Школи утримувалися не державою, а за громадські гроші і на довгий час забезпечували доволі високий рівень освіти населення на теренах козацької України. Такі школи занепадають наприкінці XVIII ст. одночасно з централізованими процесами в Російській імперії та повторним закріпаченням селянства. Відродження народної освіти стало можливим лише після заснування дум та земств у другій половині XIX ст.

Відповідно до Румянцевського опису Малоросії [5, с. 248] (середина 60 – х років XVIII ст.), в місті бачимо вже 694 двори, в тому числі козацьких – 212, міщанських – 10, а ще 90, які зазначалися міщанськими за попередніми ревізіями, насправді знаходилися в "ненадежном владении разных владельцев", переважно козацької старшини, яка всіма правдами та неправдами прибирала до своїх рук нерухомість.

За генеральним слідством про маєтності Чернігівського полку (1729-1730) сотня складалася з таких населених пунктів [6, с. 180]: м. Сосниця, села Купчичі, Криськи, Велике Устя (було гетьманським в сер. XVII ст.), Змітнєве, Кудрівка (відоме в 60-х роках XVII ст.), Киріївка, Спаське, Лави, Масалаївка (відоме з другої половини XVII ст.), Ляшківці, Гапушкова, Конятин, Мале Устя, сл. Гутище, сл. Голодимерівка.

У другій половині XVIII ст. за Румянцевським описом територія Сосницької сотні охоплювала села Змітнєве, Киріївку, Конятин, Кудрівку, Купчичі, Лави, Ляшківці, Масалаївку, Спаське, Устя Велике та Мале, Хлопяники, Якличі, сл. Гутище, хутори Зимовники, Луковець, Старе Гутище і містечко Сосницю. Надаємо невелику характеристику деяких сіл.

У 1672 році вперше в документах згадується село Кудрівка. Село Кудрівка "разстоянием от Конятина в 10, от Ляшковец в 6 верстах. Положение имеет на правом берегу речки Убеди на ровном месте. На Убеди плотина о двох амбарах; земли пашенной и сенокосной здесь недостаточно, леса мало; в сем селе церковь деревяная одна". В середині XVII ст. Кудрівкою володів Василь Гнатович (Шумейко), рідний брат гетьмана Дем'яна Многогрішного. Гетьман Самойлович у 1672 році передав її у володіння генерального судді Івана Домонтовича. Як згадується в документах [1, с.571], в XVII – на початку XVIII ст. в селі займалися гончарством.

З розповіді стариків-старожилів, а також із записів в Сосницькому краєзнавчому музеї відомо, що в Кудрівці в 1736 році було 98 козаків, 7 поміщицьких економій, один двір почесних дворян, один двір міщан, а решта населення були селянами-кріпаками.

Козацькі родини [11, с.42-44]: Ветохи, Волосовці, Гапончики, Дмитраші, Зосенки, Клименки, Когадки, Крачі, Лишні, Макаренки, Мисьченки, Мисливці, Найдіони, Неїжки, Орли, Радченки, Страшки, Тупахи, Цибульники. Старожили Лисич Омелян Петрович, Кадушко Федір Юхимович та інші розповідають, що в селі було 7 поміщицьких економій і кожна з них мала землю різних угідь приблизно в таких розмірах: поміщик хутора Бернацького мав 220 десятин орної землі, 24 десятини сіножатей, 119 десятин лісу. Поміщик Михайло Домонтович мав 458 десятин орної землі, 122 десятини сіножатей і 194 десятини лісу - разом 774 десятини. Іван Домонтович мав 456 десятин орної землі, 60 десятин сіножатей, 284 десятини лісу. Всього 800 десятин. Варвара Забеліна мала орної землі 450 десятин, сіножатей зо десятин, лісу 450 десятин, всього 930 десятин. Катерина Демидовська (Каштанка) мала орної землі 542 десятини, сіножатей 69 десятин, лісу 489 десятин, всього 1100 десятин. Володимир Домонтович мав 159 десятин орної землі, 24 десятини сіножатей і 169 десятин лісу. Всього 352 десятини. Основним заняттям населення було сільське господарство. Число прихожан в церкві в 1770 році було 616 чоловіків і 651 жінок.

Село Кириївка "разстоянием от Кудровки в 5, от села Лав в 7 верстах, положение имеет на правом берегу реки Убеди, на ровном, несколько возвышенном месте; на речке Убеди плотина о 3 амбарах. Земли пашенной довольно, леса строевого покупают в Шабалтасовке; сенные покосы берут с половины в Шабалтасовке. Церковь деревянная одна" [4, с.18]. В середині XVII ст. в селі була одна церква "во имя Всемилостивого Спасителя Господа нашего Ісуса Христа". Відомі в селі козацькі родини: Андрущенки, Антоненки, Безрутченки, Глобенки, Гордієнки, Донці, Євхименки, Кмитенки, Кожущенки, Лойченки, Лукашенки. Мойсієнки, Огієнки, Олещенки, Падалиці, Полтавці, Сергієнки, Сисенки, Трохименки, Туниченки, Хоменки, Хулапи, Чижиченки, Шилини, Ярмоленки.

Сільце Масалаївка "от Кириевки в 5, от села Лав в 5 – жь верстах. Лежит (на ровном месте) в лесе, на правом берегу реки Убеди, на коей плотина о 3 амбарах. Живущие здесь люди пашут хлеб и от того, а по большей части от мельниц пропитание и прибель имеют, ...козацких дворов 5".

Село Спаське "...от Сосницы в 7, от Купчичь в 3 верстах. Лежит на ровном месте на правом берегу реки Десны. Земли пашенной и сенокосной посредственно довольно, а иногда берут оную с половины у владельцев местечка Сосницы; лесу недостаточно и покупают оный в селе Шабалинове. Люди упражняются в хлебопашестве и частию в скотоводстве, хлеб и скот продают в Соснице" [9, с. 678]. Козацькі родини: Бахирі, Будниченки, Гомоненки, Дегтяренки, Іволги, Коваленки, Кондратенки, Кулишенки, Лапенки, Мартиненки, Прибеженки, Свириденки, Сердюки, Скидани, Тимошенки, Хоменки.

Село Купчичі "от села Спаского в 3, от Змитньова в 3 – же верстах. Лежит на ровном, несколько возвышенном месте, при лугах реки Десны, от правого оной берега в 1- й версте, при столбовой из Глухова в Чернигов дороге. Земли пашенной и сенокосной довольно, леса посредственно довольно. В сем селе церковь одна деревянная". Серед козацьких родин: Булахи, Демеденки, Євхименки, Орищенки, Соломашенки, Степченки, Шовкуненки, Юрченки.

Село Велике Устя "от Новых Млинов в 8 верстах. Лежит на ровном несколько возвышенном месте, при впадении реки Сейма в Десну, при дороги, идущей из Борзны в Сосницу, где и перевоз через реку Десну сего ж села имеется, тут же пристань справляемому от гор покосов довольно, а пашенной земли весьма мало и жители зажинают на Белых Вежах у колонистов и тем себя прокормливают". Козацькі родини, які фіксуються в селі Велике Устя: Бережні, Гайдуки, Дідовці, Донці, Запорожці, Єркови, Кутнеї, Линченки, Лихошерсти, Німчини, Проциці, Тичини, Хорошуни [10, с. 333].

У 1787 році Сосниця була повітовим центром Новгород-Сіверського намісництва. На сотенній печатці у першій половині XVIII ст. у верхній частині було зображення трьох сосен [7, с. 275], в другій половині печатка дещо змінюється: сосна, на якій знаходиться ведмідь, а довкола нього бджоли.

Герб міста (наданий вже у 1783 році): сосна, на ній золотий вулик, навколо золоті бджоли, а на сосну вилазить чорний ведмідь. У місті було 575 будинків, 34 лавки, 7 приходів, 16 священників і служителів, 5 дерев'яних та 2 муровані церкви, проживало 2104 душі чоловічої статі. Купці не відзначалися заможністю, в рік бувало дві ярмарки.

У Чернігівському полку Сосницька сотня перебувала до своєї ліквідації у 1782 році.

Отже, як ми бачимо, Сосниця та її околиці в 1668–1782 роках переживали зміни. Становище Сосниці та околиць змінювалось в залежності від того хто тримав ті чи інші маєтності – то були великі податки, утиски, приходилося тікати, а часом – розквіт, поява нових сіл, шкіл, церков. Саме в такому перемінчивому становищі була Сосниччина до ліквідації Гетьманщини 1782 року.

Література

1. ЦДІАК України. Ф. 57, оп.1, спр. 26., арк. 571.
2. ЦДІАК України. Ф. 57, оп.1, спр. 26, арк. 649.
3. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России" - СПб, 1872. – Т.7. – 398 с.
4. Чернігівські Єпархіальні ізвестія. Неофіціальна часть – 1872 р. - № 16.
5. Багалій Д. І. Займанщина в левобережній Україні XVII і XVIII ст. - К., 1883. – 592 с.
6. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка (1729-30 года). – Чернигов, 1892. – С. 180
7. Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 275.
8. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності – США, 1985 – С. 609.

9. Заруба В. М. Козацька старшина Гетьманської України, (1648–1782): персон. склад та родинні зв'язки / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ. : ЛІРА, 2011.- 931с.

10. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернігівська область / Ред. кол. тому: Дериколенко О. І. (гол. редкол.), Бутько О. Г., Власенко В. І., Горбач В. М., Іржавський З. Б., Калита Є. Г., Костарчук В. М., Левенко А. І., Лола О. П., Майстренко Л. І., Марисова І. В., Музиченко І. І., Неліп І. П., Олійник Л. В., Панченко В. П. (заст. гол. редкол.), Романова О. П., Сендзюк Ф. Л., Сенько Б. І., Собко І. П., Спиридонов Ф. П., Стасевич О. Д. (відп. секр. редкол.), Шевчук М. С., Шморгун В. Ф., Яцура М. Т. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.

11. *Кривошея В. В.* Чернігівські родоводи (матеріали до історії козацької старшини) // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії. Зб. наук. праць – К., 1999. – С.42, 55.

12. Панащенко В. В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). – К., 1997.

УДК 321.244

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Канаєва В. В., студентка III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Гесць І. В.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті аналізується низка глобальних міжнародних актів, що містять стандарти забезпечення та захисту прав і основоположних свобод людини й громадянина, що знайшли своє відображення в розділі II Конституції України.

Ключові слова: захист прав людини, конституційна процедура захисту прав людини, міжнародні стандарти, глобальні міжнародні стандарти.

Актуальність дослідження. Створення основних засад прав людини в процесі державотворення є одним із чинників розвитку національних та духовних надбань всього людства. Про це свідчить одна з функцій, здійснення якої забезпечує правова система кожної цивілізованої країни, а саме зародження і подальше існування у свідомості людини почуття впевненості у встановленні справедливості, захищеності, безпеки, віри в краще майбутнє, пануванні в суспільному житті добробуту, миру і дотримання загальнолюдських ідеалів.

Забезпечення прав людини на даному етапі розвитку суспільства є досить гострою проблемою, актуальність дослідження якої обумовлена зростанням уваги до прав людини, їх безпосередньої реалізації та захисту і відновлення у випадку порушення.

Проблема забезпечення прав людини є темою досліджень багатьох науковців, що є представниками різних напрямів юриспруденції, серед них О. В. Пушкіна, Б. С. Кінаш У. М. Парпан, Є. Є. Колесніков, О. О. Семіног, Ю. О. Загуменна та багато інших [1].

Зазначимо, що концепція прав людини здобула провідне місце в політико-правових доктринах багатьох країн світу, механізм її практичного застосування все ще залишається одним із найактуальніших предметів дослідження науковців різних сфер юридичної науки. Це обумовлено тим, що ідея дотримання прав і свобод людини і громадянина є тим політико-правовим ідеалом, до якого прагне будь-яка держава, незалежно від географічного розташування, культури тощо. Представники національних урядів, системи міжнародних організації висловлюють політичну волю щодо забезпечення прав людини. Однак складність цього процесу полягає в механізмі реалізації прав людини, їх усвідомленні та бажанні їх захищати.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини і громадянина є одним із найголовніших правових інститутів сучасної держави, розв'язання проблем якого стало одним із спрямувань багаторічної діяльності міжнародного товариства.

Ідеї прав людини на даному етапі розвитку правових систем світу здійснюються за допомогою їх реалізації в законах та інших нормативно-правових актах різних країн. Ефективність захисту прав і свобод людини залежить від рівня свідомості населення певної держави, його правової культури, стану розвитку демократії, простоти і доступності політичної системи, наявних правових актів.

В умовах сучасності, коли проблема дотримання прав і свобод людини поставлена дуже гостро, виникла необхідність здійснення контролю за їх відповідністю міжнародно-правовим стандартам. Таким чином, відносини між людиною і державою визначаються не тільки в якості національних інтересів, а й виступають об'єктом практичної діяльності міжнародного товариства.

У повній мірі проблема регулювання прав людини набула свого міжнародно-правового значення з утворенням ООН, основне завдання якого полягає у здійсненні міждержавного співробітництва заради заохочення та розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх осіб, незалежно від мови, раси, релігії або статі [2, с. 95]. З метою реалізації цього завдання в рамках ООН було сформовано розгалужену систему правозахисних інституцій, діяльність яких спрямована на утвердження поваги до прав людини та забезпечення їх визнання й дотримання державами-учасницями.

Так, І. Ю. Ліщина поділяє правозахисні інституції ООН на такі види: 1) постійні органи, що є частиною апарату ООН, – Комісія з прав людини та її експертний орган – Підкомітет з попередження дискримінації та захисту прав меншин; 2) органи, створені за міжнародними договорами, укладеними під егідою ООН; 3) спеціалізовані установи ООН (насамперед Міжнародна організація праці та ООН з питань освіти, науки й культури – ЮНЕСКО) [3, с.14]. Наразі у системі ООН створено вісім конвенційних органів з прав людини, які є комітетами незалежних експертів, що уповноважені здійснювати моніторинг за дотриманням вимог відповідних конвенцій чи пактів. Вони створені відповідно до положень договорів, виконання яких контролюють. Цими Комітетами є: Комітет ООН з прав людини; Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет ООН проти катувань, Комітет ООН з прав дитини, Комітет ООН з прав трудящих мігрантів, Комітет ООН з прав інвалідів.

Знецінення загальнолюдських ідеалів, нехтування правами і свободами людини, жорстокість політичних режимів деяких країн світу зумовлювали спрямування діяльності міжнародного товариства до пошуку нових правових засобів забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина шляхом узгоджених дій з боку держав.

Одним із найважливіших кроків забезпечення прав людини є прийняття 10 грудня 1948 р. в Парижі Генеральною Асамблеєю ООН Загальної Декларації прав людини – документу, який містить гуманістичні принципи і визначені питання соціально-економічного напрямку діяльності задля здійснення прав тих чи інших осіб. Його основним завданням було створення міжнародних стандартів прав кожного з індивідів, шляхів їх заохочення і гарантій дотримання. Загальна Декларація прав людини проголошувала демократичні засади встановлення непорушного балансу між громадянським суспільством, наділеним правовою культурою і відповідною правосвідомістю, і державою.

Не менш важливим міжнародним документом є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, затверджений ООН 16 грудня 1966 р. Згідно зі ст.2 пакту, держави, за участі яких він був схвалений, зобов'язувалися шляхом проведення спільного внутрішньо-правового курсу та співпраці на міжнародно-правовому рівні з іншими державами, вжити заходів і затвердити способи та методи забезпечення поступового здійснення прав людини, визначених у даному документі.

Третім важливим документом у сфері прав людини є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який, як і попередній, був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., згідно з яким основні права і свободи людини мають дотримуватись у будь-яких ситуаціях, незалежно від часу, місця і подій, в умовах яких вони здійснюються.

Три вищезазначені міжнародні нормативні документи називаються "Хартією прав людини".

Найважливіший міжнародно-правовий акт регіонального характеру про права людини – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була прийнята в Римі (Італія) в рамках Ради Європи 4 листопада 1950 року (Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р.). Для захисту цих прав і свобод заснований Європейський Суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі ці справи і рішення якого є обов'язковими для всіх держав-учасниць Конвенції. Варто зазначити не менш важливі міжнародно-правові акти, такі як: Європейська соціальна хартія (1961 р.), Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.). Важливу роль задля затвердження прав і свобод людини і громадянина в європейському регіоні та на пострадянському просторі є відіграє Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Висновок. В сучасних умовах розвитку людської цивілізації важливе значення в сфері забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина належить міжнародно-правовим гарантіям, що є різновидом юридичних гарантій і являють собою систему загальноновизнаних принципів та норм, що регулюють сферу забезпечення прав і свобод окремих індивідів та соціальних спільностей (народів, націй), а також міжнародним установам і організаціям, які наділені відповідними функціями та повноваженнями. Вони передбачені міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями, іншими міжнародними документами і складають систему міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов та вимог, головною метою яких є здійснення міжнародного співробітництва у справі вкорінення загальної поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх.

Література

1. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / А.А.Романова // Форум права. – 2012. - №2. – с. 599-602 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2012_2_95.pdf
2. Снігур В. Роль міжнародних організацій у забезпеченні міграційного режиму в Україні / В.Снігур // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4 – С. 91–95.
3. Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. / И.Ю.Лищина – Х., 2001.
4. Лукашева Е. А. Права человека : учеб. для вузов./ Е.А.Лукашева – М. : Норма: ИНФРА, 1999. – 312 с.
5. Бобровник С. Правові гарантії захисту прав людини в сучасному світі / С. Бобровник : Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 лютого 1999 року). – Ужгород : Сніна, 1999. – С. 123–128

Нормативна база

6. Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1946 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, затверджений ООН 16 грудня 1966 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

УДК 94(6)

ПРОЦЕС ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ АФРИКИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Куранда Я. Ю., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент **Прудько В. О.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Стаття присвячена проблемам формування політичних систем в постколоніальних країнах Африки.

Ключові слова: деколонізація, конституція, метрополія, незалежність.

Африканістика набирає все більшої популярності, як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії. Особливий інтерес до політичної історії країн Африки з'явився після початку та успішного протікання процесу деколонізації, та становлення і розвитку нових незалежних держав, що охоплює хронологічний проміжок часу від 50-х років ХХ ст. до сьогодення [4, 5, 7, 8].

Говорячи про умови здобуття незалежності країнами Африки у другій половині ХХ ст., варто згадати декілька моментів зі становлення колоніальної системи, та специфіки її існування. Переважна більшість африканських країн має величну і давню історію, що підтверджується вивченням писемних джерел та археологічними даними, багато з них у свій час суттєво випередили в розвитку майбутні європейські метрополії. В період XV-XVII ст., що увійшов у історію під назвою Великих географічних відкриттів, відбулося першопочаткове становлення колоніальних володінь європейців у Африці. Протягом тривалого часу зв'язки з метрополіями зміцнювалися, а з ними зростав і рівень залежності. Багаті на корисні копалини території африканських країн стали ласим шматком для великих держав, що стрімко розвивалися і потребували значної кількості сировини та ринків збуту. Варто відзначити той момент, що в процесі формування територій колоніальних володінь практично не враховувались інтереси населення, що їх заселяло, а межі нових володінь встановлювалися за геометричним та астрономічним принципом. З плином часу, такий підхід до встановлення кордонів не змінювався.

Масштабний перерозподіл африканських колоніальних володінь відбувся по завершенню Першої світової війни. За результатами мирних домовленостей всі колоніальні володіння були розподілені на категорії та отримали нових "опікунів" з табору переможців. Слід згадати і про той момент, що одразу було встановлено й умови для проголошення незалежності підмандатних територій в далекому майбутньому. Відповідно до встановлених вимог, країни мали досягнути визначеного рівня політичної та економічної самостійності, що повсякчас гальмувалося.

Закінчення Другої світової війни ознаменувало процес становлення біполярної світової системи, в умовах якої подальше існування колоніальних володінь практично унеможливлено. Та й рівень вже згаданої політичної та економічної самостійності досягав необхідного мінімуму для здобуття довгоочікуваної незалежності. Таким чином, починаючи з 50-х рр. ХХ ст. розгорнувся процес деколонізації, що супроводжувався оновленням політичної карти Африки.

Були в цьому процесі і певні особливості. По-перше, ново проголошені держави зберігали кордони колоній, що слугувало джерелом внутрішніх конфліктів на континенті. По-друге, зберігалися тісні економічні та й політичні зв'язки з колишніми метрополіями, що зрештою знаходило вираження в становленні політичних систем. По-третє, на континент зайшов ще один потужний гравець – США. Ці всі фактори в подальшому справляли суттєвий вплив на становлення провладних інституцій у африканських державах.

Політична влада в африканських країнах являє собою складну систему суспільних відносин, яка зазнає постійних змін. Механізми влади, методи її здійснення характеризуються поєднанням суворого і нового, привнесенням в нову систему політичних відносин етнічних, релігійних та інших неklasових зв'язків. Внаслідок цього влада відрізняється гібридністю, етнічністю, що робить її нестійкою і суперечливою. Це стало наслідком успадкованих відсталих соціальних структур, відсутністю демократичних традицій, слабкого економічного розвитку і залежності. З іншого боку, це результат не завершеного постколоніального політичного розвитку, модернізації економічних і соціальних структур [3].

У багатьох сучасних дослідженнях відзначається необхідність більш широкого і реалістичного підходу до проблем механізму влади в країнах Африки. Зокрема, важливу політичну роль відіграють й інститути, що не входять в політичну сферу. Мова йде насамперед про релігійні, общинні, племенні та земляцькі об'єднання, звичаєве право. Аналізуючи політичний процес у західно-африканських країнах, Л. Гевелінг приходять до висновку про те, що там склалася досить специфічна організація влади, яка поєднує в єдине ціле окремі принципи та інститути традиційних і сучасних форм демократії і авторитаризму, а також елементи архаїчного володарювання. Дослідник пропонує умовно назвати цей спосіб організації влади "афрократією" [7, с. 85].

Активізація ісламу у 70-ті – 90-ті рр. призвела до посилення мусульманських духовних орденів у політичному житті низки країн тропічної Африки. Так, у політичній системі Сінегалу переплелися західні політичні і місцеві соціально-конфесійні інституції. Ряд дослідників відзначає наявність дуалізму в політичній системі, механізму влади, що створює збалансовану соціально-політичну ситуацію. Окрім того, економічна сила і консолідація орденів, що поєднуються з масовою підтримкою населення, дозволяють їм вести самостійний курс, а також закріпити свої позиції в центральних органах влади країни [8].

Після досягнення незалежності в африканських країнах почала формуватися нова система політичної влади, яка знайшла вираження у двох проявах. Перша її частина проявлялася у формально правовому аспекті – в прийнятті конституції, формуванні адміністративних і правових інститутів місцевих органів влади. Конституційно-правова модель відтворювала ряд важливих елементів механізму влади в колишніх метрополіях, а також США та СРСР. Це була спроба перенести на африканський ґрунт західні політичні інститути та партії, які не відповідали соціально-економічним та політичним умовам і особливостям політичної культури. Окремим питанням в даному контексті варто виділити не сформованість політичної еліти у низці африканських країн, що характеризується прив'язаністю не до економічних (господарських інтересів), а до влади (в першу чергу політичної).

Особливості соціальної структури африканського суспільства висунули армію як особливий соціально-політичний інститут, що претендує на вияв суспільних інтересів. У багатьох країнах, особливо в перші роки незалежного розвитку, у владних структурах мали перевагу вихідці з армійського середовища. Військове керівництво відображає не тільки економічні труднощі, а й етнічні суперечності і боротьбу за владу між різними етнополітичними угрупованнями.

Постколоніальний розвиток африканських країн характеризується прямим запозиченням західних державних і політичних структур, що призвело до руйнування традиційних інститутів влади. Моделі суспільного розвитку відрізнялися еkleктичністю, нестійкістю, а відсутність демократичних традицій, економічна залежність від колишніх метрополій, гальмувала модернізацію економічних та політичних структур.

Значну гостроту в політичне життя вносила поголовна бідність населення, міжетнічні суперечності, нестабільність ситуації, постійна загроза військових переворотів.

В умовах політичної нестабільності, відсутності громадянської згоди, а також перед загрозою територіального розпаду і внаслідок боротьби за владу між різними угрупованнями, повсюди формувалися однопартійні системи, котрі призвели до утвердження авторитарних політичних режимів. У кінці 80-х років вони існували у 38 з 45 державах Тропічної Африки [2, с. 15].

На межі 80-х – 90-х рр. на фоні загальносвітової демократизації, розпочалися перемини і в більшості африканських країн. Це в свою чергу відобразилося на зміні політичної, законодавчої та інших сфер суспільного життя. Зміни охопили країни з різними політико-ідеологічними орієнтаціями та соціально-економічними курсами. Найважливішим наслідком демократичних змін стала поява багатопартійних політичних режимів.

Проблеми модернізації владних структур в країнах Африки привернули у свій час не лише зацікавлення з боку науковців, а й інтерес світової громадськості, що стежить за політичним життям країн, що розвиваються.

У свій час висловлювалися оптимістичні прогнози щодо того, що переміни, які відбуваються стануть запорукою економічного розвитку країн Африки. Тим паче, що заяви низки політичних лідерів Європи демонстрували їхню зацікавленість у поглибленні прозахідних моделей демократії на Африканському континенті. Як правило, Захід пов'язував економічну допомогу африканським країнам із здійсненням в них демократичних перетворень: встановленням багатопартійності, захистом прав людини, свободою засобів масової інформації, демократичними виборами.

Між тим варто враховувати, що перехід до демократії не зводиться до простої зміни політичного режиму, проголошення прав і свобод громадян, встановлення багатопартійності. Демократія – це політична система, що забезпечує можливість для заміни посадових осіб, а також володіє соціальним механізмом, що дозволяє більшій частині населення впливати на прийняття головних рішень, роблячи вибір серед осіб, що ведуть боротьбу за владні портфелі.

Політична модернізація на континенті проходить в умовах відсутності у більшості африканських країн соціально-економічних, політичних та культурно-психологічних передумов для встановлення демократичної системи. Виникає цілком логічне запитання, наскільки західні європейські моделі демократії відповідають африканським реаліям. Ці моделі навряд чи можна застосувати в умовах суспільства в якому мають потужний вплив традиційні інститути, релігійні, етнічні та психологічні фактори.

Політичні зміни в Африці супроводжуються не стільки розширенням їх соціальної бази, скільки посиленням патронажно-клієнтських відносин, зростанням етнорелігійних рухів, виникненням "етнічної демократії". Відбувається криза постколоніальних держав, які в переважній більшості випадків не здатні контролювати ситуацію на власній території, запобігати виникненню паралельних центрів впливу і влади [6, с.87].

У сфері провладних відносин відбувається деякий симбіоз окремих принципів та інститутів традиційних і нових, форм демократії, автократії та елементів архаїчної влади. Створена на такій основі державність поєднує в собі сучасні та архаїчні патримоніальні риси. Соціально-політичні структури включають міцний компонент етнокласових зв'язків.

В той же час, опозиція в Тропічній Африці не склалася як організована політична сила, що спирається на конкретні прошарки населення. По суті, відбувається боротьба різних фракцій еліти за владу. За цих обставин багатопартійність вилілася у інституціоналізацію опозиції на базі етнічних, релігійних та конфесійних інтересів.

Шлях демократичних змін в африканських країнах пов'язаний з багатьма труднощами і буде тривалим та не легким. Процес демократизації відображає в кінцевому підсумку пошук альтернативних шляхів розвитку. При цьому політична динаміка в ряді випадків виявляє сповзання не від авторитарної системи до демократичної, а прямо протилежну тенденцію. На думку американського політолога С. Хантінгтона, світовий досвід засвідчує, що процес демократизації розвивається у залежності з принципом: два кроки вперед, один крок назад [9]. Хоча і дана схема не завжди спрацьовує у країнах Африки.

Література

1. Буренков В. В. Процеси демократизації суспільно-політичного життя країн Субсахарської Африки: проблеми і перспективи // Дослід. світ. політики : Збірник наукових праць. Вип. 38 / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К, 2007. – С.78-93.
2. Буренков В. В. До питання про джерела державно-політичного устрою країн Субсахарської Африки в контексті процесу деколонізації // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. Вип. 40 // Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К, 2007. – С.11-28.
3. Гура В. К. Проблемы и пути развития освободившихся стран Африки. – К: Наукова думка, 1981. – 192 с.
4. Жуков А.Е. Восточный Судан сегодня: "в тени" проблем соседних регионов, в поисках стабильности // XII конференция африканистов. Африка в условиях смены парадигмы мирового развития. Тезисы. – М., 2011. – С. 56
5. Княздівська К. О. Вплив ідейно-політичної спадщини панафриканського національно-визвольного руху на організаційне оформлення єдності незалежних африканських держав // Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: Збірник наукових праць / ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". – К., 2013. – С.362-371.
6. Косенко Ю.А. Становлення незалежних африканських держав та перспективи їхнього подальшого розвитку. // Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали міжнар. наук. конф. – Вид. укр. та англ. мов.: доповн. та уточ. / від. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". – К., 2017. – С.83-89.

7. Косухин Н. Д. Политическая власть и политический процесс в Африке. // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2001. – С. 80–87.
8. Механизмы политической власти в странах Западной Африки. – М., 1991.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Перевод. Т. Велимеев, 2006, Издание на русском языке AST Publishers, 2014. – 563 с.

УДК 726.54:23/28

ОЛЕКСАНДРО-НЕВСЬКА ЛАВРА – ФОРПОСТ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ ПІВНІЧНОЇ РУСИ

Потапенко Н. В., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Дудка Р. А.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

В статті уточнено історичні аспекти заснування Олександро-Невської Лаври та досліджено основні етапи її розвитку. З'ясовано особливості діяльності Олександро-Невської Лаври після її відновлення на сучасному етапі.

Ключові слова: християнство, Олександро-Невська Лавра, Свято-Троїцький собор, цвинтар.

Актуальність теми. Ім'я святого Олександра-Невського – захисника руської землі і покровителя її воїнів відоме далеко за межами нашої країни. Свідчення тому – численні храми, присвячені святому Олександру Невському. Найвідомішим з них є Лавра в Санкт-Петербурзі, що освячена 1713 року. Олександр Невський є небесним покровителем Санкт-Петербурга.

Провівши огляд наукової літератури, можемо констатувати, що про історію Олександро-Невської Лаври існують лише раніші згадки. Її історія сьогодні не ставала предметом комплексних студій. У зв'язку з цим, проаналізувавши розмаїття літератури, згадки щодо історії лаври, результати праці краєзнавців, архівні матеріали, стало можливим представити багатолітню історію цієї споруди, її створення, розбудову, відродження.

Метою статті є дослідження історичних аспектів заснування та розвитку Олександро-Невської Лаври в науковому дискурсі.

Історіографія проблеми: Олександро-Невська Лавра є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема, дослідженням історії становлення та розвитку Лаври займалися А. В. Соколов, С. Г. Рункевич, П. П. Сойкін та інші. Питанню націоналізації майна Лаври в Радянській Росії присвячена незначна кількість праць (В. Ф. Зибковець, І. В. Попов). Також історичні дослідження на цю тему проводили О. Ю. Васильєва, П. Н. Книшевський, І. П. Степанова та ін.

Перша згадка в документах про Лавру віднайдена в липні 1710 року, коли Петро I, оглянувши місце біля Чорної річки (нинішня річка Монастирка), розпорядився будувати тут Олександро-Невський монастир на передбачуваному місці перемоги в 1240 р військ святого князя Олександра Невського над шведами у Невській битві.

Офіційною датою заснування монастиря прийнято вважати день освячення першої дерев'яної Благовіщенської церкви – 25 березень 1713 р. Після утворення Санкт-Петербурзької єпархії, з 1742 року архімандритами монастиря були Санкт-Петербурзькі архієреї. [3, с. 143].

25 жовтня 1721 року розпорядженням в обителі була заснована Слов'янська школа. У 1726 році вона була перетворена в Слов'яно-греко-латинську семінарію, а в 1788 році в Головну семінарію. Приблизно в середині XVIII століття під керівництвом архітектора М. Расторгуєва зводяться Митрополичий будинок, а також Семінарський і просфорня корпусу. І в цей же час знайомі обриси набуває площа перед входом, виконана у вигляді кола. Монастирський комплекс не тільки продовжував активно розвиватися, а й дуже сильно впливав на розвиток Російської держави. За ці та інші заслуги в 1797 році за указом царя Павла I монастирю було присвоєно найвищий церковний статус – Лаври.

В роки найвищого розквіту 1789-1917 Лавра складалася з дванадцяти церков і була одним з найбагатших і найвпливовіших місць в усьому світі. Однак до нашого часу достояли лише три церкви: Благовіщенська, Феодоровська та Надбрамна. Решта були зруйновані або змінені за роки існування влади більшовиків, які ненавиділи будь-які згадки про церкву і православну віру [1, с. 76].

Безсумнівно, центральним місцем, найбільш шанованим і величним, є Троїцький собор. Його будівництво було розпочато Петром Великим. У цієї будівлі також є своя захоплююча історія. Зведення собору проходило в період з 1720 по 1730 рік, всього близько 10 років. Однак, вже в ході правління Єлизавети Петрівни, стіни були повністю розібрані. Це довелося зробити через

безліч тріщин, які погрожували комплексу руйнуванням. Знову собор був побудований під керівництвом архітектора Старова вже при Катерині II. Роботи були розпочаті в серпні 1778 року, а завершено лише в 1790 р. [6, с. 44].

В роки найвищого впливу церкви на державу Лавра володіла не тільки багатьма будинками, храмами і монастирськими комплексами. В її володіннях також знаходилися великі земельні угіддя. Тому зовсім поруч з обителлю розташувалися відразу три кладовища, де поховані останки найбільш видатних і знакових людей у розвитку і становленні державності Російської імперії. Кожен з них має свою велику і незабутню історію, залишаючись в пам'яті на вічні часи.

Зліва від входу розташований Лазарівський цвинтар. Вважається, що його заснували за указом Петра Великого для його рідної і коханої сестри Наталії Олексіївни. При кладовищі збудовано церкву праведного Лазаря Воскреслого. Праворуч від входу влаштовано Тихвинський цвинтар. Його заклали на честь Тихвинської ікони Божої Матері. Тут також була зведена і церква [4, с. 22].

Третій цвинтар – Нікольський, де в ім'я Святителя Миколая була побудована ще одна церква. Тут упокоїлись найбільші політичні, культурні, наукові, військові і духовні лідери свого часу. Чого варту одна лише могила Михайла Ломоносова – великого вченого, поета і письменника.

Саме тут поховання ще однієї видатної людини – генералісімуса О. В. Суворова. Історія зберегла нащадкам таку версію пам'ятного напису: "Тут лежить Суворов". Вважається, що незадовго до смерті Суворов звернувся до Державіна з питанням, який напис той зробить на його могилі. На що поет вигукнув: "не потрібно ніяких зайвих слів, тільки лише "Тут лежить Суворов"". Так і було написано, маючи на увазі те, що пам'ять про велику людину назавжди збережеться в серцях і душах нащадків [5, с. 53].

До моменту Лютневої революції Олександрівська Лавра перебувала на вершині свого двовікового розвитку. Сотні людей щодня приходили в Свято-Троїцький собор схилити коліна перед мощами святого.

Лаврський капітал в цей час досягав 1 800 тис. рублів, а доходи в 1915 році дорівнювали 699,3 тис., поступаючи в країні з монастирів тільки Києво-Печерській Лаврі; в 1916 році дохід тільки від орендних статей склав 369 тисяч рублів, а від кладовищ – 181 тис. Обителі належали та здавалися в оренду 14 житлових будинків на прилеглих проспектах і вулицях, а також 60 комор і 4 підвали на набережній Неви. Крім того, лаврською власністю були 103 земельних ділянки в місті, 51 десятина землі і водяний млин в маєтку Серафима Лужского повіту Петербурзької губернії [2, с. 86].

У лаврських будівлях розміщувалася двокласна Олександрівська церковно-приходська школа на 100 хлопчиків-співочих митрополичого хору, богадільня на 30 жінок, братська лікарня і лазарет Червоного Хреста № 279.

Протягом 1917 року з погіршенням ситуації в країні погіршувалася і ситуація в Лаврі. Тривали ревізії лаврських приміщень і майна.

Так, будівлю співочого корпусу було зайнято військовим відомством для розміщення військ, в результаті чого 25 серпня духовний собор виявився змушений сповістити Єпархіальну училищну раду, що в наступаючому навчальному році заняття в церковно-приходській школі проводитися не будуть. Виселених з їх гуртожитку малолітніх півчих довелося розмістити до лаврської трапезної [3, с. 143].

2 грудня для потреб Всеросійського союзу робітників і селян по виробленню та поширенню сільськогосподарських машин і знарядь була ревізована комора № 12 в Новому корпусі. На початку жовтня 1917 року, погрожуючи ревізіцією, Урядовий комітет в пристосованій будівлі Таврійського палацу для Установчих зборів домігся від духовного собору Лаври отримання 15 кубів брукового каменю для викладення бруківки перед палацом і т.д. Через фінансову кризу довелося значно скоротити витрати на братську трапезу, зокрема припинити в понеділок, середу і п'ятницю видачу риби, замінивши її рослинними продуктами. Але, незважаючи на всі складнощі, Лавра продовжувала надавати велику благодійну допомогу. Вона як і раніше містила богадільню (староста якої Олена Сомина також була завідуючою лаврської каплицею) і два військових лазарети [4, с. 25].

3 перших днів Жовтневої революції став зав'язуватися трагічний конфлікт Церкви з новою владою. 31 грудня в газетах було опубліковано проект закону про відокремлення Церкви від держави, і Петроградський митрополит Веніамін висловив свою категоричну незгоду з ним, відправивши 10 січня відкритий лист до Раднаркому. Це активізувало антицерковні акції в Петрограді. У першій половині січня почалися урядові дії, готувався закон – закриття палацових і деяких будинкових церков, вилучення синодальної друкарні тощо. Але основний удар більшовицьке керівництво вирішило нанести по центру церковного життя Петрограда – Олександрівській Лаврі, враховуючи, що в її стінах знаходилася і резиденція митрополита. Саме в Лаврі відбулося перше відкрите зіткнення боготорчої влади та Російської Православної Церкви, причому Церкві

вдалося здобути єдину велику перемогу над більшовицьким урядом в їх багаторічній нерівній боротьбі [6, с. 90].

Про методи дії комуністів насельники обителі отримали певне уявлення ще до спроби її захоплення. Вранці 6 січня 1918 року в духовний собор Лаври надійшов припис 1-го Олександро-Невського комісаріату Петроградської міської міліції про те, що на підставі розпорядження Ради робітничих і солдатських депутатів "забороняється сьогодні, 6-го січня, хресний хід". А 11 січня відбулося поховання на Нікольському кладовищі монастиря міністрів Тимчасового уряду А.І. Шингарьова і Ф.Ф. Кокошкина, убитих революційними матросами в Маріїнській лікарні, куди вони були перевезені з Петропавлівської фортеці. Тіла загиблих супроводжували з приміщення лікарні в Лавру кілька десятків тисяч людей. Труни деякий час перебували в церкві Святого Духа, де пройшла заупокійна літургія, а потім були поховані в східній частині кладовища (ці могили збереглися)[3, с. 150].

Уже перші антицерковні акції викликали обурення віруючих. У Петрограді почалися збори священнослужителів і представників парафій, спочатку міських, а потім і всієї єпархії. Перше такі збори відбулися 11 січня в приміщенні Ісидоровського єпархіального училища під головуванням владики Веніаміна. Вони винесли резолюцію протесту з приводу захоплення синодальної типографії.

Події в Петрограді відразу виявилися в центрі уваги Помісного Собору. На його перших зборах було оголошено послання настоятеля Лаври, 24 січня на іншому засіданні повідомлення про хресну ходу в Петрограді зробив протоієрей Ф.Н. Орнатський, який закликав виявити свою силу: "Пора сказати, що розбійники взяли владу і керують нами. Ми терпіли, але терпіти далі неможливо, тому що порушено Святе святых російської душі – Святої Церкви. На свідоме мучеництво йти не слід, але якщо нам потрібно постраждати і навіть померти за правду – це треба буде зробити". Отець Орнатський також подякував Собору за привласнення митрополиту Веніаміну стародавнього і почесного титулу священного архимандрита Олександро-Невської Лаври. Так обитель вистояла у важкий переломний рік революційних потрясінь. Однак пізніше вона була закрита і служба Божа припинена надовго. Лише у 1996 році було розпочато відродження життя в стінах Лаври. Керувати цим процесом було доручено єпископу Назарію (Лавриненко). Парафіяльні збори Троїцького собору було скасовано 3 листопада 1997 року і управління передано духовному собору Лаври. Також був прийнятий статут монастиря, призначені основні посадові особи: благочинний, економ, духівник, скарбник, секретар. Остаточна передача всіх лаврських будівель єпархії відбулася 18 квітня 2000 року.

Звичайно, роки внесли свої зміни в первісний вигляд святині. В даний час території кладовищ значно видозмінилися, а діючим залишилося лише одне місце поховання в Лаврі – Нікольське кладовище.

Краса і велич, історія і злиття з сучасністю, віра і саме життя, ось що робить Олександро-Невську лавру найбільш шанованим місцем у віруючих, а для гостей міста – одним з найпривабливіших туристичних маршрутів. І в наш час комплекс не перестає впливати на духовне виховання людей. Тут продовжує жити, діяти і розвиватися чоловічий монастир.

На території комплексу проводиться безліч релігійних заходів, народних національних свят та урочистостей, інших знакових подій як в культурному і духовному розвитку, так і для створення умов повноцінного сімейного відпочинку.

Література

1. Васильева О.Ю., Кнышевский П.Н. Красные конкистадоры. Москва, 1994. 217 с.
2. Зыбковец В.Ф. Национализация монастырских имуществ в Советской России (1917-1921 гг.) Москва, 2005. 187 с.
3. К истории освидетельствования мощей св. Александра Невского // Санкт-Петербургские епархиальные ведомости. 2000. Вып. 23. С. 143-159.
4. Попов И.В. Новомученик протоиерей Петр Скипетров // Церковный вестник. 2000. № 4. С. 20–27.
5. Попов И. В. К 75-летию попытки захвата Свято-Троицкой Александро-Невской Лавры большевиками в 1918 году // Санкт-Петербургские епархиальные ведомости. 1994. Вып. 12. Ч. 1. С. 48-67.
6. Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяние. Кн. VI. Вып. 1. М., 1998. 564 с.
7. Степанова И. Житие Петроградского митрополита // Вечерний Ленинград. 1990. 110 с.
8. Рункевич С. Г. Александро-Невская лавра, 1713-1913: Историческое исследование. – СПб., 2003. – 123 с.
9. Соколов А. В. Государство и Православная церковь в России, февраль 1917 – январь 1918 гг. Дисс. доктора исторических наук. СПб., 2014. 243 с.
10. Сойкин П. П. Александро-Невская Свято-Троицкая лавра Православные русские обители: Полное описание православных русских монастырей в Российской Империи и на Афоне. СПб.: Воскресение, 1994. 712 с.

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦТВА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ В II ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Примостка М. П. магістрантка історико-юридичного факультету.
Науковий керівний – канд. іст. наук, доц. **Крупенко О. В.**, кафедра історії України

У статті, шляхом аналізу широкого історіографічного матеріалу, проаналізовано основні тенденції розвитку харчової промисловості на Чернігівщині у II половині ХІХ – на початку ХХ ст. У зазначений період відбулися зміни, які охопили всі сфери життя населення, особливо промислове підприємництво, що було невід'ємною частиною господарського комплексу регіону.

Ключові слова: Чернігівська губернія, промислове підприємництво, модернізація, харчова промисловість, регіональна економіка.

Друга половина ХІХ ст. стала часом змін, які охопили всі верстви та сфери суспільного життя українських земель. Після скасування кріпосного права відбулася трансформація системи політичних та економічних відносин, поступове формування нової соціальної структури, зміна психології поведінки людей.

На сьогодні промисловість є локомотивом трансформаційних перетворень у більшості країнах світу. Як сфера прояву та реалізації визначальної частки матеріальних та інтелектуальних потреб людини, вона є найвагомим економічним чинником сучасного суспільства. Пошуки шляхів покращення економічного становища нашої держави зумовлює актуальність оцінки історичного досвіду минулого. Серед складного комплексу питань історії регіональної економіки важливе місце відводиться харчовій промисловості.

Метою даної розвідки є дослідження історії становлення харчової галузі у Чернігівській губернії протягом другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Дореволюційна історіографія теми представлена працями М. Соболева, М. Туган-Барановського, А. Дядиченка, Я. Вінклера. Це праці узагальнюючого характеру, присвячені окремим аспектам економічного становища Наддніпрянщини. Однак, дослідження А. Дядиченка, присвячене проблемам експорту й імпорту сільськогосподарської продукції є доволі змістовним, хоча й не позбавлене недоліків, про які говорить і сам автор. Але на основі статистичних даних, поданих автором, можна стверджувати, що основну частину експортної продукції Чернігівської губернії становили тютюн, хліб, коноплі, ліс. Необхідно також відмітити змістовні спостереження Я. Вінклера щодо впливу географічного фактору на товарний характер розвитку сільського господарства, зокрема, у Ніжинському повіті [1].

Важливе значення мають регіональні дослідження О. Русова [2] та М. Домонтовича [3]. У цих працях висвітлено різні площини соціально-економічного життя краю, які характеризують соціальну структуру населення та відомості про промисловий розвиток регіону. Це дає змогу прослідкувати еволюцію промислового розвитку на території Чернігівської губернії, виявити її місцеві закономірності.

Загалом, у дореволюційній історіографії основна увага звернена на вивчення загального процесу капіталізації промисловості в Російській імперії. Натомість, регіональна історія становлення і розвитку промислового підприємництва, особливо Лівобережної України, так і не стала об'єктом комплексних наукових досліджень.

Радянська історіографія потребує уважного й диференційованого підходу. Загалом, у цей період були створені солідні праці, які подають змістовний матеріал. Окремі дослідження були описовими. Сьогодні інтерес для нас становлять узагальнюючі праці з соціально-економічної історії України. Зокрема, для праць Л. Мельника, О. Нестеренка, І. Гуржія характерна однобічна тематична спрямованість, недостатнє врахування регіональних особливостей, акцент на вивченні промислового розвитку Півдня України[4].

На сучасному етапі становлення та розбудови української держави зріс інтерес до окремих галузей промислового розвитку. Найбільш повними дослідженнями цього періоду є праці А. Литвиненка, О. Реєнта, монографія "Економічна історія України". Вони присвячені розвитку торгівлі, розбудові ринкової інфраструктури, аналізу економічної політики царського уряду; проаналізовано процес інтеграції аграрного сектору України в світовий продовольчий ринок, розкриваються особливості формування капіталістичної економіки [5].

Крім монографічних досліджень були опубліковані й окремі статті. Найбільш повними дослідженнями є праці М. Москалюка, О. Крупенко, С. Макарець, А. Лень. Вони досліджували не тільки промисловий розвиток регіону, а й окремі галузі промисловості [6].

Загалом, аналіз історіографії свідчить, що на сьогодні регіональні дослідження є важливими та потребують уваги дослідників, бо виявляють економічний розвиток регіонів, їх галузеву спеціалізацію та показують, чи залишилась ця галузь домінуючою у розвитку регіону в наш час.

Джерельна база дослідження є досить змістовною та різноманітною, що дає змогу детально висвітлити дану проблематику. Важливе місце займає дослідження О. Базінера "Малоросійське тютюнництво". У праці подано відомості про основні сорти тютюну, які були поширені на території Чернігівської губернії. Показано та описано найбільш оптимальні природно-кліматичні умови для вирощування цієї культури та подано детальний опис пророщування та пересаджування тютюну у відкритий ґрунт. Окрім цього, проаналізовано ринки збуту тютюнової продукції, визначено, яким був попит на цю продукцію. Показано промислову обробку тютюну в готову продукцію та ціни на нього [7].

"Пам'ятна книжка Чернігівської губернії" - універсальне довідкове видання, що дозволяє у всіх подробицях відтворити картину повсякденного життя губернії. Вона містить список церковних і місцевих свят, хронологію пам'ятних подій краю, список чернігівських ієрархів. Основну частину довідника складають загальні статистичні відомості: число жителів по станам, віросповідань, кількість народжених і померлих жителів, опис будівель, церков і промислових об'єктів. Представлені також приватні статистико-історичні, етнографічні дослідження та географічний опис губернії, що для нас містить цінний матеріал [8].

Цікаві відомості ми можемо почерпнути із книги "Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р.". У довіднику подано відомості про те, яка кількість населення займалася сільським або іншим господарством, полюванням, риболовлю та ін. по повітам губернії. У "Військово-статистичному описі Російської губернії" окрім військово-топографічного опису Чернігівської губернії подано характеристику стану сільського господарства, промислів, ремесел, промисловості та торгівлі по повітам. З довідника ми почерпнули інформацію про те, яким був стан промисловості повітових міст губернії у середині – другій половині XIX ст. [9].

У процесі дослідження нами було опрацьовано велику кількість документів із фондів Державного архіву в Чернігівській області. Основна група складається із протоколів Департаменту сільського господарства та включає в себе листування предводителів дворянства. Головний зміст цих листувань полягав у обміні досвідом щодо вирощування тютюну, а саме, наскільки природно-кліматичні умови різних повітів сприятливі для заняття тютюнництвом, також про кількість розташованих тютюнових фабрик у повітах губернії та їхніх власників. Також за сприяння уряду на території губернії розводили американський тютюн, тому відбувався обмін інформацією щодо якості сходів та кількості урожаю цієї культури у різних повітах губернії. Зазначалося, що для вирощування навіть використовувалися хімічні добрива, але вони не впливали на якість сходів під час розведення нових сортів тютюну, які не були пристосовані до кліматичних умов губернії.

Влада займалась розведенням американського тютюну за власний кошт. Було замовлено 5 фунтів тютюну у 1846 році, який потім роздавали промисловцям для поширення. Предводитель дворянства Кролевецького повіту звітував чернігівському губернатору, що розведення гаванського тютюну в повіті є незручним через природно-кліматичні умови та якість ґрунту (4, арк. 6). Поміщики Борзнянського та Глухівського повітів відмічали тенденцію, що розведення гаванського тютюну є неможливим через специфічні кліматичні умови [4, арк. 12, 13].

Предводитель дворянства Конотопського повіту зазначав, що "... поміщики..., які посіяли у себе насіння тютюну, зазначали, що воно не зійшло. На підставі цього я сіяв їх у себе, але ні в теплицях, за особливого догляду, ні на плантаціях, за звичайного догляду, вони не зійшли. Тому вони або намокли або під дією сильних морозів та під час пересушування зіпсувались" [14, арк. 18-19].

У 1849 році у Глухівському повіті було зібрано урожай "... у володінні полковника Івана Івановича Нежкоєва з посіяних на 2 плантаціях шириною в 2 і довжиною в 4 сажени зібрано 4 пуди 25 гр. і насіння в запас на наступний рік 1 фунта. У володінні Миколи Михайловича Картоки через раптовий мороз зібрано лише 50 стебел" [13, арк. 29].

Важливу інформацію отримуємо із справи, у якій подана інструкція про методи збору та оптимальні умови сушіння тютюну різних сортів. Вона складалася на основі власних спостережень чиновника, якій їздив до Туреччини, Індії, Північної Америки. Зокрема, у ній зазначалося, що "доки роса не висохне на листках, їх обривати або складати в папуші заборонено; найкращими вважалось середнє листя". Також зазначалось, що під час бродіння "тютюн потрібно 3 або 4 дні поливати, перекладати верхні шари вниз, а нижні наверх. Це потрібно для того, щоб всі шари прогрівались і тим самим бродіння проходило швидше" [5, арк. 1-4]. За даними відомостей про тютюнові плантації Борзнянського повіту за 1879 р. видно, що кількість поміщицьких господарств була більшою порівняно з селянськими [6, арк. 3].

Інша група документів включає в себе відомості ярмаркової торгівлі, де показано кількість тютюну, що привозили на продаж. Аналізуючи відомості про товари, які були представлені на

ярмарку до різних повітів Чернігівської губернії, ми дійшли висновку, що кількість привезеного тютюну була різною і продавалася за неоднаковою ціною. Спостерігається тенденція, що за проданий тютюн отримували меншу суму, ніж було обраховано перед ярмарком. Також привезений тютюн не завжди продавали повністю [10, арк. 42, 50, 54, 14, 16, 17, 31, 35, 81]. Були випадки, коли повіт спеціалізувався на вирощуванні тютюну, а на ярмаркових торгах чомусь він не був представлений.

Ще один блок документів включає в себе відомості про тютюнову фабрику Ігнатія Гржимайла, що розташовувалась у Ніжинському повіті. З них ми дізнаємось про кількість урожаю тютюну та його переробку. Із відомостей, які надавались до Чернігівської земської управи, видно, що кількість виготовленого жувального, нюхального тютюну та цигарок на фабриці І. Гржимайла з роками переживала спад і піднесення. Це пояснюється попитом населення, урожайністю тютюну на рік та можливістю і зацікавленістю у придбанні тютюну на фабрики за кордон [11, 12].

Протягом 80–90-х рр. тютюнництво приносило більшість прибутків поміщицьким господарствам, а збір урожаю зріс майже на 30 %. За розмірами посівів і збору Чернігівська й Полтавська губернії посідали перші місця в Росії. Окрім цього, вирощування тютюну є доволі трудомістким заняттям. Пояснюється це тим, що рослина вибаглива до кліматичних умов, і тому вищі сорти, такі як американ, турецький, майже не вирощувались у губернії. Також він потребував постійного догляду та складався із декількох етапів обробітку: пророщування розсади, пересадження її у відкритий ґрунт, просушування та сапування, вершкування, пасинкування, збір урожаю та подальшу технологію обробітку.

Загалом, у пореформений період Чернігівська губернія залишалась аграрним краєм, але розвивалась і промисловість, яка базувалась на переробці зернових та технічних культур. Кліматичні умови були сприятливими для розвитку тютюнництва на Чернігівщині. Галузь протягом XIX ст. переживала спади й піднесення, що було пов'язано як і із недосконалістю законодавчої бази щодо охорони праці на підприємствах, так і з неможливістю вирощувати вищі сорти тютюну.

Література

1. Винклер Я. Э. Осадки и грозы в Нежине в связи с урожайностью в Черниговской губернии. – Чернигов, 1898. – 51 с.; Дядиченко А. Н. Статистический справочник по Черниговской губернии. – Чернигов, 1914. – 112 с.; Соболев А. М. Таможенная политика России во второй пол. XIX века. – Томск, 1911. – 150 с.; Туган-Барановский М. Русская фабрика в прошлом и настоящем. – СПб., 1907. – Т. 1. – 90 с.
2. Русов А. А. Нежинский уезд / А. А. Русов. – Киев : Типография и литография Д. С. Повальского, 1880. – 387 с.; Русов А. А. Описание Черниговской губернии / А. А. Русов. – Чернигов Типография Губернского Земства, 1899. – 591 с.
3. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния /М. Домонтович. – СПб., 1865. – С. 200 – 221.
4. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVII ст. до 1861 року) / АН Української РСР. Інститут історії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 205 с.; Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні в XIX ст. – К., 1972. – 240 с.; Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні [В 3 ч.]. –Ч. 1: Ремесло і мануфактура / Відп. ред. Л.Е. Горелік. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 496 с.
5. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.; Реєнт О. П. Хлібні ресурси України в добу капіталістичного розвитку (1861–1914 рр.). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2010. № 17. С. 6–40.; Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.): монографія. Київ: Ін-т історії України, 2011. 365 с.
6. Крупенко О. В. Товаризація сільського господарства Лівобережних губерній у другій половині XIX – на початку XX ст. та її наслідки // Український селянин, 2016. – Вип. 16. – С. 34 -40; Лень А. Внутрішня торгівля товарами харчової промисловості в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX - на початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія/за заг. ред. І. Зуляка. – Тернопіль, 2015. – Вип. 1, ч. 2. – С. 68 – 72; Макарець С. В. Стан розвитку тютюнової галузі Полтавської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – Вип. 48. – С. 49–52; Москалюк М. Тютюнова промисловість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX- на початку XX ст. / М. Москалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.Історія/ за заг.ред. І. Зуляка. –Тернопіль, 2015- Вип. 1, ч. 2. – С. 6-12.
7. Базинер О. Главнейшие результаты исследования малороссийского табаководства // Труды комиссии высочайше учрежденной Киевского учебного округа. – Т. 3. – К., 1855. – с. 1 – 26.
8. *Пам'ятна книжка Чернігівської губернії / изд. Чернігів. губ. стат. ком. - Чернігів: Печ. в тип. Губ. и Ильин. монастыря, 1862. – 563 с.*

9. Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. : [в 89 т., 119 кн.] / За ред. Н. А. Тройницького; Центр. стат. ком. М-ва внутр. довід. - [Санкт-Петербург: Б.З.], 1897 - 1905. Військово-статистичний огляд Російської імперії / вид. за височайшим повелінням при 1-м відділенні Департаменту Генер. Штабу. - Санкт-Петербург: В тип. Департаменту Генер. Штабу, 1848 - 1858.

10. Державний архів в Чернігівській області в м. Чернігів (далі ДАЧОЧ), ф. 128, оп. 1, спр. 10904, арк.. 1, 6, 8, 12, 13, 18-19, 27, 29, 37 (зв.), 39.

11. ДАЧОЧ, ф. 807, оп. 1, спр. 521, арк.. 1-4.

12. ДАЧОЧ, ф. 807, оп. 1, спр. 2284, арк.. 3-4.

13. ДАЧОЧ, ф. 128, оп. 1, спр. 3337, арк. 12, 20, 42, 50, 54; ф. 128, оп. 1, спр. 3818, арк.. 14, 16, 17, 31; ф. 128, оп. 1, спр. 5674, арк.. 24, 35, 81(зв.).

14. ДАЧОЧ, ф. 128, оп. 1, спр. 6345, арк. 31, 31(зв); ф. 128, оп. 1, спр. 7424, арк. 94(зв), 95; ф.128, оп. 1, спр. 11152, арк. 97(зв), 98.

УДК 327.5(564.3+569.1+569.5)

ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ КОРДОНІВ ПІДМАНДАТНОЇ ПАЛЕСТИНИ

Прокоф'єв М. О., студент I курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник – ст. викл. **Лейберов О. О.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Стаття присвячена розгляду одного з територіальних питань, що виникло у світі після завершення Першої світової війни. Великобританія та Франція розподілили близькосхідні території колишньої Османської імперії, не рахуючись з інтересами арабів та євреїв, що проживали на них. Автор розглянув основні складові конфлікту, що виник між вчорашніми союзниками та простежив його врегулювання за рахунок тих народів, що проживали на цій території. Не залишилось поза увагою і питання втручання США у дану проблему. Автор справедливо зауважує, що несправедливе вирішення територіального питання, стало однією з причин арабо-єврейського конфлікту у майбутньому.

Ключові слова: мандатна система, Палестина, Великобританія, араби, євреї, території, кордони.

Однією з найбільших трагедій, що постала перед людством у другій половині ХХ століття є близькосхідна проблема. Коріння цього конфлікту лежать у територіально-етнічному протистоянні євреїв та палестинських арабів. Вони беруть свій початок ще у кінці ХІХ, але особливої динаміки набувають після завершення Першої світової війни, коли над територією Палестини було встановлено британський мандат. Саме тоді гостро постало питання територіального розмежування територій єврейських поселень та сусідніх арабських держав. Цій проблемі була присвячена низка наукових досліджень та праць, але яка нажаль повністю не розкриває всі аспекти даної проблеми [1-8].

Територія "Великої Сирії" (Сирія, Ліван, Палестина та Йорданія), що була частиною Османської імперії, давно були об'єктом зазіхань Великобританії, Франції, Німеччини та сіоністських організацій. Питання кордону Османської імперії та Єгипту, який з 1882 р. знаходився під британським протекторатом було вирішено ще до початку Першої світової війни. У 1892 р. генеральний консул Великої Британії лорд Кромер змусив султанський уряд передати Синайський півострів під управління Єгипту при збереженні формального турецького суверенітету, а в 1906 р. під тиском британського ультиматуму турки взагалі відмовляються від своїх прав на ці території. Так і не змирившись з цією втратою, Османська імперія намагалася повернути ці території в ході війни. У лютому 1915 р. турецькі війська спробували захопити Суецький канал прорвавшись через Синайський півострів. Наступ турків був відбитий англо-єгипетськими військами, але це змусило британську дипломатію активізувати пошуки союзників серед арабських підданих турецького султана. Військовий комісар Єгипту Г. Мак-Магон розпочав таємні переговори з шерифом Мекки Хусейном аль-Хашимі. У обмін на військову допомогу проти турок Мак-Магон від імені британського уряду погодився визнати незалежність арабської держави у кордонах визначених Хусейном. У листів від 24 жовтня 1915 р. він визнавав, що нова держава охопить всі арабські території за виключенням британських протекторатів на Аравійському півострові, а також територій Західної Сирії, Лівану та Кілікії [7, р. 152].

Майже одночасно, таємно від арабів, Великобританія розпочала переговори з Францією про розподіл оттоманських територій на Близькому Сході після завершення війни. Результатом переговорів стала укладена у травні 1916 р. угода Сайкса-Піко. Ця угода була підтримана Росією,

а пізніше й Італією. Згідно неї Великобританія отримала територію сучасного Іраку, Йорданії та Ізраїлю, Франція закріпила за собою Сирію та Ліван, а на всій території між Середземним морем та Йорданом від озера Кінерет на півночі до Хеврона на півдні вводився режим міжнародного управління (кондомініум) [1, с. 72].

Координуючи свої дії з арабськими повстанцями, британські війська фельдмаршала Алленбі у листопаді 1917 р. розпочали наступ проти 8-ї турецької армії і захопили Газу та Яффу, а 9 грудня увійшли до Єрусалиму. За тиждень до цього британський міністр іноземних справ Дж. Артур Бальфур виступив із заявою в якій визнавалося право єврейського народу на створення національної держави на своїй історичній батьківщині. Британський наступ продовжився тільки у середині вересня 1918 р., а вже 1 жовтня англійці та араби зайняли Дамаск. Користуючись військовою перевагою в регіоні британці змусили Францію погодитися на встановлення британського панування над усією територією Палестини в обмін на визнання французького протекторату над Сирією. Після завершення війни особливу позицію в питанні кордонів та політичного статусу Палестини зайняли сіоністка організація та урядові кола США на чолі з президентом В. Вільсоном. Він запропонував створити спеціальну міжнародну комісію, яка б розробила свій план поділу близькосхідних територій Османської імперії. Однак Франція та Великобританія не була зацікавлені в її діяльності. Саме тому до складу комісії увійшли тільки представники США. Результати її діяльності були зафіксовані у доповіді Кінга-Крейна 1919 р. Вони пропонували не виділяти з території Сирії окремо територію Лівану та Палестини, а передати всі території під управління однієї держави – США або Великобританії [8, р. 186]. Однак американська влада не стала оприлюднювати результати роботи комісії на Паризькій мирній конференції і тому вони не мали ніяких практичних наслідків. Позитивного вирішення питання відносно Палестини чекали в першу чергу представники сіоністської організації. Один з лідерів сіоністського руху, член верховного суду США Л. Брандейс у листі до британського прем'єр-міністра Д. Ллойд –Джорджа, що в той час перебував на Паризькій мирній конференції писав: "З питання мирної угоди з Туреччиною Франція наполягає на дотриманні умов угоди Сайкса-Піко. Якщо у цій суперечці французизи візьмуть гору, то це зірве здійснення обіцянок про єврейське вогнище, так як угода Сайкса-Піко розділяє країну, не рахуючись з історичними кордонами та фактичною потребою в розумних північних та східних кордонах, необхідних для самостійного існування общини та економічного розвитку країни...". Далі в листі висувалося сподівання, що "діячі християнських націй справедливо вирішать питання про кордони Палестини" [7, р. 159]. Британський прем'єр також сподівався на перегляд умов угоди Сайкса-Піко, яку називав "серйозною помилкою" англійської дипломатії. Саме тому британський уряд санкціонував перегляд кордонів мандату, але зроблено це було не стільки з позицій симпатії до сіоністського руху, скільки з політичних, економічних та стратегічних перспектив.

Кордони британського мандату обговорювалися у нотах якими обмінювалися Велика Британія та Франція (вересень 1919 р., червень 1920 р.) та на зустрічах міністрів іноземних справ (грудень 1919 р., червень та грудень 1920 р. Згідно угоди Довіля у вересні 1919 р. Британія отримала Галілею, а за умовами угоди в Сан-Ремо у грудні 1920 р. вона отримала озеро Хула, галілейський виступ до Мелути та більшу частину Голанських висот [1, с. 82]. Пізніше у 1923 р. Голанські висоти були передані Франції, а натомість Великобританія отримала озеро Кінерет та території на південний схід від нього, а також контроль над р. Йордан по всій течії [1, с. 83].

Але після конференції в Сан-Ремо, де арабські лідери зазнали дипломатичної поразки, вони знову підняли питання про створення на території Великої Сирії незалежної арабської держави на чолі з Хашимітами. Останні вимагали від Великобританії виконання нею умов угоди Мак-Магона-Хусейна. Син шерифа Хусейна Фейсал, якій розраховував зайняти королівський престол в Сирії, але був вигнаний звідти французами, вважав, що новоутворена арабська держава повинна включати в себе території Палестини. У відповіді Дж. Керзона зазначалося, що араби не вправі претендувати на територію Палестини, адже в угоді зазначалося, що "райони на схід від Дамаску, Хомса, Хами та Алепо не можуть бути названі чисто арабськими і повинні бути виключені із обіцяних територій" [7, р. 161]. Відстаючи свої позиції араби доводили, що поняття "райони" слід тлумачити як "вілайєти", бо саме такі адміністративні одиниці існували в Османській імперії. Якщо була б прийнята така термінологія, то під контроль арабів перейшла практично вся Південна Палестина – вілайєти Бейрут та Алепо. Під британським контролем таким чином залишився би тільки санджак Єрусалим, на який араби і так не претендували. Британська дипломатія тлумачила поняття "райони" як "округи" або "навколишні території". Відповідна до цього вся Палестина опинялася поза межами зони обіцяної арабам. На цій точці зору наполягали практично всі британські політики. А міністр колоній В. Черчилль навіть заявив, що включення території Палестини до складу арабської держави, це вигадка самого Фейсала. Під час переговорів у Лондоні в січні 1921р. британцям вдалося переконати в цьому Фейсала і він відмовився від своїх претензій на Палестину.

Остаточного питання кордонів підмандатної Палестини було вирішено у березні 1921 року. Саме тоді В. Черчилль при підтримці Верховного комісару Палестини Г. Самуеля зустрівся з іншим сином шерифа Хусейна, еміром Абдаллой. Вони домовилися про утворення під англійським протекторатом емірату Трансїорданії, який буде виключений з території підмандатної Палестини. Кордон між ними проходив по р. Йордан, а потім по долині Арава, що з'єднувала Мертве та Червоне моря. Крім того, після арабо-єврейської різанини в м. Яффа у травні 1921 р. Британія зробила ще ряд територіальних поступок на користь арабів у Західній Палестині. Всі ці рішення були закріплені у "Білій книзі" Черчилля, що побачила світ у червні 1922 р. В ній також йшлося про те, що сіоністські організації не будуть залучатися до процесу організації управління на підмандатних територіях, а єврейська імміграція буде значно обмежена [2, с. 34].

Підводячи підсумки варто відмітити те, що територія Палестина з кінця XIX століття була об'єктом британських зазіхань. Намагаючись закріпитися на Близькому Сході та успішно конкурувати в цьому регіоні з Францією Британія активно шукала собі союзників. Спочатку Британія зробила ставку тільки на арабів. Саме цим і можна пояснити те, що уряд Асквіта пішов на підписання угоди Мак-Магона-Хусейна. Однак з приходом до влади кабінету Ллойд Джорджа, представники якого були зв'язані з Всесвітньою сіоністською організацією, англійці пішли на перегляд умов угоди. Однак не бажаючи посилення сіоністів і протиставляючи єврейському націоналізму арабський британці пішли на відокремлення від Палестини Трансїорданії. Знову спрацював римський принцип "divide et impera" (розділяй та володарюй).

Література

1. Дмитриев Е.Д. Палестинский узел / Е.Д. Дмитриев. – М., 1978. – 150 с.
2. Киселев В.И. Палестинская проблема и ближневосточный кризис / В.И. Киселев. – К., 1987. – 232 с.
3. Колобов О.А. Соединенные Штаты Америки и проблема Палестины. Монография / О.А. Колобов. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госун-та. - 1993. – 170 с.
4. Луцкий В.Б. Палестинская проблема / В.Б. Луцкий. – М., 1946. – 137 с.
5. Палестинская проблема: документы ООН, международных организаций и конференций / составитель и автор послесловия Р. Давыдов. – М.: Прогресс. - 1984. – 237 с.
6. Эпштейн А.Д. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке / А.Д. Эпштейн. – К.: Дух і літера. - 2003. – 216 с.
7. Hurewitz A. The Struggle for Palestine / A. Hurewitz. N.-Y. – 1950. – 282 p.
8. Lenczowski G. The Middle East in World Affairs / G. Lenczowski. Ithaca-London. – 1980. - 235 p.

УДК 94(477)(092)

РОЛЬ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО В ФОРМУВАННІ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО САМОСТІЙНИЦТВА

Худя М. С., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Потапенко М. В.**, кафедра історії України

У статті розглядається еволюція політичних поглядів М. Міхновського та його роль у формуванні ідеї українського самостійництва. На основі аналізу його праці "Самостійна Україна", а також реконструкції кола спілкування й чинників інтелектуального впливу обґрунтовується теза про те, що він був не автором ідеї самостійності України, а першим з числа вітчизняних політиків, хто концептуалізував її.

Ключові слова: Микола Міхновський, "Самостійна Україна", самостійництво, український національний рух.

Питання українського самостійництва на даний час є досить популярною темою у дослідників та політичних діячів України. У суспільства викликає інтерес до суспільно-політичного руху в Україні та становлення самостійницької ідеології в кінці XIX – на початку XX століття. Маємо констатувати, що національний фактор є невід'ємною складовою суспільно – політичного життя в Україні. Однак при цьому явище націоналізму для значної кількості людей залишається малозрозумілим, а довгі роки дискредитації українського націоналізму виробили в частини населення стійкий комплекс несприйняття націоналізму взагалі. Питання незалежності, як і 100 років тому, для сьогодення є однією з найважливіших проблем для нашої держави.

Ідеї Міхновського сприймалися в суспільстві як шовіністичні та божевільні і такі, що не мають жодних підстав на існування. Також не варто забувати, що самостійницька ідея в кінці XIX

ст. була вагомим протиставленням соціалістичним ідеалам переважної більшості українських політичних діячів. Дослідження самостійництва в умовах його протистояння з імперською та соціалістичною ідеологіями, повинна бути пріоритетною у дослідженнях сучасників.

В історіографії існує багато праць, які були присвячені політичній діяльності Миколи Міхновського, але небагато дослідників звертали увагу на питання зародження ідеї самостійництва, не лише в поглядах Міхновського, але і у суспільно-політичному житті України кінця XIX століття. Найбільш вагомими працями з даної теми є монографія Федіра Турченка "Микола Міхновський: життя і слово", у якій автор приділяє увагу світоглядним думкам Міхновського про українську самостійність та його боротьбі за свої політичні ідеали. Вказана монографія ґрунтується на потужному комплексі архівних джерел, що дає змогу всебічно проаналізувати проблему українського самостійництва. Також важливо приділити увагу праці Петра Мірчука "Микола Міхновський. Апостол української державності". У цій праці Мірчук постановляє Міхновського, як одного із перших суспільно-політичних діячів, що сформувавши ідею української самостійності. За це вказану працю піддають критиці, та знаходять неточності у викладеному матеріалі. Також важливою додатковою літературою є праці та статті багатьох авторів, у яких є важливі доповнення та критичні зауваження, щодо зародження самостійницької ідеології та роль Міхновського у цьому процесі.

Метою даної статті є аналіз ступені причетності Миколи Міхновського до процесу зародження і становлення ідеї самостійності України наприкінці XIX – на початку XX століття. Для цього планується встановити чинники (найперше, коло спілкування), які вирішальним чином впливали на формування його політичних поглядів і світогляду загалом.

Микола Іванович Міхновський народився 19 березня 1873 року в селі Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії. Він був наймолодшим сином у великій сім'ї і виховувався патріотом рідної землі. Батько Іван Міхновський був священником і мав аристократичне коло спілкування. Хрещеним батьком Миколи був поміщик Микола Маркевич, який був у дружніх відносинах із Тарасом Шевченком. Початкову освіту він здобував вдома, як і більшість дітей того часу. Коли Миколі виповнилося дев'ять років батько віддав сина до Прилуцької гімназії, де на той час навчався його брат Гаврило. Після закінчення підготовчого курсу у 1883 році його було зараховано до першого класу. Проблемою для Миколи стало те, що викладання відбувалося російською мовою і на початковому етапі він стикався із проблемою нерозуміння матеріалу. Це було поширеною проблемою серед дітей не лише із селянських родин.

Закінчивши восьмирічну Прилуцьку гімназію у 1891 року, він одразу розпочав підготовку до вступу у Київський університет святого Володимира [8, с. 21-38]. Після підготовки його було зараховано на перший курс юридичного факультету. Період навчання тривав чотири роки. Після закінчення університету в 1895 році він знаходить роботу в Києві помічником присяжного повіреного. Після нетривалого часу переїздить до Харкова де організовує адвокатську контору. Не довго Міхновський залишився осторонь суспільної діяльності. Незабаром він вступає у харківську громаду, де стає фактично лідером. Після нетривалої діяльності у громаді за безпосередньої участі Міхновського було створено політичну партію "Революційна Українська Партія", для якої Микола пише програмову статтю "Самостійна Україна" [8, с. 38-44]. До початку I Світової війни займається політичною діяльністю та ідеологічними працями.

Під час створення Центральної Ради займається питанням організації українського війська. Саме за його сприяння було створено військовий клуб ім. П. Полуботка, який і мав стати першочерговим осередком майбутнього війська. З боку Винниченка чинився опір і питання створення армії для УНР Міхновським і його колегами було відкинуто [9, с. 81-90]. Восени 1919 року Міхновський вирішує переїхати на Кубань де займається господарською і педагогічною діяльністю. Навесні 1920 записується на курси вчителів у Новоросійську. У 1921 переїздить у Полтавську станицю де знаходить роботу вчителя. У 1924 році вирішує переїхати до Києва де невдовзі був знайдений повішеним у саду свого друга Шемета [8, с. 269-280].

Важливу роль у зародженні ідеї самостійності Міхновського відіграло коло спілкування, яке безпосередньо впливало на його ідеологічний вибір. З більшістю суспільно-політичних діячів Микола познайомився ще під час студентських років. Після вступу до університету, за підтримки брата Гаврила, він стає членом української студентської громади [8, с. 43-44]. На зібрання до студентської громади неодноразово приходили відомі діячі тодішнього суспільного життя. До їх числа належали О. Кониський, О. Косач (Олена Пчілка), М. Лисенко, В. Антонович, І. Левицький. Усі вони були безумовними авторитетами для молодих студентів. Велике враження на Міхновського під час виступів справив Олександр Кониський, який розвивав ідею культурного самостійництва українського народу в межах імперії. А саме пропонувалося захищати та розвивати українську мову, літературу та інші сторони культурного життя суспільства. Міхновський тривалий час листувався із Кониським, і активно підтримував його у суперечках із Драгомановим, щодо вирішення суспільних проблем [2, с. 276-279].

У цей час виникає політична підпільна організація національного спрямування, яка мала назву "Братство тарасівців". Як зазначає Петро Мірчук організатором був саме Микола Міхновський, який після промови на Тарасовій горі у 1891 році започаткував таємну націоналістичну організацію [5, с. 13-15]. Але більшість дослідників піддають сумнівам цей факт участі Міхновського в створенні організації. Досить вагомим контраргументом є думка Федіра Турченка, який зауважує, що на час створення братства харківськими суспільними діячами, Микола Міхновський переймався проблемою вступом до університету і не переймався питанням створення таємної організації. Але досить швидко в Києві виникає осередок братства, який через короткий термін стає найбільшим. І закономірним є те, що Микола Міхновський одразу стає членом цієї організації. Через короткий час стає неформальним лідером київського осередку.

В організації Міхновський брав активну участь разом із Володимиром Шеметом, Євгеном та Олександром Черняхівськими, Володимиром Самійленком та Євгеном Тимченком, які у майбутньому стануть відомими діячами визвольного руху українців. Також до організації входили такі культурні діячі як Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Іван Липа. Варто додати, що у організації перебувало багато родичів Міхновського. Він постійно перебував серед важливих суспільно-політичних дискусій які вирішувалися братством. Також Братство тарасівців а разом із ними Міхновський підтримували зв'язок із представниками старої громади, а саме Володимиром Антоновичем, Олександром Кониським, Старицькими та іншими діячами [8, с. 46-49]. Також за даними імперської поліції Міхновський входив до чисельної таємної організації "Молода Україна", яка за підрахунками складала 458 членів. Міхновського та його друга Володимира Шемета характеризували як зв'язкових та експедиторів забороненої літератури із Галичини. У рамках діяльності в організації Микола знайомиться та контактує з Іваном Франком та Михайлом Грушевським [8, с. 72-75].

У Міхновського після написання брошури "Самостійна Україна" в 1900 році коло знайомих значно розширилося. Не лише друзі оточували Миколу Івановича, побільшало запеклих опонентів і неприхованих ворогів. Як зазначає Віктор Андрієвський значною мірою ворогами Міхновського були українські соціалісти, які недолюбливали націоналістичний фанатизм і часто за це критикували його [1, с. 614-615]. Яскравим прикладом нападів соціалістів є закидання Міхновському захисту погромників євреїв. Так Сергій Єфремов у газеті "Рада" звинувачував його в тому, що він захищає погромників, які користувалися суто політичними гаслами проти євреїв, і цим зробив Міхновському імідж антисеміта. Але у цій дискусії на бік Міхновського став Шелухін, який критикував редакцію "Ради" за некоректне ставлення до опонентів. Погані відносини у Міхновського склалися також з Євгеном Чикаленком який був видавцем газети і саме він займав неправильну на погляд Міхновського позицію щодо єврейського питання [8, с. 174-178].

Важливо згадати, що у час створення Центральної Ради Міхновський займався питанням організації українського війська, але на заваді стають соціалісти на чолі з Володимиром Винниченком та Михайлом Грушевським. Саме вони були найбільшими противниками на військовому з'їзді, який мав розглянути питання українського війська в майбутньому. Як писав В. Солдатенко "вони зробили все, щоб дискредитувати ініціатора з'їзду і найбільш вірогідного його голову – М. Міхновського. В хід було пущено все, аж до фізичного відсторонення Грушевським Міхновського з трибуни у момент відкриття з'їзду" [7, с. 189-190]. Такий стан речей був продовжений і в кінцевому результаті Грушевський з Винниченком відправляють Міхновського на Румунський фронт. Важливим етапом для Міхновського був гетьманський переворот Павла Скоропадського. Зважаючи на те, що Скоропадський спирався на підтримку УДХП, у якій Міхновський був один із лідерів, йому було запропоновано Міхновського на посаду прем'єр міністра. На початок він погоджується дати посаду, але пізніше пропонує посаду "бунчужного товариша" на що Міхновський відповідає категоричною відмовою і разом із партією стають у помірковану й конструктивну опозицію до гетьмана [1, с. 610-611].

Одним із важливих аспектів зародження ідеї самостійності і найбільш дискусійним є питання того чи міг Міхновський знайти у політичних або культурницьких публікаціях ідею самостійності та використовувати ці думки у подальшому політичному житті. Так, за часів студентства Микола провів багато годин у бібліотеці та архівах університету де знаходилося багато інформативних джерел, а також були присутні в достатній кількості нелегальні книги із Західної України. Протягом подальшого життя Міхновський був знайомий із великою кількістю політичних і літературних творів. Він був ознайомлений із тогочасною пресою, а іноді і сам видавав газети. Але варто знайти твори, які найбільше відбилися на світогляді Міхновського та особливо спричинилися на розвиток його візії самостійництва України.

Для початку потрібно зробити коротенький аналіз політичної програми "Самостійна Україна", яку було написано в 1900 році для політичної партії РУП. На початку програми Міхновський дає характеристику світового руху "боротьби націй" проти націй-гнобителів і ставить питання чи може національне визволення бути і для українського народу. Далі він зазначає, що

свавілля російської нації над українцями триває уже багато років, а саме із моменту укладання Переяславської угоди. Потім Міхновський в правовому полі розбирає проблему Переяславської угоди та порушення її умов російською стороною. Він зазначив, що державність козацька була рівною московській і коли один порушує угоду то така повинна вважатися недійсною. Після чого він постановляє відомий заклик для усіх українців боротися за вільну українську державу: "Одна, єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі". Увесь тягар за боротьбу самостійності України, Міхновський покладає на українську інтелігенцію, яка і повинна привести націю до омріяної мети. В заключній частині було закликано всю 30-ти мільйонну націю до безкомпромісної боротьби [6, с. 28-43].

Також варто дослідити програмний документ Братства Тарасівців "Profession de foi молодих українців", який однозначно був прочитаний Міхновським, адже він досить тривалий час був у структурі організації і неодмінно мав знати програмний документ. Деякі дослідники приписують авторство Міхновському, але цей факт піддали справедливій критиці.

Цей програмний документ на початку закликає до розвитку кожної нації та свободи особистості на теренах Російської імперії. Братство постановляє боротьбу проти деспотизму імперії над різними націями. В основу програми братство вклало здобуття автономії для всіх народів імперії та надання "дрібної децентралізації". Після чого було розкритиковано діяльність українофільського руху, що не ставив завданням покращення становища нації, а лише показав світові що є такий зрабований народ. Далі вони постановляють, що основну боротьбу вони вестимуть у Галичині за допомоги Австрійської конституції, адже на підросійській Україні політичні партії не можуть дійти згоди. Братство в програмі не приховувало, що вони проводять свою діяльність на початковому етапі лише в культурно-освітньому напрямі. Це нашоухує на думку, що дана програма не сильно відрізнялася від ідей українофільського руху [10]. Порівнюючи її із "Самостійною Україною" можна зробити висновок, що за суттю програми різні. В програмі Міхновського домінує ідея боротьби за самостійність України, а у Братства Тарасівців – надання автономії для суспільного розвитку української нації.

Найбільш проблемним та дискусійним твором у якому Міхновський міг почерпнути ідею самостійності України є "Україна іредента" Юліана Бачинського. Вона була написана в дусі соціалістичних ідей де автор багато використовує терміни "пролетарій" та "буржуазія". Саме в цій праці Юліан Бачинський доводить, що Україна не лише існує але мусить швидко виокремитися самостійною державою, повинна збагатити свою літературу та мову. Бачинський бачить створення самостійної єдиної України у складі Австрії де до Галичини буде приєднано Наддніпрянську Україну. Питання в тому чи міг Міхновський запозичити ідею самостійності з книги Юліана Бачинського. Безсумнівним є те, що ідеї книги значно впливали на події у Наддніпрянщині [8, с. 55-56]. Міхновський міг читати і використати ідею самостійності Бачинського, але соціалістичні ідеї які пропагувалися у його працях були не типовими для політичної програми "Самостійної України". Окрім того Міхновський не розділяв погляд на приєднання Наддніпрянщини до Галичини.

Отже, з вище вказаного можна зробити висновок, що ідея самостійності України не була вигадана Миколою Міхновським у 1900 році в праці "Самостійна Україна". Ідея існувала до цього і її корені можна відшукувати не лише у працях Тараса Шевченка. Вона лише була відображенням тогочасних суспільно-політичних ідей і боротьби українських політичних та культурницьких кіл. Проблема полягає в тому, що Міхновський, написавши "Самостійну Україну", створив щось більше ніж маніфест чи затеоретизовану ідею. Він до кінця життя вірив у самостійну Україну і зробив із цього цілу ідеологічну концепцію, яка існує і до сьогодні.

Література

1. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – Лондон, 1974.
2. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремність (серединна ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2014.
3. Комзюк Л. Драгоманов і Міхновський: діалог конституційно-правових концепцій самостійності України // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2009. - №4.
4. Лотоцький О. Сторінки минулого. – [Б.м.], 1966. – Т.1.
5. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. – К., 2002.
7. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К., 2009.
8. Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово. – К., 2006.
9. Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1925\(04\).shemet.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1925(04).shemet.php).
10. Profession de foi молодих українців // Правда. Місячник політики, науки і письменства. – Львів, 1893. – Т. ХVІІ. – Вип. 1.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Циганок Є. О., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Крупенко О. В.**, кафедра історії України

Стаття присвячена актуальній проблемі, яка розкриває характер культурних взаємодій українців та французів у XVIII ст. Авторка на основі документальних джерел робить висновки про те, що французькі дипломати, урядовці цікавилися українським народом, його культурою, історією, економікою.

Ключові слова: Франція, геополітика, Україна, культура, козацтво, Запорізька Січ, держава.

Наша держава має давні відносини з Францією, які сягають часів Київської Русі. Підтвердженням цього є створений в 2013 році культурний центр Анни Ярославни, дружини короля Генріха I, розташований в французькому місті Сенліс, де жила королева. На офіційному сайті цього центру зазначається: "він існує у Франції як важливе нагадування про те, що Україна стала частиною Європи тисячу років тому" [1]. Отож, упродовж віків відносини продовжують нарощуватися та розвиватися. Ці процеси досягають досить високого рівня у досліджуваний нами період.

Метою нашого дослідження є спроба схарактеризувати культурні взаємовпливи українців та французів протягом певного історичного часу.

Початок українсько – французьких зв'язків припадає на XI ст. Це було пов'язано зі шлюбом Генріха I і Анною, яка була першою королевою Франції [2]. Вона допомагала чоловікові вирішувати державні справи, а про славу королеви засвідчив папа Микола II: "Поголоски про ваші заслуги, прекрасна дочко, досягли нашого слуху, і з превеликою радістю ми дізналися, що ви виконуєте у християнському королівстві ваші королівські функції з похвальною сумлінністю і надзвичайним розумом" [3, с.136]. Після розпаду Київської Русі відносини із Заходом значно послабилися. За часів Данила Галицького були спроби їх налагодити через загрозу з боку монголо-татар.

Відомо, що в другій пол. XIV ст. українці навчалися в Сорбоні, де їх називали учнями з Рутенії. Про навчання українських студентів у Паризькому університеті є згадки у XVIII-XIX ст. Безперечно, це не могло не вплинути на характер уявлень один про одного. В подальшому французькі урядовці та послі цікавилися козаками та їх боротьбою з турками та поляками, тому говорити, що французи не знали про Україну ми не можемо.

У другій половині XVIII ст. відбулися серйозні геополітичні трансформації, які принесли суттєві зміни в політичну історію Європи. Цей час знаменується зникненням рубіжної Речі Посполитої. Ця обставина підірвала багатотисячолетню впевненість про надійність східноєвропейського кордону, гарантом якої раніше виступала тепер неіснуюча держава. Це підтверджується думкою: "Тенденція французької політики в цей час виразно демонструвала намір розчленувати Російську імперію, а союзом з Туреччиною та Швецією створити східний бар'єр, у якому Україна мала відіграти свою важливу роль" [4].

Ще одним вагомим чинником геополітики стало зникнення впливової держави Кримського ханства та значного послаблення раніше могутнього учасника великої політики на континенті, а саме Османської імперії. Це призвело до поступових втрат позицій Франції в причорноморському регіоні, що не могло її не турбувати.

У другій половині XVIII ст. українські землі опинилися в епіцентрі цих важливих змін і також потрапили під їх вплив. Російський уряд, намагаючись ліквідувати самобутність козаків, їхню надію на автономію, пішов на знищення Запорозької Січі. Як наслідок: "Ліквідація царатом Вольностей війська Запорозького відкрила шлях до активізації імперської політики на півдні й прискореної колонізації новоприєднаних земель" [5, с. 23].

Цікаво, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбулася активізація французької імміграції до України, зумовлена як факторами загальноєвропейського характеру, так і специфічними для Російської імперії. "Найбільш популярні представники тодішньої західної економічної науки – меркантилісти, а згодом і фізіократи – виступали з ідеєю про пряму залежність рівня промислового розвитку та національного багатства країни від чисельності її населення" [5, ст. 37]. Гадаємо, що російським дипломатичним представникам за кордоном було доручено сприяти залученню колоністів із західних країн і, зокрема, Франції, де внаслідок Семилітньої війни погіршилося соціально - економічне становище населення.

Помітний слід в історії України залишили французи, які займали тут різні адміністративні посади. Серед таких – одеський міський голова і Новоросійський генерал-губернатор А.-

Е. Рішельє дю Плєсі, який був родом з аристократичної сім'ї. Він ініціював в Одесі проведення роботи з будівництва карантину за проектом Ф.-П. де Волана та порту. До того ж, розбудовою міста займалися французькі архітектори Жан Тома де Томон і Жан Антуан де Скаль, ними було розроблено проекти будівництва театру та міської біржі. Також за його урядування було реформовано систему органів міського управління, збільшено штат поліції та гарнізону, засновано приватну гімназію, інститут для дітей знаті та міську типографію [6].

У досліджуваний період французькі іммігранти займалися в Криму не лише господарською, а й дослідницькою діяльністю. В Керчі посаду начальника митниці обійняв П. Дюбрюкс, який здійснював розкопки на території півострову та створив музей місцевих старожитностей. Ним було розвідано Пантікапейський акрополь. Звичайно, подібна діяльність співвітчизників не залишала непоміченою Україну серед французького суспільства, котре починало прокладати сюди все більше шляхів.

Проте, французька імміграція була поширеним явищем не лише у південних землях України. Так, згідно відомостям, які цивільні губернатори регулярно подавали до міністерства закордонних справ Росії, у Київській, Подільській та Волинській губерніях за період з 1838 по 1840 рр. перебувало 79 вихідців із Франції, середній вік яких складав 41 рік, при чому частина з них емігрувала разом з сім'ями [7, с. 47]. Можемо стверджувати, що характерної рисою досліджуваного періоду є сформована основа сталої присутності французів в Україні.

Варто виділити той факт, що у Франції були присутні окремішні мотиви та швидкими темпами були налагоджені дипломатичні зв'язки з Росією, що давало можливість отримувати інформацію про справи в цьому регіоні. Це спонукало її діячів звернути увагу на український народ та з часом і на українське питання. В середовищі французького суспільства відбулася трансформація розуміння поняття нації. Відтепер воно мало якісно нове значення, бо закінчилася стара ера. Завдяки цьому не лише вельможі, а й будь-який етнос поставав як нація. Ці процеси поживили інтерес французів, бо безперечно українці підпали під нові уявлення.

Визначним фактором, що стимулював французькі зацікавлення Україною стала Велика французька революція, в результаті якої погіршилися російсько-французькі економічні відносини. Урядом Катерини II було заборонено ввезення французьких товарів на територію Російської імперії. Французькі урядовці почали розробляти проекти її послаблення, де ключове місце відводилося українському питанню. Ситуація у революційній Франції поживила інтерес до опозиційного руху на українських землях. Це ілюструвала політика Комітету громадянської безпеки, який позитивно ставився до подій в Україні. На початку 1790 р. у французькому комітеті закордонних справ був створений меморіал "Про небезпеку для Європи від політики анексії Росії", засуджував експансіонізм російських імператорів [8].

Важливо, що в інструкції Комітету закордонних справ говорилося "Польща та Україна мають поширити гасла свободи на всій Півночі" [8, с. 118]. Наприкінці XVIII ст. загострилося суперництво між Англією та Францією, що різко посилило інтерес останньої до регіону Північного Причорномор'я та приєднання його до своєї сфери впливу. Здобуття південно - українського ринку за відсутності в регіоні серйозної конкуренції з боку англійців, відкривало для французької буржуазії нове багате джерело сільськогосподарської продукції та важливий ринок збуту.

Великий вплив мала філософія XVIII ст. Просвітництво, яке серед іншого пропагувало демократичні ідеї. Під цим впливом дослідниками навмисно й цілеспрямовано робився акцент на давності українського народу та на особливості їхнього суспільно-політичного устрою. Засуджувалося його поневолення, політика Російської імперії й Речі Посполитої та феодално-кріпосний лад загалом. Просвітники з розумінням ставилися до визвольної боротьби волелюбного народу.

Також, значний вплив Просвітництво мало на розвиток української літератури. Так, видатний український філософ та педагог Григорій Сковорода переймався ідеями Жан-Жака Русо. Апологетика духовної свободи та єдність з природою, властива філософським працям останнього, прослідковується в творах Сковороди. Міркування українського педагога П. Білецького-Носонка щодо проблем виховання молоді були співзвучні з думками Ж.-Ж. Русо. Під вплив французької філософії потрапили український філософ Я. Колезький та письменник Г. Винький. Колезький, перейнявшись ідеями Ш.-Л. Монтеск'є та Д. Дідро, наполягав, що занепад благополуччя та моральності громадян напряму пов'язаний із недосконалістю державної системи. В той же час, Винький, був знайомий з цілим рядом робіт французьких просвітників, перекладав та поширював ідеї Ж.-Ж. Русо, Л.-С. Мерсьє, Ж.-Л.-Л. де Бюффона.

Поміщик Харківської губернії О. Паліцин проектував будівлі з дотриманням архітектурних форм природної асиметрії, що передає естетичні цінності Ж.-Ж. Русо. Ним було створено гурток прихильників французької літератури та освіти, який отримав назву "Поповська Академія" [7, ст.157]. На думку В. Н. Каразіна: "Здебільшого йому ми завдячуємо початкам європейського побуту в Україні" [9, с.44].

Варто згадати про французький культурний вплив на розвиток українського застільного етикету, який наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. займав вагоме місце в тогочасних традиціях та звичаях. Це фундаментальний час в історії становлення застільного етикету в Україні, зокрема на Правобережжі. Посилюються французько-українські зв'язки, збільшується чисельність французьких мігрантів в Україні, переважно культурних діячів. Більшість з них були представники освітньої сфери. З'являються застільні тости, столові прибори набувають сучасної подоби, починають пити каву та чай. Цікаво, що поява фарфорового посуду з квітковим орнаментом в французькій манері сервірування столу, поширюється на українські землі та є й досі широковживаним [10, с. 2].

На початок XIX ст. припадає зародження українсько-французьких наукових зв'язків у галузі права, філології, історії та природничих наук. Підґрунтям для їх розвитку слугувало відкриття в Україні університетів, що відігравали роль осередків науки й освіти, які впливали на стан середньої освіти, шляхом підготовки кадрів, розробки професорами навчальних посібників, програм. Ми гадаємо, що науковці, ведучи активну громадянську діяльність, впливали на формування нової суспільної думки. Активізувався процес перейняття французького досвіду, який розвивався ще від часів Середньовіччя, це і адміністративна автономія й принципи свободи викладання та наукових досліджень.

Варто відмітити, що зіткнувшись із нестачею вітчизняних фахівців, залучалися вихідці з Франції, країни з давньою педагогічною традицією. Харківський університет із перших років свого існування розвивався у творчій співпраці з французькими дослідниками, такими як А. А. Дегуров, А. О. Сивокт, А. К. Плаксон, Ф. О. Делявінь, Я. Я. Белен-де-Баллю. Вони сприяли створенню на початку XIX ст. Харківського університету, допомагали організовувати допоміжні культурно-освітні заклади, а саме зоологічні кабінети, бібліотеку та ботанічний сад. Проте, Міністерство народної освіти Росії прийняло у 1815 р. рішення, за яким на вільні посади викладачів мали бути "рекомендовані тільки росіяни, але в жодному разі не іноземці" [11, с.163]. За даними А. Рославського-Петровського, з 1804 по 1809 іноземці, яких налічувалося 21 чоловік, становили 3/4 від загальної кількості викладачів [6, с. 79].

Цінний вклад для розвитку історичної думки в Харківському університеті було внесено А. Дюгуром. Він звернувся до С. Потоцького з клопотанням про надання йому посади викладача в новоствореному університеті. Того ж 1806 р. вчена рада університету затвердила його професором всесвітньої історії, географії та статистики. Проте, на початку його викладацької діяльності він опинився під прицілом доносів інших іноземних викладачів, де його звинувачували в неспроможності виконувати обов'язки професора та сумнівних зв'язках із батьківщиною. Варто відмітити, що йому легко вдалося спростувати закиди колег. Пізніше ним було подано письмове клопотання про зрощення його прізвища, так він став Дегувровим. Після цього його кар'єра невпинно розвивалася "1807 р. він отримав звання екстраординарного професора, 1809 – ординарного, у 1810 та 1812 рр. був деканом відділення літературних наук. Він викладав статистику, середньовічну та нову історію, спеціальні курси з історичної критики й огляду успіхів людського розуму на ниві наук, мистецтв, політичних, цивільних і релігійних установ, французьку літературу" [7, с.84].

Таким чином, нам вдалося встановити фактори, що впливали на історико культурний взаємовплив України та Франції, серед яких Просвітництво, Романтизм. Також, визначити основні риси культурного взаємовпливу досліджуваного періоду.

Література

1. Historyofthecenter [Електронний ресурс] // Annedekyivcenter – Режим доступу до ресурсу: <https://www.annedekyiv.org/history-of-the-center>.
2. Луняк Є. Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел. – Київ–Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 96 с.
3. Котляр М. "Анна Руська, королева Франції" // Віче. – 1993. – №6. – С.136.
4. Терещенко Ю. Велика Французька революція, Наполеон і Україна [Електронний ресурс] / Юрій Терещенко // Історія та "Я". – 2019.Л–ЛРежимЩдоступуЛдоЛресурсу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/shchob-derevo-svobody-rozkvitlo-u-kyuevi>.
5. Луняк Є. М. Доля запорожців та їхніх земель після 1775 р. у висвітленні Шарля Массона (1799). // Січеславський альманах. – 2014. - №7- С.23-31.
6. Іваненко О. Культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. / Оксана Іваненко. // Київський на-ціональний університет ім. Тараса Шевченка.. – 2004. – №15. – С. 45–57.
7. Іваненко О. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво кінець XVIII - початок XX ст. / О. Іваненко; Відп. ред. М.М. Варварцев, 2009. – 320 с.
8. Борщак І. Наполеон і Україна. З невідомих документів і з тогочасними ілюстраціями. – Львів, 1937. – 129 с.

9. Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. – Молодик., украинский литературный сборник. – Харьков, 1843. – С.44-45.

10. Михалюк О. І. Французькі застільні манери та їх вплив на формування українського етикету наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. на території Правобережної України / Оксана Львівна Михалюк. // Український історичний журнал. – 2010. – №4. – С. 15–20.

11. Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. - Санкт-Петербург, 1866. - Т. 1. – 260 с.

УДК 94(477)“12”

ДО ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ: СТРАТА ЧЕРНІГІВСЬКИХ КНЯЗІВ БРАТІВ ІГОРЕВИЧІВ

Чаплай С. О., студент II курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Страшко Є. М.**, кафедра історії України

У статті автор дослідив політичне становище Галицько-Волинського князівства на початку XIII століття та проаналізував причини князівсько-боярських конфліктів, розглянувши при цьому розправу над чернігівськими князями Ігоревичами.

Ключові слова: чернігівські князі Ігоревичі, галицькі бояри-олігархи, малолітні Романовичі, польське та угорське втручання, сепаратизм.

У сучасній Україні проблема олігархії є особливо актуальною. Українські олігархи набули статків та продовжують збагачуватися завдяки контролю влади, корупції та іншими нелегальними шляхами. На думку європейських аналітиків, найбільша небезпека для України походить зсередини, а саме формування олігархів з надмірним впливом у медіа та владі, які становлять найбільшу загрозу для стабільності та успіху держави. Українські олігархи мають надмірний вплив у політиці своєї країни, а їхня економічна міць базується на їх традиційних радянських політичних зв'язках та наблизеності до правлячих кіл. В Україні сформувалася чітка корупційно-олігархічна система, яку доцільно порівняти із опозицією галицьких бояр-олігархів у Галицько-Волинському князівстві на початку XIII століття.

Спроби ретельного дослідження даної проблеми робили Мирослав Волощук [1], Олександр Головка [3], Михайло Грушевський [4], Микола Костомаров [5], Микола Котляр [6, 7, 8, 9], Іван Крип'якевич [10], Олександр Майоров [11], Володимир Пашуто [12], а також Олексій і Петро Толочки [13]. Найцікавішою в даному випадку стала дискусія Миколи Котляра з Олександром Головкой, Михайлом Грушевським і Олександром Майоровим. Останні, в основному спираючись на звітку Новгородського літопису, вважали, що в 1210 році боярами були страчені лише двоє братів Ігоревичів. На їхню думку, існування раптово згаданого в джерелі князя Ростислава є сумнівним. Навпаки ж, Микола Котляр, довіряючи інформації Галицького-Волинського літопису, був переконаний, що відбулося повішення саме трьох князів Ігоревичів.

Автор статті поставив за мету дослідити політичні події, які відбулися в Галицько-Волинській державі після смерті князя Романа Мстиславовича. Для цього автор визначив завдання проаналізувати сюжети Галицько-Волинського літопису, дослідити історіографію щодо ситуації в Галицько-Волинському князівстві на початку XIII століття та дати їм наукову оцінку.

Хронологічними рамками даної статті є початок XIII століття, а саме період 1206-1211 років.

Джерельну базу наукового дослідження становить Галицько-Волинський літопис. Автор використав даний літопис за редакцією Миколи Котляра, адже це перше в науці коментоване та споряджене дослідницькими статтями видання Галицько-Волинського літопису XIII століття. Дане видання було здійснено за Хлебниковським списком, а також до нього додано докладний науковий коментар, що спирається на максимально широке коло джерел. Потрібно додати, що при написанні коментаря Микола Котляр намагався максимально повно, всебічно та докладно охарактеризувати події, про які йдеться в літописі. Тому до видання було введено кілька дослідницьких статей [2].

За правління Романа Мстиславовича протягом 1199-1205 років, він перетворив Галич на стольний град новоутвореного князівства, а його князювання зосереджувалося на заходах щодо зміцнення та централізації держави. За свідченнями тогочасних польських хронік, князь нещадно душив боярську сваволю. Голови багатьох боярських родів були винищені, а вцілілі врятувалися втечею до Угорщини й галицького Понижзя. Князь проводив зважену та розумну зовнішню політику, був у союзних відносинах з краківським князем Лешком I Білим та угорським королем

Андрієм II. Однак Романові Мстиславичу так і не вдалося створити міцну й консолідовану державу.

Князювання Романа в Галичі було швидкоплинним, а галицьке боярство надто сильним, щоб можна було остаточно викоренити феодальну олігархію, перед якою виявився безсильним навіть розумний і могутній його попередник Ярослав Осмомисл. До того ж Роман Мстиславич сполучив ніби близькі природно й економічно, але політично й соціально різні землі. Протягом князювання у Володимирі він централізував Волинь, згуртував і поставив на службу собі тамтешню феодальну верхівку. А Галицьке князівство за Ростиславичів так і залишилося сконсолідованим, адже у ньому панували бояри, а не князь. Роман просто не встиг створити в Галичині сталі й поширені системи управління та збирання данини. Утворене ним велике князівство трималося на авторитеті та військовій силі свого творця. Цьому величезному за площею й водночас крихкому державному організмові не судилося довге життя. Князівство було зруйноване відразу після смерті Романа, який був убитий 19 червня 1205 року біля міста Завихоста під час походу до Польщі [7].

Роман залишив по собі двох маленьких синів, а саме Данила й Василька. Регентом при старшому стала мати, княгиня Анна, яку підтримували вірна Романові частина волинського боярства та його бойова дружина. На довгі сорок років Галицько-Волинська Русь залишилася роздробленою, а у краї порядкували бояри.

Іван Крип'якевич стверджує, що після смерті Романа Мстиславича на західних землях почалася внутрішня боротьба, в якій протистояли дві основні тенденції, а саме прагнення до збереження й зміцнення Галицько-Волинського князівства та прагнення до поділу й роздроблення території цього князівства [10]. Прихильниками об'єднання земель під міцною владою одного князя виступали середньозаможне боярство, населення міст та селяни. Усі вони побоювалися утисків з боку бояр, які зосередили значні землеволодіння. Ці прагнення підтримували також володимирські бояри під керівництвом Вячеслава Товстого, які брали участь в реалізації державних планів Романа та розуміли значення Галицько-Волинського князівства. Вони залишилися вірні сином Романом та допомагали їхній родині.

Проти об'єднання Галицької й Волинської земель в одне князівство виступала верхівка галицьких бояр. Після смерті Романа до Галичини повернувся прогнаний ним Володислав Кормильчич та очолив галицьке боярство. Володислав Кормильчич був могутнім галицьким боярином і главою ворожої Романовичам партії. Тому вокняжіння синів Ігоря Святославича в Галицько-Волинській Русі в 1206 році свідчить, що за життя Романа боярські олігархи вирішили позбутися владного князя й зав'язали стосунки з Ігоревичами. Основним бажанням великих бояр було взяти владу в країні під свій контроль. Вони вважали небезпечними для себе сильних князів і намагалися відірвати Галичину від Волині та посадити у Галичі другорядних князів, які підкорювалися б їм у всьому. Також сепаратистські устремління боярства підтримували деякі князі з родини Романа, які вважали не вигідним для себе централізоване Галицько-Волинське князівство та намагалися здобути незалежність своїх дрібних уділів, наприклад, белзький князь Олександр Всеволодович [10].

Галицькі бояри у своїх деструктивних діях знайшли підтримку у Південній Русі. На початку XIII століття князь Роман Мстиславич пред'явив свої права на Київ, який був номінальною столицею Русі, а також продовжував зберігати значення великого торгово-ремісничого міста та головного центра дипломатичних зв'язків з половецьким степом і з Візантією. У 1202 році князь Роман Мстиславич відібрав Київ у князя Рюрика Ростиславича та посадив на його місце князя Східної Волині – Інгвара Ярославича Луцького [2].

Таким чином, запеклий супротивник Романа та колишній київський князь Рюрик Ростиславич, дізнавшись про його смерть, влітку 1205 року об'єднався з чернігівськими князями Ігоревичами, найняв половецьку орду та рушив на Галич. Однак галицьке військо, підтримане ополченням міщан, відкинуло ворога.

У 1206 році чернігівські князі організували та здійснили новий похід в Галичину. Володимир Пашуто стверджує, що в ньому брали участь Всеволод Святославич Чермний, Мстислав Романович Смоленський, київський князь Рюрик Ростиславич з берендеями та сіверські князі Ігоревичі, а саме Володимир, Роман, Святослав і Ростислав. Склалося важке становище для Галичини, тим більше, що з заходу виступив ще й польський князь Лешко Краківський [12].

Микола Котляр припускає, що краківський князь Лешко Білий, який був союзником Романа Мстиславича, узгодив свої дії з Рюриком Ростиславичем та із заходу вирушив на Волинь. Княгиня Анна звернулася за допомогою до іншого союзника її чоловіка, а саме до угорського короля Андрія II [8]. У галицькому місті Сянику було підтверджено союзний договір, за яким Анна визнала протекторат короля, що поставив в Галичі залог на чолі з палатином Могом, якого літописець прозвав Мокієм [2]. Відтоді Андрій II самозванно називав себе в своїх грамотах "королем Галичини й Володимирії". За те він спинив польське вторгнення на Волинь, однак не

захотів відбити наступ Ігоревичів та їхніх союзників на Галицьку землю. На думку Миколи Котляра, король Андрій II сподівався розпалити міжособну ворожнечу в Південній Русі, щоб привласнити спадщину Романа [6].

Однак Володимир Пашуто вважає, що угорський уряд закликав до Галича із Переяславля Ярослава Всеволодовича на прохання княгині Анни та вивіз з міста свою залого. Можливо, вона сподівалася, що прихід Ярослава зможе захистити Галич і князівство від бояр та їхніх маріонеток, тобто чернігівських князів Ігоревичів, які незабаром захопили Галичину, а потім ще й Волинь, бо Володимир Ігоревич випередив переяславського князя [12].

Сини героя "Слова о полку Ігоревім" Ігоря Святославича – Володимир, Роман, Святослав і Ростислав Ольговичі наблизилися до Галича та зупинилися перед угорською залогою [7]. Цікавим є той факт, що жінка Ігоря Святославича була донькою Ярослава Осмомисла, тому це давало Ігоревичам певні права на Галич. Тоді Андрій II навмисно прибрав залого з Галича. Згідно з Галицько-Волинським літописом Ігоревичів закликали великі бояри [2]. Сини Ігоря Святославича отаборилися в Галицькій землі влітку 1206 року. Старший Володимир сів у Галичі, а молодший Роман у Звенигороді. Княгині Анні із синами довелося від'їхати до Володимира-Волинського під захист чоловікової дружини. Микола Котляр вважає, що це був початок розірвання галицькими олігархами недавно ще єдиного тіла Галицько-Волинського князівства. Адже бояри спочатку віддали чужим князям Галичину, а далі настала черга й Волині [9].

Таким чином, Ігоревичам виявилось замало Галичини, тому вони почали зазіхати й на Волинь. Унаслідок цього княгиня Анна прийняла рішення залишити розвалене вже на той час Галицько-Волинське князівство.

На думку Миколи Котляра, історія втечі родини Романа з Володимира-Волинського до Польщі надмірно драматизована літописцем, адже галицький книжник у кращих традиціях середньовічного рицарського роману зобразив від'їзд Романової родини, хоча становище Анни з дітьми й без того було тяжким. Наприкінці 1206 – початку 1207 років Ігоревичі почали вимагати від володимирської громади видачі Романовичів. Даремно галицький книжник писав, ніби княгиня не знала, куди подітися, тому що вже було відомо, що існував союзний договір між Романом Мстиславичем і Лешком I Білим. На думку дослідника, княгиня з синами не вибиралася таємно вночі через пролом у стіні міста, а відкрито й демонстративно залишила Володимир в супроводі відданих їй волинських бояр та рицарської дружини чоловіка, розгорнувши княжі стяги й хоругви, та попрямувала з дітьми до Малопольщі, бо проти князів Ігоревичів і ворожих боярських загонів було не встояти [2, 7].

Краківський князь Лешко I Білий був змушений прихистити Романовичів. Адже по загибелі Романа Мстиславича польський князь уклав з Андрієм II угоду про захист династичних прав його старшого сина Данила. Обидва монархи дотримувалися тієї угоди формально та використовували її у власних інтересах. Андрій II сподівався привласнити Галицьку, а Лешко – Волинську землю. Угорсько-польський альянс був скріплений переведенням княжича Данила Романовича до Угорщини, де його тримали при королівському дворі як заручника.

З приводу даних подій Іван Крип'якевич стверджує, що Угорщина та Польща бажали послаблення Галицько-Волинського князівства. Угорський король Андрій насправді ж підготовляв агресивні плани, прагнучи включити Галицьке князівство до Угорської держави, тому й прийняв титул "короля Галичини і Володимирії" [10].

Михайло Грушевський підтверджує, що угорський король скористався цією ситуацією, прихистивши Романову родину та її прихильників, щоб взяти на себе роль зверхника Галичини. Андрій II увів до Галича угорську залого і, як вже зазначалося, прийняв титул "короля Галичини і Володимирії". Під його опікою в Галичині мала правити княгиня Анна та її бояри від імені малих Романовичів. Натомість польський князь Лешко I Білий, беручи під свій захист Романовичів, почав втручатися у справи Волині, підкорив дрібних волинських князів та приєднав до Польщі пограничні землі між Вепром і Бугом [4].

За таких складних обставин розгорнулася боротьба за землі Галицько-Волинського князівства. Малолітні Романовичі були позбавлені своєї батьківщини. Місто Володимир зайняв Олександр Белзький, а за князювання в Галичі проводили боротьбу різні претенденти. Петро та Олексій Толочки вважають, що короткочасне княжіння Ігоревичів у Галичині й Волині супроводжувалося безперервною боротьбою з галицькими боярами, яка проводилася з перемінним успіхом [13].

У результаті Ігоревичам так і не пощастило отаборитися в Галицько-Волинській Русі. Боярським олігархам не вдалося перетворити гордовитих князів на своїх маріонеток. Хоч чернігівські князі завдячували своє князювання галицьким боярам, однак вони не хотіли підкорюватися їм та пішли на конфлікт з боярською верхівкою. Ігоревичі, не стерпівши боярської сваволі, зібралися розправитися з олігархами. У 1210 році, переконавшись на власному досвіді, що сильні й незалежні галицькі бояри, всупереч усім своїм клятвам і запевненням, ніколи не погодяться з

другорядною роллю в управлінні землею, Ігоревичі вдалися до репресій. За короткий час було знищено близько 500 представників великої земельної знаті, однак найбільші бояри, серед яких були Володислав Кормильчич, Судислав та ще декілька заможних олігархів урятувалися втечею до Угорщини. Однак терор не дав бажаних результатів.

Аби тільки здихатися чернігівських князів Ігоревичів та повернути власні багатства, бояри по-зрадницькому погодилися віддати королю Угорщини Галицьку землю. Олігархи підступно вирішили скористатися з постаті законного спадкоємця галицького престолу – княжича Данила Романовича. У вересні 1211 року галицькі бояри разом із угорськими й польськими полками ввійшли в межі Галичини. Також на запрошення бояр дев'ятирічний Данило Романович перший раз вокняжився в Галичі. Послаблені боротьбою бояри визнали князем малого Данила, але насправді задумали тримати управління у своїх руках.

Після цього боярські верховоди викупили в угрів захоплених тими в полон Ігоревичів та зі зловісною урочистістю повісили їх на площі Галича. Так угорський палатин за 1000 срібних гривень вирішив проблему кількості престолу, збільшивши тим самим шанси свого сюзерена зміцнити вплив у Галицькій землі [1]. Єдиний в історії Давньої Русі випадок публічної розправи бояр над князями-Рюриковичами ще раз продемонстрував безмежну силу й суспільне нахабство галицького боярства. Володимир Пашуто стверджує, що цей незвичайний в історії факт свідчить про велику силу галицького боярства та про запеклу соціальну боротьбу груп боярського пануючого класу в Південно-Західній Русі [12].

Таким чином, галицькі бояри, намагаючись поставити себе над князівською владою, втягли князівство в глибоку соціально-політичну кризу, з якої воно не могло вибратися впродовж кількох десятиліть. За ствердженням Петра та Олексія Толочків, бояри розраховувалися князівством зі своїми іноземними союзниками за співучасть у боротьбі з князями, адже воно стало ареною, на якій зводили рахунки володарі сусідніх країн, а також навіть предметом політичних маніпуляцій Римської Церкви. Земельні магнати не зупинилися й перед загрозою повної втрати західно-руськими землями політичної та національної самостійності. У подальшому вони то запрошували на галицький стіл руських князів, зокрема Мстислава Удатного та Данила Романовича, то організовували проти них змови й сприяли переходу Галича в руки угорських королевичів Андрія й Коломана. Потрібно було втручання широких народних мас, щоб не допустити утвердження в Галичі іноземного панування [13].

Отже, період правління чернігівських князів Ігоревичів в Галицькій землі на початку XIII століття проходив під знаком гострого конфлікту з місцевим боярством. Адже плани галицьких бояр перетворити чернігівських князів на своїх маріонеток не справилися. Незважаючи на те, що Ігоревичів запросили галицькі бояри, чернігівські князі не хотіли підкорюватися їм та пішли на конфлікт з боярською верхівкою, який врешті-решт призвів до організації угорсько-польськими силами та волинськими князями військової кампанії, у завдання якої входило скинення представників династії Ольговичів. Новим правителем Галичини мав стати неповнолітній Данило Романович, що був васалом угорського короля Андрія II. У цілому завдання, які планувалися на початку кампанії, були вирішені.

Література

1. Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. / Волощук М. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* – № 1/2 – 2007.
2. Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2002. – 400 с.
3. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – К., 2001.
4. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Репр. відтворення вид. 1913 р. – Київ, 1990.
5. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. – М.: Эксмо, 2011. – 1024 с.
6. Котляр М. Ф. Історія давньоруської державності. – К.: Київський славістичний ун-т, 2002. – 234 с.
7. Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) / Котляр М. Ф. // *Український історичний журнал*. – 2000. – № 1. – С. 21-32.
8. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 247 с.
9. Котляр Н. Ф. "Держава", олигархами умученная. Галицко-Волынское княжество в XIII веке / Н. Котляр // *Родина*. – 2003. – № 11. – С. 38-42.
10. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – К.: Наукова думка, 1984. – 176 с.

11. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. СПб., Университетская книга, 2001. – 640 с.
12. Пашуто Т. В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / Отв. ред. Б. Д. Греков. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 333 с.
13. Толочко О. П., Толочко П. П. Україна крізь віки. Т. 4: Київська Русь. – К.: Альтернативи, 1998. – 352 с.

УДК 327.5(477)

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ РОСІЇ НА ДОНБАСІ

Школьник Р. С., студент I курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Кучменко Е. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Війна на Донбасі не є локальним, периферійним конфліктом, не "кризою в Україні", не "громадянським протистоянням". Анексія Криму та інтервенція Кремля на Сході України є, з одного боку, складовою політики Російської Федерації на пострадянському просторі, який Москва вважає зоною власних "привілейованих інтересів". З іншого – окупацію Донбасу слід розглядати в більш ширшому контексті неоімперської агресії геополітики Кремля, яка несе загрозу і виклик не лише державності України, її суверенітету, але й цілому сучасному світовому устрою, у тому числі – політичному ладу нинішньої Європи.

Мета даної роботи – дослідити витоки конфлікту на Сході України через геополітичний вимір із застосуванням "гібридної" політики, яка анонсується Російською Федерацією на світовій арені та в Україні.

Російсько-українська війна, яка ведеться з 2014 р., відповідає саме такій "гібридній" політиці і являється складовою, і фрагментом масштабного протистояння на осі Росія-Захід, і має тенденцію до подальшої ескалації. Мета Росії – послаблення конкурентів, відновлення її статусу, як великої держави, яка, всупереч міжнародному праву, просуває свої інтереси з позиції сили та прагне до переформатування усталеного світового устрою за власним сценарієм. Політика "відродження" Росії формувалася і реалізовувалася в геополітичній практиці поступово ("країна-гегемон", "держава світового лідера", носій "суверенної демократії", "країна-цивілізація", що протистоїть Заходу). Загалом агресивну "гібридну" політику Кремля на світовій арені слід розглядати як результат внутрішніх процесів у Російській Федерації в якій сформувалася нова ідеологія російської держави – імперські цінності величі та самодостатності, силове домінування на пострадянському просторі. Росія сповідує ізоляціонізм, агресивну зовнішню політику відверто антизахідного забарвлення, конфронтацію з іншими світовими центрами впливу (насамперед – США, ЄС, НАТО). Антизахідна риторика стала державною ідеологією, критерієм патріотизму, маркером громадянської позиції та відмовою від загальноєвропейських цінностей.

З огляду на стратегічні цілі нинішнього політичного режиму в Російській Федерації, можна окреслити деякі тактичні завдання російської зовнішньої політики, а саме: підірвати могутність основних західних противників (США, НАТО, ЄС), використовуючи різноманітні методи; послабити альянс та відокремити основних противників від їх союзників; витиснути основних противників з регіонів, які Росія розглядає як сфери власних інтересів або в яких вона претендує на домінуючий вплив (пострадянський простір, Європа, Близький Схід, Центральна та Північно-Східна Азія, частково Африка); послабити міжнародні організації, змусити їх діяти за російськими правилами та чинити через ці організації тиск на опонентів; забезпечити стабільність усередині країни та безпечну периферію вздовж кордонів. Слід зазначити, що така тактика "розділяй і володарюй", створення "керованого хаосу", підриву противника зсередини була апробована та активно використовується російським керівництвом уже тривалий час на пострадянському просторі [6].

Російська політика на світовій арені має системний і скоординований характер, для чого застосовує значний арсенал "гібридної" агресії [5], серед яких слід зазначити:

- масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення через фейкові інформаційні продукції і засобом просування російської ідеології і концепції "руського миру" [8];
- дипломатичний тиск з використанням економічних важелів впливу проти країн СНД, в інших регіонах світу (Близький Схід, Африка, Середня Азія), "енергетична зброя" – останнім прикладом є будівництво з явно геополітичними цілями в обхід України газогону "Північний потік-2", що викликало гострий конфлікт між США та окремими країнами ЄС (насамперед Німеччиною);

- втручання у внутрішньополітичні процеси, в тому числі виборчі. Американські дослідники зафіксували з 2004 р. втручання Росії у внутрішню політику 27 країн світу (ЄС, США, Канада, Туреччина, Грузія, Молдова, Білорусь, Україна та ін.) [14];

- активно використовуються методи і заходи з арсеналу спецслужб (корупційні схеми, підкуп, шантаж проросійських лобі в середовищі світових і європейських політиків, громадських лідерів);

- у рамках "гібридної" агресії здійснюється розвідувально-шпигунська та диверсійно-підризна діяльність (у відповідь, близько 30 країн світу здійснили масштабну висилку російських дипломатів);

- використовуються технології дискредитації державних структур інших країн та підтримуються праворадикальні, націоналістичні та популістські рухи, які продукують у суспільствах країн ЄС антинатовські та антиамериканські настрої;

- дедалі частіше Кремль використовує "силову складову" "гібридного" впливу і т. ін.

Агресію Росії проти України, зокрема анексію Криму та інтервенцію на Донбасі також слід розглядати в контексті загальної геополітики Російської Федерації, деякі риси якої окреслені вище. "Проблема України" для Москви критично важлива в регіональному масштабі – для забезпечення підконтрольної, керованої "зони власних привілейованих інтересів" на пострадянському просторі.

Європейська та євроатлантична інтеграція України, вихід зі сфери впливу Росії означає, з одного боку, провал російсько-центричного євразійського інтеграційного проекту і крах претензій Москви на "особливі права" на теренах СНД, а з іншого – послаблення її геополітичних і геоекономічних позицій [7]. До того ж успішна реалізація українського "європейського проекту" теж не до вподоби Росії. Створення привабливої моделі суспільного устрою в Україні є переконливим мобілізаційним прикладом для інших пострадянських країн. Це містить небезпечний виклик і загрозу для правлячого російського режиму [9].

Російська політика щодо України пройшла трифазову еволюцію: м'яке переконання в євразійській інтеграції під егідою Російської Федерації, жорсткий примус до неї з використання політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу і, нарешті, – пряма військова агресія.

Слід підкреслити, що окупація Донбасу у стратегії Кремля на українському напрямі відіграє допоміжну роль, по суті, є одним із "силових" інструментів російської політики, мета якої – перетворення України на підконтрольну та керовану країну-сателіта або демонтаж української державності в її нинішньому вигляді [13]. З початком військової агресії 2014 р. російське керівництво при допомозі державного істеблішменту, дипломатичної служби, підконтрольних ЗМІ сформулював у внутрішньому і світовому політичному дискурсі "Донбаську міфологеми" [10], яка начебто повинна пояснити в цілому ситуацію в Україні, причини виникнення конфлікту на Сході країни, його характер і позицію Російської Федерації. Російська інтерпретація подій на Донбасі в цілому зводиться до наступного.

Сфабрикувавши тезу про державний заколот в Україні, російське керівництво пояснювало її тим, що у 2014 р. в Україні при допомозі Заходу відбувся антиконституційний заколот і до влади прийшли націоналістичні сили, "бандерівці". Ця теза у 2015 р. була закріплена в новій Стратегії національної безпеки Російської Федерації.

Головною складовою російської "Донбаської міфологеми" є фейк-теза про "громадянський конфлікт" в якому йдеться, що "русофобська київська влада" проводить "каральну операцію" проти повстанців Донбасу, проти колишніх шахтарів і трактористів". Про це говорив В.Путін під час свого візиту до Угорщини 2015 р. Проте, якщо слідувати історичним подіям, то 29 серпня 2014 р. В.Путін у зверненні до т.зв. "ополчення Новоросії" відзначив їх "серйозні успіхи у зупиненні силових операцій Києва". Згодом, 24 жовтня 2014 р. він детально виклав російську версію конфлікту на Донбасі на засіданні міжнародного дискусійного клубу "Валдай" [11]. До того ж слід відмітити, що російська сторона постійно звинувачує Захід у тому, що відбулось в Україні. Тому підтвердженням є заява президента Російської Федерації В.Путіна на сесії ГА ООН у вересні 2015 р. в якій підкреслювалося про помилковий вибір, який був поставлений Заходом перед пострадянськими країнами: чи бути їм із Заходом чи зі Сходом? Зрозуміло, що рано чи пізно така конфронтаційна логіка повинна була обернутися серйозною геополітичною кризою про що свідчать події на Сході України. Російська Федерація пояснює збройний конфлікт у цьому регіоні України незадоволенням частини населення діючою владою і кваліфікує події, як громадянську війну. У вересні 2017 р. Глава МЗС Росії С. Лавров виступаючи на черговій сесії ГА ООН повторив цю позицію і наголосив, що саме Захід своїм "розширенням НАТО на Схід провокував нестабільність на пострадянському просторі говорячи про "внутрішньоукраїнську кризу", яка сталася в результаті "антиконституційного державного перевороту, здійсненого ультрарадикалами" [4]. Саме на

тверджені про внутрішній конфлікт ґрунтується позиція Російської Федерації про те, що для організованого протистояння українській владі "повстанці" утворили власні органи самоврядування ("ДНР-ЛНР"), з якими офіційний Київ має вести прямі переговори. Російська сторона має за мету легітимізувати "ДНР-ЛНР" як офіційну сторону переговорного процесу що є одним з головних інструментів блокування роботи як у Нормандському форматі, так і в рамках тристоронньої контактної групи в Мінську. Це нелогічно навіть у технологічному сенсі, оскільки ці "республіки" є маріонетками, несамотійними утвореннями, повністю керованими та підконтрольними керівництву Російської Федерації, тому, зрозуміло, доцільно вести переговори саме з російською стороною, бо вона приймає рішення. З іншого боку, згідно з українським законодавством, "ДНР-ЛНР" є окупаційними адміністраціями Російської Федерації.

Слід зазначити, що на жаль, під впливом російської пропаганди в західному інформаційному просторі, в деяких резолюціях міжнародних організацій набули певного поширення штучні дефініції – "конфлікт в Україні", "криза в Україні", які не мають нічого спільного з реальною ситуацією на Донбасі.

Російською пропагандою активно просувається штучна теза про те, що Донбас історично не є українською територією, що це т.зв. – "Новоросія". Про це, одночасно з початком проникнення російських спецзагонів на Донбас, заявив Президент Російської Федерації В.Путін – 17 квітня 2014 р. Ідея "Новоросія" відразу була поширена російською пропагандою і увійшла до офіційного, публічного лексикону, стала політико-ідеологічною мотивацією подальших дій Кремля. Концепцію "Новоросії" слід розглядати як складову одного з російських стратегічних сценаріїв, який передбачає демонтаж сучасної української державності та розчленування України. Не дивлячись на те, що план "Новоросія" зазнав краху, проте не можна говорити, що Москва остаточно від нього відмовилась.

Кремль настирно наголошує на тому, що Росія непричетна до збройного конфлікту на Донбасі. Проте українською стороною зібрано та передано до міжнародних судових інституцій величезний фактологічний матеріал, щодо російської збройної інтервенції на Донбасі. У виступі на ГА ООН 20 лютого 2019 р. Президент України П.Порошенко оприлюднив дані про окупаційний контингент на Донбасі – близько 35 тис. бойовиків, а також 2 100 військовослужбовців з російських регулярних збройних сил. Загальна чисельність російських збройних сил вздовж російсько-українського кордону, як зазначив він, становить понад 87 тис. військових [3]. Російська присутність на Сході України фіксується і структурами НАТО.

Для кращого розуміння геополітичних намірів Росії в міжнародному плані, слід звернутися до аналізу подій, які супроводжували процес загарбання української території Росією, звернутися до їх перебігу.

Протягом березня-травня 2014 року у багатьох містах східних, центральних та південних регіонів України відбулася серія мітингів і акцій, які отримали назву "Російська весна" [1]

Причиною виступів стали події Євромайдану і процес встановлення Росією контролю над Кримом. Акції проходили під російськими прапорами і проросійськими гаслами, які висували широкий спектр вимог – як переходу до федеративного устрою України, так до закликів розділення її території і повторенням "Кримського сценарію", з подальшим входженням до складу Російської Федерації. У виступах брали участь, як місцеві жителі, так і привезені з Росії "активісти".

Після появи загонів російських диверсантів у квітні на території України Донецької та Луганської областях, керівництво України поклало відповідальність за дестабілізацію ситуації і людські жертви на Російську Федерацію. Із розвитком конфлікту, неодноразово робилися заяви, і оприлюднювалися докази на підтвердження причетності РФ до подальшої ескалації конфлікту. У зв'язку з початком бойових дій на Донбасі, було оголошено про початок другої хвилі мобілізації до лав Збройних сил України, і станом на серпень 2015 року в Україні було проведено 6 хвиль мобілізації.

Російська пропаганда, після анексії Криму, розгортання сепаратистського руху на сході України та введення диверсійних загонів на територію незалежної України, наголосила на вході "Русского мира" на територію України. Якщо звернутися до ідеології "Руського миру" то слід відмітити, що це російська неоімперська геополітична та ідеологічна доктрина епохи панування "путінізму" [12]. Вона є спробою орієнтації російського населення щодо ідейних основ існування та розвитку російського суспільства через призму формування симбіозу сприйняття історичного минулого та перспективного бачення майбутнього в пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової Росії. Це спроба створення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього Радянського Союзу, масова та соціально-комунікаційна технологія впливу РФ на внутрішню політику сусідніх держав, суспільно-політична практика та еkleктична світоглядна суміш в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності, ідеологічний концепт в російському політичному та інтелектуальному дискурсі для позначення наднаціональної і трансконтинентальної спільності, комплексна політтехнологія Кремля та

геополітичний підхід для інтерпретації сучасних політичних процесів правого і лівого спектрів в одному руслі в формі еkleктичних поєднувань елементів панславизму, євразійства, російського месіанства та імперіалізму.

Найважливішою складовою цієї доктрини мала б бути лояльна проросійська Україна. Основне виправдання перед прямою військовою агресією проти України був "захист російського і російськомовного населення" – (проект "Новоросія"). Ще значно раніше російські шовіністичні кола почали поширювати "загальноросійську ідею" об'єднання українського, білоруського та російського народів в єдиний "загальноросійський народ". На підтримку "співвітчизників" та пропаганди ідей "руського миру" щорічно з бюджету РФ виділяються десятки мільйонів доларів.

Пропаганда ідеї "руського миру" в Україні покликана коригувати масову свідомість у напрямку, вигідному Російській Федерації, а також слугувати підготовчим плацдармом для вторгнення. Імперська ментальність, підтримувана ЗМІ, зумовлює схвальне ставлення більшості росіян до привласнення українських територій. Тому навіть тоді, коли президент Російської Федерації виголошує інформацію, яка відверто суперечить тій, яку він оприлюднював раніше за тим самим питанням (спочатку про відсутність російських військових на території України, а згодом визнання цього факту як прямо (у Криму), так і опосередковано (на Донбасі), то це не викликає в аудиторії ні здивування, а ні якогось дисонансу.

Тому слід зазначити, що основними передумовами виникнення протистояння Росії та України, яке, загалом, переросло у збройну агресію Росії проти України, є системна криза російської державності, яка трансформується російським політикумом у намагання відновити та розширити контроль над частиною світу, та утримати за собою світову гегемонію, втрачену з розпадом СРСР та економічним занепадом. Російські пропагандисти крок за кроком напрацьовують ідеологічну платформу для агресії. Важливе місце займає інформаційна кампанія, яка спрямована на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, "старшого брата", ностальгії за СРСР, дискредитації українських героїв та української історії в цілому. Росія маніпулює історією для виправдання і посилення агресії проти України.

Також можна виділити один з основних соціально-політичних аспектів цього збройного конфлікту, а саме, це те, що в національному вимірі він розглядається як виборювання незалежності, суверенітету та державності України, а в міжнародному – як боротьба за збереження, та відновлення правового стану в системі міжнародних відносин [2]. Соціально-політичний сенс війни в національному вимірі полягає у захисті історичного шансу української нації вирішити завдання, які не були розв'язані за новітній період незалежності України. Інтереси захисту України спричинили прояв такого масового феномену, як громадянська державницька свідомість й розуміння значення збройного захисту для збереження та зміцнення державності, свободи, гідного життя суспільства й кожного громадянина. У ході конфлікту відродилося українське військо як збройний інститут політичної нації, розгорнувся широкий громадянський рух на підтримку Збройних Сил, істотно зросла політична активність громадянського суспільства й уможливилась його спроможність до узгодженої колективної дії.

Література

1. Абліцов В. Донбас: європейська Україна чи азійське Дикопілля? – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014.
2. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. – К.: МП "Юніверс", 2000.
3. Виступ Президента України на дебатах ГА ООН з питання "Ситуація на тимчасово окупованих територіях України". – Офіційне інтернет-представництво Президента України, 20 лютого 2019р., <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-debatah-generalnoyiasambleyi-53282>.
4. Выступление Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на 72-й сессии ГА ООН в Нью-Йорке. – Сайт МИД РФ, 21 сентября 2017г.,
5. "Гібридна" війна Росії – виклик і загроза для Європи". – Національна безпека і оборона, 2016р., http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD167-168_2016_ukr.pdf.
6. Гольцов А. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі. – Монографія, Центр учбової літератури, 2018 р.
7. Гольцов А. "Стратегія і цілі російської інтервенції на Донбасі"
8. Дж.Шерр. "Валдай"-2016. – Український тиждень, 2016 р.
9. Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2013 р., <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php>.
10. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2014р., http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD148-149_2014_ukr.pdf
11. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова.

12. Сурков В. Долгое государство Путина. – Независимая газета, 11 февраля 2019г., http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html

13. Элмар Брок: Худшее, что может случиться с Кремлем, – демократическая и экономически успешная Украина. – УНИАН, 23 декабря 2016г., <http://interfax.com.ua/news/interview/392660.html>

14. Alleged Russian political meddling documented in 27 countries since 2004. – USA TODAY, 7 September 2017, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/09/07/alleged-russian-political-meddling-documented-27-countries-since-2004/619056001>

УДК 372.882.116.12

**ДИДАКТИЧНІ ІГРИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5-7 КЛАСАХ
ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Андрущенко Д., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Забарний О. В.**, української літератури, методики її навчання та журналістики.

Стаття присвячена дослідженню дидактичних ігор та їхньому впливу на активізацію навчальної діяльності. У ній розглядаються історичні передумови формування даної проблеми, обґрунтовується методика застосування дидактичних ігор на уроці літератури.

Ключові слова: дидактична гра, активізація навчальної діяльності, розвиток творчих навичок, методична проблема, врахування вікових особливостей.

Постановка проблеми. Сучасні діти відрізняються від попередніх поколінь. Комп'ютери, планшети, гаджети змінили їх світогляд, світосприймання, пам'ять, психологічні особливості. Тому однією з найголовніших проблем сучасного процесу навчання є оволодіння учнями ґрунтовними знаннями, формування у них умінь та навичок. Аби вирішити цю проблему, вчителі повинні використовувати у своїй діяльності різноманітні методи та прийоми навчання. Одним з найефективніших засобів є гра. Завдяки цьому виду діяльності учень зосередить свою увагу, зацікавиться та краще зрозуміє вивчений матеріал.

Аналіз останніх досліджень. Ця тема зацікавила багатьох сучасних методистів і вчених, які за основу брали праці Ф. Буслаєва, Т. Бугайко, Ф. Бугайко, М. Рибникова, Д. Білецького та ін. Одними з найпопулярніших праць нашого часу є дослідження Н. Волошиної, Ю. Султанова, З. Шевченко, Л. Мірошниченка, Є. Пасічника, О. Ніколенко, Н. Савчук. Методисти звертають увагу на проблеми, що виникають при використанні дидактичної гри, досліджують психологічні особливості учнівського сприйняття. Однак дидактичну гру як засіб активізації навчальної діяльності не було повною мірою розкрито. А. Мельник та А. Вітченко звертаються до цього питання, але частково. Отже, недостатнє дослідження цієї проблеми дало поштовх для вивчення цієї актуальної теми.

Формування мети статті. Метою статті є вивчення й обґрунтування проблеми використання дидактичних ігор на уроках української літератури в 5-7 класах як засобу активізації навчальної діяльності учнів.

Виклад основного матеріалу. Хочеться розпочати з відомих слів В. Сухомлинського: "... у грі розкривається перед дітьми світ, творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного дитячого розвитку. Гра – це величезне світле вікно. Через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ" [2]. Справді, за допомогою гри дитина може не тільки гарно провести час, а й узяти для себе щось нове, корисне

Кожна гра, використана на уроках української літератури, має бути дидактичною. Завдяки їй, учень зможе дізнатися щось нове з теми, може удосконалити набуті знання, або закріпити вивчений матеріал.

Дослідники виокремлюють два види дидактичної гри:

- 1) власне дидактична гра, яка ґрунтується на самонавчанні та самоорганізації учнів;
- 2) гра-вправа, під час якої у дітей виробляються вміння та розвиваються психічні процеси [3].

Активізація навчальної діяльності – це одна з найбільших проблем педагогів. Дуже важко увесь клас залучити до вивчення матеріалу. Перед учителем постає завдання зацікавити школярів, вигадавши цікаві ігрові вправи, які не тільки розважають учнів, а й дадуть їм певні знання.

Використання гри не є доречним на всіх уроках або на окремих його етапах. Учитель повинен сам розуміти та відчувати, коли саме слід йому застосувати ту чи іншу вправу, і чи слід її використовувати взагалі. Деякі педагоги починають урок із гри, адже це змотивує учнів, заохотить їх до роботи, допоможе визначити тему уроку. Наприклад, у 7 класі під час вивчення життєпису та творчості Тараса Шевченка, учитель може підготувати ребуси зі словами "кріпак", "Іван

Підкова", "садок", "арешт", "Петербург". Діти, розгадавши їх, зрозуміють, про кого йде мова. Учитель підсумує та оголосить тему уроку.

Доречно використовувати дидактичні ігри на етапі актуалізації знань. Зазвичай учитель підбирає завдання репродуктивного характеру, коли школярі допомагають один одному, коли шукають для розв'язання завдання раціональний шлях. У результаті учні мають змогу справедливо оцінити свої ігрові дії, співставити їх із діями своїх товаришів. Гарним прикладом є гра "Квіточки". Наприклад, вивчаючи в 6 класі тему "Народні коліскові пісні", на початку уроку учитель зможе перевірити раніше вивчений матеріал про календарно-обрядові пісні. Педагог ділить учнів на дві команди, на дошці клеїть ромашку та волошку. Учні по черзі зривають пелюстки, де зі зворотного боку написані питання, наприклад: "Колективна народна творчість – це...", "Бог літнього сонця, а також назва свята на його честь...", "Пісні, що виконувалися під час Зелених свят...".

На етапі засвоєння нового матеріалу вчитель може використовувати ігри пошукового характеру. Звичайно, тема нова, тому учні повинні зрозуміти, що без взаємної допомоги їм важко буде виконувати завдання. Учитель під час опрацювання змісту літературної казки Івана Франка "Фарбований Лис" у 5 класі може застосувати гру "Словничок", при якій діти спочатку опрацьовують текст, знаходять фразеологізми та записують їх на дошці. Далі за допомогою фразеологічного словника пояснюють вислови. Також учитель може підготувати кросворд і спроектувати його на екран. Учні по черзі будуть виходити й розгадувати, використовуючи допомогу залу.

Найчастіше цей вид роботи застосовують на етапі узагальнення здобутих знань або під час закріплення. Позитивно впливає на активізацію навчальної діяльності школярів гарні взаємовідносини між гравцями, уміння розподілити ролі, домовитися. Граючись, учні вчать моделювати, аналізувати й оцінювати дії своїх партнерів по грі. На уроці вивчення твору Григора Тютюнника "Климко" в 7 класі можна запропонувати гру "Інтерв'ю". Клас обирає учня, який був би Климком, усі інші – журналісти. Кожен повинен підготувати питання й задати його герою. Наприклад: "Який зі всіх своїх вчинків ти вважаєш найблагороднішим?" або "Чому під час подорожі ти майже не скористався допомогою Бочонка?".

Під час контролю знань учителеві доцільно застосовувати дидактичні ігри з творчим елементом. Учні під час виконання таких завдань зможуть розвинути свою уяву та світобачення. При вивченні твору В.Винниченка "Федько-халамидник" у 6 класі вчитель може використати ігрову вправу "Знайди помилку". Педагог читає речення, якщо учень з ним згоден, то піднімає праву руку, якщо ні – ліву.

У кожній дидактичній грі існує дві сторони: навчальна й ігрова. Кожен учитель під час проведення цього виду роботи одночасно навчає дитину та грається з нею. С.І Дорошенко цю особливість визначає як автодидактизм [1].

Цей вид роботи має основні структурні компоненти: ігровий задум, правила, ігрові дії, пізнавальний зміст або дидактичне завдання, обладнання, результати гри [4].

Дидактична мета кожної гри має бути прихована від дитини. Адже деякі учні можуть втратити інтерес до виконання цього виду діяльності, отже дитина повинна мати природне прагнення до гри.

Основою навчальної гри є ігрові дії, завдяки яким учні реалізують свої ігрові ідеї. Без підпорядкованих певним правилам дій неможлива гра.

Учні будуть заохочені до участі в грі лише тоді, коли вона буде доступна для сприйняття школярами. Учитель, готуючи цікаву гру для дітей, повинен добре обдумати й зробити її зрозумілою для всіх. Також він мусить доступно сформулювати й пояснити їм правила. Якщо діти розумітимуть умови гри, то вони будуть зацікавлені в її виконанні.

Учасник гри розвиває в собі такі якості, як: чесність, витривалість, справедливість, дисциплінованість. Цей вид роботи стимулює загальний особистісний розвиток школярів. Від учителя вимагається поєднувати в грі готовий навчальний зміст із додаванням ігрового задуму. Дидактична вправа розвиває пам'ять, увагу, сприймання, уяву школяра. Кожен вік дитини особливий. Застосовуючи ту чи іншу гру, учитель повинен спиратися на психологічні особливості учнів. Він зобов'язаний звертати увагу на пізнавальний зміст та ступінь складності ігрових завдань і дій.

В учнів 5-7 класів розвивається абстрактне мислення, тому для кращого його розвитку слід використовувати творчі завдання, наприклад: "На основі почутого на уроці розкажи, яким у твоїй уяві постав Іван Франко?". Такі завдання допоможуть продемонструвати своє уявлення. Також у школярів цього віку зростає здатність до розуміння наукової термінології, засвоєння значних обсягів текстової інформації. Дітям слід пропонувати дидактичні ігри, за допомогою яких вони мали б змогу вивчати терміни, або перевіряли свої знання. Наприклад, доречним є використання гри "Закінчи речення". Учні по черзі обирають листок, на якому написано визначення терміну, та дописують на ньому пропущені слова. Такий вид роботи розвиває цю вікову особливість школяра.

Вдалим є використання на уроках інноваційних технологій. Доцільним є використання на уроках української літератури презентацій, відео- та аудіоматеріалів, різноманітних ілюстрацій.

Нині існує безліч платформ для створення власних електронних ігор, кросвордів, хмаринок слів, інтерактивних малюнків. Педагог має змогу надати доступ учням, які б брали участь у грі через свої гаджети онлайн. Наприклад, LearningApps.org – це платформа, що дає можливість учителю створити власну гру, потім посилання на неї надіслати дітям. Учні, виконавши завдання, зможуть зробити знімок екрану та надіслати свої результати вчителю. Такий вид роботи дуже зацікавить учнів, особливо п'яти-, шести-, семикласників, які багато вільного часу проводять саме за іграми.

Висновки. Дидактична гра добре впливає на актуалізацію навчальної діяльності. Педагог повинен доцільно використовувати їх, приховувати дидактичну мету від учнів, доступно формулювати правила гри, аби з перших хвилин зацікавити школярів. Учителю слід використовувати під час уроку інноваційні технології, різноманітні ілюстрації та допоміжні елементи. Якщо придумати гарну гру, то у вчителя є багато шансів залучити до роботи всіх учнів, цікаво пояснити навчальний матеріал. За допомогою ігрової вправи вчитель може привернути увагу учнів, надати певні знання, закріпити їх та перевірити. Урок для дитини буде цікавим та прогресивним. Отже, дидактична гра покращує активізацію навчальної діяльності, якщо дотримуватися наших порад.

Література

1. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови в початкових класах. – К.: Вища школа, 2002. – 398 с.
2. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение. – М.: Наука, 2005. – 266 с.
3. Павленко С. Ламаймо голови над головоломками // Урок української. – 2000. – №8. – С. 19-21.
4. Савчук Н.Г. Навчальні літературні ігри / Н.Г. Савчук // Українська мова та література. – 2005. – №34–34 (434–435). – 40 с.

УДК 811.161.2'367.332

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Богдан К. С., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики Наукового керівник – канд. філол. наук, доц. **Вакуленко В. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

У статті схарактеризовано семантико-стилістичні особливості односкладних речень, що функціонують у художньому мовленні Михайла Коцюбинського. Проаналізовано різновиди безособових речень, з'ясовано стилістичне та функційне навантаження аналізованих конструкцій у плані художнього вираження авторської думки.

Ключові слова: односкладні безособові речення, структурно-семантичні типи, ідіостиль, художнє мовлення, семантико-граматична структура.

У сфері сучасного українського синтаксису багато наукових досліджень присвячено односкладному безособовому реченню. Незважаючи на велику кількість наукових праць щодо цієї проблеми, безособові речення в ідіолекті М. Коцюбинського досліджено недостатньо.

Актуальність наукової розвідки визначається тенденцією сучасної лінгвістичної науки вивчати мовні явища в антропологічному аспекті, що зумовлює необхідність аналізу синтаксичних структур із урахуванням пріоритету авторського вибору; активним функціонуванням односкладних безособових речень; відсутністю в лінгвістичних роботах спеціального дослідження, що забезпечує комплексний опис структурних, семантичних і функціональних особливостей безособових синтаксичних конструкцій у художньому мовленні М. Коцюбинського.

Дослідженням цього виду односкладних речень займалися такі вітчизняні вчені, як Н. Арват, Л. Булаховський, І. Вихованець, В. Горяний, Н. Гуйванюк, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, М. Кобилянська, В. Коломийцева, О. Мельничук, О. Пономарів, Л. Прокопчук, В. Сич, І. Слинько, Г. Чирви, К. Шульжук та інші. Однак вивчення безособових речень досі трактується неоднозначно і проблема визначення сутності цього виду односкладних конструкцій все ще залишається суперечливою.

Мета статті – проаналізувати односкладні безособові речення, що функціонують у творах М. Коцюбинського, із семантико-синтаксичного та стилістичного погляду.

Укладена картотека дозволяє кваліфікувати односкладні безособові речення як важливий складник ідіостилу письменника.

Дослідження художнього мовлення М. Коцюбинського показало, що він досить продуктивно використовує безособові речення – речення, головний член яких називає дію чи стан, незалежні від активного діяча [6, с.120].

На відміну від односкладних особових речень безособові речення є особливою семантико-граматичною структурою. У ній немає і бути не може підмета – виконавця дії, немає тут і особи як носія предикативної ознаки. Наприклад: *В ушах зашуміло...* [2, с. 105]; *Остапові пощастило, однак, зачепитись якимось за прибережну вербу* [3, с. 54].

Безособові речення семантично, структурно і стилістично розгалужені, неоднотипні. Як показало дослідження, у безособових конструкціях, зафіксованих в художньому мовленні М. Коцюбинського, дієслова-предикати є репрезентантами таких значень:

- про певні явища природи: *Тут було парно* [3, с. 35]; *В повітрі стало тепліше* [3, с.62]; *Тихо* [3, с.239]; *Світало* [3, с. 39]; *Навколо було тихо...* [3, с.50]; Але *було темно, як у льоху* [3, с.55]; *Ставало воєно й холодно* [3, с. 61].

Нами помічено, що активне використання таких безособових речень не є випадковим, адже природа у письменника не відокремлена від потоку життя. Вона образна, символічна, наділена чарами й таємничістю.

- про різні вияви фізичного й психічного стану людини, її відчуття, сприйняття, настрої, переживання: *Однак мене морозить...* [3, с. 112]; *Сумно стало в моїй хаті* [3, с.113]; *Йому так радісно, так добре...* [3, с. 65]; *Дихалось важко* [3, с. 52]; *В голові у Соломії розвиднілось* [3, с.55].

Безособові речення, у яких ідеться про незалежну від волі людини наявність чи відсутність у ній чого-небудь: *Йому тяжко було покидати Марічку* [4, с. 146]; *Йому боляче* [3, с. 65].

З огляду на морфологічний спосіб вираження головного компонента, співвідносного з присудком, виділяємо такі структурно-семантичні моделі односкладних безособових речень, які репрезентовані в аналізованих текстах.

Власне безособові речення. У конструкціях цієї моделі головний член виражений безособовим дієсловом без постфікса –ся (сь) або з ним, наприклад: *Скоро розвиднілось, Яким пішов до сусіда прохати коней* [2, с. 90]; *Тим часом Раїсі видно було, яку другій хаті Тася присіла перед грубкою* [3, с. 18].

Основною визначальною ознакою таких речень є їх майже повна функціональна некорельованість із двоскладними реченнями. Виняток становить лише група речень із дієслівними компонентами – зворотніми дієсловами, які вживаються при логічних пасивних суб'єктах. Ці речення з типовим значенням стану природи чи людини можуть мати свої синонімічні відповідники серед двоскладних. Наприклад: *Йому якимсь ніяково було з тіткою, хотілось зостатись на самоті* [2, с. 40] - Він хотів зостатись; *Я знаю – то тривога. Так хочеться вибитись з-під її гніту* [3, с. 112] - Я хочу вибитись з-під її гніту.

Безособові речення із власне безособовими дієсловами виражають односкладність, не поширюючи її, семантично й граматично не ускладнюючи структуру речення, що, очевидно, пояснюється безсуб'єктною (а тому специфічною) семантикою безособовості. До цієї групи безособових речень близько стоять із функціонального погляду й такі, у яких головний член виражений безособово-предикативним словом (словом категорії стану). Наприклад: *І знов темно* [3, с. 47]; *І якимсь їй чудно* [2, с. 25].

Предикат у таких реченнях може виражатися синтетичними формами (як у наведених вище прикладах) та аналітичними:

а) сполученням слова категорії стану з безособовою формою зв'язки: *В селі було пусто й тихо* [2, с. 123]; *Їй стало душно* [3, с. 61];

б) сполученням слова категорії стану з інфінітивом: *Та й приємно знайти, коли шукаєш...* [2, с. 201].

Менш уживаною в досліджуваному масиві наступна модель односкладних безособових речень: *Запахло хлівом* [4, с. 203]; *Дихалось важко* [3, с. 52].

Синтаксичні конструкції цього типу можуть передавати своєрідні суб'єктно-об'єктні відношення: суб'єкта як носія стану в реченні немає, але з'являється об'єкт стану, виражений іменником в орудному відмінку, – модель пасивної конструкції. Суттєвим є те, що при її трансформації в активну конструкцію об'єкт переходить у предметний суб'єкт. Наприклад: *По горі замріли широкі лани кукурудзи, повіяло польовими пахощами* [2, с. 243] - Повіяли польові пахощі. У безособових реченнях цього типу основна увага зосереджується на завершеному стані, у цьому вбачаємо сенс використання переносних значень особових дієслів (у безособовому вживанні).

Нами зафіксовано, що у мові творів Коцюбинського найбільш активно функціонують безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником, що сполучається з предикативними дієсловами-зв'язками. Саме такі речення, на нашу думку, вносять експресивне забарвлення, формуючи художній опис, яскраво підкреслюють думки автора, привертають увагу читача до явища: *Так було тихо, що мені соромно стало калатання власного серця* [3,

с. 234]; *В повітрі стало тепліше* [3, с. 62]; *Круг мене темно* [3, с. 240]. Як бачимо, в цих безособових реченнях превалюють образи тиші, порожнечі, темноти як символу тривоги, смутку, страху, розпачу. Тиша в творах митця – це і єднання з вічністю, і швидкоплинність буття, це і стан душі, все, чого він хотів від життя - душевного спокою, умиротворення.

Високою частотністю вживання в досліджених нами художніх текстах відзначаються також безособові речення, у яких головний член виражений предикативною формою на -но, -то. Ці структури актуалізують не пов'язану безпосередньо з суб'єктом дію, яка має відтінок результативності. Наприклад: *Його прив'язано до палі* [3, с. 90]; *... його оддавало в некрути, засилено на Сибір, катовано канчуками* ... [3, с. 34].

Суттєвим є те, що при незмінній формі предикативів та нульовій модальності можливі часові модифікації цих речень: *Як крила тих вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять в повітрі круг, немов говорять: так буде вічно... так буде вічно... in saecula saeculorum... in saecula saeculorum* ... [3, с. 238]; *Відповіді не було ніякої* [2, с. 105].

Застосування таких синтаксичних конструкцій дає змогу авторові уникнути певних подробиць і концентрує увагу читача на констатації важливих подій чи фактів.

Серед виявлених нами безособових речень виділимо також в окремий підтип речень, у яких головний член виражений дієсловом бути у формі минулого часу (третя особа однини) з часткою не, а також словом немає. Наприклад: *Зроду такого не було... хехе-хе...* [3, с. 45]; *Нема рятунку?* [3, с. 114]; *Тут нема родини, нема подруг, прихильних людей, це край світу, нема доріг навіть звідси...* [3, с. 94]; *Тут нема вже рятунку* [3, с. 62]; *Навколо – ні душечки* [3, с. 53]; *... У нас нема моря... А у вас? - Близько нема* [3, с. 95]; *Значить, нема виходу* [3, с. 61].

Основною ознакою семантики цих безособових речень є відсутність будь-якого суб'єкта і вираження стану в широкому розумінні, а саме: заперечення буття, існування певних реалій (предметів, осіб, явищ).

У доробку М. Коцюбинського функціонують різноманітні за значенням та стилістичними функціями односкладні безособові речення. Вони навіть на тлі нешироких контекстів яскраво виявляють свою стилістичну якість.

Активне використання письменником безособових речень зумовлене тим, що ці синтаксичні конструкції дають змогу передавати події безпосередньо, безвідносно діяча, стилістично увиразнюють текст, акцентують увагу на тому чи іншому факті, явищі, який за надмірного опису міг би стати малопомітним і дозволяють глибше зрозуміти індивідуальний стиль автора.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. Київ: "Академія", 2005. 368 с.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : підруч. Київ : Либідь, 1992. 312 с
4. Коцюбинський Михайло. Твори в трьох томах. Т. 1.: Оповідання, повісті, статті листи. Київ: Дніпро, 1979. 317 с.
5. Коцюбинський Михайло. Твори в трьох томах. Т. 2.: Оповідання. Київ: Дніпро, 1979. 287 с.
6. Коцюбинський Михайло. Твори в трьох томах. Т. 3.: Оповідання, повісті, статті листи. Київ: Дніпро, 1979. 375 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ : Академія, 2004. 408 с.

УДК 811.161.2'37:821.161.2-1'06.09(092)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОЦІННІ ЗАСОБИ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Бойко Д. А., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – д-р філол. наук. проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови та методики її навчання

Стаття присвячена аналізу лексико-семантичних оцінних засобів у поезії Ліни Костенко. У дослідженні проведено аналіз лексико-семантичної системи щодо її аксіологічного потенціалу. Виявлено залежність оцінних семантичних планів лексичних одиниць від контексту, у якому вони функціонують. Розглянута мета вживання оцінних лексико-семантичних засобів у поезії Ліни Костенко.

Ключові слова: лексика, семантика, лексико-семантична система, оцінка, образ, асоціації, Ліна Костенко.

Багато наукових праць українських та зарубіжних мовознавців присвячені вивченню аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту (О. Вольф, В. Гак, С. Дорда, І. Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей реалізації оцінного значення (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.); оцінки як типу мовного значення та співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І. Арнольд, І. Стернін, В. Телія, Н. Бойко, В. Шаховський та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, Н. Падич та ін.).

Творчість Ліни Костенко досліджувалась у працях В. Брюховецького, С. Богдан (мовний етикет у творах Ліни Костенко), А. Висоцького (семантичні групи якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко)), Л. Марченко (народнорозмовні елементи в поетичному тексті Ліни Костенко), С. Сігалової (сурядні конструкції з єднальними сполучниками у простому реченні (на матеріалі поеми-балади "Скіфська Одісея" Ліни Костенко) та ін.).

Незважаючи на вклад поетеси в українську культуру та велике значення її творчості для українського суспільства, а також зацікавленість мовознавців у вивченні різнобічних засобів оцінки, не було проведено окремих спеціальних досліджень лексико-семантичних оцінних засобів у поезії Ліни Костенко. Тому такий напрямок дослідження є актуальним, бо він дозволяє визначити особливості використання оцінних засобів у поезії видатної особистості.

Мета статті – виявити особливості функціонування лексико-семантичних оцінних засобів у поезії Ліни Костенко.

Ліна Костенко – відома українська поетеса. Вона належить до групи поетів-шістдесятників. Шістдесятники – назва нового покоління української національної інтелігенції, що ввійшла в культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику держави у другій половині 1950-х – у період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської "відлиги" (десталінізації та деякої лібералізації) і найповніше себе творчо виявила на початку та в середині 1960-х років (звідси й назва) [7, с. 587].

Історичний дискурс шістдесятників варто розглядати в контексті тогочасних реалій історичної науки в державі, усі зусилля якої спрямовувалися на конструювання української радянської ідентичності як складника "єдиного радянського народу". Як зазначає Леонід Зашкільняк, цей процес засновувався на низці міфів та ідеологем, базовим із яких залишався усталений з російсько-імперських часів конструкт "трьох братніх східнослов'янських народів" – росіян, українців, білорусів, у якому всі вони протиставлялися "загниваючому" Заходу з його "капіталізмом" і католицтвом [1, с.784].

Аналізуючи лексику, яку використовує Ліна Костенко у своїй поезії, потрібно зважати на часовий період, у який відбувалось написання її віршів. Хоча Ліна Костенко вважається сучасною поетесою, але вона використовує у своїх віршах лексико-семантичну систему, яка була характерна для другої половини ХХ століття. Розуміння цього факту важливо для об'єктивної характеристики семантики оцінної лексики в поезії авторки.

Особливості лексико-семантичної системи у тому, що всі слова, які змінюють у певних контекстах свої значення, також впливають на семантику й інших слів, які з ними пов'язані. Водночас зазначимо, що окремі слова не повністю змінюють свою семантику, тобто вони так само можуть мати декілька значень, але змінився контекст їх уживання (із нейтрального на оцінний).

Поезія – це художньо-образна словесна творчість, у якій мовні одиниці різних рівнів уживаються з оцінною, естетичною чи евокативною (знаково-символічною) метою, окрім або замість самої денотації. У поетичному тексті головна роль зазвичай відводиться оцінній формі висловлювання. Поезія є мовним мистецтвом, яке передбачає максимальне використання оцінних мовних засобів, а також творення нових поетичних образів, тобто нових семантичних зв'язків між мовними одиницями шляхом метафоризації чи метонімізації тексту. Термін *поезія* вживається у багатьох значеннях. Поезія зазвичай протиставляється прозі. Часто поезія поєднується з іншими видами мистецтва, тоді виникають проміжні жанри на кшталт поетичного епосу, поетичної драми, поезії в прозі тощо [6, с. 624].

Оцінку в семантиці лексичної одиниці кваліфікуємо як складник конотативного компонента семантичної структури слова, який передає ставлення автора (носіїв мови) до позначуваного, зважаючи на оцінну шкалу "добре – нейтрально – погано". Об'єкт, що оцінюється, зазвичай зіставляється з іншими, які не мають певних оцінних кваліфікацій, оскільки прирівнюються до норми, стандарту [2, с. 153]. Конотація виникає внаслідок оцінного сприйняття і відображення фрагментів довкілля в поетичному тексті. За своєю природою оцінка належить до суб'єктивних

чинників, вона є абстрактною, не однаково зрозумілою, доступною для усвідомлення, сприйняття та осмислення.

Істотний внесок у теорію системності лексики зробив мовознавець М. Покровський. На його думку, слова у своєму семантичному розвитку орієнтуються на своїх системно з ними пов'язаних партнерів (синоніми, антоніми тощо) [3, с. 175]. Учений робить висновок, що семантика оцінного слова залежить від контексту його використання. Ми розуміємо точне значення слова тільки розуміючи контекст, у якому його було використано. У поезії це працює за допомогою механізмів створення образності. Розглянемо це на прикладі частини вірша Ліни Костенко "Ще назва є, а річки вже немає": *Стоять мости над мертвими річками. / Лелека зробить декілька кругів. / Очерети із чорними свічками / ідуть уздовж колишніх берегів* (4, с. 187).

Перше, що можна виділити, – це використання метафор, що змінюють загальне оцінне значення лексем. Лексико-семантична система працює так, що ми можемо розуміти контекстуальне значення завдяки нормативному поєднанню слів і визначення змісту контексту, у якому вони вживаються. Наприклад, "мертві річки" – це метафора, де словосполучення "мертвими річками" має значення "місця, де колись була річка, але зараз там немає води". Ми можемо так інтерпретувати метафору, тому що є можливість проаналізувати загальний контекст. В іншій інтерпретації це словосполучення могло мати значення "річки, що мають дуже повільну течію". Дізнатися контекстуальне значення можемо за допомогою іншого метафоричного словосполучення "колишніх берегів". Слово "колишніх" дозволяє зрозуміти, що річка вже не існує, оскільки значення слова "берег" – це ділянка землі, що знаходиться поблизу водойми.

У згаданому вище вірші "Ще назва є, а річки вже немає" поетеса описує річку, яка зникла. Оцінку природи забезпечує контекстуально зумовлена семантика ад'єктивної лексеми *мертвий*. Спостережено суб'єктивне оцінювання певного явища. Ідея розкривається через оцінку, яку дає поетеса, використовуючи при цьому мовні засоби, поетичні образи, змодельовані на основі метафоризації. Розуміння, як автор оцінює певне явище, дозволяє побачити системність образної системи твору, що зосереджена на порушенні екологічних проблем.

У вірші Ліни Костенко "Крила" образна система вибудована на основі метафоричної парадигми *людина – птах*: *А й правда, крилатим ґрунту не треба. / Землі немає, то буде небо. / Немає поля, то буде воля. / Немає пари, то будуть хмари. / В цьому, напевно, правда пташина... / А як же людина? А що ж людина? / Живе на землі. Сама не літає. / А крила має. А крила має!* (5, с. 86).

На перший погляд, наявне порівняння особливостей життя птахів із життєдіяльністю і можливостями людини. Акцент зроблено на важливості певних якостей або особливостей людини. Крила – це алегорія, яка використана для зображення поетичного образу оцінних якостей, притаманних людині, що приносять їй задоволення. Нейтральна лексична одиниця у спеціально організованому контексті стала оцінною. Зрозуміти конотативне значення слова дозволяють засоби створення образності – епітети, порівняння, метафори, які використано в поезії. Вони забезпечують увиразнення оцінки, суб'єктивного бачення фрагментів довкілля. Крила – це частина тіла птахів, яка дозволяє їм вільно переміщатися у повітрі або літати. Це не лише найхарактерніша ознака будь-якого птаха, а найважливіший складник його організму, що забезпечує процеси життєдіяльності. Порівняння "людина – птах" структурує позитивну оцінність іменника "крила": 1) вірність у коханні; 2) вічне поривання до чогось високого, світлого, благоговійного; 3) щирість до роботи; 4) надія, сподівання на краще. Такі риси є найважливішими для кожної людини.

Важливо відзначити, що оцінна семантика лексеми зумовлена низкою асоціативних планів, які викликають у читача мікрообрази *земля, поля, пара*. Це традиційні образи-символи достатку, матеріальних благ, стабільності. Вони сприймаються читачем на рівні асоціацій. Земля має значення території, що визначає достаток людини. Володіти землею – це мати можливість забезпечувати себе. Поле – це велика ділянка землі, яка асоціюється з посівом жита чи пшениці, зерном, хлібом. Хліб асоціюється з їжею. Тобто поле – це постійне джерело для отримання засобу для існування. Пара породжує асоціації, пов'язані з теплом в оселі, комфортом, домашнім затишком. На противагу цим "приземленим" оцінним мікрообразам функціонують "високі", "нематеріальні" – *небо, воля, хмара*. Словникові нейтральні значення цих слів змінюються на оцінні й інтерпретуються вже контекстуально – *свобода, естетика, захоплення*. Зіставлення таких мікрообразів забезпечує зміну оцінних векторів, оскільки в житті людини є більш важливі речі, ніж добробут, спокійне життя, задоволення та щастя в достатку. Іменник *політ* розвиває позитивну оцінну конотацію, актуалізуючи значення "здійснення важливих справ, величких подій, реалізація певних мрій та бажань". У поезії індивідуально-авторське оцінне ставлення, ціннісна орієнтація і образний зміст лексем є найважливішими ознаками цих мовних одиниць. Контекст об'єктивує конотативні значення, збагачує предметно-логічний зміст лексичних одиниць ще й додатковими суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, функціонально-стилістичної забарвленості.

Аналізуючи лексичний склад поезій Ліни Костенко, можна зробити висновок, що авторка створює поетичну лексико-семантичну систему, яка дозволяє змодельовати власну оцінку фрагментів довкілля. Оцінна семантика базується на системі образів. Високий рівень образності забезпечують змодельовані метафоричні епітети, порівняння (зіставлення), метафори, метонімії, синекдохи тощо. Особливістю створення оцінної образності в поезії Ліни Костенко є наявність асоціацій, які зрозумілі суспільству певного історичного періоду. *Земля, небо, поле, воля, пара, хмари* – усі ці слова є залежними від контексту вживання, вони змінюють свої нейтральні значення на оцінні, викликають у читача відповідні асоціації з певними явищами. Лексико-семантичні оцінні засоби, що використовує авторка у своїх поетичних текстах, належать до оригінальних і самобутніх.

Виявлена актуальна проблема подальшого дослідження – вплив асоціацій на розуміння оцінної семантики лексичних одиниць як засобів моделювання образів у поезії Ліни Костенко.

Література

1. Бажан О. Шістдесятництво // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. – Т. 10 : Т – Я. – С. 641. 784 с.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія]. Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. 552 с.
3. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. Москва: Высшая школа, 1990. 175 с.
4. Ліна Костенко. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 416 с.
5. Ліна Костенко. Мандрівки серця: Поезії. Київ.: Радянський письменник, 1961. 111 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ "Академія", 2007. – Т. 2 : М – Я. 624 с.
7. Шістдесятники // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ "Академія", 2007. – Т. 2 : М – Я. 587 с.

УДК 811.161.2'373

МЕТОНІМІЯ В ГЕОРТОНІМНИХ НОМІНАЦІЯХ

Васильченко В. В., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц **Пугач В. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

Стаття присвячена лексико-семантичному аналізу геортонімів. У контексті пропріативів метонімія є продуктивним способом вторинної номінації сучасних українських фестивалів, що зумовлено як специфікою експресивізації перенесення ознаки, так і соціокультурними чинниками.

Ключові слова: пропріальна назва, геортонім, фестиваль, метонімія, лексико-семантичний аналіз.

Серед пропріальних номінацій надзвичайно різноманітними в сучасній Україні є назви фестивалів. Сучасні дослідники таких номінацій розглядають ці назви за різноманітними аспектами.

Найменування масових святкових заходів як пропріальних одиниць в українському мовознавстві здебільшого осмислюються у власне лінгвістичній та лінгвоконцептуальній площині – як одиниці вияву базових концептів, системні елементи мови на рівні зв'язку семантики геортонімів та інваріантних структурних типів, варіацій і варіантів [1]. С. Єрмоленко осмислює функціональний аспект геортонімії на рівні взаємодії іманентно-мовних та екстралінгвістичних чинників, пов'язаних із християнською міфологією [2]. О. Суперанська розглядає геортоніми на структурному рівні [4]. Лексико-семантичний аспект онімів окреслено в праці Л. Приблуди [3]. М. Торчинський зосереджується на етнолінгвістичному та структурному підході до вивчення власних назв [6, 239]. Окремі аспекти реалізації геортонімів у фольклорному та художньому дискурсі розглядали П. Мацьків, Л. Савченко, І. Мисько, М. Стецик, Г. Яворська та ін.

На нашу думку, лексико-семантичні характеристики назв фестивалів як окремого об'єкта дослідження потребують подальшої уваги мовознавців, зокрема через динаміку творення таких номінацій.

Метою нашого дослідження є лексико-семантичний аналіз назв сучасних фестивалів України. Цей шар власних назв є розмаїтим тематично, досить продуктивним, новим як ускладі

української лексики, так і в ролі об'єкта лексикології. Термінологія напозначення назв фестивалів також є неусталеною: *культуроніми*, *фестивалоніми*, *геортоніми* тощо. Ми послуговуємося терміном *геортоніми* якнайбільш уживаним дослідниками. Метонімія є одним із продуктивних видів вторинної номінації, яка формується на основі суміжності явищ, предметів тощо. Вона є дуже зручним видом творення назви фестивалю й виступає більш точним засобом інформування про подію, ніж метафора, оскільки побудована на реальних просторових, часових, причинових тощо зв'язках.

Виявлення та аналіз явища метонімії в назвах на позначення фестивалів України, дослідження лексико-семантичних закономірностей назв сприятиме глибшому розумінню соціокультурної мотивованості номінацій.

Метонімію часто застосовують у назвах різноманітних культурно-мистецьких заходів їхні організатори. Важливими завданнями статті є виявлення та розгляд метонімії як важливого й поширеного засобу творення назв фестивалів України. Матеріалом дослідження стали 65 геортонімів мистецького, культурного, кулінарного, спортивного спрямування [5]; [7]. Дані про фестивалі подано згідно з джерелами [5]; [7] за такою схемою: назва, вид, місце проведення, дата започаткування чи терміни тривання. Орфографію номінацій збережено. – В. Васильченко.

Номінації позначають фестивалі різних жанрів та рівнів охоплення учасників (як територіально, так і фахово). На нашу думку, геортоніми характеризуються значною розмаїтістю видів із погляду лексичної семантики та вписані в соціокультурний контекст сучасної України.

Типовими моделями метонімічного перенесення в назвах сучасних фестивалів України є такі:

1) за результатами діяльності – назвами харчових продуктів, зокрема напоїв: "*Закарпатське божолє*" (кулінарний; м. Ужгород), "*Червоне вино*" (кулінарний; м. Мукачеве, Закарпатська обл.), "*Біле вино*" (кулінарний; міжнародний; від 2000 р.), "*Верховинська яфина*" (кулінарний; с. Гуклиний, Воловецький район, Закарпатська обл., від 2010 р.), "*Сливовий леквар*" (кулінарний; с. Геча, Берегівський район, Закарпаття, від 2009 р.); "*Гуцульська бринза*" (кулінарний; м. Рахів, Закарпаття, від 2005 р.);

2) за місцем заходу: "*Шешори*" (музичний; с. Шешори, Косівський район, Івано-Франківська обл.; с. Воробіївка, Немирівський район, Вінницька обл., 2003–2006, 2007–2008 рр.), "*Джаз на Дніпрі*" (музичний; м. Дніпропетровськ, від 2006 р.), "*Схід-рок*" (музичний; м. Тростянець, Сумська обл.), "*Трускавецький Драйв*" (спортивний; всеукраїнський), "*Аквадром*" (спортивний; всеукраїнський);

3) за наявністю гіперонімного компонента: "*Вишиванковий фестиваль*" (культури; м. Одеса, від 2009 р.), "*Петрівський ярмарок*" (етнофестиваль; м. Чернівці);

4) за часом заходу: "*Вечори французького кіно*" (кіно; м. Дніпропетровськ);

5) за місцем та часом заходу: "*Голосієве–88*" (музичний; м. Київ; Від 1988 – до початку 1990 рр.);

6) за символами заходу: "*Булава*" (спортивний; селище Калинівка, Васильківський район, Київська обл., від 2018 р.);

7) за професійним складом учасників заходу: "*Конкурс різників свиней-гентешів*" (кулінарний; міжнародний). Гентеш (із угорської мови) – професійний різник свиней, майстер із заготівлі свинини; ще одним українським синонімом явища є лексема *колій*;

8) за атрибутами заходу: "*Рампа*" (театральний; м. Дніпро);

Отже, дослідивши сучасні геортонімні номінації України, ми виявили серед них 8 груп метонімічних перенесень. Найпродуктивнішими серед них є різновиди за такими семантичними характеристиками: 1) за результатами заходу; 2) за місцем заходу; 3) за наявністю гіперонімного компонента. Меншу продуктивність мають метонімічні перенесення: 1) за часом заходу; 2) за символами заходу; 3) за професійним складом учасників заходу; 4) за атрибутами заходу. Як видно, значна кількість метонімічних геортонімних перенесень пов'язана з функціонуванням топонімів та відтопонімних прикметників.

Особливу роль метонімії у функціонуванні власних назв такого спрямування можна пояснити потребою в точних і економних засобах найменування заходів та пов'язаних із ними ситуацій. Метонімія завдяки своїй референційній спроможності найбільш придатна для цього.

Таким чином, значна кількість номінацій на позначення фестивалів України засвідчують продуктивність метонімії як виду перенесення значення, яка, з одного боку, уживається в найрізноманітніших ситуаціях, має багато виявів, а з іншого боку, є дуже економним, раціональним засобом заощадження вербальних зусиль. Метонімія – це насамперед ефективний засіб мовної компресії у вираженні змісту, який дає змогу компактно передати значний обсяг інформації, що є особливо важливим у сфері культури.

Література

1. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. В. Бочарова. К., 1999. 17 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6191/1/Bocharova.pdf> (дата звернення: 17.05.2020).
2. Єрмоленко С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв (граматичний і міфологічний аспекти) / Мовознавство. 2017. № 2. С. 3–13. (дата звернення: 17.05.2020).
3. Приблуда Л. М. Метонімія як різновид вторинної номінації (на матеріалі творчості українських письменників-постмодерністів) / Л. М. Приблуда // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. 2012. Вип. 25. С. 138–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvz_2012_25_18 (дата звернення: 30.04.2020).
4. Суперанская А. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. 366 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2118242/grant/> (дата звернення: 17.05.2020).
5. Список фестивалів в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_фестивалів_в_Україні (дата звернення: 30.04.2020).
6. Торчинський. М. Структура онімного простору української мови: монографія. К.: Авіст, 2008. 550 с. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/4383> (дата звернення: 17.05.2020).
7. Фестивали України. URL: <https://festivali.at.ua> (дата звернення: 30.04.2020).

УДК 811.161.2'373

МОВНИЙ ОБРАЗ МОРЯ У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Дяченко-Пацук М. О., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

У статті проаналізовано мовні засоби вираження словесно-художнього образу моря в імпресіоністичних новелах М. Коцюбинського. З'ясовано, що наскрізний образ моря має особливу авторську інтерпретацію й оригінальне семантичне наповнення, корелює з емоційно-чуттєвим змістом твору, чому сприяє актуалізація візуальної, акустичної та одоративної площин. Для збагачення асоціативно-психологічного наповнення образу автор використовує систему тропів і стилістичних фігур.

Ключові слова: словесно-художній образ, вербалізація, візуальний, акустичний, одоративний образ, синкретизм, індивідуальний стиль, семантика, асоціативність.

Індивідуально-художній стиль кожного письменника становить собою оригінально організовану систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору й творчого використання ресурсів загальнонародної мови не тільки для вираження конкретного змісту, системи оцінок, а й для естетичного впливу на читача. Цілеспрямовано відібрані й продуктивно вживані різнорівневі одиниці виявляють естетичну специфіку мовомислення автора, своєрідність словесно-художніх образів [6, с. 42].

Одним із тих митців, хто оновив та збагатив художні форми української літератури, є Михайло Коцюбинський. Мова його творів відбиває особистісні психічні реакції й художньо-естетичні орієнтири. Визначаючи провідні риси творчості цього письменника, Н. Калениченко акцентує увагу саме на психологічних та емоційних колізіях: "Особливість стилю Коцюбинського, – і це має безпосередній стосунок до його імпресіонізму, – полягає в тому, що він, як правило, не змальовує раціональну сферу психіки людини. Психічний світ персонажів в Коцюбинського постає насамперед у зовсім іншому вимірі – емоційно-чуттєвому" [1, с. 47]. Важливу роль для реалізації такого моделювання відіграють пейзажі, показовими локусами яких є *поле, дорога, земля, небо, ліс, гори, море*. Зокрема, наскрізний образ моря має особливу авторську інтерпретацію й оригінальне семантичне наповнення.

Мовний образ моря на прикладі різних художніх текстів неодноразово був об'єктом дослідження таких науковців, як Т. Бавус, В. Белінської, Г. Буткової, Н. Коробкової, Н. Пасік, Н. Сологуб та ін. Проте словесно-художній образ моря в новелістиці М. Коцюбинського ще достатньо не вивчений, що й зумовило **актуальність** теми нашої статті.

Мета статті – на матеріалі новел "На камені" та "Сон" проаналізувати засоби мовного вираження образу моря як фрагмента мовно-естетичної картини світу М. Коцюбинського.

За нашими спостереженнями, письменникові новели італійського періоду містять розгорнуті картини опису моря з яскраво вираженою емоційністю. Імпресіоністичні мариністичні пейзажі створюють необхідне тло подій та викликають потрібний настрій. Враження передаються читачеві за допомогою різних мовних засобів, які вербалізують морську стихію. Досліджуючи новелу "Сон" М. Коцюбинського, Н. Науменко звертає увагу на те, що завдяки використанню образу моря митцеві вдалося втілити особливості характеру головних героїв та велику кількість філософських ідей, лейтмотивом яких є "життя як мистецтво" [4].

Образ моря в новелах письменника різноплановий: він важливий композиційно, характеризується символічністю, імпресіоністичною багатолікістю, часом позначений трагічною тональністю, проектується в психологічну площину героїв; у художньо-естетичному аспекті вагомими видаються візуальна, акустична, одоративна, тактильна площини.

Так, у новелі "Сон" образ моря ускладнює наративну структуру та розмикає хронотоп оповіді. У спогадах героя постає образ морської стихії: *Колись він бачив далекі краї, де сонце і море навперейми намагалися розгорнути перед ним всі свої дива, але то було давно, й буденне життя вщерть занесло попелом згадки ... він любив сні. Лягаючи спати, наче пускаєшся плисти по морю ночі, невідомому, чорному* [3, с. 114]. Деталі, які творять мариністичні образи, містяться у творі на різних рівнях. Ці образи працюють на створення вражень від дійсності та на її демонстрацію.

М. Коцюбинський проводить тонку паралель між людиною та морем, інколи навіть ототожнюючи їх: *Море несло на собі хвилю й, докотившись, коротким незвиклим рухом викидало її на берег, неначе карти здавало* [3, с. 119]; *Море... все розцвіталось срібними квітами* [3, с. 119]; *З одного боку дрімав таємний світ чорних велетнів гір, з другого – лягло долі погідне море й зітхало крізь сон, як мала дитина, і тремтіло під місяцем золотого дорогою...* [2, с. 150].

У новелі "Сон" М. Коцюбинський торкається вічної проблематики – людських стосунків, особливо родинних, складної й неоднозначної взаємодії піднесеного й буденного в людському житті. Споглядання моря викликає в героїні Анімі філософські роздуми про єднання людей: *Котиться хвиля з Африки і, як далекий братерський привіт – цілує скелі. І, може, та хвиля, що мила ноги араба, набігає тепер на мої ноги, як символ єднання* [3, с. 119]

Новела "На камені" наповнена імпресіоністичними пейзажами. М. Коцюбинський не згадує про настрої, думки чи переживання героїв, натомість вдається до художніх деталей та пейзажу. Море через призму свідомості Фатьми має виразно негативне забарвлення, адже героїня сприймає його під впливом свого горя, що виявляється в яскравих порівняннях та епітетах, а також у використанні слів із негативною конотацією: *Тут тільки море, скрізь море. Вранці спить очі його блакить, удень гоїдається зелена хвиля, вночі воно дихає спокоєм як слаба людина... В годину драгус своїм спокоєм, в негоду плює на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати... Навіть у хату залазить його гострий дух від якого нудить... Од нього не втечеш, не сховаєшся... воно скрізь, воно дивиться на неї...* [2, с. 151]. Море для жінки, яка виросла в гірському краї, не приносить радості за будь-якої погоди, воно однаково чуже їй і однаково ненависне. Фатма бачить у морі свого мучителя, який не дає їй жити, воно в її свідомості асоціюється з ненависним краєм та з чужими людьми. Почуття ненависті до свого чоловіка-мучителя переходить і на все довкілля, тому вона неодноразово наголошує на тому, що в її краю немає моря: *Весело... У нас у горах також весело... музики, дівчата веселі... у нас нема моря...* [2, с. 152].

Море – полісимволічний образ, воно стає останнім прихистком і для героїні, яка зривається зі скелі, і для тіла коханого: *Ніжна блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на берег мереживо піни. Море зливалось з сонцем в радісний усміх, що досягав аж ген далеко, через татарські оселі, через садки, чорні ліси – до сірих нагрітих громад Яйли. Все осміхалось. Без слів, без наради татари підняли тіло Алі, покладали його в човен і при тривожних жіночих криках, що неслись із села, з пласких дахів, як зойк наляканих чайок, дружно зіпхнули човен у море. Шурхнув по камінцях човен, плюнула хвиля, загойдався на ній баркас і став. Він стояв, а хвиля гралась навкруги його, плюскала в боки, бризкала піною і потиху, ледве помітно односила в море. Алі плив назустріч Фатьми...* [2, с. 157].

У мовному плані домінують візуальні словесно-художні образи, передані за допомогою назв форм, рельєфів водних потоків, а також кольорономінацій. Море представлене мікрообразами *води, хвиль, бурунів, гребенів, піни, бризок, туману*. Для кольорової характеристики моря автор акцентує на синьому, блакитному, білому кольорах: *синє море, синя хвиля, блакитна хвиля, блакить моря; біла, як збитий білок, піна; буруни вставали на морі ... з білими гребенями; берегова смуга біліла од піни; білий туман*. Образний потенціал художніх означень як результату зорового досвіду підсилює ефект враження, психологічних переживань.

Відтворити розмаїття звукового вияву буття, передати динаміку подій, почуття, переживання [6, с. 61] у художній літературі допомагають акустичні образи. У творах М. Коцюбинського також фіксуємо ряд акустичних словообразів, які характеризують море під кутом зору звукового

вияву, на зразок: *За ревом моря Алі ледве дочув* [2, с. 147]. Асоціативне багатство й синкретизм зорових, звукових і запахових відчуттів виразно постають через вживання порівнянь, метафор та епітетів, які конкретизують іменники з акустичною семантикою, напр.: *Мов привиди, блукали вони з Алі серед водяного пилу, сердитого бухання та сильного запаху моря, що проймає їх наскрізь* [2, с. 148]; *Він бачив їх скрізь: і в прозорій, як скло, та, як скло, дзвінкій хвилі, і на гарячому, блискучому на сонці камені* [2, с. 150].

Звуковий і зоровий макрообраз моря деталізує образ чайок: *Синій халат в жовті півмісяці нахилився і зник серед крику сполоханих чайок...* [2, с. 156]. На думку Н. Пасік, "динамізації художнього образу, передачі модуляції почуттів, фіксації гри душевних станів ... сприяє експлікація іменникових словообразів прикметниковими акустемами" [5, с. 12], як-от: *Монотонний, ритмічний гомін хвиль перейшов у бухання. Спочатку глухе, як важке сапання, а далі сильне і коротке, як далекий стріл гармати* [2, с. 146]. Згущенню образу сприяє нанизання акустичних мікрообразів гомін "безладний шум; гамір" [7, т. 2, с. 121], бухання "глухі, уривчасті звуки" [7, т. 1, с. 267], сапання "свистячі звуки, утворені внаслідок важкого дихання" [7, т. 9, с. 56], стріл "звук від вибуху порохового заряду в каналі ствола вогнепальної зброї" [7, т. 7, с. 381], монотонний "однотонний, однозвучний" [7, т. 4, с. 797], ритмічний "який повторюється через рівні проміжки часу; рівномірний" [7, т. 8, с. 543], глухий "який нечітко чується; приглушений [про звуки]" [7, т. 2, с. 88], далекий "який доноситься, лине здалека" [7, т. 2, с. 207].

Формуванню звукових характеристик моря допомагають дієслова та дієслівні словосполучення зі значенням звучання: *Шурхнув по камінцях човен, плюснула хвиля, загойдався на ній баркас і став* [2, с. 158]; ... *вночі воно дихає, як слаба людина... В годину дратує своїм спокоєм, в негоду плює на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати...* [2, с. 150]; ... *хвиля викидала зо дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волікла їх по дну з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало* [2, с. 146]. Залучені до опису "персоніфікація та уособлення з акцентуванням звукописом асоціативно вербалізують імпресіоністичну образність, фіксують враження, сценізують зображуване" [5, с. 13].

У новелах М. Коцюбинського море асоціюється з різними настроями: як і життя, воно буває страшне й грізне, динамічне й бурхливе, як-от: *Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною* [2, с. 145]; *Каламутне море скаженіло* [2, с. 148]; *Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі, по яких потому стікали патьоки брудної з піною води* [2, с. 146]. Простежуємо, що динаміка образу твориться за допомогою дієслів із семантикою руху. Підхоплені контекстуальним оточенням, ці динамічні образи збагачуються іншими візуальними та акустичними нюансами.

В інших текстових фрагментах море постає втіленням ніжності й інтимності. Автор проводить паралель між людиною та морем, використовуючи метафори, напр.: *З одного боку дримає таємний світ чорних велетнів гір, з другого – лягло долі погідне море й зітхало крізь сон, як мала дитина, і тремтіло під місяцем золотою дорогою...* [2, с. 150]; ... *там бачиш, як море грає вогнями і розмовляє десь в глибині, а далі стелить шовкові поли своєї одежі до самого неба* [3, с. 166]. Як бачимо, М. Коцюбинський вдається до прийому персоніфікації об'єктів природи, що також сприяє динамізації, руху, які суголосні з переживаннями людини.

Створені засобами мови образи відтворюють авторську суб'єктивну оцінку, естетичні смаки, базуються на його пізнавальному досвіді. Вражають морські пейзажі спокійного моря, яким милується мовець: *Море було таке гладеньке і синє, наче туго натягнений екран, на якому показували небо* [3, с. 160]; *Скільки було блакиті! Ціле море у небі і ціле небо у морі* [3, с. 160]; *Небо було синіше од моря, море було синіше од неба* [3, с. 171]. На протигагу динамічним картинам морської стихії, штиль переданий за допомогою інших мовних засобів: тут немає дієслів із виразною семантикою дії, руху, на перший план виступають прикметники – носії предикативної ознаки з візуальними асоціаціями, при цьому звукові образи не задіяні. На останньому прикладі бачимо, що художній ефект захоплення мариністичним пейзажем переданий за допомогою повторів слів *море* й *небо*. Така картина змушує героїв задуматися над важливими проблемами, зупинитися та помітити красу навколишнього світу.

Лексичними маркерами образу моря постають слова *вода*, *хвиля*. М. Коцюбинський використовує образ води в різних картинах. І як відображення сірої буденності, і як дзеркало краси та чистоти: *Там води горіли шафіром ... там вода крила сріблом човен, весла і наші руки* [3, с. 172]. Образ хвиль, характеристики яких розгорнуті рядом епітетів, метафор та порівнянь, звучить мрійливо й лірично, напр.: *Ніжна блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на берег мереживо піни* [2, с. 157]; *Синя хвиля скипала молоком біля їх ніг, а відтак танула і шипіла на піску, тікаючи в море* [2, с. 145].

Як показує фактичний матеріал, психологізм новели підсилюється, коли автор долучає до втілення образу моря, крім лексичних засобів, ще й фонетичні та синтаксичні, зокрема вживає

звуконаслідувальні слова, ампліфікує персоніфіковані дієслова, передає своєрідний "діалог" між звуками схвильованого моря і мелодією, як-от:

... здається, нема його [моря. – М. Д.-П.], щезло, а під туманом усе-таки **б'ється, стогне, зітхає...** Ось як тепер, о!..

– Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!..

– О-ля-ля... о-на-на...

...**Б'ється під туманом, як дитина в пелюшках**, а потому скидає їх із себе... [2, с. 151].

На думку Н. Пасік, такий "складний комплекс суб'єктивно-оцінних змістів репрезентований синтезом авторської мови з акцентом на словесних звукообразах та прямої мови – звукоімітації, яка функціонує як лейтмотив, каталізатор психологічного нагнітання. Синтаксичні повтори в наведеному фрагменті поліфункціональні: вони виконують роль архітектонічного каркасу, слугують чинником змістової організації акварелі, маркером тонкої психологізації. Прийом емпізи акцентує акустичну семантику, не даючи читачеві можливості відволікати увагу на інші елементи" [5, с. 15].

Отже, образ моря в досліджених новелах М. Коцюбинського є ключовим. Специфіка його мовної репрезентації виявляється в семантичному наповненні індивідуально-авторськими асоціаціями та естетикою, у логічному зв'язку з психологічною настановою. Художнє відтворення морського пейзажу пов'язане з актуалізацією великої кількості тропів і фігур. Письменник, відповідно до імпресіоністичної образно-естетичної системи, віддає перевагу настроєво забарвленим та психологізованим пейзажам з акцентом на візуальних та акустичних деталях.

Література

1. Калениченко Н. Проза М. Коцюбинського і суміжні види мистецтва. *Слово і Час*. 2004. № 6. С. 3–9.
2. Коцюбинський Михайло. Твори в 7 томах. Т. 2. Київ : Наук. думка. 1974. 386 с.
3. Коцюбинський Михайло. Твори в 7 томах. Т. 3. Київ : Наук. думка. 1974. 451 с.
4. Науменко Н. Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця XIX – початку XX століть. Київ : НУХТ, 2005. 204 с.
5. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
6. Пасік Надія. Вербалізація акустичної парадигми в акварелі Михайла Коцюбинського "На камені". *Наш український дім* : науково-популярний часопис. 2015. № 1. С. 11–15.
7. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2`38:811.161.2`367

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИН У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО "САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ"

Завадко А. О., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Вакулєнко Г. М.**, кафедра української мови та методики її навчання.

У статті проаналізовано використання відокремлених обставин І. Багряним у романі "Сад Гетсиманський", розкрито їх семантико-стилістичні особливості. Встановлено, що відокремлені обставини, виражені дієприслівниковим зворотом є найтиповішими, хоча досить чисельною є також група обставин, виражених одиничним дієприслівником.

Ключові слова: відокремлені члени речення, відокремлена обставина, дієприслівниковий зворот, одиничний дієприслівник, відокремлений компонент, художнє мовлення.

Темі простого ускладненого речення присвячено досить значну кількість наукових розвідок. Щодо визначення різновидів ускладнень, то більшість лінгвістів залишається на традиційно усталених позиціях, зараховуючи до таких конструкцій речення з однорідними членами, із вставними та вставленими компонентами, зі звертаннями та з відокремленими членами.

У різні періоди проблему ускладнення речень відокремленими другорядними членами досліджували відомі вчені: Л. Булаховський, В. Виноградов, І. Білодід, Л. Пустовіт, Н. Волошина, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Крайнікова, Г. Токмань та інші. Однак речення з відокремленими компонентами у творах І. Багряного в українському мовознавстві майже не досліджувалися. Проте мову художньої прози відомого представника української еміграції

вивчали М. Братусь, Г. Вакуленко, І. Завальнюк, Г. Маклакова, Н. Сологуб, А. Ярова та інші. Конструкції з відокремленими обставинами та їх стилістичні функції в ідіолекті цього письменника, на наше глибоке переконання, проаналізовано недостатньо. Тому й виник інтерес дослідити творчий почерк Івана Багряного в романі "Сад Гетсиманський" і саме цей факт робить **актуальним** наше дослідження.

Мета статті – проаналізувати структуру та семантику речень, ускладнених відокремленими обставинами, визначити стилістичні особливості цих компонентів у романі Івана Багряного "Сад Гетсиманський".

Мова творів цього визначного письменника зачаровує своєю милозвучністю, відшліфованістю, чіткістю. Вона є своєрідним ключем до розкриття внутрішнього світу персонажів, без сумніву, незламних, сильних духом особистостей, які, ризикуючи власним життям, сміливо протистоять жахливим історичним реаліям.

Як відомо з теоретичних джерел, одним із граматичних засобів ускладнення синтаксичної структури речення є відокремлені компоненти. У сучасному українському мовознавстві виробилося традиційне бачення цієї синтаксичної категорії, проте кожен дослідник робить акцент на найбільш важливих ознаках.

Ще з ранніх праць Ф. Буслаєва можна дізнатися, що звороти з дієприкметниками й дієприслівниками вважалися скороченими підрядними реченнями. Хоча О. Потебня і не поділяв цієї думки. Натомість він уважав цю теорію помилковою з погляду історичного походження скорочених підрядних речень.

О. Пешковський розвинув ціле вчення про відокремлені члени речення, яке стало надзвичайно вагомим не лише в російському, а й в українському мовознавстві. А О. Каминіна наголошувала на тому, що відокремлення, а точніше напівпредикативні відношення, які вони виражають, є своєрідним поширювачем достатньо простого речення з точки зору інформативності.

У світлі останніх наукових досліджень стає зрозумілим, що вчення про відокремлені члени речення розвинене недостатньо, оскільки акцент робиться насамперед на інтонаційно-смыслових сторонах цього питання. Описуючи напівпредикативні звороти, варто звертати увагу на поширюючі компоненти та морфологічні засоби, які їх виражають, і аж ніяк не на традиційні означення, додатки й обставини, з якими, по суті, вони не є тотожними.

В ідіолекті Івана Багряного речення з відокремленими компонентами представлені досить широко. Нами помічено, що найчастіше письменник використовує конструкції, ускладнені відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. Проаналізуємо більш детально фактичний матеріал.

Як ми помітили, досить продуктивні в досліджуваному масиві є відокремлені обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, які автор використовує, описуючи ситуації, що сприяють розгортанню сюжету, а саме:

- зображують арештантське життя: *Той чай роздавав наглядяч, **наливаючи його з великого чайника в миски та кухлики** [1; с.110]; Через те пайки були далеко не однакові, а це безмежно утрудняло їх розподіл, **викликаючи тяжкі ускладнення, сварки, а іноді, кажуть, і бійки** [1; с.107];*

*28-й в'язень камери ч.49 відразу увійшов у колію й зажив загальним камерним життям, **підпорядковуючись усім неписаним правилам** [1; с.72];*

*Квартирку зачинено, й зовсім нічим дихати, а люди ще й курили, **заглушуючи тремтіння нервово** [1; с.111]; Не командував, не злостився, не дивився в очі й взагалі мовчав, просто йшов позаду, а коли Андрій зупинявся, **не знаючи куди повертати**, Рибалко на мить виходив наперед [1; с.57];*

- додають драматизму тортурам, яким піддавався головний герой: *Склав руки на своїх могутніх грудях, обіперся спиною об двері, **забезпечивши таким чином "тил"**, нагнув голову, як тур, і чекав; [1; с.69]; Він лише зціпив зуби, намацав нари і, **здершись на них**, ліг горичерева, заплющив очі і так лежав пластом [1; с.28]; Йому хотілося кричати, **благаючи невідомо кого** [1; с.201]; В ньому підіймається страшенний протест проти замаху на його людську честь, та він спокійно дивиться на слідчого, слухає, як з коридора десь добуваються приглушені крики й стогони, і гарячково думає над методами оборони, **готуючись до найбезглуздіших речей** [1; с.167]; Дехто твердив, що перші, кого не повертають до камери, потрапляють на розстріл зразу після швидкого суду спецкомісії або до божевільні, **збожеволівши після тортур** [1; с.138]; Але Андрій стояв, либонь, **не чуючи, чекаючи езекуції, змобілізувавши всю свою волю і свої нерви** [1; с.217];*

- моделюють довгі й виснажливі допити Андрія Чумака: *Але начальник райвідділу, на диво, зовсім не розізлився, він глянув байдуже на сержанта, що засміявся біля вікна, подивився на цигарничку, взяв задумливо одну цигарку і, **кладучи цигарничку на стіл**, перевів погляд на Андрія [1; с.31];*

Мняв недопалок цигарки, **розтоптуючи його в попільниці** [1; с.33];

Оперативник сів насупроти Андрія на стільці, взяв у руки ребристу палицю, якою орудував Великін перед тим, поставив її на коліна, сперся на неї руками і так застиг, **дивлячись тупо на свою жертву** [1; с.199];

Андрій теж спокійно відповідає, **пильнуючи за характером запитань і характером відповідей** [1; с.62];

• зображують тяжку дорогу до в'язниці, яку долають майбутні арештанти: **Але поїзд все торохтів і торохтів помалу, лишаючи станції й полустанки, і вони сиділи, як на голках, берегли Андрієву валізочку та якийсь лантух з речами** [1; с.51]; **Слухаючи ту прекрасну мову, Андрій думає: "От везуть та й вкинуть у рідну-ріднісіньку українську тюрму"** [1;с.49]; Вони становлять майже сто процентів "населення" цього торохкітливого поїзда, та ще й тиснуться на кожній станції, **проклинаючи енергійно невідомо кого, бо не можуть сісти як слід до переповнених вагонів і ризикують спізнитися** [1; с.47]; Андрій рішуче не впізнавав своєї недавньої столиці, **не бачивши її всього якихось шість років** [1; с.52];

• передають моменти відчаю, межової ситуації: **Ще безсумнівною річчю було те, що, втративши все, безсила протистояти фізичному й духовному розчавленню, геть в усьому змалівши, людина лишила собі сміх** [1; с.140]; Перш, ніж вийти, Георгіані спробував не вийти, він сидів розгублено серед звалища голих людей, чухав волохаті груди й, **дико обертаючи банькатими очима, зволікав свій вихід** [1; с.123]; Так вирішив Андрій, **підкоряючись властивому йому вочому інстинктові, що завжди вчасно висигналізував про небезпеку** [1; с.117]; **Зціпивши п'ястуки й зуби, він намірився тарабанити в двері доти, доки вони не відчиняться** [1; с.83].

Особливої стилістичної виразності відокремлений компонент набуває в ролі метафори. Письменник, описуючи вольовий характер і силу духу головного героя, апелює до цього засобу художньої виразності, який із граматичної точки зору є відокремленою обставиною, репрезентованою дієприслівниковим зворотом, наприклад: **І бився над всім, як тля в зачарованому колі, ламаючи лезо думки** [1; с.136]; **Він належав до того покоління, що разом із старшими прийшло зухвало в історію й відчинило само собі й своїй клясі двері грудьми, офірувавши за те свою молодість зелену й буйну, ще майже дітьми будши** [1; с.158]; **Шалена гордість, що уперто оберігала його честь, вартувала над утомою й відчаєм, не даючи пуститися берега** [1; с.189].

Варто зазначити, що в розглядуваному романі І. Багрянний також використовує відокремлені обставини задля передачі жаклих наслідків знущань слідчих над Андрієм: **Андрій не зреагував на слова Фрея, сидів, опустивши побиті руки вздовж тіла й звісивши мокру голову на груди, і спазматично схлипував від браку повітря** [1;с.191]; **Андрій встав теж, перемагаючи біль** [1;с.178].

Нами спостережено, що в художньому мовленні роману "Сад Гетсиманський" відокремлені обставини постають як вагомий елемент опису інтер'єру: **В стелі горить електрична лампа, засвітившись зразу по вечері, тобто тоді, коли десь там, за мурами, на волі, люди ще пляжяться на сонці над якою-небудь лопанню** [1; с.100] та місцевості: **Тільки парк, повз який вони проїздили, переїхавши площу, буйно розрісся, стояв, як дикий праліс** [1;с.14]; **Андрій теж не звертав ні на кого уваги – підставив свою вихрасту голову й розхристані груди під сонце й дивився ген на величезний, модерний сірий блок, що величаво мерехтів попереду, заставивши цілий квартал уповздовж і вигнавшись високо вгору** [1; с.55].

Вода сліпить, забуваючи сяйво й розливаючись всіма кольорами веселки, стікає по обличчю, по грудях [1; с.202]. Такий опис природи викликає захоплення, справжню естетичну насолоду, а відокремлений компонент, надаючи синтаксичній конструкції стилістичної виразності, підкреслює найважливіші ознаки, постає живим, динамічним, тонально рівним і водночас розлогим.

Відокремленою обставиною письменник послуговується, коли описує зовнішність персонажів роману: **Витягнувши шовкову хусточку з кишені, обтирає нею гарне своє расове грузинське обличчя, свій орлиний ніс і чорні смоляні брови** [1; с.118]. **Засоромившись, він дивився на її маленькі ноги, струнку фігуру, й пекучий, страшенний, непереможний біль почав навалюватися на все його єство** [1; с.192];

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє нам зазначити, що письменникові дуже майстерно вдається передавати фізичні й психічні стани персонажів, їхні емоції та переживання. Нами спостережено, що відокремлені обставини, які виражені одиничними дієприслівниками, використовуються митцем під час передачі:

- невдоволення: **Нечасева, насупившись, тарабанила пальцями по столу** [1; с.193];
- зосередженості: **Він прочитав, не кваплячись, папірця вдруге, кров ударила до голови, товклася в скроні й заважала тверезо думати** [1; с.150];

- фізичних зусиль: *Приноровившись, оперативники взяли Васильченка за ноги й так само, як Ягельського недавно, потягли геть, мов бревеняку, хребтом через поріг* [1; с.134];
- сполоханості: *Чухались безпам'ятно, а потім, опритомнівши, шпарко схоплювалися на ноги – "поверка"* [1; с.104];
- вдячності: *Андрій відмовився, подякувавши, зворушений* [1; с.82];
- невпененості: *Юрба топталася, покашлюючи та зітхаючи* [1; с.29];
- останніх хвилин життя: *Умираючи, старий Чумак, старий коваль, наказав був усіх синів своїх до себе мерщій згукати, телеграму вдарити, щоб мерщій поспішали, поки ще він живий* [1; с.5];
- втоми: *Стопившись, читець витирає піт і озирається* [1; с.21];
- виснаженості: *Андрій обіперся на крило лінійки і чекав, позіхаючи* [1; с.37].

Отже, проаналізувавши художнє мовлення роману "Сад Гетсиманський", можемо констатувати, що Іван Багряний досить продуктивно використовує синтаксичні конструкції з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами чи одиничними дієприслівниками. Відокремлені обставини, репрезентовані дієприслівниками, за своєю функцією в реченні поділяються на два основні типи: одні за своєю семантикою є ніби другорядними предикатами, бо, вступаючи в граматичний зв'язок із дієсловом-присудком, можуть виражати додаткову дію, а інші – можуть показувати ознаку дії, вираженої присудком, характеризуючи її щодо способу дії, часу, причинової зумовленості, допусту тощо. Ці синтаксичні конструкції допомагають досить влучно передати емоції, переживання, стан героїв у різних ситуаціях, відтворити найбільш драматичні події твору. На наше переконання, широке використання відокремлених компонентів викликане прагненням письменника до літературно обробленої фрази.

Література

1. Багряний І. П. Сад Гетсиманський. Київ: Наукова думка, 2005. 548 с.
2. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посіб. Київ: "Академія", 2005. 368 с.
3. Кадомцева Л.О. Українська мова: синтаксис простого речення. К: Вища школа. 1985. С. 62-80.
4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : К : Либідь, 1995. С. 95.
5. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Стилїстика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
6. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення: посібник. Київ: ППЯ. Січовик, 2006. 240 с.
7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ: Академія, 2004. 408 с.

УДК 811.161.2'373

МЕТОНІМІЧНА НОМІНАЦІЯ ПЕРІОДИКИ УКРАЇНИ

Коломієць К. Д., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пугач В. М.**, кафедра української мови та методики її навчання.

У статті на лексико-семантичному рівні проаналізовані метонімічні гемероніми української періодики. Розглянуті основні тенденції поданих номінацій та вплив соціокультурних чинників на формування цього шару онімів.

Ключові слова: гемеронім, журналонім, сучасна періодика України, лексико-семантичний аналіз, метонімія.

Склад сучасної пропріативної лексики надзвичайно багатий та динамічний, а її бурхливе формування зумовлене суспільно-політичним та економічним розвитком України протягом останніх десятиріч. Тому однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є дослідження онімної лексики.

Периферія такої лексики привертає увагу мовознавців, що досліджують семантику, прагматику, структурно-функційні, металінгвістичні аспекти пропріативів (М. Торчинський, О. Васильєва, М. Цілина та ін. [1; 3, с. 231; 4]).

Нашою метою є аналіз метонімічних назв періодики на матеріалі сучасних журналів освітньо-педагогічного спрямування. Усебічний аналіз назв періодики не завершений у сучасному

мовознавстві як у контексті аналізу мовних одиниць, так і щодо термінології на позначення таких назв. Їх ідентифікують різними термінами: культуроніми, ергоніми, пресоніми, газетоніми та журналоніми, гемероніми. Наше завдання полягає у виявленні таких назв, лексико-семантичному аналізі цих мовних одиниць, розгляді основних тенденцій номінації та впливу соціокультурних чинників на формування цього шару онімів. Хоча М. Торчинський у своїй детальній класифікації онімної лексики виділяє журналоніми, у дослідженні ми все ж таки послуговуватимемось терміном гемеронім на позначення періодичних видань як найбільш уживаним терміном [3]. Матеріалом дослідження є українські метонімічні гемероніми на позначення сучасних журналів освітньо-педагогічного спрямування за 2019 рік із зазначенням виду, короткого змісту та місця видання за каталогом [2]. Усього таких номінацій проаналізовано 65 одиниць. Орфографію назв збережено. – К. Коломієць.

Метонімія є найбільш важливим джерелом номінації як у кількісному плані, так і щодо різноманітності мотивацій для називання. На нашу думку, склад українських метонімічних гемеронімів є різноманітним, динамічним, відображає тенденції розвитку сучасного українського суспільства. Серед метонімічних гемеронімних номінацій можна виявити такі різновиди перенесень:

1) за когнітивними характеристиками об'єкта, сферою реалізації: *"Історія в школі"* (розвідки, методика викладання історії в школі), *"Зарубіжна література в школі. Плюс"*, *"Економіка в школах України"* (практичний журнал вчителя економіки). У номінації *"Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання"* (сучасна шкільна історична, правознавча, громадянська освіта, Київ) також окреслюється спосіб реалізації. Додаткова ознака місця дії наявна в гемеронімних номінаціях *"Українська мова і література в школах України"* (методика навчання, розробки уроків, наукові праці), *"Українська мова і література в школі"* (методика навчання української мови і літератури), *"Зарубіжна література в школах України"*, *"Зарубіжна література в школі"* (практичний журнал вчителя зарубіжної літератури), *"Математика в школах України"* (практичний журнал вчителя математики), *"Математика в школах України: Плюс"*. В останній назві вжито лексему на позначення графічного знака на позначення додаткових функцій видання;

2) за призначенням: *"Шкільна бібліотека"* (методика, практика, досвід роботи бібліотекарів), конотативна лексема *"Дошкільнятко"* (видання для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з віршиками та кольоровими малюнками). У назві *"Шкільна бібліотека (з DVD)"* наявний також спосіб реалізації. Гемеронім *"Вихователю ГПД. Усе для роботи"* (журнал для вихователів ГПД: планування, поради фахівців, розробки занять, ігор, дидактичний матеріал) також указує на додаткові можливості для суб'єкта та обсяг його діяльності, а номінація *"Вихователь-методист дошкільного закладу"* (журнал готових рішень: методична робота, формування розвивального середовища, взаємодія з батьками) – на суб'єкт та сферу діяльності. Журналоніми *"Комплект для адміністрації школи. Шкільний світ"* та *"Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка"* (документи Міністерства освіти і науки України, коментарі фахівців, добірки матеріалів з актуальних тем освіти) містять форму репрезентації та спосіб реалізації;

3) за суб'єктом діяльності: *"Дошкільний навчальний заклад"* (практичний журнал вихователя, методиста, керівника ДНЗ.), *"Дошкільний навчальний заклад: Плюс"*. Гемеронім *"Методист"* (журнал для методичних служб усіх рівнів) також характеризує призначення, *"Методист. Комплект"* – призначення та форму реалізації, *"Директор школи. Шкільний світ + бібліотека. Комплект"* – форму дії, *"Завуч у школі. Шкільний світ. Комплект"* – сферу діяльності та форму реалізації, *"Завучу. Усе для роботи"* (журнал заступника директора школи: система роботи, зразки документації, досвід професіоналів, Харків) – сферу діяльності та призначення;

4) за каузальністю: *"Високі технології у школі (з DVD)"* (журнал для викладачів про цифрові технології у школі);

5) за сферою діяльності: *"Школа"* (усе про школу та для школи), *"Дошкільне виховання"* (науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України для керівників і методистів усіх ланок дошкільної освіти), *"Мистецтво та освіта"* (методика викладання мистецтва), *"Початкова школа"* (нові інформаційні технології початкової освіти). Журналонім *"Професійно-технічна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання"* також характеризує призначення, результат дії, спосіб реалізації, місце та об'єкт дії, номінації *"Професійно-технічна освіта"* (методика навчання, розробки уроків, наукові праці), *"Профтехосвіта"* (досвід роботи, інноваційні технології) – спосіб реалізації та об'єкт дії, гемероніми *"Профтехосвіта. Управління. Комплект"*, *"Профтехосвіта. Мегакомплект"*, *"Профтехосвіта + Бібліотека. Комплект"* – спосіб реалізації, об'єкт дії та форму втілення. Номінація *"Інформатика в школі"* (практичний журнал вчителя інформатики, Харків) також указує на спосіб реалізації, *"Мистецтво в школі (Музика, образотворче мистецтво, художня культура)"* (практичний журнал вчителів музичного мистецтва, образотворчого мистецтва, художньої культури) – спосіб та місце реалізації, *"Виховна робота в*

школі" (журнал для завучів, класних керівників та організаторів виховної роботи в школі: моделі виховних систем, сценарії свят, досвід виховання) – місце та призначення діяльності;

б) комплексні метонімічні номінації:

а) з об'єктом діяльності, місцем та призначенням: *"Комп'ютер у школі та сімі"* (теорія і практика використання комп'ютера в освіті);

б) за способом, функцією та місцем дії: *"Трудове навчання в школі"* (практичний журнал вчителя трудового навчання, Харків), *"Трудова підготовка в рідній школі"* (методика навчання, розробки уроків, наукові праці). В останньому гемеронімі також наявна метафора позитивної конотації *рідній*;

в) за об'єктом та результатом дії: *"Управління школою"* (практичний журнал керівника школи: сучасні методики та технології управління, система роботи, документація, Харків);

г) за результатом та призначенням: *"Початкове навчання та виховання"* (практичний журнал вчителя початкової школи, Харків), *"Початкове навчання та виховання: Плюс"*;

г) за результатом, призначенням, формою: *"Шаблони документів закладу освіти (з CD)"*, *"Шаблони і розробки для вихователя-методиста (з CD)"*;

д) за способом формування, функцією, належністю: *"Фаховий комплект вчителя біології та хімії"*, *"Фаховий комплект вчителя географії та економіки"*, *"Фаховий комплект вчителя початкових класів"*, *"Фаховий комплект вчителя англійської мови"*;

е) за способом формування, функцією, об'єктом дії: *"Теорія та методика фізичного виховання"* (журнал для вчителів ФВ, викладачів і тренерів, Харків);

е) за суб'єктом дії та сферою діяльності: *"Учитель початкової школи"* (інноваційні освітні технології, нестандартні уроки та виховні заходи, нормативні документи тощо), *"Заступник директора школи"* (журнал готових рішень, реалізація Концепції нової української школи, усі питання освітньої роботи, внутрішній моніторинг, педагогіка партнерства, нові стандарти);

ж) за сферою діяльності та призначенням: *"Навчальний комплект (у складі "Веселі уроки – Jolly lessons" та "Весела перерва – Jolly break)"*;

з) за сферою діяльності, місцем, об'єктом, формою втілення, належністю та відношенням: *"Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України"* (теорія, методика, історія педагогіки і психології);

и) за сферою діяльності, функцією, місцем: *"Фізика в школах України"* (практичний журнал вчителя фізики), *"Фізика в школах України: Плюс"*;

і) за сферою діяльності, функцією, об'єктом, призначенням: *"Фізичне виховання в рідній школі"* (методика навчання, розробки уроків, наукові праці), *"Фізичне виховання в школах України"* (практичний журнал вчителя фізичної культури);

ї) за сферою діяльності, часом дії: *"Сучасна освіта"* (все про освіту в Україні та за кордоном дорослим і дітям);

й) за формою, функцією, призначенням, способом реалізації: *"Шкільна електронна бібліотека "ШБІЦ-інфо"* (для комплексного інформаційного забезпечення школи: нові надходження, доповнення до інформаційного фонду, експозиційні комплекти, альбоми), *"ШБІЦ. Бібліотечка робота"* (Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. Методично-консультаційний супровід шкільної бібліотеки);

к) за функцією, суб'єктом дії: *"Шкільний бібліотекар"* (практичний журнал для шкільних бібліотекарів: нормативні документи, практичні поради, досвід колег, сценарії, Харків);

л) за функцією, суб'єктом, місцем та об'єктом дії: *"Практичний психолог: дитячий садок"* (рекомендації, діагностичні та розвивальні методики).

Отже, розглянувши метонімічні номінації на позначення сучасної освітньо-педагогічної періодики, ми виявили 6 різновидів перенесень: 1) за когнітивними характеристиками об'єкта, сферою реалізації; 2) за призначенням; 3) за суб'єктом діяльності; 4) за каузальністю; 5) за сферою діяльності; 6) комплексні метонімічні номінації. Найбільш продуктивним сучасним видом номінації освітньо-педагогічних українських журналів є комплексні поліфункційні метонімічні номінації. Менш уживаними є однофункційні метонімічні перенесення за когнітивними характеристиками об'єкта, за призначенням, сферою діяльності, суб'єктом, об'єктом діяльності, каузальністю, способом дії.

Таким чином, комплексна метонімічна номінація активно вживається в сучасній періодиці України, оскільки це спосіб чіткої, компактної, лаконічної та інформативної ідентифікації видання. Стан розвитку освітньо-педагогічної періодики відображає соціокультурний стан суспільства.

Література

1. Васильєва О. О. Структурно-семантичні особливості функціонування англомовних гемеронімів. Записки з романо-германської філології. Вип. 1 (40). 2018. С. 106–112. URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/view/137066> (дата звернення: 22.03.2020).

2. Каталог видань України. URL: https://drive.google.com/file/d/1rCb2_g0wjRFt-XT_9xgsAiqNELWi9mER/view?usp=sharing (дата звернення: 19.09.2019).
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/4383> (дата звернення: 19.03.2020).
4. Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів / Science and Education a New Dimension. Philology, III (15), Issue: 68, 2015. С. 97–99. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/tsilyna_m_m_the_structural_classification_of_ukrainian_ideonims.pdf (дата звернення: 1.04.2020).

УДК 811.161.2'373

ПРИСЛІВНИКОВІ ПОШИРЮВАЧІ ДІЄСЛІВ РУХУ В КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА "ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА"

Кот І. В., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

У статті на матеріалі кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна" проаналізовано лексико-семантичні особливості прислівників – поширювачів дієслів руху. З'ясовано, що на семантику останніх має вплив контекстуальне оточення, зокрема означальні й обставинні прислівники. У семантичному плані вони позначаючи якість і спосіб дії, місце дії як чітко окреслений простір, напрям, час дії та її мету. Дієслівно-прислівникові конструкції в аналізованому тексті в цілому відображають загальномовні тенденції щодо семантичного й граматичного поєднання слів, хоч у деяких випадках письменник удається до стилістичних прийомів увиразнення.

***Ключові слова:** дієслово руху, прислівник, поширювач, семантика, семантичне поле руху, художнє мовлення.*

Як відомо, художній текст характеризується динамікою змісту й форми. Мовними засобами репрезентації динаміки передусім є лексика із семантикою руху, переміщення, дій, процесів. Однак не менш важливо врахувати характер парадигматичних, синтагматичних та мікрівневих відношень актуалізованих одиниць у межах тексту [4, с. 50], адже "динаміка теми, – за словами І. Арнольд, – визначається зв'язками слів у межах тексту" [Цит. за: 4, с. 50]. Виходячи з цього міркування, уважаємо за необхідне наголосити на текстотвірній ролі прислівникових обставинних поширювачів дієслів руху в кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна", унікальність якої, на наш погляд, виявляється в особливій динаміці, майстерному створенні живої картини світу природи, людей, дитинства самого автора, для котрого "життя – це диво, у якому рух і боротьба (дія) вивисують хороше над поганим, а краса завжди бере верх над стражданням і смертю" [6, с. 30].

Ядро і центр семантичного поля руху формують дієслова з відповідним значенням. Їхні лексико-семантичні, лексико-граматичні, дериваційні та стилістичні особливості в українській мові досліджували Т. Возний, В. Войцехівська, І. Гайдаєнко, В. Заханевич, В. Ільїн, І. Керницький, А. Колодяжний, В. Лахно, О. Леута, О. Митрофанова, Г. Олекса, Т. Орлова, Н. Папідзе, Н. Пашковська, О. Попенко, В. Русанівський, Л. Сегін, А. Середницька, Т. Сидоренко, С. Соколова, М. Степаненко, Т. Усатенко, Г. Шевчук та ін. Вивченням адвербіальної дистрибуції лексико-семантичних груп українських дієслів займалися І. Вихованець, С. Дишлева, А. Загнітко, В. Русанівський, М. Степаненко та ін. Дослідження ж обставинних прислівникових поширювачів дієслів руху на матеріалі згаданої кіноповісті О. Довженка ще немає, тому ця тема **актуальна**. Прислівники через нові семантико-синтаксичні зв'язки конкретизують значення дієслів, даючи якісну й кількісну характеристику рухові, сприяють розширенню категорій часу і простору, формують динамічну картину, виявляють авторську оцінку.

Мета цієї статті – на матеріалі кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна" проаналізувати лексико-семантичні особливості прислівників – поширювачів дієслів руху.

Семантичне поле руху кіноповісті формують об'єднані спільністю змісту одиниці, що відображають поняттєву, предметну та функційну подібність позначуваних явищ і називають "процес розвитку, у результаті якого відбувається зміна якості предмета, явища і т. ін., перехід від одного якісного стану до іншого, вищого", "зміну положення кого-, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення" [7, т. 8, с. 914].

У дослідженому тексті серед дієслів руху з урахуванням семантичної ознаки "характер руху", за традиційною класифікацією, ми виділили одиниці із семантикою поступального, коливального та обертального руху [3, с. 6]. Компоненти цих груп виявляють зв'язки з прислівниковими поширювачами різної семантики: якості та способу дії, локативної, темпоральної, мети, інтенсивності. Найбільшу продуктивність виявляють характеристики якості й способу дії, а також місця й часу, "адже будь-яка дія, стан, процес, ознака тощо має певне місце, час і спосіб перебігу" [1, с. 12–13].

Активно функціонують при дієсловах на позначення руху якісно-означальні прислівники та прислівники способу дії. Вони характеризують дію в якісному плані, показують, як, у який спосіб вона відбувається [8, с. 141]. До цієї семантичної групи належать лексеми *швидко, рачки, докірливо, стрімголов, хутко, поволі, тихо* тощо. Наприклад, лексема **швидко** походить від прикметника **швидкий** і називає спосіб, за якого щось "відбувається, здійснюється з великою швидкістю, дуже рухливо; стрімко" [7, т. 11, с. 429]. Цей прислівник представлений в О. Довженка для зображення подій, передачі стрімкості переміщення, руху, а також для характеристики активності малого Сашка в різних життєвих ситуаціях: – *Здрастуйте, діду! – сказав я, знявши обома руками шапку, і швидко пішов далі* [2, с. 441]; *Я тоді швидко підводжуся і – зирк через комин: ой! Прабаба лежить на столі під богами, дідова мати* [2, с. 447]. Фіксуємо вживання прислівника *швидко* в іншому контексті, у сполученні з дієсловом *проходити*, котре реалізує значення "переставати мучити, тривожити кого-небудь; припинятися [про хворобу]" [7, т. 8, с. 338]. Тут більш виразно, на наш погляд, семантика способу дії доповнюється часовим відтінком. Дієслівно-прислівникова конструкція вживається, щоб передати короточасні страждання головного героя, припинення хвороби: *Тоді біль швидко проходить, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора* [2, с. 434].

На спосіб дії вказує і часто вживаний в О. Довженка полісемічний прислівник *стрімголов*, який має значення "дуже швидко, прожогом" і "вниз головою, сторч головою" [7, т. 9, с. 778]. Оскільки значення першого лексико-семантичного варіанта пов'язане зі швидкістю, то можемо говорити про одночасну актуалізацію часового відтінку. Такі семантичні відмінності простежуємо в рядках кіноповісті: *Упоравшись трохи з духом, дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло* [2, с. 458]; *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горищі і крав у піст з комори сало* [2, с. 438].

На швидкість переміщення вказує також прислівник способу дії *хутко*, який походить від прикметника *хуткий*, що означає "який відбувається, здійснюється з великою швидкістю; швидкий, скорий" [7, т. 11, с. 177]. Поєднання прислівника з дієсловом руху динамізує зображений спосіб переміщення з місця на місце: *Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати, що мені робити для поновлення святості* [2, с. 440]. Підсилена асиндетоном ампліфікація присудків із прислівниковими поширювачами інтенсифікує стрімкість перебігу подій: *Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянці і повз старців вибігаю стрімголов надвір* [2, с. 447]. Так письменник передав непосидючість головного героя, гіперактивність, проворність молодого організму.

Антонімічне значення має прислівник *поволі*, який означає "не швидко, не поспішаючи" щось робити [7, т. 6, с. 690]. Він гармонійно поєднаний із дієсловом поступального руху й допомагає створити неймовірну картину дитячих спогадів, які межують із вигадкою, особливо коли мова йде про незвичайну тварину. Письменник демонструє читачам своє захоплення й не хоче швидко відпускати цей спомин, тому й використовує лексему *поволі*: *Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег: "Явися на березі лев", – появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою* [2, с. 463].

Прислівник *тихо*, семантично споріднений із прикметником *тихий*, у поєднання з дієсловом руху реалізує значення "повільний, нешвидкий" [7, т. 10, с. 130], як-от: *Я поліз попід тинном, поза купою гною, мимо гарбузиння, увійшов тихо в темні сіни й спинивсь перед хатніми дверима* [2, с. 436].

Безпосередній спосіб руху передає розмовний прислівник способу дії *рачки* із семантикою "спираючись на обидві долоні і на обидва коліна" [7, т. 7, с. 460]. Його логічна й семантична сполучуваність передбачає поєднання виключно з дієсловом статики або переміщення, як-от: *стати рачки, лізти рачки, повзти рачки*. У тексті "Зачарованої Десни" автор удається до прийому еліпсису, за якого пропускає дієслово зі значенням переміщення, але вводить прислівниковий поширювач із виразною якісною способовою характеристикою. За такого вживання прислівник додатково навантажується в смисловому плані й сприймається як цілісний комплекс "рух + його спосіб": *Побіжу, – думаю, – в малину, та рачки попід тютюном* [2, с. 435].

Допомагає виразити спосіб дії і прислівник *докірливо*, похідний від прикметника *докірливий* "виражає докір; сповнений або пройнятий докором" [7, т. 2, с. 352]. За допомогою словосполучення *докірливо хитає головою* письменник передає емоції батька, які викликані порівнянням прекрасних минулих часів із гірким для нього теперішнім: *А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитає головою і промовляє з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу: – А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба* [2, с. 433].

У кіноповісті фіксуємо актуалізацію й інших розрядів прислівників, зокрема обставинних місця, напр.: *ліворуч, праворуч, униз, вгору, надвір* та ін. Уживання таких форм поряд із дієсловами руху спрямоване на те, щоб указати напрям, куди переміщається персонаж. Це допомагає створити довершену картину справжнього життя з різними деталями. Так, прислівник *ліворуч* означає "з лівого боку; протилежне праворуч" [7, т. 4, с. 508]; семантика слова *праворуч* – "з правого боку; протилежне ліворуч" [7, т. 8, с. 508]. Уживання антонімічної пари *ліворуч – праворуч* в одному контексті розширює просторові межі переміщення, що яскраво продемонстровано в епізоді про поїздку Сашка на косовицю: *Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий* [2, с. 457]; *Переїхати треба дві великі калюжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два мости, потім знову одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Усте по вузесеньких кручених вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було брати праворуч униз і з розгону – через річку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі праворуч раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство* [2, с. 457].

Просторові характеристики щодо напрямків руху вносять антонімічні прислівники *вгору* "за напрямком догори; протилежне вниз" [7, т. 1, с. 308] – *вниз* "у напрямі до низу" [7, т. 1, с. 709]. Ужиті в одному контексті, ці прислівники формують прийом антитези, зокрема в описі картини "Божого суду": *Посередині лізли з домовини мерці – одні до раю вгору, інші вниз* [2, с. 438]. Пропуск дієслів із семантикою поступального руху в другій і третій предикативних частинах, різноспрямований рух – усе це динамізує образ.

Місце зосередження руху об'єкта називає прислівник *посередині* "у середині, в центрі або недалеко від центра чого-небудь" [7, т. 7, с. 316]; а вектор спрямування дії – слово *надвір* "за межі приміщення; на подвір'я, на вулицю" [7, т. 5, с. 64], напр.: *Посередині лізли з домовини мерці...; ... вибігаю стрімголов надвір...*

Семантику напрямку руху має також прислівник *прямо*, що означає "рівно витягнувшись у якому-небудь напрямку, без вигинів; у прямому напрямку від якогось пункту, якоїсь точки" [7, т. 7, с. 368], як-от в епізоді кіноповісті, де розповідається про брата головного героя: *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горіщі і крав у піст з комори сало* [2, с. 438].

Невизначеність місця чи напрямку переміщення виражає прислівник *десь*, який має значення "у якому-небудь невизначеному місці; у якому-небудь невідомому напрямку; кудись" [7, т. 2, с. 257]. Такий поширювач функційно адекватний під час опису мрій матері, яка вириває в сновидіннях малого Сашка, де не важливо зовсім ні місце, ні напрямок, адже це підсвідомість: *Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гойдаючи колиску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом* [2, с. 468].

Дещо збіднена в межах досліджуваного тексту семантика обставинних часових прислівників, однак уживання їх при дієсловах руху розгортає інформацію про хронотоп, указуючи на послідовність дій чи їх повторення, на вихідний чи кінцевий відлік часу, напр.: *Я тоді швидко підводжусь...; ... дід знову хапає вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло...; ... його гола душа давно летіла стрімголов...* тощо. Обставинні поширювачі допомагають окреслити дію-рух у різних аспектах, що стосуються часового виміру.

Значно меншу продуктивність у текстотворенні виявляють обставинні прислівники мети. Власне, кількісний склад їх в українській мові також менший [8, с. 142]. Скажімо, прислівникові сполучення *на зло* "щоб завдати кому-небудь неприємностей" [7, т. 3, с. 597] та *на досаду* "для почуття незадоволення, гіркоти, викликаного чим-небудь" [7, т. 2, с. 381], які О. Довженко використовує для передачі власного ставлення до поведінки людей, які не поважають робітників: *Зате багато дачників тепер купасться в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?* [2, с. 471].

Зауважимо, що в окремих випадках у досліджуваному тексті кількість прислівникових поширювачів при дієсловах із семантикою руху може збільшуватися до двох-трьох, що передба-

чено семантико-синтаксичною структурою речення в українській мові, характером сполучуваності дієслів як контекстуально зумовлених компонентів [1, с. 17]. Це можуть бути компоненти як однієї, так і різних семантичних груп, напр.: *Хмари по небу пливуть вибагливо й вільно...* [2, с. 443] – якісно-означальні прислівникові поширювачі; *Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і поплив з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами повз погребню й любисток, проплив повз діда* [2, с. 444] – кількісно-означальна та якісно-означальна характеристики дієслова.

Отже, у кіноповісті О. Довженка "Зачарованої Десни" прислівники поряд з дієсловами руху відіграють важливу роль у поданні динамічної картини дійсності. У семантичному плані прислівникові поширювачі позначаючи якість і спосіб дії, місце дії як чітко окреслений простір, напрям і час дії та її мету. Поєднання деяких якісно-означальних прислівників із дієсловами руху створює додатковий часовий відтінок. Дієслівно-прислівникові конструкції в тексті "Зачарованої Десни" у цілому відображають загальнономвні тенденції в семантичному й граматичному поєднанні слів, хоч у деяких випадках письменник удається до стилістичних прийомів ампліфікації та антитези. У перспективі – дослідження фразеологічних засобів як компонентів семантичного поля руху в кіноповісті О. Довженка.

Література

1. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 18 с.
2. Довженко Олександр. Кіноповісті. Оповідання. К. : Наук. думка, 1986. 710 с.
3. Митрофанова О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук ; спец. 10.02.01 – українська мова / О. Г. Митрофанова ; Запорізький НУ. Запоріжжя, 2007. 15 с.
4. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
5. Пасік Н. М. Семантичне поле руху в "Зачарованій Десні" О. Довженка. *Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження О. Довженка* : тези доп. і повідомл. Херсон, 1994. С. 127–128.
6. Рудкевич Інна. Образ автора в кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна". *Слово і Час*. 2006. № 11. С. 25–30.
7. Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / А. К. Мойсієнко та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2010. 374 с.

УДК 811.161.2'373.7

СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ *СЕРЦЕ, ДУША* НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ СУМУ, ДУШЕВНОГО БОЛЮ ТА СТРАЖДАННЯ

Кот Ю. В., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови та методики її навчання

Особистість – частина навколишнього світу. Вона є накопичувачем, носієм і відтворювачем усього набутку середовища, у якому перебуває. Емоції – активний рушій людської діяльності, вони сприяють пошуку задоволення потреби, невідомої інформації, слугують пересторогою для уникнення помилок. Ці почуття є результатом реакції душі (психіки) на внутрішні та зовнішні подразники. Психічне вираження відчуттів у результаті пережитих людиною явищ, ситуацій, впливу певних чинників на неї, провокує появу емоційних станів. Існують форми переживання почуттів: настрій, афект, стрес, дистрес, фрустрація, у межах яких ми проаналізуємо вербальне вираження емоцій людини за допомогою фразеологічних одиниць.

Над темою вербалізації емотивної сфери мовлення плідно займалися відомі лінгвісти, зокрема І. В. Арнольд, Л. Г. Бабенко, А. Вежбицька, О. М. Вольф, І. І. Квасюк, В. М. Телія, В. І. Шаховський, Н. І. Бойко, В. А. Чабаненко та багато інших.

Мовознавці стверджують, що варто бачити відмінність між мовою опису емоцій і мовою вираження емоцій. Такий процес пояснюється наявністю різних шляхів їх студіювання. Зазвичай мовознавці виділяють два класи емотивної лексики: 1) лексеми, що називають емоційні стани; 2) лексеми, у семантиці яких є обов'язковий емотивний компонент, що входить до основного пред-

метно-логічного змісту значення [1; 6]. В. І. Кононенко зазначає, що "опрацювання народної лексики та фразеології, асоціативно-оцінних та експресивно-емотивних властивостей мови у світлі лінгвокультурології можливе лише із залученням живого мовлення, у тому числі діалектного, ненормованого, визначенням того сегмента семантики, що відтворює шар відповідних когнітивних понять і дескрипцій" [3, с. 44].

Актуальність статті зумовлена недостатньою кількістю наукових праць щодо фразеологічної вербалізації емоційних станів особистості, що репрезентуються в мові за допомогою логічних та алогічних народних крилатих висловів соматичного змісту.

У статті ставимо за мету на матеріалі "Фразеологічного словника української мови" проаналізувати соматичні фразеологічні одиниці (далі – ФО) української мови, пов'язані з компонентами *серце і душа*, що позначають пережиті негативні почуття – емоції суму та страждання.

Емоції, як один із видів невербальної комунікації особистості, які виражаються через сміх, сльози, міміку, рухи, жести тощо, викликають значний інтерес у мовознавців. Тому "тілесні" фразеологізми почуттєвого характеру є цінним матеріалом для дослідження понять духовної культури українців.

Під час виникнення, розвитку, проявів емоцій у людському організмі задіяна велика кількість систем – відбувається ряд фізіологічних процесів, фізичних станів, збуджується інтелект, сприйняття фрагментів довкілля.

Феномен тіла людини полягає у тому, що воно є об'єктом не тільки природи (біологічних наук), а й мови та культури. Для дослідження фізичного та емоційно-фізичного стану особистості в межах фразеології, ми розглянули сталі вирази української мови з номінаціями частин тіла, що мають для нашої нації символічне значення.

Найчастіше лексема *серце* трапляється у ФО на позначення страждання. Наприклад: *моє серце крається від болю*, що означає, що хтось відчуває душевний біль. У іншому випадку є ФО, які вказують на особу чи явище, яке завдає переживань, муки комусь: *туга краля на шматки моє серце*.

Відмінність у значенні фразем закладена в структурно-граматичній будові: так, у першому випадку *серце* може бути і суб'єктом, і об'єктом дії, а у другому – лише об'єктом. Характерною особливістю аналізованих фразеологізмів є наявність компонентів *серце* чи *душа* у складі 80% (210) одиниць. Їх уживання пояснюється тим, що з цими органами безпосередньо пов'язане емоційне життя людини.

Так, *серце* тлумачиться як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. [2, с. 1115]. Деяко ширше сприймається *душа*: внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями [2, с. 252]. Варіативність дієслівних супровідників соматизмів *серце* та *душа* дозволяє створити широку палітру образів стану страждання. Фразеологізми, що досліджуються, ми пропонуємо поділити на декілька груп, які різняться асоціативними основами вербалізації емоції. Душевний біль перш за все сприймається як руйнація цілісності органів, яка здійснюється шляхом поділу чи відокремлення частини від цілого за допомогою гострого предмета. Вербалізація переживання здійснюється ФО: *[аж] крається серце (душа), краяти / розкраяти серце (душу) [на шматки], різати серце (душу) [на шматки], різнути по серцю, як хто різнув (різонує) по серцю*, наприклад: – *От краще помиріться з Олександром та живіть, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість* (Михайло Коцюбинський) [5, с. 396].

Відчуття душевного болю асоціюється з фізичним розчленуванням за допомогою ножа, серпа (*різати / різнути (різнути) ножем, як (мов, ніби і т. ін.) хто [ножем (серпом)] різнув (різонує, ударив) [по серцю], як (мов, ніби, наче і т. ін.) ножем по серцю полонити*), наявністю ножа в серці чи горлі (*як (мов, ніби і т. ін.) ніж [гострий] у серце (у горло), [як]ножем [гострим] у серці (у серце)*), наприклад: *Юлдаш раптом відчув, що ці слова шпигнули його в самісіньке серце, наче вдарив хто гострим ножем* (Олесь Донченко) [5, с. 937]. Не випадковим є уявлення про наявність ножа у серці чи горлі. Ці органи є життєво важливими для людини, і завдані по них ножові рани можуть спричинити не лише тяжкі травми, а й призвести до загибелі.

Схожість страждання з поділом органів також лежить в основі наступної групи фразеологізмів, коли *серце* чи *душа* рвуться, розриваються, тобто розділяються навпіл чи на шматки за допомогою різких рухів, ривків: *душа (серце) рветься, душа (серце) розривається (рветься) надвоє (навпіл), душа розривається на дві половини, аж розривається душа надвоє, серце рветься (розривається) на шматки (куски)*, наприклад: – *Але нащо мені се? Нащо мені ся гімнастика розуму, коли душа моя стогне рветься від жалю?* (Леся Українка); *Сльози течуть його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (Михайло Коцюбинський) [5, с. 280].

ФО, що вказують на розподіл органу на дві частини, уточнюють вид страждання, вказують на його причину – суперечливі почуття, душевну роздвоєність від неможливості вирішити щось,

наприклад: – *Куди мені пристати? – крикне Саїб, – що маю робити? Душа моя розривається надвоє!* (Іван Нечуй-Левицький) [5, с. 280].

Серце чи душа, що сприймаються як самостійні субстанції, можуть самостійно поділятися, або бути об'єктом чиеїсь діяльності, тобто поділу: *розривати серце (душу, груди), роздирати / роздерти серце (душу) [на шматки (по шматках)], рвати / порвати душу (серце)*. Ці фразеологізми вказують на те, що щось чи хтось змушує особу відчувати душевний біль, наприклад: *Зника північний гість, та погляд той і мова Лишають в серці слід кривавий і страшний, І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Леся Українка) [5, с. 732–733].

Страждання уподібнюється і до поділу органів, що здійснюється у результаті удару об щось: *розбивати / розбити серце (душу), розбилосся серце (серденько), розбите серце*, наприклад: *Свічки ряснії в церкві тій палали, куривсь кадила запахущий дим, плачливі співи серце розбивали* (Іван Франко) [5, с. 743]. Душевна мука аналогізується із ушкодженнями, що відрізняються способами і причинами їх виникнення. Людські органи можна ранили чи колоти – *ранити душу (серце), вражати / вразити [в саме] серце, шпигати / шпигнути в серце*, наприклад: *Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, ранила серце, доводила до розпуки* (Михайло Коцюбинський) [5, с. 730].

Душевні поранення можуть бути здійснені внаслідок перенапруження – *надривати (надсаджувати) / надірвати (надсадити) серце (душу)*, наприклад: *Туга і горе Глібовому синові серце надриває* (Панас Мирний) [5, с. 23]. Руйнація цілого може проводитися з метою утворення у ній заглибин – *колупати душу (серце)*, наприклад: *[Іван:] Правда, веселих [пісень] мало зосталося у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу...* (Марко Кропивницький) [5, с. 387]. Ця група фразеологізмів демонструє наївно-анатомічні уявлення українців про будову та функціонування людського організму, зокрема, про те, що серце є головним органом кровоносної системи. Оскільки страждання є відхиленням від нормального стану емоційної сфери, робота серця також порушується, а інколи й припиняється. Ці зміни виявляються під час виділення крові на зовні: *кривавиться серце, серце кров'ю обливається (рідко зливається) / облилося, серце сходить кров'ю*, наприклад: *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули, ... повість боротьби вашої* (Гнат Хоткевич) [5, с. 793]. Незважаючи на те, що душа є ірреальним органом людського тіла, українці сприймають її як квазіорган і наділяють всіма фізіологічними властивостями, наприклад, здатністю кровоточити: *кривавиться душа, душа обливається кров'ю*. [5, с. 278]. Коли хтось чи щось завдає людині душевної муки, то точить їй кров з серця, кривавить серце (душу), наприклад: *[Руфін:] Я не можу ніяким словом вимовити страху, тривоги тої злої, що мов яструб кривавить ... серце* (Леся Українка) [5, с. 396].

Переживання також уподібнюється з кипінням, бурлінням і покриттям серця накипом (кров'ю, сукроватою, смолою, варом): *на серці кипить, серце варом обкипає / обкипіло, серце обкипає (закипає, окипає і т. ін.) / обкипіло (закипіло, окипіло і т. ін.) кров'ю (сукроватою, смолою і т. ін.)*, наприклад: *У неї серце обкипає кров'ю, коли подума вона, яке горе, яку нужду та недостачу терпить її Йосип* (Панас Мирний) [5, с. 796]. Для позначення накипу використовуються лексеми смола ("темна в'язка з неприємним запахом органічна речовина, що утворюється при сухій перегонці дерева" [2, с. 1152]) і вар ("згущена варінням смола") [5, с. 75]. Результатом уявлення про густину та вагу речовини в поєднанні з предикатом обкипати є образ страждання як чогось важкого, темного, гнітючого, наприклад: *Вовгуру охоплює розпач сліпа, І серце смолою йому окипа* (Михайло Старицький) [5, с. 796].

Схарактеризуємо ФО, які позначають піднесені емоції щастя.

Серце – це перший орган, що відчуває радість. При чому воно є і самостійним діячем (*[аж] душа (серце) радіє (радується), душа тішиться, заграло серце*) [4, с. 34, 277, 281]; і як вмістилищем (*на душі / на серці гарно, розгодилося на серці / на душі, легко на душі / на серці*) [4, с. 170, 418, 747], і як інструментом дії (*розквітати душею / серцем*) [4, с. 751], тобто поєднує зовнішній та внутрішній вияви емоції. Саме ж відчуття радості асоціюється зі співом *душа / серце співає, втіхою в душі тішитися* [4, с. 281].

Аналогічним до цих ФО в українській мові є вислів *веселити / розвеселити серце*. Він означає: викликати добрий настрій, спокій у кого-небудь; тішити, заспокоювати.

У своїх творах відомі письменники використовують ці сталі словосполучення на позначення піднесеного настрою героїв, зображення їхньої радості, наприклад: *[Василь:] Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом тугу його розганяти, ясними очима серце веселити...* (Панас Мирний); – *Ти моє серце розвеселила, Марусечко! – дякує Катря. – Дуже вже мені було важко...* (Марко Вовчок), *розвеселити серденько. – Коли б же я хоч його побачила, своє серденько хоч трохи розвеселила!* (Марко Вовчок) [4, с. 75].

Фразеологізми *душа поривається, душа вгору росте* акцентують на тому, що людина намагається відірватися від землі, рухатися вгору, до неба, а небо асоціюється з раєм – місцем щастя та добра.

У цій ФО спостерігається відбиток релігійного світосприйняття, властивого українському народові. (– *Та як у їх воюють, коли б тільки ви знали! Як зачне розказувати мій побро [побратим], то аж душа вгору росте* (Пантелеймон Куліш) [4, с. 277].

Серце й душа в українській ментальності сприймаються більше як активні субстанції, здатні виконувати дію, рідше як об'єкти дії чи місця її зосередження.

Ці фразеологізми використовуються, якщо людина хоче показати, що вона дуже задоволена чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось, перебуває в дуже доброму, радісному настрої. Гарним прикладом втілення цих фразем є цитати із творів українських митців слова. – *Як стрінуся з просвіченим [освіченим] чоловіком, то мене аж душа радіє. – Одбився я од села...– почав говорити Леонід Семенович (Іван Нечуй-Левицький) [4, с. 277].*

В українській мові також налічується невелика кількість сталих словосполучень, що виражають охоче ставлення до чогось чи когось, прагнення діяти з великим задоволенням, з готовністю, привітно, з радістю. *З дорогою (радою) душею; за милу душу; з відкритою душею; з відкритим серцем: [Храпко:] Нуте лиш, я вам оце дільце припоручу. [Печариця:] Я з дорогою душею, та чи втну його? (Панас Мирний); Вихристюк з дорогою душею дав би експедиції все, що просять, а то й більше, але ж така невправка по господарству (Олесь Гончар) [4, с. 283].*

Також одним із фразеологізмів, що виражає радість, є вислів *радіти душею (серцем)*, який увиразнює відчуття насолоди, втіхи від чого-небудь. – *Наймись у нас дитини доглядати, – кажуть їй, а вона й душею радіє (Марко Вовчок); Тато чує це [лепетання дитини], дивиться на дитину крізь вії й серцем радіє... (Панас Мирний) [4, с. 726].*

Народ звертає передусім увагу на те, що душа є живою субстанцією, а радість робить її активною, неспокоїною, рухливою, такою, що намагається вирватися назовні.

Отже, останнім часом усе більше дослідників аналізують і розглядають мовні явища, пов'язані з емоційним світом людини. Не винятком стають фразеологізми на позначення почуттів, настроїв особистості.

Реакції об'єктивного характеру на вплив внутрішніх і зовнішніх збудників, які проявляються в емоційних станах радості, щастя, задоволення, незадоволення, дратівливості, гніву, печалі й так далі, – це емоційний світ людини.

Емоційні настрої мають важливе значення в житті людини. Вони збагачують різними відтінками почуттєвої сфери наше сприйняття об'єктивної дійсності, яка описується сталими виразами, метафоричним, символічним способами.

Емоції кожної особи супроводжуються мімікою, жестами, виразами обличчя, позами, певними симптомами душевного стану та тіла, що мають умисний чи неумисний характер. Ці мовні явища вживаються з метою описати чи виразити власні пережиті почуття, психічний стан, а також щоб вплинути на оточення й викликати певну реакцію на світ.

Через те, що більша частина інформації передається не через мову, а саме невербальним способом, яким говорить наше тіло (воно володіє соматичною мовою), ми досліджували фразеологічні одиниці тілесного характеру з компонентами *серце* та *душа*.

Вияв емоцій виражається неконтрольованими фізичними реакціями тіла на подразник: *душа (серце) скніє; обливати / облити свою душу слізьми*; та контрольовані мовні та м'язові рухи на причину, яка викликає саме ті чи інші психічні прояви у вигляді емоцій: *аж за боки (за живіт) хапатися; вищірив зуби як земське щеня*.

Серед соматичних компонентів української мови виділяємо: *серце, голову, руки, кров, душу, очі, ноги, ніс, мозок, зуби* та ін. Основним елементом у цьому ряді є *серце*, яке є центром людських емоцій та почуттів, таких як *радість, сум, спокій, злість, біль, любов* тощо.

В українській фразеології *душа* та *серце* ототожнюються, бо обидва об'єкти несуть вираження внутрішнього світу особистості, у якому сховані не лише емоції, а й інтуїція, свідомість, підсвідомість, воля, осередок гріховного чи святості.

Література

1. Бойко Н. І. Паралінгвальні фразеологізми в мовотворчості М. Коцюбинського // Література та культура Полісся : Зб. наук. праць. Вип. 78. Серія "Філологічні науки". Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. С. 110 – 116.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
3. Кононенко В. Мова у контексті культури: монографія. К.; Івано-Франківськ: Плай, 2008. 390 с.
4. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 1993.

5. Фразеологічний словник української мови / НАН України, Ін-т укр. мови. 2-ге видання, кн. 2. К. : Наукова думка, 1999. С. 529 – 980.

6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища шк., 1984. 168 с.

УДК 373.5.016:821.161.2

АКТИВІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

Кругук А., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Забарний О. В.**, кафедра української літератури, методики її навчання та журналістики.

Стаття присвячена дослідженню процесу активізації особистісного сприйняття учнями середніх класів літературних творів. Визначені педагогічні умови особистісного сприйняття, окреслена методика розвитку сприйняття літературних творів, визначено шляхи дослідження.

Ключові слова: особистісно-зорієнтоване навчання, сприймання літературного твору, мотиви художнього сприймання, мова літературного твору, вікові особливості учнів, сприйняття художнього тексту.

Постановка проблеми.

В наш динамічний час освіта також не стоїть на місці, а тому традиційне навчання вже не може бути провідним у цілісному освітньому процесі. Сучасний вчитель повинен вміти зацікавити учня і знайти індивідуальний підхід до кожного у процесі уроку. Завдання педагога не лише подати навчальний матеріал, а й навчити школярів самостійно та творчо розв'язувати проблеми поставлені в творі, віднаходити нову інформацію й робити висновки та узагальнення.

Для того, щоб зацікавити учнів вивчати твори, учителі повинні докласти творчих зусиль. На жаль, сучасні школярі з кожним роком цікавляться літературою менше і менше. Адже на сьогоднішні вони заміняють читання книги іншими захопленнями, якби прикро це не було. Тому вчитель повинен враховувати не лише встановлені педагогами особливості сприйняття літературних текстів різними віковими категоріями, а й той факт, що зараз покоління має інші інтереси. У проекті "Концепції літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі", сказано, що вчитель сьогодні "змушений конкурувати із телевізійними та комп'ютерними програмами". Отже, головним завданням педагога є введення літератури в коло інтересів підлітка. Однією з передумов якісної роботи вчителя-словесника й ефективності компетентнісного навчання учнів української літератури є використання дидактико-методичних можливостей шкільних підручників. [3, с. 7].

Аналіз останніх досліджень. Багато методистів, психологів, літературознавців розглядали проблему сприйняття літератури у різних аспектах. Серед українських методистів вагомий внесок у дослідження цього питання зробили Н. Волошина, Є. Пасічник, С. Пультер, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Шуляр, І. Якиманська, А. Фасоля, О. Савченко, В. Рибалка, Ю. Бондаренко та ін. Вони окреслюють етапи та чинники розвитку методики вивчення української літератури згідно змін історичних епох, суспільних потреб, які обумовили її виразні ознаки, коментують ідеї науковців, методистів, характеризують нетрадиційні форми, методи роботи на уроці української літератури, розглядають вплив різних процесів на літературну освіту в школі в наш час.

Метою статті є вивчення та обґрунтування проблеми особистісного сприйняття творів літератури учнями середніх класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська література – один із головних засобів розвитку особистості учня, формування світосприйняття, прилучення до духовних, моральних, естетичних цінностей. Вона виконує комунікативно-естетичну функцію, має вплив на розвиток емоційно-чуттєвої сфери дитини, образного мислення, творчості, збільшує її духовний досвід. На зразках високохудожніх творів формується мовленнєва культура школяра. Для того, щоб сприймати будь-який літературний текст велику роль відіграють особистість, творчі здібності, рівень культурного розвитку, тому це все індивідуально. На психологічному рівні засвоєння тексту можна виділити спосіб морально вдосконалюватись та форму пізнання. Кожен підходить індивідуально до прочитання твору та помічає щось нове для себе, згідно своїх думок, почуттів, саме тому по-різному розуміє та сприймає текст. Серед об'єктивних закономірностей літературного сприйняття виділяємо безпосередню залежність і зв'язок з певним твором. Адже різноманітність тлумачень тексту залежить від змісту, який в ньому закладений. [1, с. 314]. Для автора та читача загальними є форми творчої думки. Особистісне сприйняття відбивається і в своєрідному

розумінні, міркуваннях, поглядах, і в індивідуальному відношенні до літератури. Твір ніби вступає в діалог з тим, хто його читає. Важливим у цьому є те, яка розмова з твором відбулася у читача. Читаючи один і той самий текст, кожен знаходить для себе щось своє, може побачити те, що не бачать інші. Загадка в тому, що, не міняючись за формою, витвір мистецтва трансформується за змістом. Якщо твір опиняється у новій історичній епосі, він може гинути, тому потрібно розвивати уяву та мислення, щоб текст сприймався у нових умовах, які розділяють автора і читача. Будь-хто коли сприймає художню літературу, долучає у цей процес оригінальні особливості, сповнює його неповторним смислом. Саме це визначає специфіку та актуальність проблеми особистісного сприймання. Не тільки від автора буде залежати подальша доля художнього тексту, а й від того, хто читатиме його. Обдарований читач може творчо збагатити зміст літературного витвору особистим поглядом на нього, не талановитий навпаки ж може збіднити. Від творчих можливостей людини залежать вимоги до літератури, художніх явищ. Щоб сприймати текст спочатку потрібно знати мотиви його прочитання. Кожен звертається до певної книги з різних причин. Хтось читає для насолоди та цікавості, а хтось через почуття обов'язку (домашнє завдання в школі). Від мотиву залежить особистісне сприйняття твору, адже він окреслює його напрям, психологічні та актуальні механізми. Якщо мотив обирається самостійно, він збагачує й урізноманітнює особистісне сприймання, а спонукальний мотив (наприклад, зобов'язуюче шкільне завдання) збіднює, спотворює, викликає невдоволення і супротив у читача. Почуття обов'язку здебільшого обтяжує. Тому – то важливо у школі захоплювати (інакше кажучи, формувати мотив) учнів самим художнім твором, зацікавлювати їх ним так, щоб вони самостійно і вільно мали бажання до нього звернутися. Формування мотивів особистісного сприймання – чи не найскладніший аспект у роботі вчителя – словесника.

Слід розуміти, літературний твір – не проста інформація, що повідомляється автором, а художнє осмислення дійсності. Літературний текст закликає до збільшення творчої фантазії, уяви і зародження нових думок. Щоб читати літературний витвір потрібно розпізнавати і розуміти його. Тобто читач має встановити схожість нової інформації з уже пізною. Розпізнавання не додає знання. Розуміння, опираючись на знайоме раніше, уже пізнане, з'ясовує нове, невідоме, виявляє його суть. Людина, читаючи твір, може ідентифікувати себе з персонажем, який нагадає реальне життя.

Дуже цікаву думку говорив німецький філософ Х. Редекер: "Якщо твір впливає на мене, збагачує мене не лише зображуваним у ньому предметом, а й особистістю художника, яка певним чином ставиться до предмета, споглядає та оцінює його, то це можливо тільки в тій мірі, у якій авторське ставлення лежить у площині мого власного. Це умова для того, щоб твір мистецтва мені щось говорив. Він говорить мені те, що я можу сприйняти, щоб я хотів би сказати сам; він робить мене здатним виразити те, що я сам шукав. Твір лише стає посередником між волею автора та моєю волею, волею багатьох, якщо він концентрує, поглиблює й робить усвідомленими запити, інтереси, бажання, прагнення людей, які, можливо, ще приховані, неясні, аморфні, неусвідомлені" [2, с. 72].

Однією з головних ознак мови художнього тексту є його символічність. Говорячи про особистісне художнє сприйняття, ми розуміємо розшифрування, "декодування" літературного твору. Інтерпретацією тексту можна назвати переклад художнього слова на мову того, хто її сприймає. Художній твір – це відкрита естетична система: є текст, образи, сюжет, композиція, але його прочитання дає можливість розширити, поглибити зображене. Діалектика художнього твору в тому, що він водночас є закінченим, збудованим, замкнутим світом і незавершеним, відкритим; він знаходить своє продовження в адекватному сприйманні читача, в його інтерпретації. У класичній методиці спочатку літературний твір сприймається і читається, а потім відповідно аналізується.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, ми дійшли до висновку, що **сприйняття** – нелегкий динамічний процес, що передбачає особистісне читання, розуміння, аналізування літературного тексту самим читачем. Він завжди цілісний, безпосередній, викликає певні емоції та переживання.

Отже, будь-який викладач має ретельно підходити до опрацювання матеріалу з школярами. Розпочинаючи роботу з текстом, вчителю-словеснику необхідно пробудити інтерес, зосередити увагу читача, а потім активне відношення до написаного. Адже читання дає один із ключів до успіху в майбутньому.

Література

1. Выготский Л. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. Изд. 5. Испр. и доп. Комментарии В. В. Иванова и И. В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 1997. – 416 с.
2. Редекер Х. Отражение и действие / Х. Редекер. – М.: Мысль, 1971. – с. 72 .

3. Фасоля А., Яценко Т. Методичні рекомендації щодо вивчення української літератури закладів загальної середньої освіти у 5-11 класах 2018/2019 (навчальний рік) - Українська мова і література в школі. 2018. – с.1-8.

4. Фасоля А., Котусенко О., Яценко Т., Бійчук Г. Методичні рекомендації щодо вивчення української літератури у 5-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році з урахуванням змін у програмах - Українська мова і література в школі. 2016. № 5. с. 2-12.

УДК 82.091(477+410)

СВІТ ДИТИНСТВА У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО ("ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ") ТА РОАЛЬДА ДАЛА ("МАТИЛЬДА")

Макарчук А. А. магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу.

Стаття присвячена проблемі репрезентації світу дитинства у повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" та Роальда Дала "Матильда". Дослідження здійснене на основі концепції історичного розвитку взаємовідносин батьків і дітей Ллойда Демоза, маємо на меті встановити приблизне історичне позиціонування художнього світу творів. У ставленні матері ("Тіні забутих предків") головного героя повісті до своєї дитини виразно виявляється проекційна та обернена реакції. В контексті концепції Демоза такі реакції характерні для поширеної у IV–XIII ст. відстороненої (abandoning) моделі виховання. У творі "Матильда" ми спостерігаємо обернену реакцію та можемо говорити деякою мірою про амбівалентну модель виховання, історичними межами якої автор називає XIV–XVII ст. Тож є підстави вважати, що у художніх творах різних часів та країн система виховання має значне відлуння минулого.

Ключові слова: М. Коцюбинський, "Тіні забутих предків", Ллойд Демоз, дитинство, психоісторія, Роальд Дал, "Матильда".

Дитинство – це не просто один з періодів життя людини, а неповторний світ вражень та емоцій. Це час пізнання себе та світу, що нас оточує. Саме у цей період формуються основні якості, характер людини. Тож попри те, що дитинство – це щось світле, мрійливе, невинне, але водночас не можна ставитися до нього легковажно.

Дитинство завжди оповите загадками та мріями. Кожен з нас повертається думками саме в цей час, щоб знайти відповіді на питання дорослого життя. Варто звернути увагу на те, що значна кількість дитячих книг привертає увагу саме дорослих, а багато письменників намагаються описати у своїх творах чарівний світ дитинства. Однак, ці твори чи елементи опису дитинства часто несуть на собі не лише повчальний чи розважальний характер, а й дають змогу дослідити надзвичайно цікаві та серйозні речі.

Звичайно, ми не можемо уявити дитину без батьків, які є її наставниками. Стосунки, які виникають між ними, можуть мати різний характер. Проте в кожний історичний період ми можемо виділити ту модель, яка переважає.

Маємо на меті дослідити, які ж моделі стосунків представлені у творі Роальда Дала "Матильда" та у повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків". Щоб здійснити це дослідження, слід звернутися до концепції історичного розвитку взаємовідносин батьків і дітей Ллойда Демоза. Спочатку декілька слів про вченого.

Ллойд Демоз – це відомий американський історик та психоаналітик. Він є засновником Інституту психоісторії. Його цікавили різні моделі виховання дитини. Саме їх він досліджував багато років, а також намагався співвідносити їх з конкретним історичним часом. Ми ж маємо на меті застосувати певні моделі виховання, які були виокремлені вченим до їх відображення у конкретних творах, та дослідити, залишки яких історичних епох можна віднайти у зовсім інших часових реаліях.

Досліджуючи архетип ставлення матері до своєї дитини, вже доводилося зазначати, що повість Михайла Коцюбинського "Тіні забутих предків" розпочинається оповіддю про помітно неприязне ставлення матері до своєї дитини. Материнська холодність і навіть ворожість відразу привертає увагу й насторожує. Така поведінка матері відрізняється від родинних відносин у інших творах Коцюбинського [5, с. 98]. Для пояснення нетипової для нашого часу поведінки матері у повісті ми й звернемося до досліджень американського історика й психолога Ллойда Демоза.

Досліджуючи історію дитинства, цей науковець виділяє шість історичних стилів виховання (або моделей) у ставлення батьків до своїх дітей. Це такі послідовні стилі, як: інфантицидний, відсторонений (або залишаючий), амбівалентний, нав'язуючий, соціалізуючий, допомагаючий. Всі ці стилі формуються різним співвідношенням у поведінці дорослої людини трьох психологічних реакцій (або способів реагування), спрямованих на дитину: проєктивної, оберненої, емпатичної (співпереживання). Ллойд Демоз зазначає: *"В распоряджении взрослого, по-моему, имеются три способа реагирования:*

1) он может использовать ребенка как сосуд для проекции содержания своего собственного бессознательного (проективная реакция);

2) он может использовать ребенка как заместителя фигуры взрослого, значимого для него в его собственном детстве (возвратная реакция);

3) он может соперничать потребностям ребенка и действовать, чтобы удовлетворить их (реакция соперничания)" [7, с. 18].

Ллойд Демоз звертає увагу на те, що дитина минулого – це посудина, яка переповнена проєкціями дорослих до вершечку. У попередні епохи батьки ще не вмiли повноцінно любити своїх дітей і бачити в них самодостатніх людей. Вони часто проєктували на дітей свої власні негативні емоції, приписували їм власні негативні бажання та думки. Саме у цьому і є сутність проєкційної реакції. Звісно, коли дорослі бачать у дитині осередок зла (іноді навіть зла містичного), то від них годі й чекати теплоти та любові у ставленні до дітей. Будь-які дії дитини, її емоції, почуття, бажання оберталися проти неї. Все, що б не зробило дитя, одразу мало для батьків певне пояснення, пов'язане з проєкціями. Психолог наводить приклад, що навіть коли дитина плакала, вона одразу потрапляла під вплив проєкцій батьків: *"Ребенок прошлого был так перегружен проекциями, что ему-то даже много плакать или просить было опасно. Существует большая литература о детях, оставленных эльфами взамен похищенных.... Шпренгер и Кремер в своем руководстве по охоте на ведьм "Malleus Maleficarum" (Молот ведьм) утверждают, что подкидышей эльфов можно распознать по тому, что они "всегда жалобнее всех ревут и никогда не растут, даже если будут сосать сразу четырех или пятерых матерей"* [7, с. 23]. Демоз також цитує Лютера: *"Это правда: они часто берут у женщин детей из кроваток и ложатся туда сами, а когда оправляются, едят или орут, то несноснее десяти детей"* [7, с. 23].

Саме такий мотив підміни дитини ми й знаходимо у повісті М. Коцюбинського на самому її початку. Звісно, у письменника він адаптований під традиційне гуцульське світосприйняття: *"...Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не "сокотилася" баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки – і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня"* [6, с. 31].

Деякі дослідники звертали увагу на цей фрагмент з повісті і такі сімейні відносини пов'язували з певною містикою. Ю. В. Єловська у дослідженні "Контактні табу в комунікативній поведінці українців (на матеріалі повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків")" зазначає: *"Головний герой повісті Іван Палійчук протягом усього життя стикається з міфічними персонажами, створеними уявою українського народу. З самого дитинства хлопець має чітко сформовану систему знань про потойбічний світ, так що навіть рідна мати дивувалася і з острахом піддавала сумніву, чи був він її кровною дитиною, а не одмінком (дитина, підмінена нечистою силою)..."* [4, с. 145].

Психогенетична концепція Ллойда Демоза дозволяє пояснити реакцію матері на власну дитину у повісті М. Коцюбинського не містичними, але цілком реалістичними психологічними причинами. Можемо стверджувати, що у ставленні матері Івана до сина впізнається проєкційна реакція (про що свідчить мотив підміни дитини)

Ще одним типом психологічної реакції батьків на дитину була реакція обернена (вона настала дещо пізніше). Вона полягала в тому, що батьки від самого народження дитини очікували від неї турботи й любові. А оскільки діти в силу раннього віку не могли забезпечити своїх батьків любов'ю та турботою, то це ображало останніх, викликало лють та бажання помсти, внаслідок чого батьки били та ображали своїх дітей.

Можемо припустити, що Іванова мати й сама не отримувала достатньо любові від своїх батьків. Можливо, на підсвідомому рівні вона чекає, що ці теплі батьківські почуття повинен дати їй її син. Ллойд Демоз зазначає, що коли батьки не отримували очікуваної теплоти від своїх дітей, які повинні були бути для них і батьками одночасно, то діти часто піддавалися побиттю. М. Коцюбинський не наводить сцен побиття Івана, але є деякі деталі, які наводять нас на думку про те, що таке могло бути:

"Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала:

– Ігі на тебе! Ти, обміннику. Щез би у озеро та в тріску!.." [6, с. 31].

Поєднання проєкційної та оберненої реакції формують, за Л. Демоза відсторонений (abandoning) стиль виховання, у якому ще нема місця співпереживанню та емпатії у відношенні батьків до дитини [5, с. 99-100]. За схемою історичних змін стилів виховання Л. Демоза [7, с. 84] поширення відстороненої моделі припадає на IV–XIII ст. Тож відголоски саме цього історичного часу ми знаходимо у реаліях життя початку ХХ ст. Чому ми говоримо про реальне життя, коли справа йде про художній твір? Все просто. М. Коцюбинський, перш ніж написати повість, досліджував життя гуцулів, місцеві звичаї та традиції, тож повість написана на матеріалах не вигаданих, а цілком реальних.

Якщо говорити про твір "Матильда", то сімейні стосунки у цьому творі теж є своєрідними та нетиповими. На нашу думку, письменник описує таку модель виховання, яка є співвіднесеною оберненій реакції. Дитина вступає у роль дорослої людини. Вона є уже здібною, начитаною, розумною та кмітливою. *"Ужасно, когда родители обращаются с детьми так, словно те больная мозоль, от которой одни неприятности, но гораздо хуже приходится с такими родителями ребёнку необыкновенному, наделённому природой и блестящим умом, и чуткой душой. Именно таким ребёнком была Матильда"* [8]. Матильда є досить самостійною, адже її батьки зовсім не приділяють їй уваги. Однак, саме за таких обставин дитина і починає мислити як досвідчена особистість і навіть дає поради батькам. Відтак говорить батьку, що його заняття є небезпечним і так вводити людей в оману не є добром. Дівчинка хоче просвітити своїх батьків, а інколи і покарати їх за певні дії: *"У Матильды не было ни малейшего сомнения в том, что отец своей последней мерзкой выходкой заслужил самое серьёзное наказание, и, пока она молча, не обращая внимания на телевизор, ела эту ужасную жареную рыбу с ужасной жареной картошкой, её мозг напряжённо работал, обдумывая разные варианты. К тому времени, когда было пора ложиться спать, у неё созрел очередной план"* [8].

Обернена реакція, як правило, передбачає те, що батьки хочуть бачити у дитині дорослого і чекають тоді від неї відповідної уваги до себе та відповідних дій. У творі ж ця реакція чи модель дещо трансформується. Батьки взагалі нічого не очікують від дитини і воліють, щоб вона не завдавала їм клопоту. Саме за таких обставин дитина і перетворюється у дорослу особистість. Тож не зважаючи на певні зміни, факт є фактом: дитина переймає на себе роль дорослого. Якщо говорити про співвіднесеність такої моделі виховання і взагалі стосунків у родині з концепцією Л. Демоза, то можемо говорити деякою мірою про амбівалентну модель. Історичними межами якої автор називає XIV–XVII ст. Віднайденість цієї моделі у творі і аргументує вороже ставлення до дитини, жорстокі покарання та байдужість: *"Душегубка, – принялась объяснять Гортензия, – это очень высокий, узкий шкаф, настолько узкий, что в нём нельзя даже присесть. И если тебя туда запирают, то стоять приходится по стойке "смирно", потому что бетонные стены утыканы осколками стекла и к ним невозможно прислониться. Просто ужас!"* [8]. (Ця жорстокість може виходити з сім'ї і переходити на інші суспільні інститути).

Отже, ми можемо спостерігати також певну тенденцію. Повість М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" (1911 р.) написана на матеріалах спостереження автором за реальним життям гуцулів на початку ХХ століття. А проаналізувавши систему стосунків та виховання у родині ми можемо говорити про зображення відстороненої моделі виховання, яка датується IV–XIII століттями. Твір "Матильда", написаний у 1988 році, репрезентує трансформовану амбівалентну модель виховання – XIV–XVII ст. Відтак, проаналізувавши родинні стосунки у творах представників різних національностей, різниця створення яких становить близько 80 років, можемо бачити, що автори описують ті моделі виховання, які використовувалися у давніші часи. Ці моделі є послідовними у класифікації Л. Демоза. Можна припустити, що приблизно через століття змінюються і моделі виховання у суспільстві, однак своїм корінням вони досі сягають минулого і міцно з ним пов'язані.

Література

1. Бондаренко Ю. Про першопочатки історії людства у повісті "Тіні забутих предків" Михайла Коцюбинського (розвиток історичної свідомості школярів засобами літератури) // Дивослово. – 2006. – №12. – С. 4–10
2. Борисова Е. Б., Кобзева Е. В. Средства интродукции образа ключевого персонажа в сказке Роальда Даля "Матильда" // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. – 2018. – Т. 24. – №. 1.
3. Демоз Л. "Еволюция детства" / Ллойд Демоз "Психоистория". – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 512с.
4. Єловська Ю. В. Контактні табу в комунікативній поведінці українців (на матеріалі повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків") / Ю. В. Єловська // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7(2). – С. 143–150. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_7\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_7(2)_18).

5. Корнєєва Л. Л. Художній світ повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" у контексті психоісторичної концепції Ллойда Демоза / Л. Л. Корнєєва, А. А. Макарчук. // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2018. – С. 96–101.

6. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків : повість, оповідання / Михайло Коцюбинський. – Харків : Фоліо, 2017. – 154 с. : іл.

7. Ллойд деМос [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ллойд_деМос.

8. Даль Р. Матильда [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://loveread.ec/read_book.php?id=15657&p=1.

УДК 821.161.2-31'06.09(092)

ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ АПОКАЛІПТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Микитенко А. В., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Капленко О. М.**, кафедра української літератури, методики її навчання та журналістики

Статтю присвячено узагальненому огляду принципів та підходів до класифікації апокаліптичної художньої літератури. Репрезентовано наявність різноманітних критеріїв класифікації, як-от напрями, моделі, візії, сюжети тощо. Окремо наголошено на специфіці постмодерної свідомості, осмисленні явищ катастрофізму, кризовості.

Ключові слова: апокаліптичність, апокаліптична художня література, постмодернізм, кризовість, постапокаліптика, деструкція, колапс.

Постмодерна свідомість демонструє особливу скерованість на осмислення таких явищ, як катастрофізм, кризовість, апокаліптичність. Зрозуміло, що цим вона аж ніяк не вичерпується, а проте варто згадати славнозвісну тезу Олдермена про те, що постмодернізм як такий – це явище постапокаліптичне. Саме ця теза і лежить в основі праці Т. Гундорової [6], яка висхідною точкою вітчизняного постмодернізму пропонує вважати Чорнобильську катастрофу як варіант українського апокаліпсису. Реакція літератури, як і інших видів мистецтва, очевидна – це пропозиції художніх візій апокаліпсису, необхідність осмислення та інтерпретації яких і зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Інтерес до теми апокаліптичного візіонерства заявили у своїх публікаціях Л. Бондар, О. Бондарева [3], Т. Бовсунівська, В. Гаков [4], Т. Гребенюк [5], Т. Гундорова [6], О. Заїковська [7], Н. Зражевська, Л. Зелінська, Ю. Кагарлицький [9], М. Кірячок [10], О. Когут, Ю. Логвиненко, М. Нестелєєв, І. Онікієнко, Н. Тендітна [9], Т. Тернова, А. Соколова, О. Харлан та інші.

Дослідники пропонують власні авторські підходи, проте, на нашу думку, потужний дискурс цієї теми вже вимагає узагальнень. Відтак, **метою** нашої статті є спроба огляду існуючих принципів та підходів до класифікації апокаліптичної художньої літератури.

Зарубіжні наукові публікації відзначають, що апокаліптична художня література є жанром, що служить для зображення кінця цивілізації через катастрофи, які потенційно існують: зміна клімату, пандемія, ядерна війна тощо. У постапокаліптичній літературі зображено світ чи цивілізацію після глобальної катастрофи. Серед можливих глобальних катаклізмів – третя світова війна з використанням ядерної, хімічної чи біологічної зброї, вторгнення прибульців, повстання машин, штучного інтелекту, падіння астероїда, відродження динозаврів тощо. Постапокаліптика може показувати альтернативний кінець для людства. У більшості постапокаліптичних творів присутній опис глобальної катастрофи або автор згадує про неї, так само як у більшості апокаліптичних романів присутні постапокаліптичні теми [11].

М. Кулешір [11] зазначає, що як жанр апокаліптична художня література почала виокремлюватися у XIX ст. Тема знищення людства внаслідок технічного прогресу була заявлена в поемі в прозі "Остання людина" Ж.-Б. Кузена де Гренвіля (1805 р.). Роман англійської письменниці М. Шеллі "Остання людина" (1826 р.) продовжив апокаліптичну тему, ставши першим романом про загибель людства, де розповідалося про поширення епідемії невідомої хвороби та, як результат, загибель населення планети від неї.

Дослідниця наголошує на тому, що особливо популярною тема апокаліпсису стала в самій англійській літературі. Пояснення цьому можна знайти в своєрідній реакції на руссоїстську утопію

і в свою чергу відображення в суворому британському світогляді XIX ст. реальних катастроф: повстання в колоніях, перші ознаки майбутнього розпаду імперії. В інших країнах і, зокрема, в Німеччині, Франції, Росії виходили лише окремі романи на тему глобальної катастрофи [11].

Ядерна війна є найпоширенішим варіантом глобальної катастрофи. Ю. Кагарлицький зазначав: "З'явилася атомна бомба. З'явилася воднева бомба. Спочатку перша, а потім друга в просторіччі стали називатися просто "бомба". Поняття зробилося настільки звичним, що не потребувало більш уточнення. Потім запаси ядерної зброї досягли розмірів, достатніх для того, щоб знищити людство кілька разів підряд... Фантастика передала це найбільш гостро" [9]. Х. Голд, редактор популярного журналу наукової фантастики "Гелаксі" писав: "Понад 90 % запропонованих у журнал оповідань, це вже атомна, воднева й бактеріологічна війна, яка всім приїлася, післяатомний світ, повернення до варварства, діти-мутанти, яких вбивають за те, що у них лише по десять пальців на руках і ногах – замість дванадцяти... Послухайте, братці, так же не можна! До кінця світу ще далеко" [4]. До відомих романів західних авторів, які описують глобальну катастрофу в результаті використання ядерної зброї, М. Кулешір зараховує романи Г. Уелса "Війна в повітрі" й "Звільнений світ", Дж. Мерріл "Тінь над вогнищем", Н. Шюта "На березі", Р. Мерля "Мальвіль" та ін.

Екологічна глобальна катастрофа – це найрозповсюдженіший варіант катастрофи "неядерної", викликаній порушенням природної рівноваги через цілеспрямовані дії людей. Український літературознавець А. Нямцу вказує на те, що "в останні десятиліття проблема збереження навколишнього середовища стала однією з головних у фантастиці, що свідчить про усвідомлення культурної принципової необхідності збереження природного часопростору як доволі важливої передумови виживання людства. Екологічні моделі сучасної фантастики, як правило, використовують різні традиційні мотиви, що надає їм узагальнено-символічного звучання й глобального просторово-часового характеру" [12]. Екологічні катастрофи, змодельовані у фантастиці, потужно впливають на людську свідомість.

Популярними є також романи, у яких причиною глобальних катастроф слугують виверження вулканів, землетруси, потопи тощо. Літературознавець зазначає, біблійний всесвітній потоп, який сприймали впродовж тисячоліть як безперечний апокаліптичний символ, набуває в XX ст. вражаючої реалістичності, що ставить під сумнів існування людської цивілізації. Повітря яке стає більш токсичним, біофонд світового океану знищують, ліси вирубують, мегаполіси витісняють первісні природні території. Тому екологічний апокаліпсис є таким популярним у літературі, привертаючи увагу читачів.

Поширеними є варіанти загибелі земної цивілізації в результаті вторгнення невідомих нам істот і війни з ними. Значну увагу їй приділяли американські фантасти, але найвідомішим романом такого плану є роман англійського письменника Г. Уеллса "Війна світів".

Апокаліптичний роман – це спроба відобразити темну сторону людської природи, показати можливі прояви поведінки людини, коли цивілізаційні норми та кодекси раптово припиняють діяти. У цій ролі він виконує певні психологічні функції, допомагає зрозуміти інший бік психіки та досягти цілісності. К.-Г. Юнг писав: "Ми швидше наблизилися б до цілі, якби спробували визнати свою власну тінь разом з її огидливими діями. Знаючи про цю тінь, що являє собою темний бік нашої природи, ми набули б імунітету від будь-яких моральних і розумових витівок і підступів" [8].

Безперечно, кінцесвітня тематика буде популярною в художній літературі, поки існує загроза загибелі людства через різні причини. У ході подальшого науково-технічного прогресу, погіршення екологічної ситуації вона буде розвиватися, породжуючи нові апокаліптичні сюжети.

Спроби класифікації української апокаліптичної літератури здійснили О. Бондарева, Т. Гундорова, М. Кірячок, над дослідженням апокаліптичних сюжетів у сучасній українській драматургії працювала О. Когут, специфіку реалізації мотиву есхатологічного напруження вивчала Т. Гребенюк. Питанню посилення есхатологічних мотивів у сучасній українській прозі приділено увагу у працях Н. Зборовської, А. Соколової, Н. Тендітної, Р. Харчук та інших дослідників.

Так, О. Бондарева в новітній українській драматургії вирізняє такі моделі апокаліпсису: "тотальну зневіру і дезактуалізацію будь-яких цінностей", "національний колапс", "Потоп", "модальну ядерну катастрофу або її реальну проекцію – Чорнобиль", "друге пришествя Христа", "клінічна смерть або дивний сон" [3].

Т. Гундорова [6] у праці "Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн" зазначає, що стрімкий розвиток апокаліптичності художнього мислення в Україні пов'язаний із Чорнобильською катастрофою та станом кризи, відчуттям кінця, якому дала початок ця страшна аварія.

Саме у прозі 90-х рр. XX ст. вона пропонує розглянути пласт посткарнавальної прози у двох напрямках: риторичний та віртуальний апокаліпсис. За Т. Гундоровою, тексти, які належать до риторичного апокаліпсису, мають такі характерні ознаки як структурованість і формальність:

"Ця своєрідна морфологічність тексту означає матеріялізацію формальних мікроструктур, які повторюються і стають базовими в процесі образотворення та при побудові нарративної структури твору. В текстах українських авторів-постмодерністів в основі такої риторичної структури часто лежить топографічний або ідеографічний образ" [6]. Апокаліптичні тексти, в основі яких лежить не цитата, а особлива топограма, на думку М. Кірячок, стають своєрідною візією судного дня та пошуку можливого спасіння. Т. Гундорова вказує на те, риторичний апокаліпсис через свою плинність, фрагментарність, постійну рекомбінацію елементів віддаляє момент кінця. Домінантними в побудові тексту стають риторичні повтори й реконструкції, притримуючи час, що нестримно йде до завершення. "Апокаліптичність такого постмодернізму полягає в обігруванні "вже сказаного", в переписуванні текстів минулого, навіть у самій стилізації нестильового" [6].

Представниками риторичного апокаліпсису як течії українського постмодернізму дослідниця вважає В. Єшкілева, Т. Прохаська, Ю. Андруховича, Ю. Винничука. Віртуальний апокаліпсис головним чином представлений творчістю Ю. Іздрика, особливо його романами "Острів КРК" (1994), "Воццек" (1996–1997), "Подвійний Леон" (2000).

Руйнація свідомості, членування, розпорошення себе самого в снах і спогадах – головна ідея цих текстів. Так, у романі "Воццек" оповідач розщеплюється на Я, Ти, Той (він). Так само і внутрішній світ героя безупинно деформується та змінюється, а цілісність зовнішнього світу вже не є чимось беззаперечним. Т. Гундорова вбачає у творі "фіксацію подолання межі тілесності", оскільки герой знаходиться далеко від свого безпорадного, слабкого, знищеного болем тіла. Але свідомість жива, розум працює, шукаючи своє місце в лабіринтах марень і снів. Ю. Іздрик створює своєрідну постмодерну віртуальну реальність, "адже дійсність безваріантна, а сни дають простір свободи та фантазії" [6]

М. Кірячок [10] пропонує свою характеристику моделей апокаліптичного візіонерства, виділяючи такі:

1) *апокаліпсис як гра* – тісно пов'язаний з основоположними категоріями постмодернізму (іронія, гра, інтертекст), підсилений стилізаціями й симуляціями. Він набуває індивідуалізації, віртуалізується й стає інструментом гри автора-деміурга, що створює свій світ-текст, насичуючи його словами-мутантами, сюжетами-лабіринтами й образами-симулякрами. Світ приречений на існування за крок до загибелі. Біблійні ремінісценції та алюзії, які наявні в тексті, не створюють есхатологічної напруги, а формують апокаліптичне світовідчуття, психо(пато)логічний простір тексту;

2) *апокаліпсис як пророцтво* – світ зображено як втрачену реальність, епоху катастрофізму, яка спричинена втратою Бога й абсолютним знеціненням і нехтуванням його заповідей. Хаос, відчуження, розгубленість і біль, історична несправедливість та констатація комплексу меншовартості нації підштовхують письменника насичувати свої твори викривальним пророчим есхатологічним пафосом. Міфологізація й суб'єктивність, глибинний символізм, художнє трактування категорії гріха, пошук шляхів порятунку людства від моральної деградації та бездуховності стають основними рисами метафізичного апокаліпсису, який представлено в постмодерністському романі;

3) *апокаліпсис як подія* – у літературі стають універсальним мотивом кінцесвітні страхи та есхатологічні настрої. Апокаліпсис у масовому романі зазвичай має трирівневу структуру (занапад – кінець – відродження; криза – покарання – відплата та ін.), зорієнтовану на щасливий фінал. Такі тексти орієнтовані здебільшого на розважальний ефект, закодований у моменті насолоди звільнення читача від есхатологічної напруги. Але вони не позбавлені дидактизму. Перевага зовнішньої дії над внутрішньою, провідна роль протистояння добра та зла, гіперболізація позитивних рис головного персонажа та наявність мотиву героїчного порятунку, запозичені з казки, стають основними рисами апокаліптичного "масового" роману.

Дослідниця виділяє три основні напрямки апокаліптичних інтерпретацій: **релігійну, соціально-історичну та психологічну**. Так, релігійна інтерпретація апокаліпсису тісно пов'язана з ідеєю гріхопадіння, тотального занепаду духовності, втрати гармонії, яку людство вже не здатне повернути. Тому шлях цивілізації завершено, орієнтири втрачено. Т. Тернова зазначає, що "переживання апокаліпсису завжди – саме людське, а не соціальне переживання з прямо протилежними знаками, що поєднує страх перед покаранням і світле, духовного виміру починання – очікування кінця п'їтьми, пізнання істини. Апокаліпсис не кінець, а пролог, двері у новий світлий вимір, де немає шляху, але є спокій і гармонія" [13]. Підґрунтям такого погляду на апокаліптичну проблематику стає безумовна віра у Бога, який дарує своїм "блудним дітям" шанс на порятунок душі. У процесі боротьби за існування цивілізація втратила здатність вірити, співчувати, втратила глибинний зміст та сенс існування й опинилася на дні історії. Отже, Страшний Суд тут тлумачиться не як покарання, а як єдина надія на спасіння, як шлях каяття й спокути для грішників та вічний спокій для праведників. На думку М. Кірячок, на межі двох трактувань апокаліпсису знаходяться дослідження російського філософа М. Бердяєва, який спирається на християнське

розуміння апокаліпсису та розширює погляд на кінцесвітню проблематику, пов'язуючи апокаліпсис із категоріями "часу", "сенсу історії", а також окреслює концепцію, згідно з якою стан глобальної кризи та деструктивного катастрофізму є закономірним результатом історичного поступу цивілізації та необхідним завершальним етапом на шляху до якісно нової історії людства [2].

Як уже зазначалося раніше, для релігійної інтерпретації апокаліпсису основоположним є поняття гріха. Т. Гребенюк простежує розвиток та особливості побутування категорії гріха від прадавніх часів до сьогодення, відзначаючи вагоме місце цього поняття не лише в релігійній, а й у морально-етичній світоглядній парадигмі, та, аналізуючи мотив гріхопадіння в сучасній українській прозі, виокремлює три основні напрямки його дослідження та інтерпретації у тексті: релігійний, морально-етичний та міфологічний [5]. Перший з них тісно пов'язаний з особистістю автора та рівнем релігійності його світогляду, що закономірно відображається у творчості; другий (найбільш поширений) – зумовлений прагненням письменника проникнути в "морально-психологічні виміри існування індивіда в суспільстві" [5]; третій – "має право на існування в разі наявності комплексного, міфологічно закоріненого синтезу кількох мотивів, яскравої алюзійності (найчастіше – до священних текстів), звернення до первинної подієво-образної моделі" [5]. Однак, зазначає дослідниця, окреслені вище форми утілення мотиву гріхопадіння не притаманні постмодерністській стилістиці, котра засобами іронії та карнавалу до комічного нівелює "серйозність" цього мотиву.

Загострення екологічної кризи, економічна нестабільність, стрімкий розвиток технологій (у тому числі й зброї масового знищення), превалювання інтересів "сильних світу цього" над загальнолюдськими стають базисом для формування соціально-історичного трактування апокаліпсису. О. Заїковська звертає увагу на те, що "згідно з соціально-історичною інтерпретацією, гріхи трактуються як соціально-історичні помилки людства, і в межах реальності відбувається розплата окремих індивідів" [7]. М. Кірячок відзначає, що існує низка науковців, які десакралізують апокаліпсис, використовуючи кінцесвітню риторичку як засіб передбачення, пророцтво неминучого фіналу для певного соціального прошарку, культурного угруповання, виду мистецтва або ж і людства в цілому. Загалом кількість соціально-історичних прототипів апокаліпсису зростає з кожним століттям, так само зростає й вірогідність їхньої реалізації.

Поняття психологічного апокаліпсису закорінене "у факті кінця індивідуального існування особи й у спостереженнях за плином речей" [1]. Психологічний апокаліпсис, пов'язаний з категоріями "концепція дійсності" та "концепція людини", і, на думку дослідниці, стає змістовою тенденцією постмодерної літератури. Тут апокаліптичні переживання закодовані у свідомості (підсвідомості) наратора та обмежені виміром тексту, який створює тільки автор-деміург. Відповідно, такий різновид кінцесвітнього бачення – виключно суб'єктивний, "приватний", звернений до світовідчуття читача і не має чітко визначених меж, оскільки може охопити та художньо виразити кожен "злам" мінливого людського існування.

Звичайно, названі спроби класифікації апокаліптичної складової в українському сучасному романі є досить умовними, адже можливе поєднання кількох кінцесвітніх трактувань у межах одного тексту, що тільки додає йому художньої цінності та читацької привабливості.

Перспектива подальшого дослідження пов'язана з інтерпретацією малодосліджених текстів відповідної тематики.

Література

1. Апокаліпсис / *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 36–38.
2. Бердяев Н. *Смысл истории*. М. : Мысль, 1990. 176 с.
3. Бондарева О. Новітня українська драматургія як відкрита нелінійна динамічна система. *Курбасівські читання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., К. : Нац. центр театр. мистец. ім. Леся Курбаса, 2006. № 3. С. 124–162.
4. Гаков В. *Ультиматум: Ядерная война и безъядерный мир в фантазиях и реальности*. М. : Политиздат, 1989. 349 с.
5. Гребенюк Т. *Подія в художній системі сучасної української прози: морфологія, семіотика, рецепція* : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 424 с.
6. Гундорова Т. *Післячорнобильська бібліотека* : Український літературний постмодерн. К. : Критика, 2005. 258 с.
7. Заїковська О. *Проблематика апокаліпсису в творчості канадського письменника Дугласа Коупленда. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 16. С. 56–62.
8. К вопросу о подсознании . *Человек и его символы* / Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Дж. Л. Хендерсон Дж. Л. М. : Серебряные нити, 1998. С. 15–102.
9. Кагарлицкий Ю. *Что такое фантастика*. М. : Художественная литература, 1974. 351 с.
10. Кірячок М. *Візії апокаліпсису в українському постмодерністському романі* : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2016. 20 с.

11. Кулешір М. Апокаліптична художня література: особливості жанру. *Сучасні літературознавчі студії. У просторі наукового пошуку* В. І. Фесенко. 2014. Вип. 11. С. 331–340.
12. Нямцу А. Е. Поэтика современной фантастики. Ч. 1. Черновцы : Рута, 2002. 240 с.
13. Тернова Т. Сейчас намного позже, чем нам кажется. *Подъем*. 2007. № 6. С. 141–153.

УДК 821.111'06.09..130.2..39

ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У "СКОТОФЕРМІ" ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА

Могильна Р. Я. студентка IV курсу навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу.

Ключові слова: В. Пропп, чарівна казка, М. Бахтін, народна сміхова культура.

Анотація: у статті ставиться завдання розкрити особливості опозиції тваринне-людське в повісті "Скотоферма" Дж. Орвелла. Розкриття даного завдання проводилося на основі дослідження твору за моделлю В. Проппа та крізь призму народної сміхової культури за М. Бахтіним.

Актуальність теми. Традиційно жанр "Скотоферми" Орвелла визначають як казку-повість, казку-памфлет тощо, проте на сьогодні бракує досліджень про ознаки казковості твору та про його зв'язок з усною народною творчістю, культурою народного сміху. Науковців і критиків зазвичай цікавить антиутопічний зміст "Скотоферми". Не є винятком і вітчизняні орвелознавчі студії. Т. Л. Селітріна досліджувала інтертекстуальність сатиричної повісті [18]. Салівончик Олеся Андріївна аналізувала класичну модель антиутопії в даній повісті [17]. Карпейко В.Е. та Сахончик Т.П. займалися дослідженням соціальної дійсності в повісті "Скотоферма" [14].

Мета нашого дослідження полягає у визначенні особливостей функціонування мотивів чарівної казки та народного сміху в повісті Дж. Орвелла "Скотоферма".

Об'єкт дослідження: повість Дж. Орвелла "Скотоферма".

Предмет дослідження: мотиви чарівної казки у творі, вплив народної сміхової культури.

Володимир Пропп посилається на фольклорне походження кожної казки, вказує на її витоки та розподіляє казки на розряди. У статті ми застосуємо метод, запропонований Проппом, аби з'ясувати фольклорні традиції у повісті-казці "Скотоферма".

Володимир Пропп у праці "Морфология волшебной сказки" поділяє казки на розряди. Перший розряд – це казки про тварин, другий – власне казки, а третій розряд на його думку, складають анекдоти. До того ж він додає, що легко пізнати нові прийоми, які перебудовані на новий лад. В. Пропп зазначає, що казки про тварин не вважаються власне казками і це викликає подив дослідника.

Праця В. Проппа "Морфология волшебной сказки" є унікальною тим, що в ній науковець вперше вирішив дослідити структуру фольклорної казки і розширив ці знання. Він зазначає, що згідно з фінським дослідником фольклору, філологом Антті Ааматусом Аарне чарівні казки охоплюють такі категорії, як: 1) "чудесный противник", 2) "чудесный супруг (супруга)", 3) "чудесная задача", 4) "чудесный поморник", 5) "чудесный предмет", 6) "чудесная сила или умение", 7) "прочие чудесные мотивы" [10].

Крім поділу на розряди, дослідник поділяє казки на мотиви. Мотивами, на його переконання, вважаються такі якості героїв, як наприклад: "два зятя умных, третий дурак"; також він говорить і про кількість героїв, що також зараховує до мотивів казки ("три брата"), вчинки героїв ("завет отца после смерти дежурить на его могиле, завет, исполняемый одним дурнем"), окремі предмети теж виступають мотивами. Наприклад, загальновідома "избушка на курьих ножках" чи талісмани головних героїв для здобуття своєї мети [10]. В. Пропп наголошує, що кожному із вказаних мотивів відповідає умовний знак: або літера і цифра, або літера і дві цифри, ця особливість притаманна багатьом фольклорним казкам. Також В. Пропп вказує на поширені сюжети цих казок та робить схему кожної із дій героїв казок [10].

"Скотоферма" - це казка про тварин або ж байка. Читач може виявити для себе "чарівні" вміння тварин (наприклад, ходіння свиней на двох ногах), "чарівні" задачі, які ставлять свині-головнокомандувачі іншим тваринам тощо. В повісті ми простежуємо "чарівні" мотиви казки, на які вказував В. Пропп.

За Проппом, казка починається з "висхідної ситуації" [10], де йдеться про членів сім'ї майбутнього героя. Початкова ситуація визначає казкові мотиви і функції героїв. В повісті читач

починає знайомство з жителями ферми "Дідівщина" та його господарем – паном Джонсом. Розглянемо функції казки, які окреслює Пропп, і паралельні ситуації із повістю.

Тварин надихнула розповідь старого Майора і вони проганяють Людину, щоб стати єдиними у своїй фермі, не дослухатися до чужих наказів і жити щасливим життям. Одразу ж після смерті Марка, виявляється два лідери – Білан (Сніжок) та Наполеон..

1) Між двома лідерами панують суперечки. "К герою ображаються с запретом", – як говорить Пропп [10]. Героя ми можемо побачити в образі Сніжка, який мріяв про рівність всіх тварин, був інтелектуально обдарованим та завдяки ораторському та військовому хисту користувався довірою тварин. Це, звичайно, не подобалося Наполеону, тому він нацьковує на нього 9 собак і Сніжок тікає.

2) Наступний мотив чарівної казки за Проппом: "Антагонист пытается призвести разведку" [10]. Одного разу Наполеон збирає всіх із своїми псами, він хоче знати правду. Всі тварини, які колись мали суперечку із Наполеоном, підозрювалися у таємних зв'язках із Сніжком.

3) За В. Проппом, антагоністу надається інформація про жертву і він отримує відповідь на своє питання [10]. У "Скотофермі" кілька овець, курей і гусей зізнаються і отримують покарання у вигляді перегриженого горла.

4) "Антагонист пытается обмануть свою жертву, чтобы овладеть ею или ее имуществом" [10]. Заповіді "Не вбивати інших тварин без причини" тепер є, на думку тварин, логічне пояснення – зрадники самі визнали свою провину, а на фермі тварин таким не місце.

5) Наступним мотивом чарівної казки є те, що жертва ведеться на обман і починає допомагати ворогу [10]. В повісті "Скотоферма" тварини вірять Наполеону і починають підкорятися.

6) "Антагонист наносит одному из членов семьи вред или ущерб". Пропп наводить дев'ятнадцять варіантів шкоди антагоніста для інших героїв [10]. У нашому випадку це хвороба працьовитого Боксера, якого Наполеон відправляє на забій.

7) "Ложный герой или антагонист изобличается" [10], найчастіше читач про це дізнається із розповіді автора або пісні, антагоніст може сам себе виказати. У "Скотофермі" тварини з часом розчаровуються у заповідях, які постійно змінюються, а отже, в системі головнокомандуючих. До чого великим було здивування тварин, коли змінилося правило про те, що свині мають право спати в ліжках із простирадлами, а те, що свині мали повноваження вставати на час пізніше від інших їх вже взагалі не дивувало. Свині прагнуть перемогти весь рід людський і панувати в світі. Для цього вони перебирається до будинку, починають носити костюми, пити дорогі напої та сидіти за столом. Можна сказати, вони виокремились від інших, почали вважати себе вищими за станом. Свині не працювали, а лише організували і керували. І хоча всі питання, що вирішувалися на асамблеях, повинні були вирішитися більшістю голосів, генеральну лінію завжди визначали саме вони.

Отже, згідно з основними мотивами чарівної казки повість "Скотоферма" містить багато паралелей.

Важливим аспектом дослідження "Скотоферми" Дж. Орвеллає зв'язок твору з народною сміховою культурою.

М.Бахтін розподіляє прояви народної сміхової культури на групи за їх характером. На його думку, сміхова культура складається із трьох груп. Першою групою виступають "обрядово-видові форми" – різноманітні сміхові дійства на вулицях, святкування карнавальних типу тощо. До другої групи М. Бахтін відносить "словесно-сміхові (в тому числі пародійні) твори". Ми можемо віднести повість до цієї групи, оскільки автор створив своєрідну пародію на тогочасне суспільство. Крім того, Орвелл сатирично використовує образи тварин для висміювання в них прообразів головнокомандувачів. Бахтін наголошує на тому, що ці твори можуть бути різних родів, як з усною, так і з письмовою формою побутування. Мова цих творів – латинська або народна. До третьої групи Бахтін відносить "фамільярне мовлення", до цієї групи відносяться лайка, божіння, клятви тощо.

Дослідник дає характеристику кожній із сміхових форм і наголошує на взаємопов'язаності наведених груп сміхової культури, тобто всі із наведених груп переплітаються і взаємодіють одна з одною. З часом увагу фольклористів притягує сміхова культура, а саме сміхові обряди та міфи. В часи Середньовіччя однією із особливостей сміхових форм був ігровий елемент, який близький до театральних-видовищних форм. В ті часи була поширена карнавальна культура, люди виступали на площах, таким чином проводилися свята."Карнавал не созерцают, – в нем живут, и живут все, потому что по идее своей он всенароден . Пока карнавал совершается, ни для кого нет другой жизни, кроме карнавальнoй. От него некуда уйти, ибо карнавал не знает пространственных границ" [4].

Народ невіддільно співіснував із карнавалом. Зазвичай на карнавалах виступали актори, блазні чи дурні. Проте вони залишалися ними в усіх сферах свого життя. Михайло Бахтін зазначав: "Они находятся на границах жизни и искусства (как бы в особой промежуточной сфере): это

не просто чудаки или глупые люди (в бытовом смысле), но это и не комические актеры. И так, в карнавале сама жизнь играет, а игра на время становится самой жизнью. В этом специфическая природа карнавала, особый род его бытия" [5].

Карнавал за часів Середньовіччя був життям людей, початки якого брали із сміху та сміхової культури. Всі ці форми і зовні були пов'язані з церковними святами. Різноманітне святкування вважалося первинною формою людської культури, яке було дуже важливим для народу. Також Бахтін М. пояснює потребу карнавалів навіть на фізіологічному рівні – в потребі відпочинку.

Сміх, на думку дослідника, це реакція на щось смішне (явище чи поведінку). Особливості карнавального сміху полягають у його амбівалентності, універсальності та всенародності, проте найважливішою ознакою цього сміху є його святковість. Сміх є всенародним, тому що належить самій природі карнавалів. Під час проведення карнавалу сміються всі, а отже сміється народ. Зазначалося, що кожній людині був важливий карнавал, тому на площах збиралася велика кількість людей, а отже певний народ. Сміх є універсальним. Його універсальність в тому, що він присвячується людям і самим акторам чи блазням. Тобто виходить, що люди сміялися самі із себе, а тому світ смішний. На думку Бахтіна сміх амбівалентний, тому що він веселий і радісний, десь – глузливий, десь заперечує щось і висміює. Цей сміх неначе відроджує і навпаки.

Бахтін М. зазначає, що в цьому головна відмінність сучасного сатиричного сміху від народно-святкового. Середньовічний сміх відроджується і помирає, це сміх, який присвячується тому, хто з нього сміється, до того ж сміх постійно оновлюється. "...чистый сатирик, знающий только отрицающий смех, ставит себя вне осмеиваемого явления, противопоставляет себя ему, – этим разрушается целостность смехового аспекта мира, смешное (отрицательное) становится частным явлением. Народный же амбивалентный смех выражает точку зрения становящегося целого мира, куда входит и сам смеющийся". Також в часи Середньовіччя були поширені пародійна література на латинській мові. В сміховому аспекті була показана тогочасна церковна ідеологія. Сміх тут відбувається на рівні культу та релігійного мислення. [5]

Риси сміхової культури на рівні середньовічного мислення можемо прослідкувати у повісті "Скотоферма". Повість є своєрідною пародією на радянське суспільство. Джордж Орвелл висміює післяреволюційну радянську дійсність, оголюючи хаос, руїну й аморальність, до яких призвів пануючий устрій Сталіна та його попередників. У творі відбувається оцінка робітничого класу. Орвелл пише "...тварини працювали мов раби: але вони були щасливі за працюю. Вони приклали усі зусилля та жертвували собою, розуміючи ясно, що вся їхня праця – для добра їхнього та прийдешніх поколінь, а не для зграї лінивих, грабіжницьких людських істот. Протягом весни і літа вони працювали шістьдесят годин на тиждень, а в серпні Наполеон проголосив, що будуть працювати і в неділю по обіді. Ця праця була цілком добровільна..." [3].

Тварини почали працювати "без утоми, до сьомого поту". Боксер готовий був працювати незважаючи ні на втому, ні на розбите копито, голод і холод. Він хотів працювати ще більше і при кожній перемозі говорив: "працюватиму дужче".

Яскравим прикладом виступає кінь Боксер, який помер у муках і який трудився на благо країни, але його праці так ніхто і не оцінив. Його продали на шкуродерню, щоб отримати за нього гроші на віскі. В таких випадках Орвелл двозначний: з одного боку йому жаль Боксера, але з іншого він натякає на невігластво та обмеженість людей, які погоджувалися жити за законами, які диктувалися. Одного разу свині вирішили навчити тварин читати, проте лише декілька тварин дійсно захотіли цього, а решта відмовилася. Це говорить про саме небажання мас бути кращими, ніж вони є. Тому їхнім єдиним вибором залишається примирення до нав'язуваних їм законів та нововведених правил. Це лише "темна маса", яку власне все влаштовує.

Отже, авторське ставлення амбівалентне, закони диктуються тваринам і вони сліпо вірять та погоджуються з усім цим, незважаючи на численні правки законів для звірів. Проблема "сліпоти" тварин виступає однією із основних причин конфлікту у творі.

"Батьком", який піклується про свій народ і вказує вірний шлях, був старий Майор (прототип – радянський вождь В. І. Ленін), череп якого через деякий час після смерті було викопано з могили та поставлено на почесному місці, і ідеї якогось тварини продовжували поважати ще довго після зради свиней. Так сталося із з постаттю Леніна, тіло якого зараз знаходиться в Мавзолеї. Цікаво, що могила Карла Маркса прикрашена його величезним бюстом, що може також говорити про щось більше схожості Старого Майора з Карлом Марксом, ніж з Леніним.

Старий Марко перед своєю смертю заспівав своїм хриплим голосом пісеньку, яку колись йому співала його мама. Ця пісня стала гімном для тварин, який мав назву "Звірі Англії". Марко мріяв про ферму без людей, щоб тварини були рівні і працювали для свого блага. Він розповідав тваринам все судячи зі свого досвіду (12 років), він вважав, що людина сама ні на що не здатна, вона використовує тварин, а в кінці їхнього життя позбувається їх. Він розмірковує про те, яка причина всіх нещастя і в кінцевому підсумку приходиться до висновку, що у всьому винна людина,

бо саме вона є справжнім ворогом. Якщо прибрати людину, то можна навіки покінчити з голодом і непосильною працею, бо людина – їх причина. Тому виникає правило: все, що ходить на двох ногах – ворог.

Тварини зрозуміли – їм слід щось міняти у своєму житті. Марко закликає тварин на бунт. Сповідуючи цю ідею, тварини стають рішучими й проганяють пана Джонса та розробляють Маркове вчення й замінили його у завершену систему думки під назвою "тваринізм".

Вже з першого розділу стає зрозуміло, що Панський двір і його господар пан Джонс – це царська Росія на чолі з Миколою II. На думку В.Чаликової, дев'ять собак, яких видресировав Наполеон, – це органи НКВС, котрі довгий час тримали країну в "залізних кліщах" [19, с. 286]. Охорона Наполеона слугувала для придушення будь-якої непокори з боку тварин і консолідації своєї влади. Ще одним обов'язковим атрибутом тоталітаризму є "декларування соціальної зверхності певного класу, нації, раси і поділ всіх на "своїх" та "чужих" [11, с. 149].

Наполеон став повноправним головнокомандувачем. Це він затвердив в одній заповіді, що всі тварини є рівні, але деякі рівніші за інших. Автор твору різко висміяв тоталітаризм, який панував при диктатурі Йосифа Сталіна, в образі Наполеона, який ходив на двох ногах, змінював закони ледь не кожен день та не випускав люльку із зубів.

Білан знайшов стару зелену скатертину пані Джонс і намалював на ній побіллу копито й ріг. Скатертину кожної неділі вранці підтягали на щоглі у садку. Білан пояснив, що зелений колір прапору символізує зелень англійських полів, а копито й ріг означають майбутню Республіку Тварин, що повстане, коли прийде остаточна перемога над людським родом. Після піднесення прапору усі тварини гуртом мандрували у велику клуню на загальні збори, відомі під назвою "Мітинг". Гімн "Звірі Англії" Коли свинями був створений і прапор новоявленої країни: зелене полотно із зображенням рогу та копита. Мимоволі згадується червоний прапор з серпом і молотом.

Містер Джонс – колишній господар ферми уособлює в собі "старий порядок". Джонс часто вживав алкоголь і помер, тобто старий порядок держави зник.

Наполеон проганяє Сніжка і це схоже на те, як Сталін відсуває Лева Троцького від правління і все бере в свої руки. Зразу ж як Наполеон стає повноправним господарем ферми, він стверджує, що ідея з вітряком належала йому. В цій ситуації можна побачити Перший Пятирічний План СРСР, ідея належала Троцькому (у повісті – Сніжку), але Наполеон (Сталін) їх собі привласнив.

Ворон Мойсей, який розповідав небилиці про Смоктунцеву гору, залишає ферму, проте згодом повертається – це символізує відхід у підпіллі Російської православної церкви, а потім її повернення, щоб дати надію робітникам.

Вівці в повісті розглядаються як стадо, яке мислить однаково. Орвел намагається в образі овець показати населення зі слабкими розумовими здібностями, яке не може мислити критично. Тому Верескун і Наполеон цим користуються.

"Скотоферма" – це сатирична алегорія Джорджа Орвелла, який наділив тварин людськими якостями та рисами характеру.

Орвелл закінчує свій твір неоднозначно. Можна подумати, що історія завершилася повним примиренням між свинями та людськими істотами. Але це не так. Дружня гулянка – це Тегеранська конференція після якої всі вважали, що відносини між СРСР і Заходом покращаться. Але як показує історія, все було навпаки - почалася Холодна війна.

У своїй казці Орвеллу вдалося відзначити і вдало підкреслити всі найважливіші особливості і реалії тоталітаризму, показати закономірності утопічної комуністичної теорії, жорстокість, нелюдськість і абсурдність "комуністичного раю" [11, с.198].

Власне тому автор закінчує повість словами: "Дванадцять голосів кричало з пересердя і всі були один до одного подібні. Тепер було без жодного сумніву ясно, що трапилося з обличчями свиней. Створіння, що стояли назовні переносили погляд з свині на людину і з людини знов на свиню, та вже не було змоги сказати, хто були одні, а хто другі" [3 с.17].

Висновок: "Скотоферма" – це своєрідна казка про тварин, в яких життя будується на підвалинах тоталітарної системи. Ми простежили риси "чарівної" казки, яка бере свій першопочаток із фольклору, у повісті "Скотоферма" та з'ясували, чому "Скотоферма" є казкою. Дослідивши риси народної сміхової культури, ми прийшли до висновку, що Дж. Орвелл створив твір на основі традицій народного сміху. У статті був здійснений аналіз твору із створенням опозиції тваринне-людське, що увиразнює історичну основу і викривальний зміст твору..

Література

1. http://shron1.chtyvo.org.ua/Kobuta_Svitlana/Kontseptsia_vilnoi_liudyny_u_tvorchii_spadschyni_lvana_Bahrianohta_ta_Dzhordzha_Orvella.pdf
2. https://uk.wikipedia.org/wiki/Джордж_Орвелл
3. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2282&page=17> / "Скотоферма" повністю
4. Бахтин М.М. "Смеховая культура"

5. Бахтин М.М. "Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса" / М. 1965
6. Боднар О. И. Мирозренческая эволюция Дж. Оруэлла / О. И. Боднар // Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова. – Серия 5. Филология : Языкознание. Выпуск 10. Серия 6. Филология : Литературоведение. Выпуск 5. – Абакан: Издательство ГОУ ВПО "Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова", 2010. – С. 120–123.
7. Боднар О. І. Алгоритм як засіб зображення тоталітарного суспільства (на матеріалі повісті-притчі Дж. Оруелла "Колгосптарин") / О. І. Боднар // Сучасні літературознавчі студії. Топостварини як антропологічне дзеркало. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 37–46.
8. Боднар О. І. Мистецтво проти ідеології як провідна ідея літературно-критичних виступів М. Рудницького і Дж. Оруелла / О. І. Боднар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Літературознавство. – Вип. 32. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – С. 228–232.
9. Боднар О. І. Особливості вживання епітетів для змалювання тоталітарної системи (на матеріалі повісті-притчі Дж. Оруелла "Animal Farm") / О. І. Боднар // Сучасні проблеми епітетології : збірник наукових праць. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 72–80.
10. Владимир Пропп "Морфология волшебной сказки" / http://lib.ru/CULTURE/PROPP/morfologia.txt_with-big-pictures.html#BM002
11. Гетьманчук М. П. Політологія : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин. – Київ : Знання, 2010. – 415 с. ; Hetmanchuk M. P. Politologia : navch. posib. / M. P. Hetmanchuk, V. K. Gryshchuk, Ya. B. Turchyn. – Kyiv : Znannia, 2010. – 415 st.
12. Доманский Ю. В., Костомаров Н. И. Дж. Оруэлл: типология литературной "зоологической" сказки // Текст и контекст: русско-зарубежные литературные связи XIX-XX вв. Сб. науч. тр. / Твер. гос. ун-т. Тверь, 1992. – 198 с.
13. Каньюшина Ю. С. "Интертекстуальность различных типов в сказке-аллегории Оруэлла "Скотный двор" <https://cyberleninka.ru/article/n/intertekstualnost-razlichnyh-tipov-v-skazke-allegorii-dzh-oruella-skotnyy-dvor/viewer>
14. Карпейко В.Е., Сахончик Т.П. Отражение социальной действительности в повести Джорджа Оруэлла "Скотный двор"
15. Кирилук О. С. Р. М. Волков та В. Я. Пропп: питання пріоритету та впливу німецької фольклористично-наратологічної традиції на дослідження ними структури казки // Доґа / Докса. Зб. наук. праць з філософії та філології. – Вип. 12. – Одеса, 2008. – 478 с. – С. 308–317
16. Подгурська І. О. Порівняльний аналіз антиутопічної прози Дж. Орвелла і Б. Пільняка ("Скотний двір", "Жених опівночі") Вісник Маріупольського державного університету Серія: Філологія, 2017, вип. 17
17. Саливончик О.А. Классическая модель антиутопии в романе Дж. Оруэлла "1984" и повести "Скотный двор" http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/221628/1/Salivontchik_Resume.pdf
18. Селитрина Т. Л. Интертекстуальность сатирической повести Дж. Оруэлла "Скотный двор": <http://elar.ufu.ru/bitstream/10995/26951/1/paverman-02-2014-22.pdf>
19. Чаликова В. А. Размышления о "Скотном Дворе". О творческом пути Джорджа Оруэлла, 1903-1950. Опубликовано: журнал "Родник". – СССР, Рига, 1988. – 147 с.

УДК 811.161.2'373:821.161.2'6.09(092)

ФЛОРОНІМИ В СИСТЕМІ МЕТАФОРИЧНОГО ЕПІТЕТА ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Московцева К. С., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови та методики її навчання

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних засобів експресивізації художнього мовлення Євгена Гуцала, до яких належать флороніми, уживані в системі метафоричного епітета.

Ключові слова: флоронім, метафоричний епітет, ідіолект, експресивність, Євген Гуцало.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки все більшої актуальності набувають проблеми, пов'язані з вербалізацією категорії експресивності, яка постає базовим чинником, основною для сучасних лінгвостилістичних досліджень, студій із лінгвоаналізу, лінгвістики тексту, психолінгвістики й інших лінгвістичних дисциплін. На сьогодні наявна значна кількість праць,

присвячених цій проблемі. Як зазначив О. М. Турчак, такий інтерес до проблем експресивності не випадковий, бо він логічно підготовлений попереднім розвитком лексикології. Крім цього, вона привернула до себе увагу дослідників, коли вже добре був вивчений номінативний лексичний склад мови [5].

У мовознавстві проблему експресивізації художніх текстів вивчали українські та зарубіжні вчені, зокрема В. А. Чабаненко, І. В. Арнольд, А. К. Мойсієнко, В. К. Харченко, Н. І. Бойко, О. П. Сковородников, М. П. Кочерган, В. П. Ковальов, С. Я. Єрмоленко та ін.

Поняття експресивності у сучасному мовознавстві розуміють як семантико-стилістичну властивість мовних і мовленнєвих різнорівневих одиниць, психологічно і соціально вмотивоване їх уживання, що забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування і створення стилістичного маркованих значень, специфічного фону, ефекту висловлення [1; 4].

В. А. Чабаненко акцентує увагу на зв'язках експресивності з почуттєвою сферою людини і пропонує таке визначення: "Експресивність – уже сама інтенсифікована виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, що підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача)" [7, с. 7].

Дослідник виділяє такі засоби мовленнєвої (мовної) інтенсифікованої виразності: а) мовно-структурні засоби (семантика, звуковий склад слова, інтонація, афікс, порядок слів); б) шляхи та прийоми стилістичної обробки мовних елементів (алітерація, асонанс, трансформація усталеної форми, транспозиція граматичних категорій); в) застосування стилістичних фігур (еліпс, повтор, ампліфікація, оксиморон, каламбур, градація); г) використання тропів (метафора, епітет, гіпербола, перифраз) [7, с. 10].

Отже, експресивність надає мовленню як стилістичну виразність, так і виражає ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення.

За словами Н. М. Фіголь, кожен митець лінгвостилістичні багатства рідної мови використовує по-своєму, а саме вживає ті засоби, які потрібні для найточнішого вираження його думки, для створення необхідної емоційно-експресивної атмосфери. Крім цього письменник створює експресивні-неологізми, які в поєднанні із загальномовними експресивними складають лінгвостилістичне макрополе конкретного літературного твору, яке відповідає авторському баченню твору, індивідуально-авторській психології художнього мислення [6, с. 133].

У статті зосереджуємо увагу на лексичних одиницях. Н. І. Бойко зазначає: "Частота вживання експресивної лексики зумовлюється абсолютною антропоцентричністю художнього мовлення, ієрархічною організацією контекстів із домінуванням емотивно-оцінних значеннєвих планів, авторськими настановами, стилістичними та стилетвірними потребами. Ідейно-тематичний зміст твору визначає домінування високого, зниженого чи низького регістру експресивів, коефіцієнт їхньої значущості для смислової організації емотивно-оцінних та образних просторів, кореляцію із суміжними лексемами, вплив на ідіолект конкретного письменника. Індивідуальний стиль автора ґрунтується на системі експресивних лексичних одиниць, які забезпечують емотивно-аксіологічне маркування художніх контекстів через виявлення багатограних семантико-стилістичних потенцій аналізованих слів – стилетвірних компонентів художніх просторів" [1, с. 8].

Досить багатою на різні експресивні елементи є мова творів Є. Гуцала. Мовну експресію художніх текстів письменника забезпечують різні тропи та фігури. Із їх великої кількості, яку використовує автор, на особливу увагу заслуговують метафоричні епітети, до складу яких входять флороніми.

Метафоричний епітет – це художнє означення, яке образно характеризує предмет чи явище. Сполуки з метафоричними епітетами мають власні структурно-семантичні особливості, що виявляються у психологічній насиченості та підкресленій асоціативності цілого значення за рахунок злиття виокремленого явища з його художнім означенням. Характер асоціації у кожному конкретному випадку має свою специфіку й визначає більш чи менш глибокий підтекст, у прочитанні якого орієнтиром стає художня манера автора з її концептуальною базою [3, с. 159-160].

Проаналізувавши поетичну мову Євгена Гуцала, можна сказати, що найчастіше в поезії метафоризації підлягали концепти *калина*, *терен*, *чебрець*, *вишня*. Порівняно рідко автор залучав до метафоризаційних процесів концепти *клен*, *береза*, *ковил*, *верба*, ще рідше – *волошка*, *смерека*, *яблуня*.

За нашими спостереженнями, дуже часто у функції метафоричних епітетів автор використовує флоронім "калина". У поезії вживаються такі метафоричні конструкції, що виступають символами української землі, української пісні, мужності і незламності духу: *Комусь хай калинове світло на долю проллється, / комусь хай калинова музика грає в словах...комусь хай калиновим сонцем горить голова* (2, с. 87); *Бунтівним калиновим здоров'ям / назавжди благослови мене* (2, с. 94); *Із калинових дудок калиновим співом ридало / так, як вміє калиновим співом ридать* (2, с. 159); *На щоках у зими попеліє калиновий жар* (2, с. 176). А от

метафоричний епітет "калинові вуста" вказує на червоний колір: *Горять під попелом щомиті / твої калинові вуста* (2, с. 53).

Часто з епітетом *калиновий* поєднується лексема *кров*, наприклад: *Комусь хай калинова кров просуремить у серці* (2, 87); *Щоб я цвів калиновою кров'ю, / щоб я цвів калиновим вогнем* (2, с. 94).

Досить часто у функції метафоричних епітетів автор використовує флоронім-означення **терновий**: *В терновому світі, де в терну і щастя тернове, / де в терну і радість тернова, й тернові жалі, / вділи мені, доле, страждання тернове любові / і горе тернове вділити мені не жалій* (2, с. 8). Символ *терен* включено в текстову взаємодію з іншими лексемами, що сприяє експресивізації контексту й відображає символіку важкого життєвого шляху, а також життєвих страждань і мук. Відзначимо, що флоролексема *терен* отримує експресивно марковане стилістично-смісловне навантаження, яке досягається поєднанням діаметрально протилежних емотивних сем "щастя", "радість" – "жаль", "горе".

Сприяє експресивізації фітонім *клен*, уживаний у мовотворчості Є. Гуцала, по-перше, у складі метафоричного епітета "кленові долоні": *Й ще листя кленове візьмемо, воно нам потрібне / цей зоряний дотик коханих кленових долонь* (2, с. 154), за подібністю листка до людської долоні; по-друге, з лексемою *зорі*: *І в осінь молоду, коли кленові зорі / підпалять світ, що звиклий до пожеж* (2, с. 122), що викликає асоціації із приходом осені, пожовклими деревами.

Флоролексема *береза* вживається для позначення духовного світу людини, передає внутрішні переживання ліричного героя, що ілюструє приклад: *Нап'ємось із берези березового соку – / березову свічку поставимо у душу свою! – / щоб завше чути в собі берези вогонь високий, / чутись березовими свічками у рідній краю* (2, с. 203).

У складі метафоричного епітета "чебрецевий вітер" вдало використано фітонім *чебрець*, який автор уживає в контексті: *Лиш не скорився чебрецевий вітер / та не здавався вільний небокрай* (2, с. 67). Контекст не лише відображає семантику запаху, тобто повітря, наповнене запахом чебрецю, а й нескореність і вільнолюбство українського народу. Натомість метафорична конструкція "чебрецеві небеса", відображає рожево-бузковий колір: *Чиє то дитинство летить на драбинчастім возі / отам, в небесах чебрецевих, між хмар-ковили?* (2, с. 28).

Часто для надання поезії експресивності автор використовує флоролексеми *вишня*. Крім відображення кольору, як у прикладі: *Тут ми разом з вишневою зорею / п'ємо вино розлуки, мов полин* (2, с. 106), *вишня* сприймається як символ рідної землі, домівки: *Наші ігри дитячі – вишневе заплакане свято / наші ігри дитячі – вишневий заплаканий біль* (2, с. 162).

Флоролексема *верба* нерідко поєднується із лексемами "спів" та "пісня": *Мовчить зозуля так, немов не чує / чи в грудях їй погас вербовий спів* (2, с. 88); *І вмить замовкла, наче й не співала, / вербова пісня в лузі не лунала* (2, с. 88), моделюючи порівняння в конкретних випадках співу зозулі з музикою вербової сопілки. Виявом самобутності поетичного мовотворення Є. Гуцала постає метафорична конструкція "вербові коси", яку поет осмислює на основі подібності форми гілок до дівочих кіс: *Калини недозріле гроно / вербових кіс текучий віск* (2, с. 188).

Засобом експресивізації контекстів Є. Гуцала постає фітонім *волошка*, який найчастіше вживається із семантикою кольору. Образ актуалізується в зорових асоціаціях, на основі яких вибудовано емоційно-оцінні метафоричні означення: *Ген блима волошковим зблиском / приляклий місяць-ятаган...* (2, с. 38).

Зрідка трапляються контексти із флоронімом *смерека*: *На Говерлі лунають зелені смерекові речі / от би в світі оцьому отак, як Говерла, нам жить...* (2, с. 83). У наведеному прикладі метафорична конструкція образно змальовує шум, який створює дерево від подиху вітру. Чуємо шум на тлі колірної домінування зеленої флори.

Із-поміж способів експресивізації контекстів Є. Гуцала є поєднання флоронімів зі словами абстрактної семантики. Так, флоролексеми *яблуня* не випадково вжито з лексемою *мрії*, оскільки *яблуня* в більш широкому плані вважається символом земних бажань: *Бо варт рости, бо розквітати варт / варт дозрівати яблуневим мріям* (2, с. 183).

Символьне значення флороніма *ковила* зазвичай має негативний відтінок, відображає смуток, самотність, постає як символ минулих років: *Твій голос – мов ковильне світло, / і твій – немов ковильний сміх. / Гіркий ковильний поцілунок / твоїх гірких ковильних уст* (2, с. 39). Увиразнює в поезії експресивний потенціал флороніма індивідуально-авторський неологізм "ковильні очі", який ужито в значенні сумні: *І, світлячи у степ ковильними очима, / полових воликів за воловід вела* (2, с. 145).

Отже, аналіз лексико-семантичних засобів експресивізації художнього мовлення Євгена Гуцала, до яких належать флороніми, уживані в системі метафоричного епітета, виявив, що в системі засобів мовної експресії простежується творча індивідуальність автора. Досліджений матеріал показує, що використання флоронімів у функції метафоричних епітетів є важливим елементом поезії Євгена Гуцала, маркером його поетичного мовомислення. Виявлені метафоричні

конструкції з флоролексемами увиразнюють поетичний текст автора, слугують засобом експресивізації й інтимізації висловлень і чинником емоційного впливу на читача, визначають ідіолект автора.

Література

1. Бойко Н.І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
2. Гуцало Є. П. Твори: В 5 т. Т. 5: Поезії, статті. К.: Дніпро, 1997. 576 с.
3. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті / Володимир Калашник. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 368 с.
4. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк., 2003. 462 с.
5. Турчак О.М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazіоналізмів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.) – Режим доступу: [https://phil.duan.edu.ua/ images/PDF /2015/1/25.pdf](https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2015/1/25.pdf)
6. Фіголь Н. М. Засоби мовної експресії в циклі статей Євгена Гуцала "Ментальність орди" / Н. М. Фіголь, В. В. Медвідь // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2012. Вип. 24. С. 129–140. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2012_24_15
7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

УДК 821/111(73)(092)

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІФОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ ПРО ТРОЮ У РОМАНІ ДЖ. МАРТІНА "ГРА ПРЕСТОЛІВ"

Насико А. А., магістрантка навчально-наукового інституту філології, журналістики та перекладу.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу.

У статті розглядається функціонування міфологічних мотивів про Трою в романі Дж. Мартіна "Гра престолів", їх художня інтерпретація, роль у втіленні авторського задуму.

Ключові слова: Дж. Мартін, "Гра престолів", міфологічний мотив, художня інтерпретація.

За часів стародавніх цивілізацій важливу частину людського світосприйняття становив саме міф. Міфи про створення світу, богів, божественних створінь, прекрасних та небезпечних богинь, героїв – усе це займало важливе місце у житті тогочасного суспільства. Міфологічні сюжети є основою для фольклору більшості народів світу. Міфологічні традиції зберігаються навіть у найрозвиненіших елосах. Протягом всієї історії людства мотиви міфів грають значну роль у формуванні сюжетів образотворчого мистецтва, літературних і музичних творів. До міфологічних тем, образів і героїв звертаються письменники різних напрямків. Елементи міфу переосмислюються і варіюються від епохи до епохи, починаючи з Античності і до наших днів.

З середини ХІХ століття активно розвивається поняття міфу як культурного феномена, воно трансформується, змінюється, наповнюється новими смислами та функціями. Згодом література ХХ століття активно звертається до понять міфу, міфотворчості та міфологізації. У цьому напрямку працюють такі вчені, як Є. Мелетинський, Ю. Лотман, В. Топоров та інші [6].

Різні форми міфологізації виявляються саме у фентезійних творах, автори яких часто звертаються до міфів. Вони створюють світ, відмінний від звичної реальності, і одне з головних завдань письменника полягає у тому, щоб зробити цей світ максимально правдоподібним, перетворити його в яскраву дійсність, і в цьому випадку саме міф допомагає сконструювати переконливий і достовірний Всесвіт. Таким чином, кожен автор обирає свій спосіб побудови фентезійного світу, він може переосмислити класичні міфи або використати їх окремі елементи, на основі яких вигадати власну міфологію. У таких творах міф виконує важливу функцію, яка полягає у тому, щоб допомогти читачеві "познайомитись" із новим світом, в якому використані вже добре відомі міфологічні та фольклорні елементи. Іншими словами, міфи використовуються для введення "невідомого" у структуру культури або логіку, яка допомагає реципієнту зрозуміти вигаданий світ [7].

Одним із найвідоміших вигаданих світів сучасності є світ, створений Дж. Мартіном. Романи британського письменника Дж. Мартіна, написані у жанрі фентезі, вирізняються глибоким міфо-

логізмом. Він виявляється не лише як художній прийом, що полягає у використанні міфологічних сюжетів, образів і мотивів, але і як світовідчуття, завдяки якому письменник створює своєрідний світ для героїв своїх творів. У романі "Гра престолів" Дж. Мартін звертається до міфів різних народів світу: кельтської, скандинавської, тюркської, античної міфології тощо. Проте чільне місце в художньому світі роману займає антична міфологія.

Популярність та всесвітню славу романи Дж. Мартіна отримали після виходу серіалу "Гра Престолів", який і досі обговорює увесь світ. В свою чергу, дослідники отримали змістовний матеріал для своїх досліджень, бо цикл романів "Пісня льоду та полум'я", окрім літературного значення, має безпосередній зв'язок з такими галузями, як історія, географія, лінгвістика, психологія та інші. Це дає можливість науковцям досліджувати та розкривати усі задуми автора, вивчати стиль письменника, проводити аналогії з подіями історичної давнини та шукати зв'язок з міфологічним світоглядом.

Художній світ роману "Гра престолів" зацікавив багатьох дослідників, а творчість Мартіна розглядали у своїх студіях такі відомі вчені, як Ендрю Циммерман, Джонс Джесс Скобл [1] та інші. У своїх працях вони звертали увагу на історичність та міфологічність роману, досліджували зв'язок з реальними історичними подіями та проводили паралелі з міфами різних народів світу.

Актуальність теми статті зумовлена потребою дослідити функціонування міфологічних мотивів Троянського циклу в романі Дж. Мартіна "Гра престолів", позаяк це питання докладно ще не вивчене дослідниками. Вперше присутність античного міфу в романах Дж. Мартіна була відзначена А. Лушкау. У своїй праці дослідниця звертає увагу на зв'язок з античним світом та світом Дж. Мартіна, вона показує читачам, як давній світ проникає у світ Вестеросу та перетинається з ним, як схожі своєю жорстокістю та своїми звичаями ці світи, зокрема авторку цікавить те, як "Гра престолів" взаємодіє з легендами про античний світ. Вона звертається до Троянського циклу, де проводить паралель між головними героями роману та головними героями міфів про Трою [2]. Керуючись її заувагами, можемо провести власні спостереження щодо міфологізації дійсності в романі Дж. Мартіна.

Метою роботи є аналіз функціонування мотивів античної міфології в романі Дж. Мартіна "Гра престолів".

Об'єкт дослідження – роман Дж. Мартіна "Гра престолів".

Предмет дослідження – мотиви античної міфології про Трою.

Серед міфів Давньої Греції чи не найвідомішим є Троянський цикл, в якому розповідається про Олену Прекрасну та про битву за Трою, де змагалися найвідважніші герої того часу. Ці події відбувалися за багато років до нашої ери та висвітлені у праці легендарного давньогрецького поета Гомера, якого вважають автором "Іліади" та "Одіссеї", двох славетних грецьких епічних поем.

Найчастіше великі війни розпочинаються набагато раніше за той момент, в якому вороги сходяться на полі бою в смертельному поєдинку. Так відбувалося й в історії однієї з найлегендарніших війн Античної Греції, яка тривала довгих десять років біля стін міста Трої. Троянська війна – одна з центральних подій в античній міфології. Вважається, що причиною війни стала красуня Олена Прекрасна зі Спарти, але все розпочалось набагато раніше, коли до рук трьох богинь: Гери, Афродіти та Афіні потрапило яблуко з написом "Найгарнішій". Суперечку між богинями довелося вирішувати сину троянського царя Парісу. Він обрав Афродіту, богиню, яка пообіцяла йому в нагороду любов Олени Прекрасної. Богиня кохання дотримала свого слова, допомогла Парісу побудувати корабель, на якому він відплив до Спарти, де й зустрів Олену. Паріс та Олена закохалися один в одного та вирішили втекти до Трої, після чого й розпочалася війна. Цар Менелай, чоловік Олени, розгніваний вчинком Паріса, зібрав усіх героїв та відомих воїнів для того, щоб повернути свою дружину, яку, як він думав, викрав син Пріама, царя Трої. Ця війна тривала довгих десять років, перемогу в ній одержала Еллада. Олена Прекрасна повернулася разом із чоловіком до Спарти [2].

Дж. Мартін у своєму романі звертається до сюжетів Троянського циклу, коли згадує у творі про прекрасну дівчину Ліанну, прототипом якої стала Олена Прекрасна. Письменник розповідає читачам про прекрасну юну дівчину – Ліанну Старк. Леді Ліанна була справжньою красунею. Так, Ківан Ланністер згадував, що вона володіла "дикою красою", а Нед Старк вважав красу своєї сестри "виняtkовою", за серце цієї дівчини боролися найвідважніші воїни, які мріяли мати таку дружину, як вона. *"Ліанні було всього шістнадцять – неймовірно мила дівчина-дитина. Нед любив її всім серцем. Роберт – навіть дужче. Вона мала стати його нареченою"*, - так характеризує свою героїню Джордж Мартін [5, с.48].

Ліанна Старк загинула за п'ятнадцять років до основних подій "Пісні льоду та полум'я", в кінці повстання Роберта Баратеона, яке відбулося в 283 р. Історія цієї героїні у романі починається зі спогадів двох друзів – Неда Старка та Роберта Баратеона, коли вони разом спустилися

до крипти Старків, де знаходилися гробниця Ліанни, та згадували про неї. Її постать назавжди залишилася у пам'яті тих, хто любив її, вона стала дівчиною-легендою.

Пізніше у творах циклу згадуються події, які описують долю Ліанни Старк. Принц Рейгар Таргарієн викрав молоду дівчину після рицарського турніру в Харенхоллі, що дуже розлютило її нареченого Роберта Баратеона. Він розпочав війну, аби повернути свою кохану.

Саме для цього сюжету був використаний міф про викрадення Олени Прекрасної, наслідком чого стала Троянська війна. Цей сюжет Джордж Мартін вводить у роман на початку та розкриває його протягом усього циклу, адже він відіграє важливу роль у творі, маючи зв'язок з одним із головних героїв – Джоном Сноу, бастардом Неда. Його мета – розповісти про те, що Джон Сноу насправді не бастард Неда Старка, а спадкоємець двох величних домів – Таргарієнів та Старків. Джон – син Ліанни та Рейгара, який має право на "залізний трон". Це з'ясувалося наприкінці циклу, коли автор описав смерть Леді Старк при пологах.

Витоки із античного міфу Троянського циклу має не лише один із сюжетів "Пісні льоду й полум'я". Художні образи головних героїв мають власних міфологічних прототипів: Олена Прекрасна стала прототипом Леді Ліанни, її чоловік Менелай – прототип Роберта Баратеона, а Паріс – прототип королевича Рейгара. Чоловіки схожі за характерами, Менелай очолив військо, коли викрали Олену, так само зробив і Роберт, його повстання охопило майже усі Сім королівств. Рейгар, як і Паріс, обрав собі найпрекраснішу наречену та сподівався на щасливе життя разом із нею. Доля молодих жінок дуже схожа, позаяк Дж.Мартін максимально наближено до першоджерела зображує події: початок кровопролитної війни, причиною якої стає викрадення прекрасної жінки; поєдинок двох ворогів: битва між Гектором та Ахіллом – битва між Рейгаром та Робертом, де Гектор та його літературний двійник Рейгар гинуть.

Звертаючись до античної міфології, у своєму романі Дж. Мартін висвітлює події так, як уважав за краще для розвитку сюжету. Сюжетні відмінності увиразнюють подальшу долю героїв роману "Гра престолів". Так, після смерті Рейгара та Ліанни у романі війна закінчується, Роберт стає королем та одружується з Серсеєю Ланністер, дочкою одного з найбагатших людей в королівстві. Троянський цикл закінчується тим, що перемагають доблесні герої Еллади і Олена з Менелаєм відпливають додому. Ці сюжетні відмінності автор використав для зображення трагічної долі героїв: спочатку Леді Ліанни та Рейгара Таргарієна, а згодом їхнього сина, якому випала доля бастарда. Смерть леді Старк та Рейгара призвела до того, що їх син не знав, ким насправді були його батьки і що саме він мав усі шанси на престол, бо був нащадком давнього роду Таргарієнів, які протягом декількох століть правили на "залізному троні".

Порівнюючи міф про Трою та роман "Гра престолів", можна спостерігати відхилення часові та просторові. Повстання Роберта Баратеона тривало два роки на територіях, які автор відтворив у своєму романі: на землі Семи Королівств. Натомість Троянська війна тривала десятиліття, протягом якого загинуло чимало героїв Еллади. Вона охопила простір північно-західного узбережжя Малої Азії (територію сучасної Туреччини).

Співставлення роману "Гра престолів" з античним міфом про Трою дозволяє дійти висновку, що цей сюжет має витоки з античної міфології. Автор вводить його в роман, бо він є саме тією рушійною складовою сюжетно-композиційної структури усього циклу романів "Льоду та полум'я". Ці події утворюють зав'язку, спонукають до розвитку дії, а згодом визначають кульмінацію циклу, вони стають важливим сюжетним ланцюгом усіх романів, таємницею якого Дж. Мартін розкриває лише наприкінці своєї історії. Образні, сюжетні, просторові та часові відхилення роману від античного міфу про Трою виконують важливі функції, позаяк увиразнюють художню інтерпретацію міфологічного першоджерела, що дозволила Дж.Мартіну створити в романі свій неповторний фентезійний світ.

Література

1. За стеной: тайны "Песни льда и огня" Джорджа Р. Р. Мартина / под ред. Джеймса Лаудера; [пер. с англ. К. С. Егоровой]. – М.: АСТ, 2015. – 256 с.
2. Кун Н. А. "Легенды и мифы Древней Греции" URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=8287> (дата звернення: 01.05.2020)
3. Лотман Ю. М., Минц З. Г., Мелетинский Е. М. // Мифы народов мира: Энциклопедия. М., 1980. – Т. 1.
4. Лушкау А. "Античный мир "Игры престолов"" / Под ред. М. Г. Выбурской, А. Ю. Дурбайло [пер. с англ. А. В. Козырева]. – Москва, 2019. – 352 с.
5. Мартін Дж. Р. Р. Гра престолів. Пісня льоду й полум'я. Книга перша / Дж. Р. Р. Мартін; Пер. з англ. Н. Тисовської. – К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2019. – 800 с.
6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – М., 1976. – 407 с.
7. Сорокіна К., Масюк О. "Міфологічний світогляд як основа фентезійного світобудівництва"// Нова парадигма. - К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. - Вип. 133.

ТЕМПОРАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ФОРМ ДІЄСЛОВА (на матеріалі художніх творів сучасних українських письменників)

Нештенко О. О., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Бойко В. М.**, кафедра української мови та методики її навчання.

У статті розглядаються транспозиційні процеси у системі часових форм дієслова, їхні стилістичні функції у творах сучасних українських письменників.

Ключові слова: транспозиція, темпоральність, дієслово, граматична метафора, минулий час, теперішній час, майбутній час дієслова.

Проблема вивчення функціональних можливостей часових форм дієслова, здатності форм одного граматичного часу виконувати функції іншого належить до найбільш дискусійних у сучасній лінгвістиці. До того ж вона розміщується в площині лінгвістики й літературознавства, оскільки, аналізуючи ту чи ту граматичну форму, ми спираємося на художні тексти, зачіпаючи їхній змістовий бік, адже за умови вживання будь-якої часової форми дієслова поза контекстом про її транспозиційні можливості говорити не доводиться.

Теоретичні засади граматичного заміщення були закладені О. Потебнею, Ш. Баллі, Л. Теньєром, О. Пешковським, В. Виноградовим.

У сучасному мовознавстві різні аспекти граматичної транспозиції висвітлено в працях О. Бондарка, О. Бондаря, І. Вихованця, М. Всеволодової, Н. Гуїванюк, А. Загнітка, В. Кононенко, О. Ремчукової, І. Піддубської, Л. Наконечної, І. Дудко, В. Бойко, Л. Давиденко та ін. Незважаючи на те, що у вивченні часової дієслівної транспозиції вже існує певна традиція, вироблена пошуками вітчизняних та зарубіжних науковців, це питання, на наш погляд, залишається одним із актуальних в українській мовознавчій науці.

Метою нашого дослідження є з'ясування транспозиційних можливостей часових форм дієслова, здійснене на матеріалі художніх творів сучасних українських письменників.

Категорія часу дієслова – одна з центральних власне-дієслівних граматичних категорій, семантичний зміст якої визначається як відношення реальної дії або реального процесу чи стану до моменту мовлення [3, с. 250], в сучасній українській мові характеризується трирівневою системою реалізації: теперішній, минулий, майбутній.

Минулий час дієслова – часткова категорія загальної граматичної категорії часу дієслова, інваріантним (категорійним) значенням якої є вказівка на те, що дія або стан відбувалися (відбулися), виявлялися (виявилися) до моменту мовлення або ж завершилися в момент мовлення, наприклад: *Я пішов у глупу ніч, у черкання блискавок* [6, с. 90].

Минулий час дієслова в сучасній українській мові характеризується двома видовими ознаками: доконаністю й недоконаністю. Минулий час доконаного виду в контексті (залежно від детермінантів) може передавати два різновиди значень: перфектне й аористичне. Перфектне значення "передбачає подвійну часову віднесеність: сама дія стосується попереднього часового плану, а її результат – наступного" [2, с. 90]; аористичне значення минулого часу доконаного виду репрезентує результат завершеної дії (процесу, стану), яка відбулася в минулому в будь-який проміжок часу до моменту мовлення.

Формами минулого часу недоконаного виду передаються переважно незавершені тривалі або повторювані дії, процеси, стани, що відбувалися до моменту мовлення. Такі дієслова мають імперфектне, або нерезультативне, значення: увага зосереджується на самій дії, а не на її локалізації чи результаті; часто це дії, які відбувалися послідовно або паралельно, в одній часовій площині.

У лінгвоукраїністиці існує думка, що форми минулого часу не відзначаються активністю вживання у переносному значенні, оскільки "значення минулого часу окреслене найбільш чітко" – ці форми виражають дію плану минулого, тобто уже відомого, знаного [8, с. 188], проте наше дослідження певною мірою спростовує це твердження.

Так, наш фактичний матеріал дозволяє констатувати, що форми минулого часу (частіше – недоконаного, рідше – доконаного) активно транспонуються в зону теперішнього, наприклад: *У саду зривались і гупали ранні яблука... Небо нагадувало розтрушений гарячий попіл... У темряві на грядці світліла капуста. Цвіркуни вже цвірчали тихіше, зморившись від затяжного концерту* [9, с. 30 – 31].

Виявити таку транспозицію форм минулого часу в зону теперішнього розширеного можна лише на фоні широкого контексту, з якого зрозуміло, що події відбуваються в момент мовлення (одним із формальних показників є паралельне вживання однорідних присудків, один із яких виражений формою минулого часу, а інший – теперішнього), наприклад: *Чоловік відчував, що ці старі дерева знають його* [9, с. 31].

Трапляються випадки вживання форм минулого часу в значенні теперішнього неактуального (а саме – теперішнього постійного; Л. Наконечна називає його "теперішнім буттєвим"), який означає дію, що є характерною властивістю істоти або предмета протягом тривалого періоду часу, наприклад: *Він був самотнім чоловіком, працював (і працює – О. Н.) у столичному агентстві нерухомості* [9, с. 27]. У таких синтаксичних конструкціях суб'єкт є носієм постійної процесуальної ознаки, вираженої цим дієсловом.

Фіксуємо також випадки переносного вживання форм минулого часу в значенні теперішнього постійного, коли всі однорідні присудки виражені формами минулого часу недоконаного виду, наприклад: *Своїми думками він (Володимир – пам'ятник), здається, витав (витає – О. Н.) у далекому минулому і з його німих хащів заглядає (заглядає – О. Н.), либонь, у немислиме майбутнє, обминаючи своїм поглядом цей світ...* [4, т. 2, с. 450]. Умовою переносного вживання вважаємо контекст, а також семантику дієслів, що у відповідному контексті у поєднанні із суб'єктом набувають значення позачасовості.

За нашими спостереженнями, форми минулого часу можуть також транспонуватись у майбутній. Так, фіксуємо "минулий майбутнього результату" (термін М. Леонової) або "минулий у значенні близького майбутнього" (термін І. Піддубської) – такі конструкції з дієсловом-присудком у формі минулого часу виражають дію, що відбудеться, як правило, в найближчому майбутньому, наприклад: *Увечері передбачалося святкування в сімейному колі* [9, с. 167]. Показником віднесення події до плану близького майбутнього є детермінанти-прислівники з відповідним темпоральним значенням: *завтра, увечері, згодом, пізніше*.

Зрідка фіксуємо випадки переносного вживання форм минулого часу зі значенням майбутнього наміру. Із таким значенням вживається обмежена кількість дієслів із семантикою руху (*пішов, поїхав, побіг* і под.). Такі випадки переносного вживання не дуже поширені, оскільки вони обмежені розмовно-побутовим мовленням, а в художньому мовленні трапляються переважно у діалогах, наприклад: *Це ж треба попередити жінку, щоб і на поріг нікого не пускала, а то почнуть розпитувати, вивідувати* [4, т. 2, с. 29 – 30]; – *Все, пішов, – каже Чапай, і він справді хапається за нижчу гілку дерева під самою стіною, рвучко підтягується, сідає на неї...* [7, с. 113]; *А зараз побігла я в сільраду, потім у контору, повернусь увечері...* [4, т. 1, с. 305].

Крім контексту, маркерами (за І. Піддубською – "часовими конкретизаторами") майбутнього, тобто супровідними показниками транспозиції форм минулого часу у сферу майбутнього, є однорідні присудки, один із яких має форму минулого часу, а інший – майбутнього; при цьому між ними виявляються умовно-наслідкові зв'язки, а також лексеми із відповідним темпоральним значенням на зразок: *завтра, згодом, пізніше* і под., наприклад: *Сердюк зацікавився: – А можна зробити так, щоби поїхав? Президент чи прем'єр-міністр?* [5, с. 172]; *У нас є кілька вільних годин. Поїхали на Дніпро за місто. Знаю одне втаємничене місце* [5, с. 268].

Теперішній час, як відомо, виступає центром категорії часу, абсолютне (пряме) значення якого виражає відношення дії або стану до моменту мовлення. Основний функціонально-семантичний різновид теперішнього часу – теперішній актуальний, або власне-теперішній (за І. Р. Вихованцем, наприклад: *...Собака повністю повертається в світ, з якого його ледве не виштовхала його ж власна душа, він озирасться навколо і прислухається...* [7, с. 12]. Сема процесності, характерна для недоконаного виду, впливає на конкретну функціонально-семантичну реалізацію форм теперішності, тому спостерігаємо варіанти теперішнього актуального: 1) конкретний теперішній: *Мама про щось ніби просить у діда, і вона чимось мучиться, чимось важким, тому просить, просить щось у діда...* [6, с. 72]; 2) розширений теперішній: *Ти йдеш і йдеш, а він усе не кінчається. Отак і Всесвіт...* [5, с. 53].

Теперішній актуальний у художній тканині творів сучасних українських письменників функціонує паралельно з теперішнім неактуальним, або невласне-теперішнім (за І. Вихованцем), і представлений наступними різновидами: 1) абстрактний: – *Та, – кажу, – купую про запас, а запас їсти не просить* [4, т. 3, с. 237]; *Розкрадачів, бабо, не люблять* [4, т. 2, с. 126]; 2) розширений: *А під ногами земля з ясною пам'яттю, її спогадами проростають дерева, дихають кам'яні стіни* [5, с. 15]; 3) постійний: *І зорі яскраві – на все небо, аж горять* [5, с. 7].

Форми теперішнього часу активно піддаються семантичним модифікаціям, зміщенням. Цей факт мотивується природою теперішнього часу – він "виражає дію, одночасну з актом мовлення, коли ніби зупиняється часовий плин і губиться вказівка на часову ознаку дії загалом" [8, с. 186]. У досліджуваних текстах теперішній час досить часто транспонується в площину минулого й майбутнього.

Транспозиція форм теперішнього часу в зону минулого реалізується в таких основних різновидах: а) теперішній історичний: *Ну, буває, їде до Хому, а опиняється у куми, бо як до тієї куми не навідатись...* [4, т. 3, с. 163.]; б) теперішній емоційної актуалізації: *Водій у відчай гальмує, біжить до задніх дверей, відчиняє їх...* [7, с. 21]. Основною ознакою цих типів темпоральної метафори є наближення подій минулого, створення враження максимальної близькості читача щодо оповідача. Така транспозиція дає змогу авторам, балансуючи межі часовими формами, тримати читача в ситуації напруження, переносить останнього у світ героя, інколи нав'язуючи реципієнтові цей світ. Додатковою ознакою транспозиції теперішнього часу в минулий є широкий ситуативний контекст або лексеми із часовим значенням минулого – часові конкретизатори [раніше, вчора, позавчора, колись, торік, ялось, було, бувало і под.], наприклад: **Раніше на базар збирається – наче Македонський на завоювання Персії** [4, т. 3, с. 326]; **Бувало, станеш і, ледь дихаючи, стоїш і наслухаєш, як живе ніч, як живе темрява** [4, т. 1, с. 26].

Форми теперішнього часу, як свідчить наш фактичний матеріал, можуть також транспонуватися у майбутній. Досліджуючи випадки вживання форм теперішнього часу в ролі майбутнього, мовознавці звертали увагу на те, що зазвичай теперішній у майбутньому позначає заплановану мовцем дію, таку, виконання якої залежить від волі суб'єкта дії. Теперішній час із значенням майбутньої дії найчастіше реалізується як "теперішній наміру, готовності" (М. Леонова), або "теперішній наміченої дії" (І. Піддубська), наприклад: *Сьогодні він в одну дудку дує, а завтра вже за другу хапається* [4, т. 2, с. 201]; *Послухай, а може, перекусимо вдвох, га? Я вгощаю!* [4, т. 2, с. 213].

Диференціювати семантико-стилістичні варіанти значень у контексті допомагають часові маркери – лексеми-конкретизатори на зразок: *увечері, завтра, зараз, через годину, за рік, незабаром, скоро і под.*, наприклад: – *Тільки так: спершу телицю, а тоді вже ти їдеш на позичку* [4, т. 3, с. 169]; – *Хомо, – сказала Одарка, мов заповлочно вишила, – ось скоро вже минає твій строк* [4, т. 3, с. 327]. На нашу думку, саме зазначені темпоральні конкретизатори відіграють основну роль у формуванні переносного значення у дієслів теперішнього часу через перенесення усєї ситуації в темпоральний простір майбутнього, наприклад: *Я скоро однаково виїжджаю* [4, т. 1, с. 42]. *Збираюся вже, їду* [4, т. 2, с. 123].

Наш фактичний матеріал засвідчує, що в майбутній час із теперішнього транспонуються переважно дієслова: із семантикою руху (*іти, їхати, летіти, вирушати, повертатись*), наприклад: – *Вже їду, – знову повторював хлопець і знову відчував дотик Надійчиних губів* [4, т. 1, с. 209].

Віднесеність дії до майбутнього посилюється також наявністю паралельних форм майбутнього часу (однорідних присудків), наприклад: *Мовляе, скоро їде до Києва, подаватиме документи до університету, то хотів зайти перед від'їздом* [4, т. 1, с. 209].

Дієслівні форми **майбутнього часу** не відзначаються активністю вживання у переносному значенні. Інваріантним значенням майбутнього часу є віднесення дії або стану до часу, який настане після моменту мовлення [3, с. 224]. Майбутній час представлений двома різновидами – майбутній доконаний і майбутній недоконаний, при цьому аналітична й синтетична форми майбутнього недоконаного рівнозначні з погляду передачі часової семантики (І. Вихованець).

Дії, процеси та стани, виражені формами майбутнього часу, є реальними й результативними тільки з погляду мовця [3, с. 253], наприклад: *Незабаром він приїде до неї в гості* [9, с. 40]; *Я думаю... вона мовчатиме приблизно місяць* [5, с. 65]; **Вивчуся, стану незалежною, куплю квартиру в центрі, малу машинку, буду працювати, працювати, працювати!** [5, с. 22].

Майбутній час вирізняється складністю семантичної структури, оскільки граматичне значення майбутності поєднує в собі семи реальності та ірреальності. Через це майбутній час дієслова вважають проміжною ланкою між категоріями часу і способу.

За нашими спостереженнями, майбутній час транспонується у сфери значень минулого й теперішнього, характеризуючись тісною взаємодією з категорією модальності. Найширший спектр метафоричних уживань в аналізованих текстах виявляють форми майбутнього доконаного. Найчастіше спостерігаємо транспонування форм майбутнього часу доконаного виду у сферу минулого. Такий різновид називають "майбутній розповіді, спогаду" [М. Леонова]. Його мета полягає в тому, щоб узагальнити події минулого і відтворити їх за допомогою форм майбутнього часу, наприклад: *А то закличе до хати якась тітонька чи бабця й пригостить коли не пиріжками з сиром, то хлібом з рідесенько розведеним медом* [4, т. 3, с. 82]; *То мати принесе пригірці спілих лісових горіхів, я заховаю під подушку, вранці шусть рукою під подушку – нема!* [4, т. 3, с. 78]. Така граматична метафора передає тривалі чи повторювані події минулого; розумінню сприяє контекст.

Майбутній доконаний час може також передавати минулу короткочасну інтенсивну дію (дієслово може поєднуватися із часткою **як**), наприклад: *Що один крикне в розверсті груди землі*

– голосно, що другий – ще дзвінкше, що третій – то й зовсім лунко [4, т. 3, с. 91]; Баба Ликора як побачить сокиру в моїх руках, то свариться [4, т. 3, с. 80]; Раптом я-а-ак свистоне [5, с. 99] – т. зв. "майбутній раптовості, несподіваності".

Транспозиція форм майбутнього часу доконаного виду у сферу минулого також встановлюється за допомогою конкретних засобів. Це може бути і контекст, і лексеми-конкретизатори, що відносять події до плану минулого, устанавлюючи синтаксичний час усієї конструкції, наприклад: *Ото, бувало, поглянуть на чийсь чоботи, що гармошками брижуться на ногах...* [4, т. 3, с. 76]; *Бувало, захлявши, зіпреться на костур, погибіє так, погибіє, то воно наче й відпустить, наче й полегшає* [4, т. 2, с. 40].

У значенні теперішнього часу форми майбутнього переважно передають регулярно повторювані дії, наприклад: *Голова то вигулькне, то сховається, й голова ця сама схожа на розквітлий соняшник* [4, т. 3, с. 106]; *То така душа – нікому не відмовить* [4, т. 3, с. 66]; *Куди тільки поглянеш – скрізь на річці видно качині танці...* [4, т. 3, с. 34].

Додатковою синтаксичною умовою такого перенесення часто слугує однорідний присудок (присудки), виражений формою теперішнього часу в прямому значенні. Наприклад, у реченнях *Наче сльота, наче мряка сіється з широко розплющених очей, які не скліпнуть, не змигнуть* [4, т. 3, с. 68]; *Щоправда, й діти бідові: його наче й доглядати не треба – само себе доглядає, само й на ноги спинається ще перед роком, само собі і їсти знайде...* [4, т. 2, с. 31] саме дієслівні однорідні присудки *сіється, доглядає, спинається*, виражені формами теперішнього часу в прямому значенні, визначають часовий план речень в цілому, що актуалізує момент мовлення, а отже форми майбутнього часу не *скліпнуть, не змигнуть, знайде* у відповідних контекстах також транспонуються у теперішній.

Визначальну роль при перенесенні форм майбутнього доконаного виду у сферу теперішнього відіграє прийом повторюваності. Так, у реченнях: *І це вже не вперше. Отак лежить, а посеред гупої ночі раптом чи то присниться, чи то примариться їй рідний голос* [4, т. 2, с. 7]; *Іноді вона й надвір вигляне посеред ночі, щоб повітря того вільного ковтнути, іноді й на теплій лежанці годинку-другу переспить, погріється...* [4, т. 2, с. 8] транспозиція відбувається лише завдяки тому, що ці речення відтворюють повторювані ситуації, показниками чого є лексеми *не вперше, іноді*.

Отже, транспозиція досить широко охоплює усі темпоральні форми дієслова та реалізується у контексті прозових творів сучасних українських письменників як наслідок перенесення смислу однієї граматичної форми в іншу. Впродовж цього процесу здійснюється нашарування граматичного значення транспонованої часової форми на значення контексту. При цьому темпоральні форми виявляють різну здатність і продуктивність до переносного використання. Транспозиція часових форм дієслова залежить від обставин, контексту; допоміжних лексем – "часових конкретизаторів". Словесний матеріал прозових творів сучасних українських письменників не просто підтверджує погляди на природу й розмаїття часових форм дієслова, що існують в сучасному мовознавстві, а й дає нові, на наш погляд, значно ширші можливості для дослідження транспозиції однієї часової форми в іншу, яка вживається, розширюючи й збагачуючи художню цінність твору.

Література

1. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Специфіка функціонування часових форм дієслова в художньому мовленні Євгена Гуцала. Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки, 2014. № 77. С. 151 – 156. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkpfil_2014_77_21.
2. Бондарко А. В., Буланін Л. Л. Русский глагол / под ред. Ю. С. Маслова. Москва : Просвещение, Ленинград. отд-е, 1967. 193 с.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
4. Гуцало Є. Твори в п'яти томах. Київ : Дніпро, 1996.
5. Дашвар Люко. РАЙ. центр. Харків : Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2012. 272 с.
6. Дереш Любоко. Намір! Київ : ПП Дуліби, 2006. 296 с.
7. Жадан С. В. Деш Мод. Харків : Фоліо, 2009. 229 с.
8. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ : Вища шк., 1983. 264 с.
9. Любов така. Віч-на-віч : проза. Київ : ВЦ "Академія", 2017. 224 с.
10. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2001. 19 с.

ПОРТРЕТ КАК СПОСОБ ХАРАКТЕРОТВОРЕНИЯ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ ШОЛОХОВА "ТИХИЙ ДОН"

Потебня Ю., магистрантка учебно-научного института филологии, перевода и журналистики

Научный руководитель – д-р филол. наук, проф. **Самойленко Г. В.**, кафедра славянской филологии, компаративистики и перевода

Статья посвящена исследованию портрета в концепции произведения Шолохова "Тихий Дон".

Ключевые слова: портрет, Шолохов, типология портрета, художественный образ.

Постановка проблемы. Произведение "Тихий Дон" называют ёмким и многозначным. Роман Шолохова дает его толкователям большой простор для размышления. Именно это позволяет появляться новым исследованиям.

Вместе с тем, в творчестве Шолохова, и в частности, в романе "Тихий Дон", остаются аспекты, недостаточно изученные литературоведами. В их числе – портрет как способ характеротворения образа персонажей.

Анализ последних исследований. Данная тема заинтересовала многих литературоведов, которые в своих работах опирались на исследования шолоховедов 1950-1980-х гг., таких как Л. Г. Якименко, К. И. Прийма, Ф. Г. Бирюков. Среди современных ученых, которых обращались к изучению этой проблемы, можно выделить Т. А. Жандарова, А. И. Хватова, В. А. Чалмаева, Ю. Г. Круглова.

Формирование цели статьи. Целью данной статьи является изучение и обоснование портрета как способа характеротворения и индивидуализации персонажей в романе Шолохова "Тихий Дон".

Изложение основного материала. В современной науке термин "литературный портрет" означает не только художественное изображение внешности героев произведения, но и других ее составляющих.

В "Литературной энциклопедии" содержится следующее определение:

"ПОРТРЕТ в лит-ре – одно из средств художественной характеристики, состоящее в том, что писатель раскрывает типический характер своих героев и выражает своё идейное отношение к ним через изображение внешности героев: их фигуры, лица, одежды, движений, манер" [6].

Жанрово-родовой принадлежностью произведений, методом, а также стилем писателя определяется функция портрета в тексте. Его роль и характер в произведении может быть самым разнообразным. Например, большинство авторов прибегают к использованию так называемого простейшего портрета – это натуралистический портрет, списанный с реального человека, который когда-либо существовал. Также мы можем заметить, что литературные произведения полны психологическими портретами, в которых писатели через внешность и поступки героев пытаются донести до читателя их внутренний мир и мотивацию тех или иных поступков.

Портрет героя помогает автору:

- показать и раскрыть характер персонажа;
- изобразить переживания, мечты, цели героев;
- показать идейное отношение к герою (как сам автор относится к данному персонажу, его поступкам и т. д.).

Важна роль и литературного направления, которое напрямую влияет на особенности изображения героев. Например, в эпоху господства романтизма авторы часто героизировали своих персонажей, сентименталисты погружались во внутренний мир переживаний, реалисты, в свою очередь, давали детальное описание персонажей.

В теории литературы выделяют подробный, развёрнутый, фрагментарный и неполный портрет героя произведения. По наблюдению литературоведа М. П. Алексеева, в зависимости от цели автора портрет героя преподносится сразу в начале произведения, при первой встрече персонажа с читателем или же он постепенно погружается в сюжет произведения [1, с.129].

В романе Шолохова "Тихий Дон" портретная характеристика героев очень важна, она является ключевой деталью при создании образа персонажа.

"Образ художественный – особенная форма эстетического освоения мира, при котором сохраняется его предметно-чувственный характер, его целостность, жизненность, конкретность. Литературные образы создаются с помощью языка, речи" [3].

При создании образа автор учитывает реальные характеристики людей, которые встречались ему ранее в жизни и обобщает их. Но уже в самом произведении это обобщение становится собирательным образом и преподносится в виде единого лица, события или происшествия. Немаловажным фактором является и художественный вымысел, ведь писатель пропускает данный образ через себя и своё восприятие.

При воссоздании образов-персонажей существенную роль играет характеристика одного героя другим, его портрет, описание, языковая деталь, поступки, мимика, одежда и многое другое. Иногда незначительный штрих становится одним из ключевых моментов в изображении образа персонажа. Например, речь героя может раскрыть человека и показать его совсем с иной стороны.

Как замечает исследователь Л. Г. Якименко, писатель уделяет внимание психологическим аспектам создаваемых образов: "Шолохову при описании человека важна не только живописная характеристика облика, но и то впечатление, которое он произвел или мог бы произвести. Поэтому почти всегда портрет Шолоховских героев пронизан определенным настроением, чувством, это можно назвать психологически-описательным элементом" [7, с.149].

Шолохов умело подчёркивает во внешнем облике то, что важно для духовной составляющей героя.

Подтверждая данные слова, можно привести ряд аргументов. Так, например, изображая Аксинью из "Тихого Дона", автор описывает ее черные глаза, акцентируя таким образом внимание на силе характера героини, на ее неудержимости. Они излучают искру и страсть и в то же время, затаенное чувство страха. Писателю было важно показать скрытую сторону своей героини и дать возможность читателю ее почувствовать.

Образ Митьки Коршунова пронизан жёлтым цветом, который несет негативную коннотацию, что передается при помощи авторской характеристики: "из узеньких щелок желто масляются круглые с наглинкой глаза" [4, с.220].

Герои романа "Тихий Дон" могут сочетать несочетаемое. Изображая Чумакова, Шолохов раскрывает не только внешнюю красоту и скромность героя, но и безобразность его души. Так, после убийства Капарина, он сам убеждается в своей миссии в этом мире – "убивать людей" [5, с.191]. После этих строк читатель воспринимает не только в образе старика видит не только "смуглое и чистое" лицо Чумакова, но и скрывающиеся за этим обликом действия палача.

Героиня романа Дарья предстаёт перед нами как внешне красивая женщина, но пустая внутри. "Красивые дуги бровей" – это не просто описательная деталь ее портрета, которую Шолохов так часто употребляет, характеризуя Дарью в различных ситуациях, но и показывает одну из её главных нравственных черт: игривость и кокетство.

Одной из особенностей романа "Тихий Дон" является то, что персонажи могут резко исчезнуть на неопределённый срок, потом так же резко ворваться в сюжетную линию произведения. И в этом случае Шолохову не нужно каждый раз заново описывать своих персонажей, ведь их образы наделены яркими и запоминающимися деталями. Например, хромым Пантелей Прокофьевич, чёрноглазая Аксинья, Дарья с её бровями-дугами, статный Листницкий – всё это является их отличительной чертой, которую Шолохов так мастерски использует при создании их портрета.

Немаловажно проследить и за деталями родственных традиций и черт характера некоторых героев романа. Так, одного из центральных персонажей Григория автор наделяет как детальным описанием портрета, так и разрозненными, разбросанными по всему тексту небольшими уточнениями, чтобы у читателя сложилось полное представление о его личности. Примером этого могут служить следующие дополнения: Григорий был на "полголовы выше Петра", имеет "вислый коршуный нос", "подсиненные миндалины горячих глаз", он "часто сутулится". Григорий унаследовал от рода Мелеховых не только внешние сходства, но и стержень характера – храбрость и вспыльчивость.

Заключение. В истории отечественной и мировой литературы Шолохов занимает особое место. Он великолепный мастер своего дела. Каждый его персонаж неиссякаем. Все герои "Тихого Дона" – натуры цельные и уникальные.

Подвергнув анализу критическую и справочную литературу, исследовав текст данного произведения, мы можем сделать такие выводы:

1. В романе Михаила Александровича многообразность портретных и психологических характеристик очень велика. Художник слова добился значительного мастерства в технике портретных описаний.

2. Портрет является одним из способов типизации, в частности индивидуализации персонажа в произведении. Даже внешний вид может говорить о некоторых чертах характера героя.

3. Изучив роман, мы заметили, что при создании образа героев Шолохов особое значение уделяет выражению лица, цвету глаз, взгляду, а так же отношению героев к друг другу.

4. Портрет и характер героя часто, но не всегда тождественны.
5. При прочтении произведения "Тихий Дон" можно проследить и эволюцию портретной характеристики одного и того же персонажа.
6. Благодаря использованию ключевых деталей, характерных типических особенностей внешности, герои Шолохова надолго остаются в памяти читателя, приобретают особую четкость, узнаваемость и почти аллегорический смысл.

Литература

1. Алексеев, М. П. Английская Литература: Очерки и исследования / М. П. Алексеев; - Л.: Наука, 1991. - 461 с.
2. Жандарова Т.А. Функция портрета в романе М.А. Шолохова "Тихий Дон" / Т.А. Жандарова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского / ННГУ. - Нижний Новгород, 2013. – Вып. 4 (1). - С. 338–344
3. Литературный портрет как важная составляющая образа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/587474/literatura/osnovnaya_chast .- Название с экрана;
4. Шолохов, М.А. Тихий Дон: роман в 2 т. / М.А. Шолохов, Т.1. - М. : Эксмо, 2006. - 704 с.
5. Шолохов, М.А. Тихий Дон: роман в 2 т. / М.А. Шолохов, Т.2.- М. : Эксмо, 2006. - 768 с.
6. Шпайер Г.П. Портрет // Литературная энциклопедия. - М.: ОГИЗ РСФСР, Гос. ин-т. "Сов. Энцикл.", 1935. - Т. 9. - Стб. 152-156 (библиография) - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le9/le9-1521.htm> .- Название с экрана;
7. Якименко Л.Г. Избранные работы: в 2-х т. / Л.Г. Якименко. – Т.2. – М.: Худ.лит., 1982.

УДК 811.161.2'373.7

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА)

Романченко А. О., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови та методики її навчання

У статті розглянуто лексико-семантичні та стилістичні засоби вербалізації емоційних станів персонажів, визначено особливості вживання емотивних одиниць у творах В. Винниченка. З'ясовано поняття "емоції" та встановлено можливості їх індивідуально-авторської мовної репрезентації, проаналізовано рівні вербалізації емоцій у творах В. Винниченка.

Ключові слова: емоція, вербалізація емоцій, емоційний стан, Володимир Винниченко.

Емоції людини є об'єктом дослідження не лише психології, а й фізіології, фізіономіки та психолінгвістики. Вони є психологічним рефлексом кожної людини на певні події та обставини, які позначаються різнорівневими мовними знаками. Цей вербальний взаємозв'язок якнайкраще показує психологічні особливості та стан персонажів того чи іншого твору.

Проблему мови та емоцій було включено до складу п'яти найбільш актуальних лінгвістичних досліджень рішенням IV Міжнародного лінгвістичного конгресу в Берліні ще в 1987 році після виступу представника Празької лінгвістичної школи Ф. Данеша, який ґрунтовно описав необхідність вивчення емоційного аспекту мови. Відтоді ця проблема активно розробляється вітчизняними та зарубіжними лінгвістами (А. Вежбицька, В. Апресян, Л. Бабенко, М. Гамзюк, Г. Демиденко, І. Кость, Н. Бойко, Ю. Прадід, Н. Хом'якова, В. Шаховський та багато інших учених).

Актуальність дослідження вбачаємо в потребі аналізу художньої творчості у психолінгвістичному аспекті, зокрема й через призму емотивної вербалізації. Особливо це стосується творів тих письменників, завдяки аналізу яких можна виокремити специфічні риси менталітету епохи, сучасні оцінні парадигми й категорії в суспільстві, виділити певні емоційні стани персонажів та обставини, що провокують їх виникнення та загострення. До таких постатей належить Володимир Винниченко та його мовотворчість.

Мета статті – схарактеризувати лексико-семантичні та стилістичні засоби на позначення емоційних станів персонажів, визначити особливості вживання емотивних одиниць у творах В. Винниченка.

Теоретико-методологічний апарат роботи становлять загальні положення про категорію емотивності, про природу і сутність емоцій та механізми їх відтворення у художніх текстах, сформульовані у працях А. Вежбицької, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, Д. Трунова, Н. Бойко, В. Ужченка та інших учених.

За Д. Труновим, вербалізація емоцій – процес словесного опису людиною своїх емоційних переживань і станів [6, с.102]. Психологи стверджують, що вербалізація емоцій залежить від того, наскільки глибоко людина усвідомлює свої переживання ("емоційний інтелект") і свій рівень володіння мовою ("мовна компетенція"), щоб відтворити ці переживання словами. А. Вежбицька пропонує все різноманіття емоцій звести до невеликої кількості універсальних і вроджених емоцій, що притаманні практично всім людям, керуючись такими підставами: 1) деякі емоції є в усіх культурах (*радість, сум*); 2) для деяких емоцій характерний певний вираз обличчя (*огида, подив*); 3) деякі емоції збільшують шанси на виживання (*страх, біль*) [2].

У процесі комунікації можна виділити різні способи вербалізації емоцій, що передбачають, зокрема: безпосередню вербалізацію власних емоційних станів мовця, опосередковану вербалізацію емоцій і метафоричну вербалізацію емоційних станів людини. Вербальні способи передачі емоцій, у свою чергу, поділяються на лексичні (лексеми, словотворення з використанням афіксальних морфем) та синтаксичні (еліптичні конструкції, зміна порядку слів та ін.).

Згідно з методом вербалізації емотивності В. Шаховського, існує три групи лексики, уживаної для мовної репрезентації емоцій [8]. Це та лексика, що називає (1), лексика, що описує (2) та лексика, що виражає емоції (3). На основі запропонованої класифікації ми здійснили вибірку лексичних засобів на позначення емоційних станів персонажів у творах В. Винниченка та проаналізували індивідуально-авторські особливості вживання емотивних одиниць.

Аналіз семантики емотивних одиниць за наявності відтінків *вдоволення* або *невдоволення*, які характеризують емоційний стан персонажів, показав, що у творах переважають емотиви-номінативи на позначення негативних конотацій (*страждання, мука, біль, лют, тривога, неспокій*), лише зрідка трапляються лексеми з позитивними значеннями планами (*любов, радість, веселощі*). В аналізованих текстах виявлено такі способи вербалізації емоційних станів персонажів:

а) вербалізація власних емоційних станів, тобто персонаж сам називає або усвідомлює емоцію, яку він переживає чи виражає в момент мовлення про неї. Персонаж може використовувати різні частини мови, зокрема:

іменники (*щастя, любов, страх, байдужість, розчарування*): *Я люблю вас так, що ви дасте дійсну красу. Я красою оточу нашу **любов**, такою красою, що з-під ваших рук може вилитись тільки краса* (3, с. 294);

дієслова (*любити, сумувати, скучати, вірити, пробачати, сподіватися, довіряти*): *Нарешті, коли минає багато-багато часу, коли проходить оргія, я почуваю, що тепер знаю і **люблю** її* (3, с. 215); *Перелазь! Я, їй-богу, **скучила** за тобою... А цікаве б розказала...От побачиш!...* (3, с. 40); *...Як дивно, я **люблю** світ, я **люблю** людей так, як ніколи не любила* (3, с. 215); *А я все-таки **люблю** Андрія! Не віриш?...Усміхаєшся?* (3, с. 8). У наведених контекстах емоції мають позитивну конотацію. Персонаж сам називає ці емоції та переживає їх, що забезпечує можливість читачам та співрозмовнику (іншому персонажу) зрозуміти емоційний стан мовця (персонажа);

прикметники (*щасливий, радісний, злий, нещасний, лихий, бідний*): *...на моїх устах загра-ла **радісна** посмішка* (3, с. 35); *Ти дай таку філософію, щоб я міг навчити цих людей бути **щасливими**...* (3, с. 242);

б) вербалізація емоційних станів інших, тобто персонаж називає (характеризує) емоцію іншої людини (іншого персонажа). Він може не знати про неї все, але, відповідно до ситуації, може зробити припущення: *І селяни казали, що хоч **строгий**, зате **добрий** і **жалісливий*** (3, с. 102); *Тоді він робився **злий**, дурний, бив себе в груди, грозився порвати на шматки **хворемний** картуз, кидався когось бити...* (3, с. 79). Зрозуміти негативний внутрішній стан персонажа допомагають описи його вчинків, не контрольованість дій тощо; *Та й **чудні** ви, баби! – усміхаючись, мовив він* (3, с. 10). В останньому контексті автор використовує синецдоху, адже насправді персонаж мав на увазі одну конкретну жінку – Мотрю, з якою і вів розмову.

Лексичні засоби, що виражають емоції, відіграють важливу стилістичну роль у художньому тексті. Вербалізаторами емоцій тут частіше слугують вигуки, сварливі або вульгарні лексичні одиниці, наприклад:

а) емоційний стан персонажа може виражатись за допомогою вживання низки емоційно-оцінних вигуків: *а-а-а-а, е-е, є-є, ой, ох, от*. Вони можуть виражати різні емоції – як негативні, так і позитивні, про що свідчать контексти, підсилені й увиразнені емоційно маркованою лексикою, належною до повнозначних частин мови: *А-а-е-е-е!...Смієшся! А! Смієшся ще! Е-е! Тікають?.. От! От!... Е!* (3, с. 15). У контексті (у репліці персонажа) емоції негативні, оскільки в персонажа викликає злість те, що героїня твору сміється в той момент, коли він вчиняє над нею фізичне насилля. *От то! Ну годі ж... От то... Ти диви...* (3, с. 26). У цьому контексті повторювані вигуки відтворюють та підсилюють емоцію знякволивості персонажа в ситуації, яка склалася;

б) вульгарні та сварливі слова в аналізованих контекстах виражають негативні емоції, зокрема *злість, жорстокість, обурення*. Ці емоції можуть передавати лексеми *чорт, біс, диявол*

та інші. Зазвичай вони означають високий ступінь емоційності в момент мовлення, не контрольованість емоцій та поведінки, наприклад: *Убирайся к чорту, – чого ж стоїш?* (3, с. 55); *На якого чорта ти мені рудий здався, як могла кращого знайти?* (3, с.21); *Говори ж щось, якого ж чорта прийшла!* (3, с. 47); *Та ну його к бісу – самого Остапа: він або їсть, або п'є.* (3, с. 14). Компонент *чорт* забезпечує характеристику персонажів творів В. Винниченка, виражає гнів та роздратування внаслідок незадоволення власних бажань або протести проти висловлювань своїх співрозмовників. Слід звернути увагу на те, що для вербалізації емоційного стану письменник використовує різні синонімічні (узуально або контекстуально) слова, наприклад: *Я так і знав. Ух, ти, хвойда проклята! – зі зневагою, з ненавистю кинув він. і, от пихнувши її руку, що лежала на коліні у його, насунув картуза і встав* (3, с. 19). Контекст поєднує низку вербалізаторів емоційних станів персонажів твору "Краса і сила", поєднуючи вульгаризми (*хвойда проклята*) та контекстуальні синоніми (*зневагою, ненавистю*). Увиразнює зневажливе ставлення одного персонажа твору до іншого емотивно маркований вигук.

Психологічним рефлексом персонажа на різні події, зовнішні обставини та вчинки є почуття, емоції та переживання, які вербалізуються фразеологічними одиницями, наприклад: *Одай гроші! – зробивши кілька ступнів до Ілька, процідив Семен і зціпив зуби* (3, с. 39). Персонаж твору намагається приховати почуття, але на інстинктивному рівні зціплює зуби під час неприємної для нього ситуації. *Та що? "За се, – каже, – на тім світі з тебе будуть шкуру драть"* (3, с. 16). Персонаж твору попереджує свого співбесідника про наслідок негативних дій та вчинків, зроблених раніше, використовуючи видозмінений фразеологізм *дерти сім шкур*. Багатозначний фразеологізм *скласти руки* вербалізує стан оптимізму й домінування активності життєвої позиції персонажа: *Жити треба, моя пані, вмійоци! ... – Не склавши руки на порожніх ґрудах... плисти за життям, а самому гребти... треба твердо й завжди пам'ятати, що ти живеш...* (3, с. 222).

Лексико-семантичні та фразеологічні засоби вираження емоцій персонажа у творчості В. Винниченка слугують центрами одиниць стилістичного рівня, репрезентовані повторами, метафоричними та порівняльними структурами. Аналіз виявив повтори будь-якого головного або другорядного члена речення чи словосполучення, що підкреслюють емоційно-сміслову тональність вислову. Повтори використовуються з метою акцентування уваги чи увиразнення певної емоції, наприклад: *Ну, ні, підожди! Я ж.... Ти ж... Ти ж сам говорив "подумай". Я піду за тебе, я подумаю. Ти ж ...* (3, с. 16); *Ось тобі, на! Ось, ось!* (3, с. 17). Зазвичай персонажі твору повторюють службові слова, об'єктивуючи стан глибокого емоційного напруження.

Активними засобами вербалізації емоцій персонажа у творчості В. Винниченка постають метафоричні структури та порівняльні моделі, що супроводжуються словами *як, мов, немов, ніби* та ін. У контексті (*Люди закам'яніли. Потім схаменились, з жахом кинулись до чоловіка; нахилились до його, пили очима його кров, що мішалась з водою й брудом землі, одхилились і, стурбовані, говорили, дивились в очі один одному і знов звертали свої очі на чужого чоловіка. А від його, від крові сього чужого чоловіка, від задубілих рук його ішло їм в душі гострим туманом те, чого він ждав від їх: вони вже вірили йому –* 3, с. 49) наявні метафоричні структури увиразнюють високий рівень психологічної напруги персонажів, оскільки "прозоріння натовпу" відбувається за трагічних обставин, ціною людського життя.

Вербалізатором фізичного і душевного болю, відчаю слугує порівняльна структура *звалилась, як сніп: І Мотря, скрикнувши, захиталась, закрилась руками і звалилась, як сніп.* (3, с. 18). Увиразнюють зображення внутрішнього (духовного і фізичного) виснаження персонажа твору фонаційний та зоровий мікрообрази, створені низкою дієслівних форм.

Аналіз виявив, що В. Винниченко з особливою увагою ставився до засобів і способів вербалізації емоцій персонажа, до використання лексико-семантичних та фразеологічних одиниць. Останні зазвичай представлені лексикою, що називає, описує та лексикою, що виражає внутрішній емоційний стан персонажа. Виявлено, що у творчості автора домінують лексико-семантичні одиниці, у значенневих планах яких переважає негативна конотація (*семи страх, лют, злість, байдужість* та ін.). Лексико-семантичні та фразеологічні засоби об'єктивації емоцій персонажа у творчості В. Винниченка слугують центрами одиниць стилістичного рівня, репрезентовані лексичними повторами, метафоричними та порівняльними структурами. Вони забезпечують вербальне вираження (часто надлюдської) емоційної напруженості, невдоволення, страху, душевного і фізичного виснаження персонажа.

Література

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія]. Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. 552 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А.Д. Шмелева под ред. Т.В. Булыгиной. Москва: "Языки русской культуры", 1999. 780 с.

3. Винниченко В. Краса і сила: повісті та оповідання / В. Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
4. Кость І. Я. Фразеологічні засоби вербалізації емоційної сфери особистості у прозовому тексті. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 35. С. 168-170.
5. Прайд Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский тематический словарь. Эмоции человека. Симферополь, 1994. 244 с.
6. Трунов Д.Г. Уровни вербализации эмоционального опыта. Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. Пермь, 2013. № 1. С. 102–107.
7. Шаховский В.И. Эмоции как объект исследования в лингвистике. Вопросы психолингвистики. 2009. С. 29–42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/emotsii-kak-obekt-issledovaniya-vlingvistike>
8. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1987. 192 с.

УДК 811.161.2'38:811.161.2'367

АКТУАЛІЗАЦІЯ СКЛАДНИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКАМИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (на матеріалі оповідань)

Середюк А. С., магістрантка Навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Вакулєнко Г. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

Григор Тютюнник – видатний український письменник, постать якого вже кілька десятиріч кінця ХХ – початку ХХІ століття в центрі уваги як історії української літератури, так і письменницької мемуаристики. Наблизитися до розгадки його неперевершеного таланту можна тільки за умови глибокого вивчення творчості митця-слова, яка відкриває самотнє художнє світовідчуття автора. Григор Тютюнник у своєму літературному доробку сповна використовує всі скарби національної мови: від лексики до різноманітних синтаксичних конструкцій, які є найвпливовішими мовностилістичними засобами. Твори письменника – це синтез складних думок та переживань, яким здебільшого відповідають складні речення, зокрема складні багатоконпонентні з різними видами зв'язків. Ці конструкції досліджувалися такими лінгвістами, як: І. Вихованець, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, О. Кульбабська, Л. Прокопчук, К. Шульжук та іншими вченими.

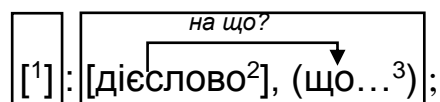
За К. Шульжуком, праці якого вважаються найавторитетнішими у вивченні складних багатоконпонентних речень, це конструкції "з різними видами зв'язку, у яких одночасно наявні сполучниковий (сурядний чи підрядний або ж сурядний і підрядний одночасно) та безсполучниковий зв'язки" [8, с.102]. Більш того, учений поділив усі багатоконпонентні речення на елементарні та неелементарні. Так, перші складаються з трьох-чотирьох предикативних частин, другі – п'яти і більше. Речення з елементарною та неелементарною структурою можуть об'єднуватися у семантичні блоки, де визначається провідний синтаксичний зв'язок (сполучниковий чи безсполучниковий) на зовнішньому рівні членування, та мають ієрархічну побудову на внутрішньому рівні.

Хоча дослідженню цього питання присвячено багато наукових розвідок, проте до сьогодні не всі лінгвісти виділяють ці синтаксичні конструкції в окремий структурний тип, тому й не існує єдиної загально визнаної класифікації. У роботі ми послуговуємося класифікацією синтаксиста О. Пономарева, який виокремив п'ять типів багатоконпонентних речень за варіантами побудови:

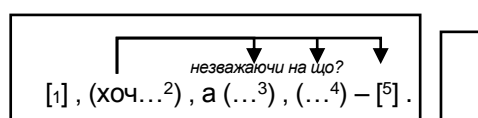
1. Складні синтаксичні конструкції з сурядним зв'язком між блоками (компонентами) і підрядним усередині компонентів, принаймні хоча б в одному з них;
2. Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим зв'язком між блоками і підрядним усередині їх (у всіх, чи в кількох з них, чи хоча б в одному);
3. Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим і сурядним зв'язком між компонентами (блоками), тобто на першому рівні поділу, і підрядним між предикативними одиницями всередині блоків, тобто на другому, нижчому, рівні поділу;
4. Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим зв'язком між компонентами і сурядним усередині їх, між предикативними одиницями, чи навпаки – сурядний зв'язок між компонентами і безсполучниковий усередині їх;
5. Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим зв'язком між компонентами і змішаним між предикативними одиницями: сурядним, різними типами підрядного, безсполучниковим [7, с.184-186].

У статті проаналізуємо другий тип складних багатокomпонентних речень, які в художньому мовленні оповідань Григора Тютюнника потребують додаткової уваги із семантико-синтаксичного погляду, що й робить тему нашого дослідження **актуальною**. **Метою статті** є аналіз семантико-стилістичних особливостей багатокomпонентних конструкцій із безсполучниковим і підрядним зв'язками в оповіданнях Григора Тютюнника "Вуточка", "Обнова", "Оддавали Катрю", "У Кравчини обідають", "Дядько Нікін", "Син приїхав".

Мовотворчість письменника представлена різними типами складних речень із різними видами синтаксичного зв'язку, серед яких речення із безсполучниковим і підрядним зв'язком становлять 33,8%. Ці синтаксичні моделі можна поділити за кількістю предикативних частин, серед яких речення з елементарною структурою становлять 20,5%, з неелементарною – 13,3%. Усі конструкції на зовнішньому рівні членування об'єднані у семантичні блоки за допомогою безсполучникового зв'язку, який є провідним: *Никифор тут же все надів¹: хай дивляться люди², що діти привезли³* [5, с.120];

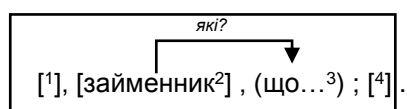
Над луками стоїть волога отав'яча задуха¹, хоч сонце вже й не пече², а в лузі поміж верболозами миготить павутиння³, жовтіє майже стиглий хміль⁴ – скоро осінь⁵... [5, с.74].

Аналіз фактичного матеріалу показав, що складні багатокomпонентні речення із безсполучниковим зв'язком між блоками і підрядним усередині їх у художньому мовленні Григора Тютюнника представлені такими моделями, у яких підрядна частина є: у одному з блоків, у декількох блоках, у кожному блоці.

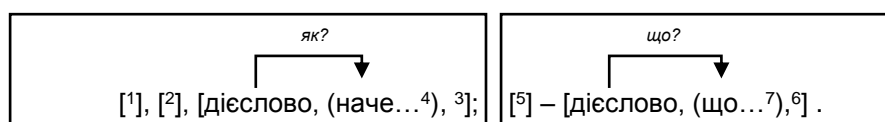
Найбільш актуалізованими у досліджуваному масиві помічаємо синтаксичні конструкції, у яких підрядний зв'язок є у одному з блоків, поєднаних безсполучниковим зв'язком. За нашими підрахунками вони становлять 19,3%, як от:

Хати вас усім хутором поспинаємо в одне літо¹, садиби колгосп наріже такі², що садки в два-три роки вижене, як з води³; теличку, поросятко дамо на розплід, на нові хазяйства⁴ [5, с.79].

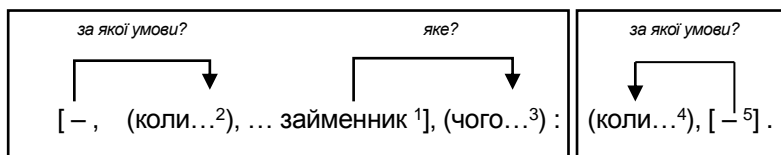
Наступну групу 9,7% в аналізованих оповіданнях становлять речення із безсполучниковим зв'язком між блоками та підрядним у декількох з них:

Так минали дні й місяці¹, нижче ходило сонце², сивів³, наче брався димком⁴, терен у низовому бабиному садку й осипався додолу в перші ранкові приморозки⁵; ночами в хату навідувалася сирість і липла до стін волохатими грибками⁶ – тільки тоді стара зрозуміла⁶, що сини не прийдуть⁷, і вперше за кілька років сліпоти заплакала, витираючи більма сухими покарлюченими пальцями⁶ [5, с.70].

Найменше (4,8%) заявлено у художньому мовленні конструкцій, у яких підрядний зв'язок є у кожному блоці, поєднаному безсполучниковим зв'язком, зокрема речень неелементарної структури:

Дорогою він залюбки зупиняється погомоніти¹, коли хтось трапляється назустріч², сам напрошується зробити щось таке¹, чого, крім нього, коваля, ніхто в слободі не зуміє³: коли Кравчина не голодний⁴, він кожному радий прислужитися, кожному не пошкодує доброго слова чи поради, навіть насмішникам своїм⁵ [5, с.103].

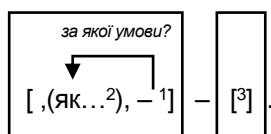

Актуалізація цих конструкцій зумовлена тим, що за допомогою широкого використання безсполучникового зв'язку між семантичними блоками письменнику вдалося пришвидшити дію розповіді, а підрядний зв'язок усередині блоку допоміг глибше розкрити предмет опису, зображення, уточнити певні деталі чи причини, які викликали ті чи інші дії, обставини. Специфіка вживання складнопідрядних речень у межах семантичних блоків як активної граматичної одиниці в аналізованих оповіданнях залежить від комунікативної інтенції, тому в різних типах цих конструкцій вони реалізують відмінні комунікативно-функціональні типи складних синтаксичних утворень. Як відомо з теоретичних джерел, семантичний сполучник виступає найголовнішим елементом у структурі складнопідрядного речення детермінантного типу, бо саме він виконує роль однозначного кваліфікатора семантико-синтаксичних відношень. У прислівних складнопідрядних реченнях опорне слово головної частини та підрядний компонент поєднані за допомогою сполучних слів або асемантичних сполучників, які не виражають семантико-синтаксичних відношень [2, с.9].

Складні безсполучникові речення виражають відношення, аналогічні або близькі до сполучникових, однак передають ці змістові відношення не граматичні засоби, а семантичні й комунікативні. Науковці висловлюють різні думки про роль інтонації в організації безсполучникового речення. Одні вчені вважають інтонацію основним засобом зв'язку між компонентами й засобом вираження семантико-синтаксичних відношень (Л. Кадомцева). Інші розглядають інтонацію лише як засіб активізації смислових відношень, закладених у лексико-семантичному наповненні безсполучникової конструкції, а роль показника зв'язку й семантико-синтаксичних відношень відводять семантиці компонентів (Є. Ширяєв) [цит. за 2, с.9].

Ми схиляємося до думки, що все ж інтонація на зовнішньому рівні членування речення виступає провідним засобом зв'язку. Проте варто відзначити, що ці конструкції є самостійними структурно-семантичними типами речень, які не ототожнюються ні зі складносурядними, ні зі складнопідрядними реченнями, хоч певною мірою співвідносяться з ними. Таким чином, усі складні багатоконпонентні конструкції за основним безсполучниковим зв'язком можна поділити на однотипні та різнотипні (І. Вихованець), тобто такі, у яких предикативні частини співвідносні з сполучниковими сурядними або підрядними реченнями. Так, у дослідженому матеріалі виявлено 13,3% речень із однотипними відношеннями на зовнішньому рівні членування:

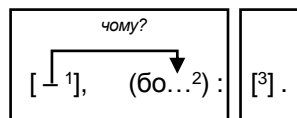
Свічки на столі тихо горіли, поблимували¹, як хтось одчиняв двері до світлиць², опливали гарячим воском¹ – в хаті стояв церковний дух³ [5, с.84].

Предикативні частини співвідносні зі складносурядним реченням закритої структури, оскільки на місці тире можлива підстановка сурядного асемантичного сполучника *а*, який має власне зіставне смислове відношення.

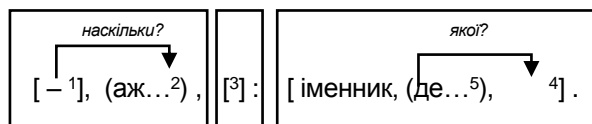
Більшою мірою фактичний матеріал насичений складними багатоконпонентними конструкціями з різнотипними семантико-синтаксичними відношеннями. Їх показник в аналізованих текстах становить 16,9%:

Молодий узяв Катрю під руку й повів до хати вузьким коридором¹, бо хуторяни не дуже розступалися²: кожному хотілося подивитися на приїжджих зблизька³ [5, с.87].

Окремо необхідно виокремити 3,6% багатоконпонентних речень неелементарної структури, які мають і однотипні, і різнотипні змістові відношення у своєму складі, тобто у межах однієї синтаксичної конструкції предикативні частини можна класифікувати як підрядні та сурядні:

Коні мокрі¹, аж пара з них валує², сам як хлющ³: тільки що смуга дощу по той бік річки⁴, де молочарня⁵, пройшла⁴ [5, с.109].

Як бачимо, зв'язок між семантичними блоками на зовнішньому рівні членування безсполучниковий, проте між першим та другим блоками його можна кваліфікувати як однотипний, оскільки у семантико-структурному плані можлива підстановка асемантичного сполучника *а*, який репрезентує протиставні семантико-синтаксичні відношення; між другим і третім блоками, що поєднані безсполучниковим зв'язком та пояснюють перші два блоки, зв'язок різнотипний, оскільки можлива підстановка семантичного сполучника *бо*, який є нейтральним та центральним засобом вираження причинових відношень.

Отже, аналіз особливостей уживання складних багатокомпонентних речень із безсполучниковим і підрядним зв'язками в художньому мовленні Григора Тютюнника показав, що письменник, використавши ці конструкції, досяг особливого стилістичного ефекту: пришвидшення та деталізації (уточнення) дії. Це зумовлено тим, що на зовнішньому рівні членування домінує безсполучниковий зв'язок, у якому головний компонент поєднання предикативних частин – інтонація, а на внутрішньому рівні – підрядний, який виражає весь структурно-семантичний спектр змістових відношень у багатокомпонентному реченні: означальні, з'ясувальні, обставинні тощо. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження інших типів складних багатокомпонентних речень з різними видами зв'язку за варіантами побудови.

Література

1. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис / І. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Ричагівська Ю. Структурно-семантичні параметри складного речення в поетичному мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 "українська мова" / Ричагівська Ю. – Луцьк, 2009. – 17 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1972. – 516 с.
4. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник / за ред. О. Пономарева. – Київ : Либідь, 1994. – 256 с.
5. Тютюнник Гр. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Гр. Тютюнник. – Київ : Дніпро, 1981. – 607 с.
6. Українська мова: Енциклопедія. – Київ : "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
7. Шульжук К. Семантична структура складного багатокомпонентного речення / К. Шульжук // Мовознавство. – 1987. – № 6 (126). – С. 11 – 16.
8. Шульжук К. Синтаксис української мови / К. Шульжук. – Київ : Академія, 2010. – 430 с.

УДК 811.161.2'373

ПРИКМЕТНИКИ З ОДОРАТИВНОЮ СЕМАНТИКОЮ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Скребець Д. М., магістрантка навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови та методики її навчання

Статтю присвячено аналізу лексико-семантичних і функційних особливостей прикметників з одоративною семантикою в контексті малої прози Є. Гуцала. Виявлено спектр одоративних відчуттів, які співвідносяться з когнітивною, суб'єктивно-оцінною та психоемоційною сферами ліричного героя, визначено їх місце в організації лексико-семантичного поля запаху, з'ясовано функційно-стилістичну роль у творенні словесно-художніх образів, експресивізації тексту й естетичному моделюванні індивідуально-авторської мовної картини світу.

Ключові слова: одоративна лексика, прикметник, семантика, асоціативність, лексико-семантична група, лексико-семантичне поле запаху, суб'єктивна оцінка, художнє мовлення.

Для ідіостилію кожного письменника показова своя мовно-естетична система, що відповідає його світовідчуттям, характеру, переконанням, мистецьким уподобанням, адже, з погляду теорії та психології творчості, письменник вербалізує авторський потік свідомості, виражений у мовній формі [5, с. 64]. Ця закономірність простежується і в малій прозі Євгена Гуцала, для якої показове суб'єктивне переживання кожного моменту й виразні акценти на деталях [2, с. 14]. У ліричних новелах, оповіданнях та етюдах письменник виразно продемонстрував свою "тонку акварельну манеру письма, дитинну чистоту і ясність світовідчуття, відкритість ліричного героя до прекрасного в усіх його проявах" [3, с. 319]. Художньо-естетичне тяжіння письменника до психологізації, ліризації, уваги до деталі, своєрідний ракурс художнього зображення детермінує гармонійне поєднання візуальних, акустичних, одоративних, густативних і тактильних образів, які асоціюються з різними психоемоційними станами ліричного героя [6, с. 228]. Цікавими щодо образної репрезентації, є, на наш погляд, одоративні номінації.

Лексику на позначення запахових відчуттів вивчали С. Александрова, І. Бабій, В. Власюк, І. Гайдаєнко, В. Дятчук, І. Іншакова, Г. Калантаєвська, Н. Ключко, Н. Павлова, Ю. Поздрань, Л. Ставицька, О. Турчак, О. Федотова, Н. Франчук, О. Червченко та інші вчені. Проте вважаємо, що проблема функціонування одоративних номінацій у художньому мовленні залишається **актуальною**, що пов'язано з динамічними лінгвальними процесами в рамках конкретної мовноестетичної системи.

Мета нашої статті – проаналізувати лексико-семантичні й функційні особливості прикметників з одоративною семантикою в контексті малої прози Є. Гуцала.

Дослідження оповідань, новел та етюдів, уміщених у першому томі п'ятитомного видання творів письменника [1], показало високу продуктивність у них одоративних словесно-художніх образів. Увага до цього сенсорного аспекту є однією з найбільш показових особливостей світосприйняття ліричного героя в Є. Гуцала, на чому наголошує багато літературознавців, як-от: Л. Грачова, І. Дзюба, В. Дончик, О. Поліщук, Н. Полохова, М. Слабошпицький, Л. Гарнашинська, В. Фащенко та ін. Зокрема, М. Слабошпицький зауважив, що від прози письменника "війнуло свіжим запахом полів і лісів, заяскріло краплями роси в сонячних променях, зазвучало живими голосами села" [7, с. 133]. До специфічних рис художньої пластики Є. Гуцала дослідники зараховують прив'язування запахів до певного місця, образу, події, стану, настрою, предмета, істоти, рослини, враження, спогаду тощо [4, с. 240]. У зв'язку з цим представлений дуже широкий спектр одоративних відчуттів, які співвідносяться з когнітивною, суб'єктивно-оцінною та психоемоційною сферами ліричного героя.

Для мовної репрезентації запахових відчуттів письменник використовує слова різної частини мовної належності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники, які входять до ядра, центру або периферії одоративного лексико-семантичного поля. Відомо, що прикметники з одоративною семантикою як стилістичні одиниці спрямовані на окреслення й увиразнення ознак предметів, явищ, понять і роблять їх більш чіткими та реальними для сприйняття [5, с. 135]. Однак включення їх у текстотвірний процес детерміноване не тільки потребою номінації, а й прагматичними чинниками, зокрема намаганням автора самовиразитися, передати тонкощі світосприйняття, створити необхідні емоційно-оцінні та естетичні плани [Там само, с. 11]. Саме таке функційне навантаження реалізують одоративні прикметники й у текстах Є. Гуцала. Їхня атрибутивна семантика може бути прямою ("*Г-гех*", – *мовив Олекса, дістаючи з соковитої пахучої паші вила* [1, с. 44]) або асоціативною (*... і так нестямно добре в пахучій музиці імлістого сміху...* [1, с. 420]); самостійною (*... човен застелено пахучим татарським зіллям* [1, с. 420]) або синкретичною, пов'язаною з доповненням візуальних, густативних або тактильних характеристик об'єктів (*... а то могли ви бути калиною, її білим пахучим квітом, її ягодами...* [1, с. 140]; *... приємно ... відчувати в роті пахучий сік, вловлювати ледь чутний аромат осіннього саду* [1, с. 95]; *Тільки тепер воно [жито. – Д. С.] віє не студеним духом ... а пахучим теплом* [1, с. 294–295]).

У проаналізованих творах ми виявили понад 40 прикметників з одоративним значенням. До ядра лексико-семантичного поля запаху зараховуємо полісемічне слово *пахучий* "який має, видає сильний запах; який виділяє аромат; запашний; просякнутий свіжістю, приємними запахами; напахчений духами або насичений взагалі чим-небудь запашним; який приємним запахом викликає бажання їсти, пити (про наїдки, напої)" [8, т. 6, с. 101]. Цей ад'єктив ужитий найбільш продуктивно, його фіксуємо 17 разів, напр.: *Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє...* [1, с. 85]; *А сп'янівши од їжі та від пахучого меду, вони пішли б до колодязя та спустили б журавля* [1, с. 53]; *... земля обіймала холодно-пахучими обіймами трав і лугових ромашок* [1, с. 423]. За нашими спостереженнями, аналізований прикметник пов'язаний у текстах Є. Гуцала виключно з приємними запахами, що корелює з позитивно-оцінними рефлексіями ліричного героя.

Лексико-семантичне наповнення центру одоративного поля забезпечують ужиті в прямому значенні прикметники з актуалізованою інтеграційною семою "запах" та диференційними

якісними, оцінними й інтенсифікаційними семантиками "який виявляє конкретну якість", "приємний/неприємний", "насичений/ненасичений". Зокрема, прикметник *ароматний* реалізує значення "який виділяє аромат; запашний" [8, т. 1, с. 61]: ... *чорна північ скрадала кольори, все малюючи в суцільний чорний – пронизливий, ароматний...* [1, с. 27]; синонімічний прикметник *духмяний* розгортає семантику "який має сильний, приємний запах; ароматний, запашний, пахучий" [8, т. 2, с. 444]: ... *а в садку ж улітку визріває така духмяна, солодка малина...* [1, с. 288]; ... *було повно сухого духмяного сіна в шопі...* [1, с. 87].

Полісемічний прикметник *свіжий* використаний у проаналізованих творах з одоративним значенням "нічим не зіпсований, чистий, який постійно або часто оновлюється" [8, т. 9, с. 79]. Зауважимо, що актуалізації відповідної семантики сприяє контекстуальне оточення, скажімо: ... *пахом цим студеним пронизане густе свіже повітря* [1, с. 148]; ... *він якусь хвилю почувався бадьоро, наче й справді вдалось пройти по тій стежці, ковтнути свіжого вітерцю* [1, с. 202]; *3 гладущика солодко пахне молоком свіжим, аж у хлопця котиться слина* [1, с. 107]. Фіксуємо ускладнення структури й семантики цього прикметника через словоскладання: ... *гіркувато-свіжі, по-рідному близькі запахи гірських рослин* [1, с. 78], унаслідок чого підсилюється образність ужитої лексеми, індивідуалізується оцінка.

Продуктивно вжите в текстах Є. Гуцала слово *дурманний* – "який запаморочує, оп'яняє" [8, т. 2, с. 439], що характеризує аромат із більш інтенсивним, насиченим виявом, як-от: ... *дурманним чадом пахтять мальви по обійстях...* [1, с. 312]; *Так само струмував у повітрі солодкий, дурманний дух матіол, що перемішувався з запахом м'яти* [1, с. 211]. Як і у випадку з попередньою лексемою, словоскладання дає змогу письменникові створити індивідуально-авторський одоративний образ, конкретизований суб'єктивними асоціаціями та оцінками: *Вся хата тоді просочена запахом хрону, і лоскоче в ніздрях терпкувато-дурманний дух кропу* [1, с. 91].

Прикметник *задушливий* реалізує одоративну семантику синкретично, у комплексі із суміжними тактильними відчуттями "з жарким, перегрітим повітрям, насиченим випаруваннями; душний; з важким, спертим, бідним на кисень повітрям" [8, т. 3, с. 119]. У проаналізованих текстах частіше на перший план виходять саме тактильні характеристики, напр.: *Повітря було таке парке й задушливе, що навіть чайкам трудно давався політ...* [1, с. 368]. Семантика запаху більш чітко окреслюється у відповідному контексті з кількома одоративними словесно-художніми образами, як-от: *Бо в тополиній тіні запах студений і наче гіркуватий, а від акацієвої тіні начебто віє задушливими дурманними солодощами* [1, с. 290].

Показово, що в одоративному значенні Є. Гуцала продуктивно вживає густативні прикметники, адже "внаслідок транспозиції, зумовленої парадигматичною і синтагматичною динамікою мови, номінативні можливості назв смаку розширюються, й вони засвоюються іншими модальними сферами: одоративною, аксіологічною, акустичною, тактильною" [6, с. 229]. Так, експансії зазнають слова *солодкий (солодкуватий)* "який викликає приємні відчуття, дає насолоду (про запах, аромат)" [8, т. 9, с. 446]: *Так само струмував у повітрі солодкий, дурманний дух матіол, що перемішувався з духом м'яти* [1, с. 211]; *У лісі повітря було цілющим, солодким, молодим* [1, с. 29]; *Дим, дим, дим... І в гіркоті його, в задушливості його справді є щось солодке* [1, с. 121]; *кислий (кислуватий)* "який виділяють бродильні речовини: прокислий (про запах)" [8, т. 4, с. 153]: *Густий кислий дух бив у ніздрі – наче тісто геть перебродило* [1, с. 182]; *У вагоні стояла задуха, повітря було кислувате й важке...* [1, с. 202]; *терпкий (терпкуватий)* "який сильно діє на органи чуття; гострий (про запах, аромат); який має гострий, їдкий запах; сповнений гострих, їдких пахоців" [8, т. 10, с. 97]: [Руки. – Д. С.] *пахли ... терпким гудинням огірків чи помідорними корчами...* [1, с. 328–329]. Підсиленню образності сприяє індивідуально-авторська деривація, напр.: *Вся хата тоді просочена запахом хрону, і лоскоче в ніздрях терпкувато-дурманний дух кропу...* [1, с. 91]; ... *стояв у повітрі медово-терпкий запах весняного розквітлого зела* [1, с. 450]. Такі okazіональні назви показові для стилю Є. Гуцала, який тяжіє до детальної і точної номінації в зображенні сенсорних відчуттів.

Прикметники *гіркий* "який має своєрідний їдкий, різкий смак" [8, т. 2, с. 74] і *гіркуватий* "трохи, злегка гіркий" [8, т. 2, с. 74], за Словником української мови, не мають одоративного значення, однак у поєднанні зі словами *дим, запах, дух*, як і попередні назви, розвивають його, оскільки запахів і смакових відчуттів сингармонують: *Пахне гірким димом і першими картопляниками* [1, с. 163]; *І запах молоденьких лопушків, що долинає з рову, не просто запах, як то сприймаєш удень, за сонячного світла, а наче їхнє живе дихання, гіркуватий, пахучий шепіт...* [1, с. 226]; ... *і гіркуватий запах черемхових заростей, од яких віє холодком, які чомусь викликають у тобі спогади про дитинство...* [1, с. 238]. На думку Н. Пасік, синкретизм двох модальних площин – густативної та одоративної – "базується на їх реальному фізіологічному взаємозв'язку: смакові й нюхові рецептори локально й генетично близькі, тому зазвичай густативне відчуття невіддільне від одоративного й навпаки" [6, с. 230].

Компонентами аналізованого лексико-семантичного поля з виразною семою інтенсивності є прикметники *густий, важкий, легкий, чутний*. Так, прикметник *густий* реалізує значення "з великим вмістом, великою концентрацією чого-небудь; дуже насичений чим-небудь" [8, т. 2, с. 199]: *Минув поляну, гайнує через густі, тривкі бузинові запахи...* [1, с. 34]; *Зараз пахне порохом, прибитим рососою, густим духом лопухів із узбіч, ізжовтілою лободою, щирецю...* [1, с. 157]; *Ніздрі вдихають то димок, то – коли вітер змінився – густі польові пахощі* [1, с. 173]. Контекстуально синонімічний прикметник *важкий* "дуже густий, сильний і неприємний (про запах)" [8, т. 1, с. 277] інтенсифікує попередньо названу ознаку й водночас актуалізує негативно-оцінний компонент значення, як-от: *... дерево тхнуло важким густим духом; все живе шукало захисту – й не знаходило, все живе також почало тхнути важким духом, немов загнивалося* [1, с. 256]; *У вагоні стояла задуха, повітря було кислувате й важке...* [1, с. 202].

Протиставлення семантики простежуємо в інтенсифікаторах *легенький* "зменшено-пестливе до *легкий*; не дуже сильний, ледве помітний, незначний (силою, розмірами, ступенем вияву)" [8, т. 4, с. 461] та *чутний* "який схоплюють, виявляють за допомогою нюху" [8, т. 11, с. 389], конкретизованому прислівником *ледь*, що формує значення до "майже непомітно або нечутно; слабо" [8, т. 4, с. 468], напр.: *А потім знайшов її вуста, і вони – теплі та безвольні, з легеньким запахом кануперу ... відповіли поцілунком* [1, с. 210]; *... вловлювати ледь чутний аромат осіннього саду* [1, с. 96]. Уведення в текст прикметників – інтенсифікаторів одоративної семантики сприяє деталізації художніх образів, поглибленню психологічної та лірико-романтичної лінії.

До периферії поля належать прикметники з асоціативними характеристиками запаху, які існують лише у свідомості мовця і в яких одоративний компонент розкривається тільки в семантично спрямованому контексті, у поєднанні з відповідними іменниками чи дієсловами. Такі характеристики запаху пов'язані з ментальною та психоемоційною сферами мовної особистості, є показниками її ціннісних орієнтирів, виявляють специфіку образного бачення письменника як результату пізнання світу.

За нашими спостереженнями, для асоціативної характеристики запаху Є. Гуцало вживає такий ряд прикметників: *осінній, весняний, ожиновий, бадьорий, шорсткий, рослинний, водянистий, ранково-росяний, слабкий (слабкіший), зимовий, мокрий, вербовий, спиртовий, чутний, сухий, пшеничний, гарячий, помідорний, вітряний, шпаркий, стійкий, коров'ячий, полиновий, чебрецевий, водянистий, глухий, підземний, тьмянний, давкий, чорний, туалетний, окремішний, особливий, паркий, риб'ячий, молодший, ядерний, чоловічий, прохолодний, торішний, річковий, близький, живий* та ін. Більш виразно одоративна семантика виявляється, коли прикметник характеризує іменник із значенням запаху (*запах, пах, аромат, пахощі, дух*), як-от: *І ще неодмінно згадувався отой запах молока, до якого долучався дух полиновий і чебрецевий, дух мишійки, пирію, березки...* [1, с. 329]; *Струмування осінніх лісових пахощів міцне й бадьоре, воно дурманить свідомість...* [1, с. 346]. Фіксуємо багато випадків конкретизації запаху через означення іменника – джерела одорації, напр.: *... вловлювати ледь чутний аромат осіннього саду* [1, с. 95]; *... салон провітрився й наповнився пахощами весняного лісу* [1, с. 446]; *... стояє у повітрі медово-терпкий запах весняного розквітлого зела* [1, с. 450].

На суто суб'єктивному рівні, під впливом контекстуального оточення реалізують одоративні асоціації прикметники, у семантичній структурі яких міститься латентна сема запаху. Актуалізації таких асоціацій під час інтерпретації тексту сприяють фонові знання читача, його життєвий досвід, мовне чуття, комунікативна настанова [5, с. 13], напр.: [Руки. – Д. С.] *пахли ... пшеничним борошном і гарячим хлібом, а то кропом, і петрушкою, і терпким гудинням огірків чи помідорними корчами; або яблуками, грушами і медом – у спасівку, а то просто вітряним осіннім полем, або шпарким морозцем і снігом, або першими весняними бруньками; і начебто всі ці запахи завжди переборювали один стійкий і незмінний – ще з самісінького дитинства запам'ятався – запах коров'ячого молока* [1, с. 328–329]; *Слово "пролісок" – бліде, й од нього пахне сніжком, який починає танути, й весняною землею, й торішнім перепрілим листям* [1, с. 290]. Конкретизуючи іменники з прямою або асоціативною семантикою запаху, ці якісні та відносні прикметники дають змогу відтворити нюанси нюхового сприйняття ліричного героя.

Отже, у малій прозі Є. Гуцала до створення одоративних словесно-художніх образів активно залучені прикметники. Вони реалізують пряме або асоціативне значення запаху, виражають різні за якістю, оцінкою та інтенсивністю ознаки об'єктів – джерел одорації. Часто запахові характеристики представлені синкретично, у комплексі з візуальними, густативними чи тактильними ознаками. Створені одоративні образи переважно позитивно-оцінні й пов'язані з рефлексіями щодо приємних подій, явищ, об'єктів, з естетикою авторського мовомислення, комунікативною потребою. Прикметники – назви запаху допомагають змоделювати індивідуалізовану мовну картину світу, відтворити настрої, багатство й красу природи, психологію та естетику сприйняття доквілля митцем. Перспективним вважаємо дослідження структури лексико-семантичного поля запаху в художньому мовленні Є. Гуцала.

Література

1. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 1 : Оповідання, новели. Київ : Дніпро, 1996. 454 с.
2. Дзюба І. Жага всеосаяжності і межі таланту (Штрихи до портрета Євгена Гуцала). *Українська мова та література в школі*. 1985. № 11. С. 13–21.
3. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. Кн. 2 : Друга половина ХХ ст. : підруч. / за ред. В. Г. Дончика. Київ : Либідь, 1998. 456 с.
4. Калантаєвська Г. П. Передача кольору, звуку, смаку і запаху як засіб творення настрою в оповіданнях Є. Гуцала. *Філологічні трактати*. 2012. Т. 4, № 4. С. 136–142.
5. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
6. Пасік Н. М. Семантична транспозиція густативних номінацій у мовно-естетичному просторі Євгена Гуцала. *Література та культура Полісся*. Вип. 86. Серія "Філологічні науки". № 8 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 226–237.
7. Слабошпицький М. Поміж дерев і людей, наодинці із собою. *Київ*. 2007. № 2. С. 131–143.
8. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

УДК 811.111(73)(092)

СИМВОЛІКА АРХАЇЧНИХ ВІРУВАНЬ У РОМАНІ СТІВЕНА КІНГА "ВОНО"

Шутько В. В., студентка ІV курсу навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

Актуальність. У культурі ХХ-ХХІ ст. актуалізується насамперед архаїчна: язичницька та біблійна символіка. Символізація стає важливим засобом художнього осягнення дійсності, а символ, здатний вводити реципієнта у світ надприродного, надає містичного характеру і релігійного змісту навіть масовій літературі, чим підвищує її попит.

Творчість Стівена Кінга сьогодні опрацьована у різних аспектах. Дослідженням питань, пов'язаних із творчістю С. Кінга, займалися такі зарубіжні науковці, як Д. Д. Джонсон, С. Т. Джоши, М. Касл, Н. Керол, Д. Стрінаті, Т. Тодоров, Д. Цілманта ін., а також вітчизняні, як О. Е. Артемьєва, Е. В. Жаринов, Т. М. Тимошенко та ін.

Вадим Ерліхман у книзі "Стівен Кінг. Король темної сторони" досить глибоко описав життєвий шлях Кінга, дослідив його творчий доробок. Про роман "Воно" говорить так: "Особенно импонирует читателю то, что Кинг переносит всю эту захватывающую борьбу Добра и Зла в американское "здесь и сейчас". ... Во-первых, делая героями средних обывателей, он заставляет поверить в его смитовскую значимость. Во-вторых, усыпает текст знакомыми деталями, "цепляющими" глаз и привлекающими публику так же, как сериальные герои. В-третьих, обращает внимание на реальные проблемы современного общества..."[2].

Російський поет, літературознавець Микола Переяслав зауважив, що всі, жахи, усе фантастичне, про що пише Стівен Кінг, ніколи не здається читачу надуманим чи занадто гіперболізованим, – в цьому і є на його думку сила Кінга"[3].

Російський поет Андрій Чемоданов, у свою чергу, систематизував творчість Стівена Кінга, дослідивши цикли його творів; провів інтертекстуальний порівняльний аналіз антагоністів, тобто ворогів головних героїв, у його текстах, вказавши на те, що у його романах, в тому числі у "Воно" "этот сверхдемон по масштабу сопоставимый с христианским Дьяволом" [4]. Чемоданов звернув увагу на те, що автор робить його справді антагоністом, повноправним героєм твору, особистістю.

Мета статті – розглянути архаїчний символ як один із виявів сакрального в романі Стівена Кінга "Воно", розкрити особливості функціонування символів у творі.

Об'єкт дослідження – роман Стівена Кінга "Воно".

Предмет дослідження – архаїчні символи, наявні у романі, та їх роль у втіленні авторського задуму.

Аналіз досліджень.

Роман "Воно" 1986 року – один із найуспішніших романів Стівена Кінга, який довгий час був лідером продажів. Людей зацікавила фантастична історія про боротьбу сімох друзів з почварю-клоуном, що вбиває дітей, приймаючи будь-яку фізичну форму і нікому не показуючи справжнє ество.

Віктор Топоров зауважив: "У процесі роботи над твором автор намагається виразити сутність глибини зображуваних явищ дійсності, тих глибин, які заздалегідь недоступні безпосеред-

ньому чуттєвому сприйманню і можуть бути охоплені суб'єктом сприйняття тільки упорядковано, через смислову аналогію й через відповідні емоційні переживання" [5, с.20].

Більшість творів Кінга висвітлюють протистояння добра і зла. Роман "Воно" – не виняток, однак боротьба цих сил зображується тут не в християнському аспекті (як в романах "Потрібні речі", "Безнадія", "Протистояння"), а в міфологічному. Ці категорії розкриті в образах черепахи, що символізує Бога (добро), та павучихи, що уособлює Диявола (зло). Семантика цих образів стає зрозумілою при осмисленні їх у зв'язку з архаїчними символами.

Черепаха (Мати черепах) у багатьох культурах – найдавніший, оточений особливою повагою символ космічного порядку: з нею часто пов'язують початок творіння і образ істоти, що підтримує мир. Панцир черепахи – опуклий хребтовий "карапакс" і плоский черевний "пластрон"; виступає чином неба і землі. Місця її проживання – води світового океану. Мати-черепаха проводить більше часу в сплячці. І коли мати-черепаху щось потривожить, то на землі відбуваються різні катаклізми: землетруси, цунамі, виверження вулканів та інші [6].

Говорячи про черепаху як про уособлення божественного начала, варто згадати про триєдність: як у християнстві триєдність людини полягає в душі, тілі і дусі (розумі), так у даосизмі число три символізує силу, оскільки має центральну точку рівноваги. Згідно з Книгою обрядів (Лі-цзи), людина, як посередник між Небом і Землею, відповідає числу три. Небо, людина і земля разом складають даоську Велику Тріаду. Частиною цієї тріади в даоському мистецтві слугує черепаха – одне з чотирьох духовно обдарованих істот, чий верхній панцир символізує звід Небес, нижній – води і землю, а в центрі знаходиться тіло – людини (символіка, прийнята китайськими таємними товариствами тріади) [7, с.58].

Символ черепахи зустрічається і в циклі "Темна вежа". Вона є одним з променів, що підтримують рівновагу вежі і не дозволяє їй впасти.

Ще одним мешканцем Макровсесвіту є Воно (It) – заклятий ворог черепасі, адже вона – уособлення божественного начала, позначає у творі рівновагу, а Воно – прибуває на Землю багато тисяч років тому у вигляді катаклізму, схожого з падінням астероїда. Проводимо паралель до зв'язку Воно з дияволом: падіння сатани, скинутого з неба.

Воно також користується і таким диявольським засобом, як Спокуса - вербування слабких душ на свою сторону, по черзі намагається спокусити кожного з головних героїв – "Невдах" і використовує банду шкільних хуліганів як знаряддя боротьби з ними. Коли герої стають дорослими проти них, на стороні Воно, виступає божевільний, – теж слабка людина.

Саме Воно характеризує себе так: *"Я Вечность. Я пожирательница Миров. У тебя нет сил, вот она Сила; почувствуй ее, отродье а потом расскажи, как ты пришел убить Вечность. Ты думаешь, что ты видишь меня? Ты видишь лишь то, что позволяет тебе твоя умишко"* [1, с.414].

Чекаючи появи людей, Воно століттями перебуває в стазис. Коли на місці падіння астероїда з'являються люди і виникає місто Деррі, Воно прокидається і починає жити.

Мешкаючи під містом, Воно фактично є частиною Деррі і управляє його жителями. Саме тому загадкові вбивства дітей залишаються нерозкритими, зловісні чутки не просочуються в пресу і на телебачення, а події, приголомшливі весь місто, швидко забуваються.

Будь-яка людина вразлива перед Воно вже тим, що просто вірить в його існування. Тому найбільш вразливим стають маленькі діти, які завжди вірять в різних чудовиськ і монстрів. Воно використовує цю віру, приймаючи форми їх самих таємних і сильних страхів. "Вызвать ужас – все равно что парализовать противника в рукопашном бою: надо найти уязвимое место и ударить туда" [8]. Так і робить Воно у творі.

Для монстра ця особливість має і зворотну сторону. Прибувши мільйони років тому на Землю, Він змушений приймати фізичну форму – тільки в цій формі можна "засвоювати їжу", якою є не тільки і не стільки плоть жертв, скільки їх страх, емоції, страждання і біль. В результаті людина, що створює чудовисько власної вірою, виявляється здатною створити і зброю для боротьби з ним. І, не дивлячись на безсмертя у всесвіті "мертвих вогників", Воно виявляється вразливе в матеріальному світі [1, с.63].

Саме ця вразливість матеріальних форм дозволяє "Невдахам" спочатку поранити, а потім і знищити чудовисько у фізичному світі, що призводить Його до загибелі в просторі "мертвих вогників" [1, с.271].

У різних народах Воно називали по-різному: гели (ірландські колоністи) – Гламор, індійці – Маніту, гімалайці – Таллус, європейці – Еялик, французи – Лугару. Більшість цих термінів із міфології означають злих духів: Еялик – турецького упиря, Лугару – вовка-перевертня.

Безсумнівно, Воно зображується у романі як монстр. Стівен Кінг, у другому розділі збірника *Danse Macabre* ("Танець смерті"), виділяє три основні "архетипи монстрів": Упир (Vampire), Перевертень (Werewolf) и "Нечто-без-имени" (Thing Without a Name) [8].

Воно, як і інші антагоністи творів Кінга, поєднує в собі основні ознаки-властивості всіх трьох вищеназваних чудовиськ: як упир – п'є кров, харчується жертвами, як перевертень – змінює свій вигляд та не має власної природженої зовнішності, і є саме "Нечто-без-имени", називаючись просто Воно, адже Танцюючий Клоун Пеннивайз – ім'я не чудовиська, а одна з безлічі його облич.

Хоча спочатку автор задумав образ головного зла як троля під мостом, далі, як бачимо, розвинувши ідею антагоніста, створив, так би мовити, збірний образ від різних почвар, до істоти, яка має риси перевертня, упиря та, найбільше, інопланетної форми життя, щоб справити більше враження на читача.

Істинну форму Воно неможливо досягнути. Остаточна форма, яку Воно приймає в фізичному світі – величезний павук, і це тільки сама наближена форма, яку може сприйняти людський розум. Його справжня форма мешкає поза фізичної реальності, в місці, яке Воно називає "мертві вогники". Навіть у всесвіті "мертвих вогників" Воно залишається невидимим і описується як "нескінченне повзе волохате істота, яке було зроблено з помаранчевого світла".

Зазначимо також, що павук тісно пов'язаний з символом ткацтва. Згідно давньогрецького міфу, дівчина Арахна, чудова ткаля, ризикнула викликати на змагання в даному мистецтві саму богиню Афіну Палладу; Арахна перемогла, але розгнівана богиня, не бажаючи визнати свою поразку, розірвала її роботу, а її саму вдарила човником. Чи не стерпівши приниження, Арахна повісилася, але Афіна все одно не залишила її у спокої – вийняла з петлі, оживила, а потім перетворила на павука і прирекла вічно прясти (за іншою версією міфу, така доля спіткала Арахну через те, що малюнки на її тканини зображували богів у смішному і "неналежному" вигляді). З іншого боку, павук іноді асоціюється з парками, що прядуть нитку людського життя, і тому пов'язаний з ідеєю долі [4, с.102-104].

Павук – символ дикості, зла і диявола, тче павутину для того, щоб захопити душі грішників. Також павук у християнстві представляє гріховні спонукання, служить для характеристики скнари, "п'є кров" з бідних, як павук з мухи [9]. У Стародавньому Китаї павук означає близьке щастя. Він спускався на ниточці і попереджав про радість, що падає з неба [9]. У західно-африканських байках "Ананси" павука, який може терпляче чекати жертву, а потім висати з неї кров і вприснути отруту, не приймали [9]. А от племена Тропічної Африки обожнювали павука як творця Всесвіту. У кельтів павук – збирач і утримувач ниток життя, а у греків і єгиптян – символ долі. Павук, що плете вправну павутину, в Індії – символ космічного порядку, уподібнений Майї, безперервно плете павутину ілюзій світу почуттів [10, с. 55-58].

Павук у традиції християнської Європи - символ жадібності, хитрості й диявольського підступу. У чорній магії, на думку батьків інквізиторів, павуки в сукупності з іншими диявольськими істотами використовувалися для виготовлення різного чаклунського зілля. За середньовічним повір'ям, англійські відьми, наловивши павуків, могли з їх допомогою керувати бурями і штормами.

У міфології багатьох народів павук пов'язаний з ідеями центру і лабіринту. Павук також асоціюється зі спіраллю. Темним аспектом павука у кельтів і на Кіпрі була медуза зі своїми щупальцями, що випускає з себе хмари темної рідини.

Як руйнівна сила, павук означає інший цикл у становленні світу або є якийсь амбівалентний образ, що відображає чергування сил творення і руйнування в космосі, подібно концентричним колам у павутині. Як сила, поглинена плетінням смертної пастки, він має місячний аспект: павук пов'язаний із місяцем постійними трансформаціями її форми, мережею місячного світла, накидаються вночі на предмети. Як створює покривало, яке приховує справжню суть явищ, він втілює елемент фантазії [10, с.225].

У романі С. Кінга павук є символом поглинання часу, що з'єднує минуле з вічним. У творі він ніби колесо життя, центром якого є він сам, а також – джерело смерті (буддійське поняття життя як страждання) [10, с.318].

Перевага надається дітям, адже ними легше маніпулювати, вони швидко лякаються, і їх простіше зловити і вбити. За словами істоти, перелякана плоть набагато смачніша. Невідомо, чи вживає Воно в їжу інших живих істот чи тільки людей, проте абсолютно точно відомо, що саме люди задовольняють його смаки, позаяк мають розвинену фантазію.

Найочевиднішою формою, яку Воно приймає, є клоун. В американській культурі існує поняття Evil Clown (Злий клоун). Цей архетип є іконою теперішнього часу, адже образ клоуна-психопата часто використовується в американському кінематографі та літературі.

Концепція злого клоуна пов'язана з ірраціональним страхом перед клоунами багатьох людей (як дітей, так і дорослих). Страх перед клоунами часто перемагає навіть дорослу людину, нею стає легко маніпулювати, завдяки емоційним переживанням, легко впливати на неї. Під гримом радощів він здатний приховати свої жahlivi наміри, гріховність. Не ясно, звідки бере початок цей архетип, але зрозуміло чому саме його бачимо у Кінга.

У романі "Воно" Стівен Кінг не відходить від традиційних християнських догматів, але в той же час не боїться трактувати їх по-своєму, можливо й іноді вражаючи читача вільними інтерпретаціями і несподіваними образами. У своїх книгах Кінг зіштовхує нас з потаємними страхами, бажаннями. У творах він створює цілі світи зі своїми містами, жителями, проблемами.

У книзі зачіпаються безліч важливих для Кінга тем: влада пам'яті, вплив травм дитинства на доросле життя, сила об'єднаної групи та, головне, боротьба зі страхами, протистояння злу. Саме завдяки образам-символам автор доносить ці проблеми до читачів.

У досліджуваному романі архаїчними символами добра і зла виступають черепаха та павук. Автор використовує образ черепахи, щоб показати дитячу гуртову силу, єдність, прагнення до боротьби та перемоги, адже черепаха – уособлення божественного начала, рівноваги та сили. Коли з'являється черепаха, стає зрозумілим, що діти будуть діяти, наберуться сміливості.

Павук – символ пожирання часу – автор використовує для того, щоб читачі глибоко зрозуміли це уособлення зла, яке захоплює душі людей, перетворюючись в їх страхи і кошмари. За допомогою цього маніпулює людьми та висмоктує кров, як павук із жертви. Кінг хоче показати цим образом всю суть Воно, його бридкість.

За цими уявленнями варто згадати буддійське розуміння життя як страждання, а також елементи гностичного бачення світу, створеного зі зла і рухомого добрими намірами. Всі ці найдавніші значення павука знайшли відображення в образі Воно.

Воно в романі не є дияволом в традиційному християнському розумінні, але, безсумнівно, – справжнє зло, збірний образ, який включає в себе характерні риси, притаманні дияволу в християнській релігії: впало з неба, спокушає людей.

Стівен Кінг створює монстрів у своїх творах, але вони – не просто чудовиська з гострими зубами і кігтями. Перш за все, монстри живуть у нас самих – це наші слабкості, вади, страхи, про які ми нікому не говоримо, не можемо зізнатися в них іноді навіть самі собі.

Виявлено, що символ у романі "Воно" відзначається своєю багатофункціональністю: він є не лише стилістичним засобом, який допомагає зрозуміти точку зору автора, а й способом розкриття внутрішнього світу персонажів. Завдяки символу, можна з легкістю розкрити внутрішній, прихований в контексті сенс та зрозуміти ідею і внутрішній світ авторської думки.

Таким чином, вивчення символіки у романі Стівена Кінга, нашоєму на такі висновки: автор вводить у текст символи, які несуть у собі своєрідний код, без розшифрування якого читач не зможе збагнути внутрішньої єдності твору. Образи-символи завжди розширюють змістову перспективу твору, дають змогу читачеві на основі авторських "підказок" і власних знань реконструювати ланцюг асоціацій, що зв'язує різні явища життя. Кінг використовує образи-символи для того, щоб підкреслити змістову глибину створюваних ним образів.

Література

1. Кінг С. Воно. Переклад з англійської: О. Красюк, С. Крикун, А. Рогоза. Харків: КСД. 2015. 1340 с.
2. Ерлихман В. В. Король тёмной стороны. Стивен Кинг в Америке и России / Вадим Викторович Ерлихман. – Санкт-Петербург: Амфора, 2006. – 384 с.
3. Переяслов М. И ничего от Бога или Света [Електронний ресурс] / Микола Переяслов URL: http://www.stephenking.ru/texts/articles/nothing_from_god.html
4. Чемоданов А. Исследование творчества Стивена Кинга [Електронний ресурс] / Андрей Чемоданов URL: <http://chemodanov.narod.ru/king.htm>
5. Топоров В.Н. О числовых моделях в архаичных текстах / В.Н. Топоров. М.: Азбука, 1980. 58 с.
6. Черепахи в мифологии [Електронний ресурс]. URL: <http://cherepahi.ru/v-mifologii/587-mat-cherepax.html>
7. Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия / Под ред. В.Л. Телицына. М.: Локид-пресс, 2005. 389 с.
8. Пляска смерти (Danse Macabre) Стивен Кинг [Електронний ресурс]. URL: https://librebook.me/danse_macabre_king_stiven_edvin
9. Энциклопедия символов [Електронний ресурс]. URL: http://www.stephenking.ru/texts/chemodanov/chapter_1.html
10. Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов. М., 1997. 512 с.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ТЕХНІЦІ АНГЛОМОВНОГО ЧИТАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Артюх Н. В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Пономаренко О. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Читання іноземною мовою як комунікативне вміння та засіб спілкування є найбільш розповсюдженим способом іншомовної комунікації, який виступає як окремий, самостійний вид комунікативної діяльності, мотивом якої є задоволення потреби в інформації, що міститься в тексті. Це важливий вид мовленнєвої діяльності, який виступає як мета навчання тільки на самому початку навчання, а згодом стає його засобом [3, с.205].

Основу читання з точки зору психофізіології становлять зорове сприйняття тексту та його розуміння. При читанні інформація надходить до читця через зоровий канал, який є вирішальним в цьому процесі і спричиняє дію внутрішнього мовленнєво-рухового аналізатора. Завдяки цьому читання супроводжується внутрішнім проговорюванням, яке стає розгорнутим мовленням при читанні вголос. Слухові відчуття також є обов'язковим елементом читання, оскільки людина, читаючи мовчки, чує те, що читає. Ці відчуття дають можливість контролювати правильність власного читання, проте вони не відіграють домінуючої ролі, а підпорядковуються вищезгаданим відчуттям.

Формування компетентності в читанні є одним з основних завдань початкової школи, оскільки набуті знання, навички та вміння у цьому виді іншомовної мовленнєвої діяльності є необхідною передумовою успішного навчання іноземної мови та сприяють загальному, зокрема психічному, розвитку учня, що здійснюється в процесі тривалого та цілеспрямованого навчання іноземної мови, яке починається з оволодіння технікою читання (ТЧ) [6, с.108].

Техніка читання – це певна кількість прийомів, які забезпечують сприймання та оброблення формальної мовної інформації (літер, сполучень літер, слів, знаків пунктуації, граматичних ознак і граматичних структур речень). Показником сформованості навичок техніки читання є швидкість виконання операцій зорового сприймання та ідентифікації графічних образів слів зі звуковими образами, що зберігаються у довготривалій пам'яті читача. Техніка читання потрібна для читання вголос та читання мовчки як виду мовленнєвої діяльності [4, с.175]. Навчання читання має бути пов'язане і проходити паралельно із навчанням письму, оскільки письмове вправлення сприятиме закріпленню графічного образу слова й прискорюватиме формування навички читання.

За вимогами програми з англійської мови, учень першого класу має навчитись розпізнавати літери алфавіту та графічний образ найчастіше вживаних і вивчених слів, словосполучень та коротких фраз. У другому класі школяр повинен знати літери алфавіту, розуміти слова, словосполучення і речення; читати мовчки та вголос короткі тексти, що містять матеріал, засвоєний в усному мовленні; мінімальний обсяг текстів для читання має становити 100-150 друкованих знаків. Третьюкласник має навчитись читати мовчки та вголос короткі, прості тексти, що містять матеріал, засвоєний в усному мовленні; читати і розуміти короткі нескладні тексти, де значення незнайомих слів розкривається з опорою на ілюстративний матеріал; мінімальний обсяг текстів для читання становить 150-200 друкованих знаків. Учень четвертого класу читає вголос та мовчки з повним розумінням короткі тексти, що містять матеріал, засвоєний в усному мовленні; розуміє основний зміст різнопланових текстів, пов'язаних із повсякденним життям; читає і розуміє нескладні короткі тексти, де значення нових слів розкривається на основі здогадки; обсяг текстів для читання складає 200-250 друкованих знаків [1, с.14-29].

Для того, щоб оволодіти технікою читання, треба виконати велику кількість вправ на читання вголос слів, словосполучень і речень, які побудовані за стереотипними синтаксичними схемами, а також текстів. Після активного тренування в читанні слів і словосполучень ті, хто вивчає мову, переходять до вправ на озвучення речення [5, ст. 55]. Крім розпізнавання слів, словосполучень та речень, для формування навички читання школярі мають дотримуватись правил щодо інтонації, паузації, ритму та наголосу.

Для визначення послідовності навчання техніки читання слід враховувати труднощі, які можуть виникнути під час читання:

1. Труднощі, пов'язані з розбіжностями між звуковою і графемною системами мови. Це стосується впізнання графічних знаків та їхнього озвучування.

2. Труднощі, пов'язані з читанням уголос слів (наголос у різних типах слів).

3. Труднощі, пов'язані із читанням речень (інтонація, членування на синтагми – інтонаційні одиниці, логічний наголос).

На основі цих труднощів визначають такі етапи навчання техніки читання:

1. Засвоєння конфігурації літер англійського алфавіту в рецептивному та продуктивному планах, тобто зорове сприймання і розпізнавання літери, написання літери в усіх варіантах по 1 – 2 літери на урок.

2. Оволодіння звуко-буквеними і букво-звуковими відповідностями, оскільки знання літери не допомагає під час читання. Послідовність уведення букв і буквосполучень визначає потреба фіксації на письмі і в читанні спочатку окремих односкладових слів, а потім – засвоєних в усному мовленні мовленнєвих зразків.

3. Читання вголос ізольованих слів із поступовим засвоєнням основних правил читання комбінацій голосних та приголосних букв. Саме на цьому етапі вчитель звертає увагу учнів на словесний наголос, навчає їх сприймати ціле слово швидко і читати його правильно, чітко і голосно.

4. Читання вголос засвоєних в усному мовленні мовленнєвих зразків, спочатку найкоротших, потім розгорнутих.

5. Читання вголос зв'язних коротких текстів, які містять лише відомий мовний матеріал, засвоєний в усному мовленні [4, с.177].

Наразі для навчання техніки читання іноземною мовою переважаючим методом є фонетичний (звуковий) метод В. М. Плахотника. Проте існують і інші методи: за правилами читання, за ключовими словами, метод цілих слів, взаємопов'язаного навчання читання і письма, нетрадиційного навчання читання, "кольорового" читання та ін.

Метод взаємопов'язаного навчання техніки читання і письма Р. Ю. Мартинової є ефективним, оскільки допомагає учням подолати труднощі, пов'язані з невідповідністю графічного і звукового образів англійських слів і одночасно їх засвоїти.

Метод цілих слів використовують під час навчання читання слів з історичним написанням, слів іншомовного походження, слів, що читають не за правилами (наприклад: theater, tourist) і вважаються виключенням. Їх необхідно виділяти іншим кольором, тренуючи учнів у правильному читанні.

Метод ключових слів, або за аналогією пов'язаний з методом читання за правилами. Учням спочатку формулюється правило, а потім пропонується прочитати стовпчик чи рядок слів з однаковою орфограмою.

Методика нетрадиційного навчання техніки читання Г. Мальковського передбачає читання тексту з транскрипцією, що допомагає учням виробляти навичку правильного читання інтуїтивно: об'єднують в групи слова з тексту за принципом однакового читання буквосполучень. За цим методом учні спочатку розбирають матеріал, а потім ознайомлюються з правилом.

Методика "кольорового" навчання читання М. В. Денисенко передбачає, що учні початкових класів читають лише ті слова, які їм вже відомі в усному мовленні. Сутність цього методу полягає в закріпленні за буквами відповідних кольорів, оскільки вони є дієвими зоровими подразниками. Загалом їх налічується 47, проте, для учнів початкових класів ця кількість кольорів є зовсім великою і, крім того, не всі діти взагалі спроможні їх розрізнити. Доцільніше використовувати лише п'ять кольорів (коричневий, синій, червоний, оранжевий, зелений), оскільки вони є більш читабельними і їх простіше запам'ятати [2, с.163].

Ці методи є основою таких видів вправ для формування техніки читання:

1. Вправи для розпізнавання і читання окремих букв і буквосполучень:

а). З'єднати парами велику букву з малою, які розміщені на картках;

б). Показати картку з літерою, озвучену вчителем;

в). Знайти серед ряду літер названу та обвести (розфарбувати);

г). Списати подібні літери та назвати спільні для них елементи, наприклад h – n, T – F, J – I і т. д.;

д). Вписати пропущені літери за алфавітом, напр. _b_d_e_g_;

е). Вишикуватись в алфавітному порядку за літерами, які отримали;

ж). Назвати слова з вказаною літерою на початку слова.

2. Вправи для читання окремих слів:

а). Підібрати малюнки до названих учителем слів;

б). Прочитати пари слів, що відрізняються одним елементом: come-some, far-farm, farm-warm, take-make, yet-let, does-goes, ice-nice;

- в). Знайти серед карток пару словам, що римуються: bad, dog, bus, come, cry, log, red, some, try, us, head, fog;
- г). Підібрати до слів відповідні малюнки (і навпаки). Прочитати слова;
- д). Знайти вимовлене учителем слово серед ряду слів на картках;
- е). Знайти "заховані" в оточенні інших літер слова і прочитати їх;
- ж). Дописати пропущену літеру, прочитати слова: -ake, -ook, -ar, c-t, b-x, hous-, pa-e.
- 3. Вправи для читання окремих мовленнєвих зразків:
 - а). Прочитати речення з поступово нарощуваними елементами;
 - б). Прочитати і запам'ятати речення з карток, які демонструє вчитель у швидкому темпі;
 - в). Розставити подані на картках слова у правильній послідовності.
- 4. Вправи для читання коротких зв'язних текстів:
 - а). Прочитати текст і швидко знайти відповідь (інші факти) на запитання вчителя;
 - б). Прочитати текст/уривок тексту за певний час;
 - в). Відновити "розмитий" текст;
 - г). Вибрати з ряду малюнків ті, що ілюструють зміст тексту;
 - д). Дати відповідь "так" або "ні" за змістом тексту.

Отже, формування компетентності в техніці англомовного читання у початковій школі є необхідною передумовою для навчання іноземної мови в середніх та старших класах і сприяє загальному розвитку молодших школярів. Для правильної організації навчання техніки читання необхідно враховувати особливості іноземної мови, що вивчається та труднощі, які можуть виникнути під час навчання. Вищеперераховані основні підходи до навчання техніки англомовного читання на практиці можна і потрібно поєднувати задля досягнення автоматизованості, пнучкості та стійкості навички читання вголос.

Література

1. Іноземні мови. Навчальна програма для загальноосвітніх та спеціалізованих навчальних закладів 1-4 класи: [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/inozemna-mova-poyasnyvalna-znz-sznz-1-4-klas-belyaeva-xarchenko-finalna-zv.pdf>
2. Матюха Г. В., Ступак М. В. Навчання техніки читання англійською мовою / Г. В. Матюха, М. В. Ступак // "Наука і освіта". – 2013. – № 6. – с.162–166.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підр. для студентів вищих навч. закл. / [С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігич, Н. О.Бражчик та ін.]; автор. кол. С. Ю. Ніколаєва. – [2-е вид.] – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
4. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 328 с.
5. Основи техніки читання англійською мовою [Електронний ресурс] : Навчальний посібник / Є. О. Плотніков, І. К. Харитонов ; Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя. - Електрон. текстовые дан. - Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 135 с.
6. Шастова І. В. Зміст компетенції в техніці читання на початковому ступені навчання (школа з поглибленим вивченням англійської мови) / І. В. Шастова // Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія. Випуск 21. – 2012. – с. 180–193.

УДК 81'367.4

CONSTRUCTIONS DENOTING MARITAL AND ROMANTIC RELATIONS AS A SIGNAL OF THE AUTHOR'S IDIOSTYLE (BASED ON THE SHORT STORIES BY ELIZABETH STROUT)

Bidnenko K. V., master student of the foreign languages department

Scientific supervisor: Candidate of Philological Sciences, Associate Professor **Talavira N.M.**, at the chair of Germanic languages and methods of teaching foreign languages

Бідненко К. В., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник: канд. філол. наук, доц. **Талавіра Н.М.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов

The article deals with constructions regarded as a unit of a language which is remembered and understood by speakers as a whole and investigates their types based on their meaning, quality and the number of components. Besides, this article provides an idiosylistic research of the thematic group of

constructions denoting marital and romantic relations and the constructions were classified according to their meaning and the form and the number of components to reveal the features of the individual style of Elizabeth Strout.

Key words: *construction, idiostyle, style, thematic group.*

Constructions are used in every imaginable usage field and differ in their form and meaning. Construction is thought to be a unit of a language which is remembered and understood by speakers as a whole [3]. These units of language serve to convey particular ideas and differ in their meaning, so we can distinguish a variety of thematic groups, basing on the fact that constructions are associated because the things they name occur together and are closely connected in reality [2, p. 36]. Constructions may be found and analyzed in novels, speeches, short stories, song lyrics, poems, etc. When constructions of interest are found, the researcher may analyze them basing on several criteria. This paper is mainly focused on the author's **style**, which is a distinctive, typical way a person creates or writes something [13].

As constructions are widely used in prose, in this context they may be analyzed and classified according to their types, meaning, number of components, etc. Though, the stories by Elizabeth Strout have not been used as the object of study yet. In this paper, constructions are analyzed in short stories because this genre contains a variety of them, dwelling on numerous aspects of interpersonal relations in different contexts. Besides, the short stories by E. Strout have been chosen because, the winner of the Pulitzer Prize, 13 interrelated stories offer deep insights into the human conflicts, its tragedies and joys, and the things people overcome. The stories are sure to contain numerous constructions relevant to the topic of the paper which be used to analyze the style of the author.

This article paper **aims** to study constructions denoting interpersonal relations and the way they reflect the idiostyle of Elizabeth Strout.

The work is intended to solve the following **tasks**: give a definition of a construction and the idiostyle; identify constructions in short stories by E. Strout; provide thematic groups of constructions; define the features of E. Strout's idiostyle based on the construction usage.

At present numerous linguists study constructions, their structure and function in a sentence – A. Goldberg [8], S. Gass [7], E. Bavin [5] and others. There are several approaches to constructions analysis, including constructionist, cognitive and usage-based approaches. According to the *constructionist approach*, developed by A. Goldberg, constructions are stored pairings of form and function, including morphemes, words, idioms, partially lexically filled and fully general linguistic patterns, meaning of which cannot be predicted from its components [8, 219-220]. *Cognitive theories* of categorization and generalization, explained by S. Gass, show how schematic constructions are abstracted over less schematic ones that are inferred inductively by the learner in acquisition [7, p. 196]. *Usage-based* theories claim that a linguistic construction is a unit of language that comprises multiple linguistic elements used together for a relatively coherent communicative function, with sub-functions being performed by the elements as well [5, p. 75]. According to this approach, people perceive the meaning of constructions in use after engaging in communication with each other [ibid]. Taking all of these approaches into consideration, we may come to a conclusion, that construction is a unit of a language which is subconsciously remembered and understood by speakers during communication and acquisition of a language in general.

Moreover, constructions are often studied and classified by linguists according to their form and function in the sentence. Constructions are valuable for this research because they emerge and enter the language frequently and their meaning should be analysed as well.

Speaking about the types of constructions, it is known that constructions may vary in their form and number of components. Due to this fact, we can apply paradigmatic and syntagmatic classifications. Paradigmatic one focuses on relationships that a linguistic unit has with other units, [...] while syntagmatic study of constructions focuses on their combination at three levels: syntactic, supersyntactic and textual. [4, p. 173-175].

According to **the syntagmatic approach** constructions are divided into immediate, modified and extended [4, p. 175]. The immediate encompass combination of words with dependent units placed either on the left or on the right. The modified enlarge the immediate constructions with additional units. The extended combine two or more immediate constructions. The difference between immediate and extended constructions is helpful in studying the style of the author and his linguistic personality. [...] Modified or extended constructions reflect the author's attitudes [ibid]. Therefore, this classification takes into account the relations between units and their positions with respect to each other.

The paradigmatic studies draw on a number of operations including entrenchment, categorization, schematization, and generalization which explain the formation of the constructions of different levels of generalization [4, p. 173; 11, p. 102]. Constructions vary in their abstractness, from abstract constructions such as the English plural and passive, to various concrete idioms. According to

paradigmatic studies by M. Tomasello [12, p. 61-62], there are three main types of constructions – item-based e.g. *marry one's mother*, lexicalized e.g. *leave one's bed* and grammaticalized e.g. *fight one's wife*. Item-based constructions are stored and used as single units [ibid]. Lexicalized are based on the islands of reliability, "relatively stable frames of reference in speech stream" [11, p. 102], e.g. *X hits Y, X kisses X*. Grammaticalized constructions are highly abstract entities based on commonalities in the forms and functions of a whole host of different specific expressions, e.g. can-constructions, negation constructions, X verb transitive Y [12, p. 62]. This classification may be used to determine constructions in the story and classify it into thematic groups.

Constructions may be classified into various **thematic groups** according to their meaning. The basis of grouping is not only linguistic but also extralinguistic: the words are associated, because the things they name occur together and are closely connected in reality. It has been found that words constitute quite definitely articulated spheres held together by differences, oppositions and distinctive values [1, p. 226]. In this paper we will classify constructions denoting interpersonal relations into thematic groups and then analyze them to make a conclusion about Elizabeth Strout's individual style.

Style may be defined as distinctive, typical way a person creates or writes something, characteristic of particular genre, period, author or text, which can be reflected in the choice of the vocabulary, constructions and stylistic devices [13]. Style may also be defined as a reflection of individual and group variation in written language [9, p. 9]. I. Galperin has distinguished 5 functional styles: belles lettres style, publicist, newspaper, scientific prose and official document style [6, p. 228]. This paper is mostly focused on belle-lettres style, or more exactly, prose. It is widely known that prose is the ordinary language people use in speaking or writing [13].

This research dwells on **interpersonal relations**, which means that the chosen construction must characterize actions, thoughts towards other people, influence on them, reaction to or perception of people's actions, words or appearance. The short stories chosen for the analysis contain numerous thematic groups with hundreds of constructions. It should be noted that constructions denoting interpersonal relations are not consistent throughout the text as the stories cover different events. For instance, stories like "A Little Burst" and "The Piano Player" are focused on the main character's inner problems, fear, mental issues that's why interpersonal relations are seen here as a background or reason for problems. On the contrary, stories like "Pharmacy" and "Incoming tide" describe a variety of characters and events in their lives, which in its turn serve as a valuable source of constructions [10, 4-27;43-66].

The material – constructions – was collected through (1) reading and understanding the whole content of the short story, (2) identifying the data related to the topic and it was followed by note taking. The collected material was analyzed due to its meaning and then, according to it, it was classified as belonging to a certain thematic group. The classification is based on the frequency of occurrence of constructions and their meaning. Therefore, all the found constructions relevant to the topic of interpersonal relations have been found and classified.

It should be mentioned, that the meaning of constructions was determined not only by separate components, but also by the context in which the construction is used. For example, if we analyze the construction *fight one's wife* [10, p. 16] in its indirect meaning – verbal disagreement [13] – means *quarrel*, but in other context it may be used in the direct meaning of *contending in battle or physical combat* [ibid], if the construction dwells on physical abuse. Or, if we read a construction *stop off by one's mother's* [10, p. 37], the direct meaning may be understood as visit to mother's house, but in the context the character visits her grave. Situations like this are not very frequent, but should still be taken into consideration.

A thematic group must have a decent number of constructions because a small number of them cannot be sufficient to be analysed in detail to draw conclusion on the author's style. Besides, constructions of the same thematic group should be used in several stories to see the way author describes the events from the perspective of various characters and situations. For example, when the short story "Pharmacy" is narrated from the viewpoint of Henry Kitteridge, a variety of positive love and care-constructions are used towards his wife and friends e.g. *think of somebody with keenness*, *sadness shuddered through somebody* (on thought about a friend's anxiety and grief), *one's life feels unbearable* [10, p. 15; 20]. We see the author describe person's attention to the feelings of the close people. In "The Piano Player" Angie describes her love towards a person with a construction *seeing somebody is like moving into a warm pocket of air*. [10, p. 46].

We may analyze a thematic group based on its meaning and dwell more on the types of constructions in the chosen group depending on their form and the number of components. Then, a conclusion may be drawn on the constructions the author uses to describe particular relations. After reading the short stories numerous thematic groups were found, e.g. *support constructions, marital and romantic relations, perception of other people's appearance, words, actions, death constructions etc.* In

this article the thematic group denoting marital and romantic relations will be looked into to demonstrate the approach to analysis.

If we take a thematic group **marital and romantic relation constructions** and analyze it according to the **meaning**, we may see that the vast majority of them, 12 out of 17, have **negative meaning** e.g. *run off the night one's baby is born* [10, p. 5]. This construction has a negative meaning because *run off* means *running away* according to the Merriam-Webster dictionary [13]. Similarly, we use the dictionary to justify the negative or positive meaning either by taking a unit of a construction and giving its meaning, or if it cannot be understood with the help of dictionary, use a broader context of the sentence or situation to explain the real meaning. So, speaking about the marital/romantic constructions with **negative meaning**, the construction *crack one's heart in two* [10, p. 10] also belongs to this group as the word *crack* means to break, split, or snap apart [12, el. ref.], which implies pain or suffering to the person whose heart is cracked. *One's soul is suffocating in tar* [10, p. 9] is negative as the verb *suffocate* in itself means to deprive of oxygen, and in combination with the noun *tar* – a dark brown or black bituminous usually odorous viscous liquid obtained by destructive distillation of organic material the construction describes a very miserable condition for one's *soul* – the immaterial essence, animating principle, or actuating cause of an individual life [13]. The construction *be a frightening stranger* [10, p. 21] consists of the noun *stranger*, which means one in the house of another as a guest, visitor, or *intruder*, intensified by the adjective *frightening*, causing fear [13]. In context of this thematic group connected to romance and marital relations, it expresses a disagreement or disharmony in a couple.

The constructions with **positive meaning**, 5 out of 17, are analyzed in the same way with the help of the dictionary. For instance, in the construction *be the central heating of one's life* [10, p. 73], *central heating* means a system that heats all parts of a building [13], which in combination with the word *life* means that the partner provides the comfort and warmth in the significant other's life. If we look at *be safe in one's little world with somebody* [10, p. 13] we see the adjective *safe*, free from harm or risk and *little world*, the sphere or scene of one's life and action [13] which in combination mean that the couple feels free from harm in the sphere they created for themselves. In *have a little crush on somebody* [10, p. 13] a *crush on* implies an intense and usually passing infatuation [13].

We may come to a conclusion that the author uses constructions to dwell on negative aspects of relationships much more frequently than the positive ones. She uses a variety of verbs with strong negative meaning like *suffocate*, *crack*, *run off*. Besides, it is noticeable that those constructions describe negative actions and author's attitudes to the characters vividly. This is also seen in other constructions of this thematic group like *fight one's wife* [10, p. 16], *leave one's bed* [10, p. 4], or *stay married to somebody* [10, p. 23], which may have a have a positive meaning out of context, but in the short story it is used in the sentence *That she told Tony he must stay married, because if he divorced, he would never be able to marry in the church again* [ibid] which implies that a man stays married only because if he did not, he would have to face negative consequences for himself.

The same constructions may also be analyzed according to their types. Constructions may denote an action – verbal constructions, give an attribute to an object – adjectival, or name it – nominal. Six constructions out of the group denote an action e.g. *get married as quick as a thunder-clap* [10, p. 23], *picture living with somebody* [10, p. 38], 6 are adjectival e.g. *one's wife took off* [10, p. 72], and 3 are nominal e.g. *be a frightening stranger* [10, p. 21]. We may come to conclusion that the author pays attention to detailed description of people's actions and feelings in relationships.

Moreover, constructions may be analyzed with respect to syntagmatic and paradigmatic approaches. If we take into consideration the **paradigmatic approach**, eleven constructions are item-based e.g. *crack one's heart in two* [10, p. 10], *leave one's bed* [10, p. 4], *be a frightening stranger* [10, p. 21], *fight with one's wife* [10, p. 16]. They are used in the same form in all contexts, mainly describing actions or people. Six constructions are grammaticalized e.g. *have a little crush on somebody* [10, p. 13], *stay married to somebody* [10, p. 23] and are used to generalize on the relations between the participants of an event. We may see that the author uses a lot of item-based constructions to describe actions and grammaticalized constructions

According to the **syntagmatic classification**, the majority of constructions in the group are modified (9) e.g. *picture living with somebody* [10, p. 38], *be a frightening stranger* [10, p. 21], the author enlarges the constructions with more units like specification of the person towards whom the action is performed or specification of the speed of an action. There are 4 immediate constructions like *fight one's wife* [10, p. 16] and 4 extended ones e.g. *run off the night one's baby is born* [10, p. 5]. We can come to a conclusion that E. Strout prefers to enlarge the immediate constructions with more units like adjectives, temporal units, specification of the person towards whom the action is performed etc.

To conclude, constructions may be used to analyze the style of the author according to two main criteria – the meaning of the constructions, taken from the dictionary and the analysis of the constructions with respect to their form and the number of components. As for the meaning, the marital

and romantic relations constructions were divided into positive and negative groups. It was noticed that the author uses more negative constructions to describe those types of relations. As for the form and the number of components, syntagmatic and paradigmatic approaches to classifications were taken into consideration. This thematic group of constructions contains 9 modified constructions, which may signify that author clarifies something within the constructions, provides more detail for the reader. Besides, the author uses mainly item-based and grammaticalized constructions to describe the actions people do, their feelings and relations to others.

Literature

1. Арнольд И. В. *Лексикология современного английского*. Высшая школа. Москва, 1986. 226 с.
2. Давлетбаева Д. Н. (сост.) *Lectures on English Lexicology*. Курс лекций по лексикологии английского языка. Учебное пособие для студентов иностранных языков. Казань: ТГГПУ, 2010. 92 с.
3. Положення про конструкції URL: <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/kafedra-germanskoji-filologiji/pro-kafedru-germ-fil> (дата звернення: 12.06.2020)
4. Потапенко С. І. Constructions in English: from paradigmatic to syntagmatic relations. *Література та культура Полісся. Серія Філологічні науки*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. р. 172-180.
5. Bavin. E. *The Cambridge Handbook of Child Language*. Cambridge University, Cambridge Press. 2009. 608 p.
6. Galperin. I. R., Todd L. R. *Stylistics*. Vyssaja Skola, Moscow. 1981. 316 p.
7. Gass S. M. *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition*. Abingdon, Routledge. 2012. 610 p.
8. Goldberg A. E. *Construction at work: The nature of generalizations in language*. Oxford: Oxford University Press. 2006. 257 p.
9. McMenamin G. R. *Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics*. CRC Press, Boca Raton. 2002. 360 p.
10. Strout E. *Olive Kitteridge*. Random House, New York. 2008. 288 p.
11. Talavira N. English orientating constructions denoting location: classification and article use. *Lingua Posnaniensis*. 2017. Vol. 59, Issue 2. P. 101-120.
12. Tomasello. M. First steps toward a usage-based theory of language acquisition. *Cognitive Linguistics*. 2000. Vol.11(1-2). p. 61-82.
13. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 12.06.2020)

УДК 811.111.2'42:07

МОВНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЮВАННЯ В ЗАГОЛОВКАХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ

Богдан В. А., магістрантка факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Лепухова Н. І.**, кафедра німецької мови

Стаття присвячена дослідженню маніпулятивного потенціалу заголовків електронної версії газети Frankfurter Allgemeine Zeitung та аналізу лексико-стилістичних засобів впливу на реципієнтів.

Ключові слова: заголовок, лексико-стилістичний засіб, маніпуляція.

Статья посвящена исследованию манипулятивного потенциала заголовков электронной версии газеты Frankfurter Allgemeine Zeitung и анализу лексико-стилистических средств воздействия на реципиентов.

Ключевые слова: заголовок, лексико-стилистическое средство, манипуляция.

Постановка проблеми. Сучасне вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій призвело до значного зростання загального корпусу текстів масової комунікації. Уявлення людей про те, що відбувається в різних точках планети, багато в чому обумовлені тими образами і інтерпретаціями, на підставі яких можна говорити про формування інформаційної картини світу та впливом на думку аудиторії.

Аналіз останніх досліджень. Мас-медіа сприяє формуванню загальної картини свідомості громадян, маніпулюванню їхньою думкою, що є предметом дослідження не тільки психологів, філософів, політологів, але й лінгвістів. Власне, мовний аспект аналізу медіа-текстів, зокрема медійних заголовків, передбачає виявлення не тільки лінгвістичних, але й стилістичних та

прагматичних закономірностей, дослідження шляхів маніпуляції реципієнтом. Інтерпретація події в новинному дискурсі неодноразово привертала увагу дослідників [Дем'янков 2017; Резнікова 2006; Позднякова 2017; Гробицька 2013], проте не проводився лексико-стилістичний аналіз німецькомовного новинного заголовка.

Мета статті полягає у дослідженні лексико-стилістичних засобів, що відтворюють сенсаційні події у німецькомовних заголовках та їхньої ролі у формуванні думки реципієнтів про окреслені в текстах інтернет-новин події.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медійним текстом є будь-який текст, який існує в системі мас-медіа. Всі тексти, потрапивши у медіа-простір "... набувають не лише технологічної схожості – вони зближуються і функціонально", перш за все характером своїх відносин з аудиторією [2, с. 7]. Головне призначення ЗМІ полягає у тому, щоб у максимально короткий термін передавати якомога більшу кількість інформації, викликати інтерес у кожного адресата, не маючи при цьому особистого контакту і маючи намір впливати на поведінку, смаки, думки, ставлення до подій, ідеологію аудиторії; до основних функцій медійних текстів можна віднести інформативну та впливову (регулятивно-маніпулятивну) [3, с. 97].

Інформація про актуальні події, відтворена в медіа-текстах, здатна вплинути на читачів, створюючи громадський резонанс. При цьому особливе місце відводиться скандальним сенсаціям, адже вони отримують широке публічне висвітлення інцидентів, які пов'язані з повідомленнями про правопорушення, аморальні вчинки, що справляють приголомшливе враження. Інтерес у читачів часто викликають повідомлення про правопорушення за участю публічних осіб, адже інформація про скандали з відомими людьми підвищує рейтинг ЗМІ. Вважається, що такі повідомлення мають місце в основному в так званій "жовтій" пресі, якщо надійність відповідної інформації підтверджується, то аналогічні матеріали, забезпечені посиланням на першоджерело, публікуються і в серйозних виданнях. Тому з точки зору текстології видається цікавим вивчення особливостей організації подібних повідомлень в різних ЗМІ.

Невід'ємною частиною медіа-тексту є заголовок, більше того – це основний засіб привернення уваги читача. Як відзначає Т. В. Монахова: "нині заголовок має єдину вимогу – клікабельність: користувач Інтернет-ЗМІ повинен зацікавитися заголовком і натиснути на посилання" [4, с. 110]. Водночас він має бути привабливим, несподіваним, однак не повинен розкривати повний зміст тексту, таким чином ніби змушуючи читача прочитати матеріал повністю.

Дослідження психологів доводять, що вісімдесят відсотків читачів переглядають лише заголовки. Назва може нести змістовну та логічно завершену інформацію, яку можна зрозуміти і без звернення до тексту. Такий заголовок – це вже мовленнєвий акт, в якому виражена думка та настанова автора.

Матеріалом для нашого дослідження послужили заголовки повідомлень, які опубліковані в електронній версії німецької газети *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*. Всього проаналізовано 20 заголовків текстів новин.

До лексико-стилістичних засобів, за допомогою яких автор з легкістю може нав'язати свою думку аудиторії, належить мовна гра – навмисне та усвідомлене використання суперечливого твердження, але реципієнт повинен обов'язково позитивно відреагувати на сказане. Ось тоді ця "зумисна неправильність" ніби викликає бажання брати участь у запропонованій грі і нарешті дізнатися істинну ціль автора [5, с. 454]. До прийомів мовної гри належать: каламбури, створення оказіоналізмів, оперування прецедентними текстами, інтертекстуальність, різні види тропів (порівняння, метафора, перифраза тощо). Розрізняють такі варіанти включення мовної гри в медіа-тексти: семантичні, графічні або ж лексичні [1].

Для привернення уваги реципієнтів автори повідомлення використовують різні способи, серед яких є друк великими буквами окремих слів, як-то у заголовку *Auf Twitter sind ALLE Rassisten* (faz.net, 24.04.2019). У наведеному заголовку вплив на реципієнтів посилюється сполученням займенника *ALLE* з загальним іменником *Rassisten*, який має негативну конотацію. Маніпуляція виявляється в тому, що, начебто, ті, хто користується платформою *Twitter*, є расистами, а це може викликати незадоволення у суспільстві.

Використання у заголовках кількісних даних створює враження про об'єктивність повідомлення, а у сполученні з загальними іменниками з негативним значенням, створюється ефект маніпуляції думкою реципієнтів через загрозу у безпеці, наприклад, у заголовку *131 Neonazi-Konzerte in der ersten Jahreshälfte* (faz.net, 14.08.2018). Велика кількість концертів музичних груп, що мають неонацистські погляди, загрожує поширенню цього явища серед молоді, що створює небезпеку для мультинаціональної Німеччини.

Маніпулятивного ефекту надають заголовки з авторськими оказіоналізмами: *"Antisemiwas?"* (faz.net, 23.04.2018). Автори повідомлення розуміють, що реципієнти будуть зацікавлені прочитати новину під такою назвою, оскільки захочуть дізнатися, що позначає слово *Antisemiwas*.

Вплив на думку реципієнтів виявляється й у заголовках, що виражені риторичним запитанням у взаємодії з групою слів: *Regnet es jetzt von unten nach oben?* (faz.net, 20.12.2018). Всім зрозуміло, що дощ не може йти знизу вгору, тому такий заголовок, беззаперечно, здається сенсаційним та приверне увагу широкої аудиторії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лексико-стилістичний потенціал заголовків німецькомовних новинних повідомлень спрямований на маніпулювання думкою реципієнтів, не лише яскравими заголовками, а й через звернення до потреби у безпеці. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні лексико-стилістичних засобів відтворення сенсації у заголовках текстів електронної версії німецькомовних журналів.

Література

1. Захарчук М. Я. Прагматичний аспект функціонування заголовків (на прикладі гіперлокального медіа Район.in.ua). *International scientific e-journal ЛОГОΣ. ONLINE*. 2019. № 4.
2. Кройчик Л. Е. По существу ли эти споры? По существу! ("МТ", "ВЖТ", "ВПТ"... Далее - что?). *Новое в массовой коммуникации : альманах*. Воронеж, 2006. Вып. 3-4 (58-59). С. 6-11.
3. Косова И. О. Система текстов массовой информации. *Лингводидактические проблемы межкультурной коммуникации* : сб. науч.статей : юбилейное издание. Волгоград, 2003. С. 96-103.
4. Монахова Т. В. Інформаційно-змістова специфіка викладання дисципліни "Сучасна українська мова ЗМІ" на факультетах журналістики. *Інформаційні технології в освіті*: зб. наук. пр. Херсон, 2017. Вип. 4. С. 107-117.
5. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. М. : Языки славянской культуры, 2002. 539 с.

УДК 811.112.2'373.612.2

КОЛОРОНІМИ В СТРУКТУРІ ІМПЛІЦИТНИХ ВИРАЗІВ-РЕАЛІЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Іценко О. В. – магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Нарач М. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У статті розглядаються імпліцитні вирази-реалії англійської мови, структура яких містить назви кольорів. У результаті проведеного аналізу виявлені їх семантичні особливості з компонентом кольору.

Ключові слова: англійська мова, імпліцитні вирази-реалії, колоронім.

Мова своєрідно відображає барви навколишнього світу. Спроба розробити теорію кольору сягає ще часів Платона, який вважав колір четвертим елементом відчуття [1, с. 20]. Відомо, що не всі мови мають однакову кількість назв на позначення кольору: деякі основні кольори не завжди мають окремі назви. Так, в англійській мові є одна лексема "blue" на позначення синього та блакитного кольорів. У мовах африканських народів червоний, оранжевий та жовтий мають одну лише назву. Іншими словами, кожна мова має власний спосіб розподілу кольорового спектра, адже колір пов'язаний із історією, культурою, побутом, традиціями народу [7, с. 28].

Мета статті полягає в аналізі імпліцитних виразів-реалій англійської мови з компонентом кольору та у виявленні їхніх семантичних особливостей.

Об'єктом дослідження виступають імпліцитні вирази-реалії сучасної англійської мови, у структурі яких є назви кольорів.

Матеріалом проведеного дослідження слугували 50 виразів-реалій, у структурі яких є назви кольорів, обраних нами з різних джерел [8; 9]. Колір допомагає створити яскраві зорові образи з сухих абстракцій, що робить мовлення барвистим, соковитим та емоційно насиченим.

Імпліцитні вирази-реалії – це номінації, у яких криється внутрішня смислова національно-культурна специфіка [3, с.12]. Для їх розуміння необхідні фонові знання – соціокультурні відомості, які характерні лише для певної нації чи національності, та, які відображені в мові даної національної спільноти, тобто специфічні факти історії, особливості державного устрою та географічного середовища національної спільноти, характерні предмети матеріальної культури, фольклорні поняття тощо [2, с.124].

За результатами нашого дослідження, в англійській мові найбільшу кількість становлять імпліцитні вирази-реалії з колоронімом *black* (24%). На другому місці вирази-реалії з компонентом *white* (23,5%). Далі у порядку зменшення йдуть такі назви кольорів як *blue* (21%), *red* (14%), *green*

(9%), *yellow* (6%), *brown* (2,5%). Отже, в імпліцитних виразах-реаліях частіше використовуються чорний та білий кольори, що за теорією Ньютона не існують.

Колороніми у своїй більшості втрачають своє первинне значення і набувають інших семантичних відтінків. Національно-культурний компонент імпліцитних виразів-реалій не відображається у відповідних словникових дефініціях. Потрібно володіти фоновією інформацією, щоб зрозуміти зміст імпліцитних виразів-реалій із колоронімами.

Відновлення імпліцитних виразів-реалій вимагає лінгвістичного аналізу з залученням екстралінгвістичних даних [5, с. 215]. Серед виразів-реалій, до складу яких входять колороніми, є такі, чия семантика залишається незрозумілою без етимологічного розгляду.

Історична довідка необхідна для розуміння, наприклад, виразу-реалії *black pudding* (кров'яна ковбаса). *Pudding* вживається у своєму первинному значенні "ковбаса", хоча у сучасній англійській мові це значення зустрічається тільки в діалектах [10, с. 143].

Прикладами імпліцитних слів-реалій з колоронімом **black** є такі: *get away with a black eye* (легко звільнитися / відбутися); *black babies* (благодійність у країнах третього світу); *black swan* (біла ворона); *the Black Book of the Exchequer* ("Чорна книга міністерства фінансів" (книга другої половини XII ст., що зберігається в міністерстві фінансів Англії. У книзі записані королівські доходи в XII ст.); *black jack* (піратський прапор; кувшин для пива; висока пивна кружка зі шкіри); *"black jail"* (в'язниця Тор); *Black Forest* (торт "Чорний ліс"); *black letter* (старовинний англійський готичний шрифт); *black literature* (книги з готичним шрифтом).

Незвичайне походження має вираз-реалія *white elephant*, яка має значення "подарунок, якого важко позбутися". Король Сіаму, щоб розорити когось зі своїх підданих, дарував йому священного білого слона, утримання якого коштувало дуже дорого [5, с. 106]. До виразів-реалій з колоронімом **white** зараховуємо й такі: *White whale* (ідея фікс); *white letter* (латинський шрифт);

Реалія *blue stocking* (вчена жінка) пов'язана з англійським "зібранням синіх панчо". Вважається, що голандський адмірал Босковен при перебуванні в Англії назвав так один із літературних салонів середини XVIII ст. у Лондоні, тому що вчений Бенджамін Спеллінгфліт з'явився в цьому салоні в синіх панчохах [10, с. 183]. До інших виразів-реалій із колоронімом **blue** належать: *Blue Arrow affair* (справа блакитної стріли – біржовий термін); *blue collar employees* (робітники).

Вираз-реалія *the red carpet* пов'язаний з червоним килимом, який клали перед королівською особою, поважним гостем під час офіційних візитів [10, с. 48]. Прикладом виразу-реалії з колоронімом **red** є також реалія *the Red Book of the Exchequer* – "Червона книга міністерства фінансів" (збірка документів XIII ст., які зберігаються в міністерстві фінансів Англії).

У багатьох германських мовах, зокрема в англійській мові, на позначення заздрості вживається колоронім "зелений" – **green**. У кольоровому спектрі зелений та жовтий стоять поруч. Уживання цих колоронімів у значенні заздрості пов'язане з фізіологічними процесами людини, тобто якщо людина заздрить, ревнує, то в неї починає інтенсивно виділятися жовч, тому шкіра набуває жовто-зеленого відтінку: *be green with envy* (луснути від заздрості); *the green eyed monster* (заздрість).

У структурі слів-реалій *green goods* (фальшиві банкноти) та *green goods man* (фальшивомонетчик) зелений колір пов'язаний з зеленим кольором банкнот.

Походження виразу-реалії *yellow journal* (бульварно-сенсаційний журнал) пов'язане з таким фактом: у 1885 р. в одному з номерів журналу "New York World" було вміщено кольорову фотографію, що тоді було рідкістю. Це було зроблено з метою викликати сенсацію та привернути увагу широкого кола читачів. На фото було зображено дитину в жовтому одязі (The Yellow Kid) [10, с. 1031]. Серед інших виразів-реалій з колоронімом **yellow** можна навести такі: *yellow cab* (таксі); *yellow-dog fund* (гроші, що використовуються для підкупу); *yellow dog contract* (собачий контракт (за яким робочому заборонялося вступати в профспілку (до 1932 року). Слова "yellow-dog" підкреслюють принизливість такого договору і відсутність у підписанта громадянської свідомості).

Що стосується коричневого кольору, то він є сумішшю червоного, жовтого та чорного. Вважається, що коричневий, втративши життєдайну силу червоного, символізує тілесні відчуття та потреби [6, с. 5]. Символізуючи покарання, деградацію, відречення від світу, він є земним кольором [4, с. 8]. Втім у сучасній англійській мові вирази-реалії не мають нічого спільного з розумінням цього кольору психологами. Так, колоронім **brown** зустрічаємо у таких виразах-реаліях: *brown bag* 1. приносити з собою сніданок (на роботу або в школу – в коричневому паперовому пакеті); приносити з собою спиртне (в ресторан або кафе, де не подають алкогольні напої); 2. (коротка презентація або семінар (зазвичай в обідню перерву)); *astonish the Browns* (кинути виклик суспільній думці); *brown envelope* (хабар);

brown and white goods (велика і дрібна побутова техніка).

Таким чином, аналіз імпліцитних виразів-реалій дозволив нам виявити, що колороніми у їхньому складі не лише впливають на загальне значення виразів-реалій, але й виконують

смислорозрізнавальну функцію. Подальші наші розвідки вбачаємо у дослідженні актуалізації виразів-реалій із компонентом кольору в англійському медійному просторі.

Література

1. Арнольд О. О цветах нашей жизни . *Крестьянка*. 2000. №2. с.20-21.
2. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1978. 174 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе, под. ред. Вл. Россельса. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Высшая школа, 1986. 416 с.
4. Гуз Ю. В. Экспериментальное исследование базовых концептов цвета (на материале русского, английского, немецкого и китайского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2010. 23 с.
5. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн. 1: Общие основы психологии – М., 2000, 215 с.
6. Охрицкая Н. М. Лингвокультурологический аспект многозначности цветоименований: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2012. 21 с.
7. Порожнюк А. Червона барва в мовній палітрі. *Урок української*. 2000. №1. 28-29 с.
8. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners. – Pearson Education Limited, 2009.
9. Oxford Dictionary of English Idioms by A. P. Cowie, R. Mackin & I.R.McCaig. – Oxford, New York etc.: Oxford University Press, 1993
10. The World Book Encyclopedia. – Chicago, London, Sydney, Toronto, 1994 – Vol.4, 143 с.

УДК 81'367.4

LINGVORHETORICAL CONSTRUCTION OF GENERATION Y IN THE ENGLISH NEWS DISCOURSE (ЛІНГВОРИТОРИЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОКОЛІННЯ Y В АНГЛОМОВНОМУ НОВИННОМУ ДИСКУРСІ)

Nikytenko I. I., 1st year master student of the foreign languages department
Scientific supervisor: Candidate of Philological Sciences, Associate Professor **Talavira N.M.**,
at the chair of Germanic languages and methods of teaching foreign languages

Нікитенко І. І., магістрантка факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Талавіра Н.М.**, кафедра германської філології
та методики викладання іноземних мов.

The paper is devoted to studying of Generation Y (millennials) through the analysis of constructions used in English news stories from various news sites. The research consists in classifying constructions founded in news discourse into strategies and tactics with reference to basic needs. The work illustrated millennials' satisfying physiological and belongingness needs and attitude to modern technology.

Key-words: *millennials, newsstory, construction, basic need.*

Стаття присвячена вивченню Покоління Y (міленіалів) через аналіз конструкцій що використовуються в англійськомовних новинах на різних сайтах. Дослідження полягає у класифікації знайдених конструкцій і подальшим виокремленням стратегій та тактик побудови тексту з оперттям на базові потреби. Робота показує задоволення міленіалами фізіологічних потреб, потреб належності та їх ставлення до сучасних технологій.

Ключові слова: *міленіали, новина, конструкція, базова потреба.*

The constant development of the all aspects of human lifeposes changes on all generational cohorts that were singled out in the theory of generations (or sociology) by Karl Mannheim in 1928 [3, p.275]. Taking into account socio-historical environment that influenced people by shaping their way of thinking and living, the notion of Generation Y was formulated. Its representatives include people born between the 1980s till the beginning of the 2000s' and are called *Millennials*. Researches managed to single out typical features of this generational demographic cohort and analyze its impact on following generation [2, p.402]. However, the topicality of the following article paper consists in the fact that millennials have not been studied through its references used in news stories.

The following paper **aims** to examine Generation Y analyzing constructions used in English news stories.

The work is intended to solve the following **tasks**:

- to define the notion of "construction" and give its classification;
- to explain news discourse and English news discourse in particular;
- to identify and structure constructions that are used in news stories to characterize millennials;
- to reveal the strategies and tactics based on basic needs.

Generation of the EchoBoomers (as millennials are children of Baby-Boomers) has been thoroughly studied by many researchers, scholars and journalists. Among them are M. Rouse [8], S. Morrison-Williams [5] and others. Having conducted plenty of investigations scholars claim that millennials are generally considered as addicted to technologies, impatient, intransigent though open to new people and communication [10]. Media often publish information dwelling on today's way of existence of Generation Y.

It is significant to explain the choice of news discourse as the most relevant for the following work. Thus, its rhetorical value is to be designated. It is known that rhetoric investigates the usage of language for organizing and maintaining social groups, coordinating their behaviors and producing change by mediating power. All of these functions are fulfilled by modern media that are characterized by collective authors and mass (heterogeneous) audience [7, p. 28]. It is to be noted that news discourse is the most popular form of media nowadays and its peculiarities are correlated with the classical foundations of rhetoric, especially with canons [4]. For example, disposition, that means ordering the material, and elocution, that deals with choosing suitable language, coincide with the component of form of news story and invention i.e. finding the material is similar to component of content [4;1, p.86].

As it has been mentioned before, the main aim of news stories is to manage the mass audience. In order to do that, Abraham Maslow has defined five human needs: physiological need (need for drinking, eating, sleeping), safety need (means lack of danger), belongingness and love need (means be part of a group), reputation (means respect of other people) and self-actualization (means to achieve one's goals) [7, p. 29]. Authors use foregrounded units to appeal to these needs [7, p. 29]. The units that are significant for our article paper are constructions i.e. prefabricated units of a language that are considered as a whole [6, p.173]. As we know, constructions may be immediate (consist of a word), modified (with additional elements mostly expressed by adjectives) or extended (consists of two or more immediate one) [11, p.102]. The constructions we are going to analyze will compile several strategies with the reference to basic needs. Some of them will be presented below.

All in all, 10 news stories about Millennials from the BBC, USA Today, Entrepreneur, Global news, The New York Times and Independent news sites were read and 20 immediate and extended constructions were founded. All of them fall into three strategies: strategy of physiological need – 5 constructions, strategy of belongingness need – 12 constructions and strategy of impact of technologies – 4 constructions.

Strategy of physiological needs is compiled by group of constructions denoting millennials' attitude to food and their way of nutrition. Constructions of this strategy are used according to two tactics: tactic of healthy way of living – 2 constructions and the one of unhealthy way – 2 constructions.

Tactic of healthy way of living is presented by the construction *shun the pub for the gym*, extended by the preposition *for* and the noun *gym*, used to describe millennials' sport life, e.g. *Millennials are shunning the pub for the gym* (5) and *drink less* that shows millennials' attitude to alcohol, e.g. *Millennials drink less than the previous generation* (6).

Tactic of unhealthy way of living includes two immediate constructions as *to order takeout*, as it is connected to junk food e.g. *Millennials are more likely to order takeout* (4); *fast food*, e.g. *Traditional fast food companies look stale and old to millennials* (6).

Strategy of belongingness need is compiled by constructions that are connected with millennials' social interaction. According to the groups millennials are part of, three tactics of belongingness were created: tactic of belongingness to global community – 5 constructions, tactic of belongingness to family – 4 constructions, and tactic of belongingness to closely integrated community – 3 constructions.

Tactic of belongingness to global community include two immediate and three extended constructions that show millennials' connection to communities such as to nation, race. The immediate constructions refer to relations with global community: *social engagement*, e.g. *Millennials appreciate altruism, social engagement* (6), *politically engaged*, e.g. *Millennials are more politically engaged* (2). There is an extended construction that describes millennials' attitudes to gender: *agree with traditional gender role* which is extended by a verb *agree* and adjective *traditional*, e.g. *Millennials agree with the importance of traditional gender roles* (10). Another extended construction reflects millennials' interaction with society is *give back to the community*. This construction is extended by the noun *community*, e.g. *Millennials have sense of selflessness, caring for others, helping others and wanting to give back to the community* (9).

Tactic of belongingness to family include three immediate and one extended constructions that reflect millennials' attitude to marriage and having children. The overall attitude to having a family is expressed by the immediate construction *do things e.g. Millennials do such things later* (6). In the example, the construction *such things* refers to marriage, setting down and having children. The reasons for postponing family are denoted by such immediate constructions as *too young*, e.g. *Millennials are too young for family* (6), and *are not ready*, e.g. *Millennials are not ready to settle down* (6). The attitude to having children is denoted by construction *not rush to have babies* in which the extending elements are the negative particle "not" and the verb *rush*, e.g. *Millennials are not rushing to have babies* (6).

Tactic of belongingness to closely integrated community include three immediate constructions that refer to millennials' positive attitude to close-knit communities such as friends and colleagues. They are: *stick together*, e.g. *Millennials stick close together* (6); *few ties* used to reveal their affection to surrounding people and things, e.g. *Millennials are people who have few ties* (1); *find someone* used to show that millennials have obstacles in seeking their spouses, e.g. *Millennials have not found someone who has the qualities they are looking for* (6).

Strategy of impact of technology includes four constructions that characterize millennials' attitude to technologies. There are two tactics: tactic of positive impact and the one of negative impact. Positive impact implies that those constructions denote things beneficial for millennials and help them in everyday life. Negative impact reflects that those constructions denote that technology does harm to millennials' wellbeing and interrupts the usual flow of life.

Tactic of positive impact of technology on millennials include constructions *meet a broader range of people* extended by the adjective *broader*, the noun *range* and preposition *of* which shows an opportunity to find new friends all over the world, e.g. *Technology has also helped millennials meet a broader range of people* (8); and *are able to connect from anywhere* extended by the infinitive *connect*, the preposition *from* and adverb *anywhere*, e.g. *Millennials are able to connect from anywhere* (7). We see that modern technologies broaden millennials' opportunities for communication.

Tactic of negative impact of technologies on millennials consists of extended constructions. The construction *fall victim to fraud*, extended by the nouns *victim* and *fraud*, shows the consequence of millennials' neglected usage of modern technologies, e.g. *Millennials are falling victim to fraud* (3). The construction *put too much trust*, extended by the adverb *too* and the adjective *much*, shows that millennials do not take into account negative aspect of making use of technologies, e.g. *Millennials have grown up with technology and they put a little too much trust in it* (3).

To conclude, Millennials or Generation Y is often referred to in English news-discourse. Authors used 11 immediate and 9 extended to describe millennials' way of living in modern society. Judging by constructions millennials have unhealthy ways of nutrition though they tend to adopt positive habits like doing sport; they are said to be interested in politics and have friends, though they are not ready for family. Besides, they use all benefits of modern technologies. The article paper illustrated that this generation does not fulfill physiological need, though the need to be a part of society is satisfied. Further research is to study constructions connected with the rest of basic needs of Generation Y and other modern generations.

Literature

1. Dijk Teun. A. van. News as discourse / Teun A. van Dijk. – L: Routledge Taylor & Francis Group, 1985. – 200 p.
2. Howe N. Millennials Rising: The Next Great Generation/N. Howe, W. Strauss. – NY: Knopf Doubleday Publishing Group, 2009. – 432 p.
3. Mannheim K. The Problem of Generations. In Kecskemeti, Paul (ed.). Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works, Volume 5. New York: Routledge. p. 276–322.
4. McKay B. Classical Rhetoric: The Five Canons of Rhetoric – Invention [online resource] / B. McKay, K. McKay. – 2011. – URL: <https://www.artofmanliness.com/articles/classical-rhetoric-101-the-five-canons-of-rhetoric-invention/>
5. Morrison-Williams S. Who are Millennials [online resource]/S. Morrison-Williams.-2017.- URL: <http://educationinitiative.thepacificinstitute.com/articles/story/millennials-changing-the-face-of-higher-education>
6. Potapenko S.I. Constructions in English: from paradigmatic to syntagmatic relations / Potapenko. // Література та культура Полісся. Серія: Філологічні науки.. – 2017. – №9. – С. 172–180.
7. Potapenko S.I. Discourse analysis in outline: workbook for students of foreign language departments / S.I. Potapenko. – Nizhyn: Nizhyn University Publishing House, 2018. – 40 p.
8. Rouse M. Millennials. Generation Y [online resource] / M. Rouse. – 2016. – URL: <https://whatis.techtarget.com/definition/millennials-millennial-generation>
9. Strauss W. Generations. The History of America's Future, 1584 To 2069 / W. Strauss, N. Howe. – NY: Harper Perennial, 1991. – 540 p.

10. Swenney R. Millennial Behaviors & Demographics [online recourse] / R. Sweeney. – 2006. – URL: <http://unbtl.ca/teachingtips/pdfs/sew/Millennial-Behaviors.pdf>
11. Talavira N. English orientating constructions denoting location: classification and article use. – *Lingua Posnaniensis*. – 2017. – Vol. 59, Issue 2. – P. 101–120.

Illustration Sources

1. Ahmed K. Up to a third of millennials 'face renting their entire life' [online recourse] / K. Ahmed. – 2018. – URL: <https://www.bbc.com/news/business-43788537>
2. Bishop A. A look at millennials' engagement with news and politics [online recourse] / A. Bishop. – 2018. – URL: <http://www.smudailycampus.com/lifestyle/a-look-at-millennials-engagement-with-news-and-politics>
3. Deeth S. Millennials are victims of fraud more than any other generation [online recourse] / S. Deeth. – 2018. – URL: <https://globalnews.ca/news/4171113/millennials-are-victims-of-fraud-more-than-any-other-generation-survey/>
4. Lebowitz Sh. 11 things millennials do completely differently from their parents [online recourse] / Sh. Lebowitz. – 2018. URL: <https://www.businessinsider.com/millennials-habits-different-from-baby-boomers-2018-3#instead-of-waiting-for-an-annual-performance-review-millennials-crave-more-frequent-feedback-5>
5. Millennials shunning the pub for the gym [online recourse]. – 2018. – URL: https://www.bbc.co.uk/news/video_and_audio/features/uk-england-london-45836991/45836991.
6. Newman S. Should We Worry About Millennials Not Having Babies? [online recourse] / S. Newman. – 2018. – URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/singletons/201804/should-we-worry-about-millennials-not-having-babies>
7. Premji Z. The good versus the bad: Technology's place in the lives of millennials [online recourse] / Z. Premji. – 2017. – URL: <https://globalnews.ca/news/3247085/the-good-versus-the-bad-technologys-place-in-the-lives-of-millennials/>
8. Rannard G. The young Americans who are bucking the divorce trend [online recourse] / G. Rannard. – 2018. – URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45645206>
9. Scotti M. What makes a man? Millennials say selflessness, openness, personal health [online recourse] / M. Scotti. – 2018. – URL: <https://globalnews.ca/news/4169861/millennial-men-selflessness-openness-health-study/>
10. Warner C. Young Millennials' Family Values Are Surprisingly Traditional [online recourse] / C. Warner. – 2018. – URL: <https://www.bustle.com/p/young-millennials-family-values-are-surprisingly-traditional-it-shows-how-divided-a-generation-can-be-48325>

УДК 811.112.2'42

МОДАЛЬНІ СЛОВА ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЗМІСТУ ІНФОРМАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-НОВИНАХ

Осипенко Б. І., магістрант факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Щербак О. М.**, кафедра німецької мови

Стаття присвячена дослідженню модальних слів, що підтверджують зміст відомостей, поданих у текстах німецькомовних інтернет-новин, та їхньому маніпулятивному впливу на реципієнтів.

Ключові слова: інтернет-новина, маніпуляція, модальне слово.

Статья посвящена исследованию модальных слов, подтверждающих содержание сведений, представленных в текстах немецкоязычных интернет-новостей, и их манипуляционному воздействию на реципиентов.

Ключевые слова: интернет-новость, манипуляция, модальное слово.

Постановка проблеми. Тексти інтернет-новини як найпопулярніше сучасне джерело інформації призначені для маніпулювання думкою реципієнтів за допомогою вербальних засобів, серед яких модальні слова містять значний потенціал впливу.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження маніпулятивного впливу за допомогою різних мовних засобів присутні у працях О. Ю. Арешенкової, І. В. Біляк, Р. В. Грачова, С. Гузенка, С. І. Потапенка та ін. Водночас відсутні розвідки, що присвячені дослідженню впливу модальних слів на реципієнтів у текстах німецькомовних інтернет-новин.

Мета статті полягає у висвітленні поняття модальне слово та його ролі у формуванні думки реципієнтів про окреслені в текстах інтернет-новин події.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернет-новини – важливий компонент у бутті людини, спільнот і держав. Вони відтворюють світ у його реальностях, адже новини – це "необроблена інформація", яка перетворена в новий продукт. Під час цього перетворення відбуваються процеси відбору інформації, котра стає новиною, її редагування, посилення, деформація і викривлення, а також й маніпуляція нею [3, с. 47]. Інтернет-новини мають композицію подібну до структури друкованих ЗМІ: заголовок – вступ – основний текст, при цьому смислове навантаження розподіляється за принципом "перевернутої піраміди": спочатку – найбільш значуща інформація, потім – деталі. Заголовкам інтернет-новин відведена важлива роль "ай стопера", оскільки час, проведений користувачем на сайті певного ЗМІ, залежить від того, чи зацікавили його заголовки останніх новин. Функціональне призначення вступу – це привернення уваги аудиторії до інформації. Зміст вступу залежить від характеру самого повідомлення і тих цілей, які ставить перед собою журналіст. Основний текст повідомлення структурується декількома абзацами, які слугують засобом графічного, пунктуаційного виділення, оформлення композиційно-синтаксичних одиниць тексту та характеризуються зв'язністю речень, тематичною, структурною організацією, корелюючи із заголовком та вступом.

Завданням нашого дослідження є аналіз текстів інтернет-новин, в яких модальні слова здійснюють приховану дію на аудиторію. Маніпулювання – це вміння керувати поведінкою людини за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини; ідеологічна дія для зміни поведінки людей та їх життєвих позицій [1, с. 520]. Маніпулятивний вплив успішно здійснюється за допомогою модальних слів, тобто групи слів, що виражають ставлення мовця до висловлюваної думки, які вказують, наскільки достовірним представляється йому повідомлення, як оцінюється ним, які емоції викликає в нього, тобто вони не надають додаткової інформації у повідомленні, а лише доповнюють його вираженням оцінок з боку мовця.

Модальні слова поділяють за семантичним значенням на такі, що позначають:

- впевненість (*bestimmt, durchaus, allerdings, freilich, offenbar, offenkundig*);
- невпевненість, сумнів (*angeblich, mutmasslich, scheinbar, schwerlich, womöglich*);
- презумпцію (*sicher, sicherlich, selbstverständlich, natürlich, bestimmt, zweifellos, zweifelsohne, fraglos, tatsächlich, gewiss, unbedingt, anscheinend, kaum, möglicherweise, vermutlich, vielleicht, wahrscheinlich, wohl, möglich*);
- емоційну оцінку (*lieber, hoffentlich, leider, glücklicherweise, unglücklicherweise, trichterweise, dummerweise*);
- обмеження (*freilich, wenigstens, jedenfalls*);
- доповнення (*übrigens, überdies, folglich, vielmehr*);
- підтвердження (*genau, klar*);
- заперечення (*keinesfalls, keineswegs*);
- узагальнення (*endlich, letztendlich, schließlich, überhaupt*).

Модальні слова взаємодіють з одиницями на позначення авторитетних джерел, статистичних даних, результатів опитувань, експертів, очевидців, аби переконати публіку, що повідомлення "правдиве" [2, с. 78]. Використовуючи модальні слова підтвердження інформації та одиниці, що з ними взаємодіють, автор вказує, що повідомлення, яке він відтворює, не вважається здогадкою, що повідомлення слід розуміти як підтвержену та перевірену інформацію.

Використання модальних слів підтвердження інформації вказує на те, що інформація заснована на відповідних джерелах. Це означає, що носій висловлювання повністю володіє правдивістю інформації; реципієнт не має сумніватися в тому, що подана інформація вірна. Наприклад, у статті під назвою *Ein Blick in die Geschichtsbücher* (tagesschau.de, 26.09.2019) про можливий імпічмент в США, у блоці головної події вживається модальне слово *zweifellos* у реченні *Das Amt des Präsidenten ist zweifellos ein mächtiges* підтверджує, що не може бути сумніву у тому, що президентська служба є найпотужнішою.

Модальні слова з семантикою підтвердження змісту повідомлення можуть втрачати своє значення, якщо вони вжиті в риторичних запитаннях, та перетворюють зміст повідомлюваного на такий, що не відповідає дійсності. У тексті аналізованої інтернет-новини під назвою *Hilft das Handy im Kampf gegen Corona?* (tagesschau.de, 29.03.2020) у вступному блоці двічі вживається модальне слово *wirklich*, яке втрачає своє семантичне значення в контексті повідомлення та, замість достовірності інформації, вказує на сумнів у тому, що надана інформація є правдивою: *Können Bewegungsdaten wirklich helfen, das Coronavirus einzudämmen? Einige Staaten nutzen bereits die Handy-Ortung, um über den Kontakt mit Infizierten zu informieren. Doch funktioniert das wirklich?* Модальне слово *wirklich* вживається у сильних позиціях, тобто у першому та останньому реченні вступного блоку новини. Обидва речення є риторичними, через що посилюється вплив на сприйняття інформації реципієнтами як недостовірної.

Використовуючи презумпційне модальне слово *vermutlich*, автор повідомлення намагається вказати, що ступінь ймовірності є досить високою. Це модальне слово використовується в

контекстах, в яких відсутні вагомі причини та належні докази для підтримання твердження. Так, у статті під заголовком *Brand am Rathaus von Eschweiler* (tagesschau.de, 30.07.2019) про пожежу у ратуші модальне слово *vermutlich* уживається у вступі (*Das Feuer am Rathaus von Eschweiler am Montag (30.07.2019) ist vermutlich beim Versuch entstanden, Unkraut mit einem Bunsenbrenner zu vernichten.*) та у блоці головної події (*Der Verursacher des Feuers – laut Polizei vermutlich der Hausmeister – erlitt einen Schock.*), у якому модальне слово взаємодіє зі словосполученням *laut Polizei*. Таким чином автор повідомлення намагається надати правдивості повідомлюваній інформації через посилання на авторитетне джерело.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Модальні слова утворюють лексичний інвентар мовленнєвого маніпулювання в німецькомовних інтернет-новинах. Маніпулятивний вплив припускає такий відбір модальних слів та компонування тексту повідомлення, що дозволяє впливати на сприйняття інформації реципієнтами. Глибокий аналіз маніпулятивного потенціалу модальних слів у текстах інтернет-новин є перспективним напрямком подальших лінгвістичних досліджень.

Література

1. Великий комплексний словник української мови / упоряд. Т. С. Дорошенко. Харків : Торсінг Плюс, 2009. 768 с.
2. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. К. : Освіта, 1999. 351 с.
3. Зернецька О. В. Політична комунікація та політичні ефекти новин. *Новини VS. Новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах*. К. : ЦВП, 2005. С. 46-63.

УДК 811.112.2'42

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ ORDNUBNG

Петриченко В. В., магістрант факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **Щербак О. М.**, кафедра німецької мови

Стаття присвячена дослідженню національно-культурної специфіки дискурсу німецької лінгвокультурної спільноти, зокрема аналізу концепту ORDNUBNG та співвідносних з ним понять, які відтворюють німецьке світосприйняття.

Ключові слова: *концепт ORDNUBNG, лінгвокультура, національно-культурна цінність.*

Статья посвящена исследованию национально-культурной специфики дискурса немецкого лингвокультурного сообщества, в частности анализу концепта ORDNUBNG и соотносимых с ним понятий, отображающих немецкое мировосприятие.

Ключевые слова: *концепт ORDNUBNG, лингвокультура, национально-культурная ценность.*

Постановка проблеми. Декларація національно-культурних цінностей, з одного боку, і прояв культурно-специфічних рис народу, з іншого, виступає засобом інтеграції культур і народів за принципом їхнього об'єднання на базі загальнолюдських цінностей, розуміння свого партнера по діалогу в умовах глобалізаційних процесів в соціумі. Унаслідок процесів інтеграції світових спільнот виявляється актуальним дослідження національно-культурних цінностей, які виступають фактором самоідентифікації конкретних етносів, та їхнього об'єднання на наднаціональній загальнолюдській основі.

Аналіз останніх досліджень, присвячених питанням специфіки текстів національно-культурного спрямування, дозволив акцентувати такі положення, що є значущими для цієї сфери. Так, Красних В. В. (2002) присвячує свої розвідки етнопсихолінгвістиці; Точилина Ю. Н. (2015) проводить аналіз ключових концептів німецької культури як складової навчання німецькій мові; Медведєва Т. С. та Опарин М. В. (2017) досліджують ключові концепти німецької лінгвокультури. Проведений аналіз досліджень дозволяє дійти висновку, що проблема німецької національно-культурної риторики залишається поза увагою.

Мета дослідження полягає в лінгвокультурному аналізі мовних одиниць на позначення феноменів німецької національної культури.

Об'єкт дослідження – дискурс німецької лінгвокультурної спільноти, а **предмет** – концепт ORDNUBNG та суміжні з ним поняття як засіб вираження німецької національно-культурної специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд національно-культурної специфіки мовних засобів є лише одним з напрямків їх дослідження. При вивченні національно-культурних феноменів дослідники-етнопсихолінгвісти часто використовують лінгво-когнітивний підхід, в якому виділяються: загальнолінгвістичний аспект, тобто компоненти, універсальні для всіх учасників комунікації; та національно-детерміновані компоненти, тобто такі феномени, які обумовлюють національну специфіку комунікації [1, с. 21]. Національно-культурна специфіка проявляється в основному в уявленнях народу, в його інтерпретації концептів. Подібні національно-культурні компоненти В. В. Красних слідом за Ю. Н. Карауловим називає прецедентними феноменами, до яких зараховують:

- а) такі феномени, які добре відомі всім представникам тієї чи іншої спільноти;
- б) феномени, які є актуальними в емоційному і пізнавальному планах;
- в) феномени, до яких представники тієї чи іншої спільноти постійно повертаються під час комунікації.

В якості прикладів таких прецедентних феноменів автор наводить такі: прецедентна ситуація, прецедентний текст, прецедентне висловлювання і прецедентне ім'я (і асоціюються з ним ситуація, характер, зовнішність або атрибути) [1, с. 43]. Поява національно-культурної специфіки в дискурсі представників тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти прямо пов'язане з мовною свідомістю індивідів, а також з їх мовленнєвою поведінкою. Кожен народ по-своєму будує породження мовлення: для німецької мови характерний фіксований порядок слів, а в українській мові немає такої жорсткої фіксації.

Безліч національно-культурних рис можна виявити, якщо звернутися до вивчення невербальних засобів комунікації: проксемики (відстань, якої дотримуються комуніканти в момент спілкування), паралінгвістики (міміка, жести), екстралінгвістики (паузи, сміх), етикету. У кожній культурі існують так звані "ключові концепти", тобто існують значні культууроутворюючі елементи. Наприклад, для представника англійської культури такими поняттями є концепти "home" ("будинок"), "common sense" ("здоровий глузд"), "privacy" ("самотність, приватне життя"), "fairness" ("справедливість") і деякі інші.

У нашій роботі досліджується національно-культурна специфіка німецької спільноти. Перш ніж приступити власне до аналізу відібраних прикладів, слід звернутися до тих особливостей, які відрізняють мовленнєву поведінку німців, а також до ключових концептів та їхньої інтерпретації.

Значущими концептами німецької культури були і залишаються сьогодні такі, як ORDNUNG (порядок), DISZIPLIN (дисципліна), FLEISS (старанність) і SPARSAMKEIT (економія). Вони міцно закріпилися в німецькому менталітеті вже з середини XVIII століття [2, с. 15].

Одним з головних і формуючих німецьку ментальність є концепт ORDNUNG (порядок), який системно охоплює всі сфери життя, суспільного і духовного. Він являє собою упорядкований стан, спосіб життя, дотримання правил, встановлених державою і контрольованим їм, суспільну ієрархію, особливу форму об'єднання людей (Gemeinschaft), організацію світу. Цей концепт межує з такими концептами, як GESETZ (закон), MACHT, KRAFT (сила), WILLE (воля) [3].

У німецькій культурі ORDNUNG співвідноситься і з іншим синонімічним йому концептом – GEIST "дух" [4]. Тут можна простежити зв'язок з вірою в ідеальне. За часів фашизму полюси концепту ORDNUNG небезпечно зблизилися. Добровільне проходження наказом, правилам і високим принципам з'єдналися з вихованої століттями готовністю підкорятися. Порядок, сприйнятий масою в спотвореному вигляді, перетворився в силу, здатну руйнувати і знищувати [3].

Для сучасної німецької культури концепт ORDNUNG також залишається актуальним. Хоча він розглядається часто критично, і навіть скептично. "Ordentlich" може означати і прямолінійний, однозначний, вузький. Однак чиновницький механізм Німеччини, організація федеральних структур функціонують суворо відповідно до "чіткого (deutlich) порядку". Життя в Німеччині відрізняється впорядкованістю і розміреністю. Для забезпечення високого рівня життя німця досить, якщо він буде належним чином виконувати всі правила і закони. Порядок у німців в крові, в їх мріях, він передається генетично як головний скарб, як головний позитивний приклад від батьків до дітей. Жорстка регламентація поведінки призводить до певної запрограмованості мислення німців [4]. Прагнення до порядку передбачає збереження існуючих підвалин, так як будь-які інновації в суспільному житті неминуче порушують звичну систему і вимагають витрати моральних і фізичних сил для відновлення порядку. Консервативність виражається в робочій, емоційній сферах особистого життя і в суспільному житті німців. Німці серйозно ставляться до тимчасових зобов'язань, відчувають величезну повагу до особистого майна, рідко позичають речі. Говорячи про порядок, можна згадати такі відомі німецькі прислів'я, як: *Ordnung ist das halbe Leben* (Порядок – основа життя), *Ordnung muss sein* (Порядок понад усе), *Ordnung hilft Haushalten* (Порядок допомагає вести господарство), *Ordnung erhält die Welt* (Порядок править світом), *Wer Ordnung zum Gesetz macht, muss sie zuerst halten* (Хто зробив порядок законом, повинен його дотримуватися).

ORDNUNG залишається в Німеччині одним з центральних концептів суспільного і духовного життя нації, які мають фундаментальний зміст. Не випадково строгий порядок характерний і для німецького речення. Прямий і зворотний порядок слів, рамкова конструкція, порядок слів підрядного речення – основні поняття синтаксису німецького речення.

Порядок нерозривно пов'язаний з підтриманням чистоти – на вулицях міст, в будинках, в зовнішньому вигляді. Прагнення до чистоти знайшло своє відображення в німецьких приказках, наприклад: *Wenn jeder vor seiner Tür fegt, so wird es überall sauber* (Коли кожен підмітає біля своїх дверей, всюди стає чисто), *Wer sauber ist, braucht sich nicht zu waschen* (Чистому не потрібно митися). SAUBERKEIT (чистота) – один з найважливіших концептів німецької культури [4].

Концепт PERFEKTIONISMUS (перфекціонізм) розвинувся з бажання досягти порядку і чистоти у всіх сферах життя і діяльності та в намірі зробити все це найкращим чином [3]. Для німецької ментальності важливі також такі концепти нерозривно пов'язані з концептом ORDNUNG – це концепти ARBEIT (праця, робота, діяльність), MÜHE (праця, старання) і FLEISS (старанність). Такі риси німецького характеру, як працьовитість, працездатність, старанність складають суть цих концептів. Всі ці риси німецького національного характеру знайшли своє відображення в мові: *Fleißige Hand baut Leut und Land* (Старанні руки створюють людей і поля), *Ohne Fleiß kein Preis* (Без праці не витягнеш і рибки зі ставка), *Fleiß bricht Eis* (Старанність лід розіб'є) та інші.

Концепт SPARSAMKEIT (економність), перш за все, виражається в бережливому ставленні до грошей, що також пов'язано з концептами ORDNUNG та FLEISS. У німецькій мові існує велика кількість приказок зі словом "Geld": *Geld regiert die Welt*. (Гроші правлять світом), *Was macht der Deutsche nicht für Geld?* (Що німець не зробить за гроші?) та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Німецька національно-культурна специфіка проявляється в уявленнях народу, в його інтерпретації концептів, до яких належить ORDNUNG (порядок) та пов'язані з ним DISZIPLIN (дисципліна), FLEISS (старанність) і SPARSAMKEIT (економія). Аналіз національно-культурних концептів у промовах німецьких політичних діячів є перспективним напрямком подальших лінгвістичних розвідок.

Література

1. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология: курс лекцій. М.: Гнозис, 2002. 284 с.
2. Медведева Т. С., Медведева Д. И., Опарин М. В. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры: монографія / под ред. Т. И. Зелениной. 2-е изд., стер. М.: ФЛИНТА, 2012. 161 с.
3. Точилина Ю. Н. Ключевые концепты немецкой культуры как составляющая обучения немецкому языку как второму иностранному бакалавров направления подготовки "ТУРИЗМ". *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/journal/n/vestnik-keмеровского-gosudarstvennogo-universiteta?i=1052739> (дата звернення: 17.02.2020).
4. Флакман А. А. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: дис. ... канд. филол. наук. Н. Новгород, 2005. 172 с. URL: <http://31f.ru/dissertation/91-dissertaciya-nemeckij-yazyk-kak-otrazhenie-mentalnosti-ego-nositelej.html> (дата звернення: 10.01.2020).

УДК 811.112.2'373.612.2

ВІДТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ В АНГЛОМОВНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Рубанська О.О., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Нагач М.В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У статті розглянуто та уточнено поняття реалій як елемента українського політичного життя, проаналізовано способи відтворення сучасних українських політичних реалій в англомовних медіатекстах. Встановлено найбільш вживаний спосіб відтворення політичних реалій.

Ключові слова: гіпонімічний переклад, медіатекст, політична реалія, транслітерація.

Постановка проблеми. Одним з об'єктів сучасних лінгвістичних досліджень є способи відтворення реалій, який розглядається як чужомовна лексика. Предметом наукових досліджень реалій були розвідки таких мовознавців як С. Влахов, С. Флорін, Р. Зорівчак та ін. У сучасній лінгвістиці реалії визначаються як слова та словосполучення, які іменують об'єкти, характерні для побуту, культури, соціального та історичного розвитку одного народу та чужі для іншого [1,

с. 47]. Крім того, реалії визначають як моно- та полілексемні одиниці, значення яких вміщає комплекс етнокультурної інформації [2, с. 58].

Актуальність дослідження зумовлена спрямованістю лінгвістичних студій на визначення шляхів відтворення українських політичних реалій в англомовних медійних текстах.

Метою статті є визначення способів відтворення сучасних українських політичних реалій в англомовних медійних текстах.

Предмет нашого дослідження – сучасні українські політичні реалії в англомовних медійних текстах.

Матеріалом дослідження слугували 30 статей із англомовних онлайн-газет Times [thetimes.co.uk/tto/news], Telegraph [telegraph.co.uk] the Guardian [guardian.co.uk]. Методом суцільної вибірки було визначено 27 реалій, якими послуговуються у сучасній українській політичній сфері.

Медіатексти розуміємо як один із найпоширеніших сучасних засобів передачі інформації та впливу на реципієнтів, зокрема як форму комунікативної діяльності, основними учасниками якої є представники засобів масової інформації як соціального інституту та реципієнти. Медіатекстам притаманні певні лексичні особливості: узуальні й окаязональні лексичні та фразеологічні одиниці, прислів'я, порівняння, метафори [3], а також реалії.

Реалії вирізняються нюансами значень, які пов'язують із національним колоритом мови, у якій вони виникли. Саме колорит робить із нейтральної, "незабарвленої" лексичної одиниці реалію [1, с. 105], тому реалії часто не мають точних відповідників у інших мовах.

У сучасній лінгвістиці існує декілька підходів щодо класифікацій реалій:

– тематичний (побутові, етнографічні та міфологічні реалії, реалії природного світу, державного ладу і суспільного життя, ономастичні та асоціативні) [4, с. 79];

– історико-семантичний (історичні та власне реалії);

– структурний (реалії-одночлени, реалії-полічлени номінативного характеру, реалії-фразеологізми) [2, с. 70-71];

– предметний (географічні, етнографічні, суспільно-політичні та військові реалії) [1, с. 50];

– місцевий (залежно від національної та мовної належності) [1, с. 57];

– часовий (сучасні та історичні) [1, с. 65];

– перекладацький (залежно від способу перекладу) [1, с. 50].

Релевантні для нашого дослідження політичні реалії виокремлюють за предметною ознакою, тобто враховується сфера функціонування реалій, що є критерієм виокремлення з-поміж інших різновидів реалій. Політичні реалії поділяються на чотири типи:

– реалії на позначення адміністративно-територіального устрою (адміністративно-територіальні одиниці, населені пункти, деталі населеного пункту);

– реалії на позначення органів та носіїв влади;

– реалії, якими послуговуються у суспільно-політичному житті;

– військові реалії [1, с. 55-56].

У зв'язку з політичними подіями в Україні в мові виникли нові реалії, такі як кіборги, майдан, кропи та ін. Тому виникає необхідність відтворення таких реалій із збереженням їхнього національного колориту в інших мовах.

У сучасних розвідках розрізняють чотири основні способи перекладу реалій: транскрипція (транслітерація), гіпонімічний переклад, уподібнення, дескриптивна перифраза [4, с. 104], комбінована реномінація, калькування, міжмовна транспозиція на конотативному рівні, контекстуальний переклад, інтерпретація [2, с. 93].

Емпіричний матеріал дослідження показує, що в англомовних медіатекстах в аспекті частотності трапляються приклади одночасного поєднання двох способів відтворення сучасних українських реалій – транслітерації та гіпонімічного перекладу (19 прикладів), а також дослівний переклад (8 прикладів).

Перший спосіб виявлену у реченні *The next elections for the Verkhovna Rada, Ukraine's single-house parliament, were scheduled to take place in October.* [https://www.telegraph.co.uk/news/2019/05/20/ukraines-zelenskiy-call-early-elections-disbands-parliament/]. У наведеному реченні зі статті під назвою *Ukraine's Zelenskiy calls early elections as he disbands parliament in first act as president* прикладом української політичної реалії є *the Verkhovna Rada*. Англійською мовою ця реалія відтворена двома методами – транслітерацією *Verkhovna Rada* та контекстуальним перекладом *Ukraine's single-house parliament*.

Наступний приклад містить взаємодію двох варіантів позначення реалій – гіпонімічний переклад та транслітерація двічі в одному реченні статті під назвою *Ukraine and pro-Russian separatists exchange 200 in all-for-all prisoner swap: Those released by Ukraine included five former members of the now-disbanded special police force Berkut who were charged in the killing of protesters in Kyiv in 2014, Ukrainian news site Hromadske quoted their lawyer, Igor Varfolomeyev, as saying*

[<https://www.telegraph.co.uk/news/2019/12/29/ukraine-pro-russian-separatists-exchange-200-all-for-all-prisoner/>]. Так, транслітерована реалія Berkut зрозуміла україномовним реципієнтам, але потребує уточнення для англomовних реципієнтів через гіпонімічний переклад – special police force. У цьому ж реченні спостерігаємо транслітеровану реалію Hromadske, яка уточнюється через гіпонімічний переклад news site.

Іншим шляхом відтворення українських політичних реалій є використання власне перекладу, наприклад, у реченні Zelensky's *Servant of the People* party – named after the sitcom he starred in before his shock presidential win in April – took 43.9 percent of the vote in Sunday's election, according to combined figures from three pollsters статті під назвою Volodymyr Zelensky Ukrainian comedian-turned-president on course for election win [<https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/21/volodymyr-zelensky-ukrainian-comedian-turned-president-course/>]. Реалія – назва політичної партії "Слуга народу" – відтворюється дослівним перекладом назви партії *Servant of the People*.

Отже, реалії є важливими для позначення особливостей сучасного українського політичного життя, тому під час відтворення реалій використовують різні способи перекладу: транслітерацію для привернення уваги англomовних реципієнтів завдяки незвичності для носіїв мови; власне переклад для позначення реалії через пояснення за допомогою використання еквівалентів, а також гіпонімічний переклад шляхом заміни видового поняття на родове. Водночас, найпоширенішим способом перекладу українських політичних реалій є взаємодія транслітерації та гіпонімічного перекладу, а на другому місці – власне переклад.

Перспектива нашого дослідження полягає у вивченні специфіки відтворення історичних українських реалій в англomовних медіатекстах.

Література

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М. : Междунар. отношения, 1980. 343 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Л. : Вид-во при ЛНУ, 1989. 216 с.
3. Гончар О.С. Публіцистичний дискурс та його функції. URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/novi> (дата звернення: 17.01.2020).
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М. : Изд-во ин-та общ. сред. образов. РАО, 2001. 224 с.

УДК 811.112.2'38

АНТРОПОНИМИ ТА ЕТНОНИМИ В ОПОВІДАННЯХ КАТІ ПЕТРОВСЬКОЇ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА СЕМАНТИКА

Шкурат В. В., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Блажко М.І.**, кафедра німецької мови

Стаття присвячена дослідженню семантики та етимології антропонімів та етніонімів у коротких оповіданнях німецької письменниці-мігрантки Каті Петровської. Встановлено етніоніми-самоназви народів та досліджено історію походження та значення антропонімів. З'ясовано, що власні імена є показниками національної приналежності.

Ключові слова: антропонім, етніонім, етимологія, Катя Петровська, семантика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. До лексичного складу будь-якої мови належить такий важливий і специфічний розряд слів як власні назви. Лінгвісти послуговуються для номінації власних назв також терміном "оніми", що означає "ім'я, назва". Оніми протиставляються апелюванню і, на відміну від останніх, мають особливі функції у мові та лексичні властивості. Хоча більшість з них залишається й сьогодні етимологічно непрозорими, оніми привертають увагу антропологів, археологів, істориків культури, оскільки вони містять цінну інформацію про історію країни, походження та становлення людини, історію людства. Дослідники німецькомовних власних назв звертають увагу на те, що більшість онімів у німецькій мові мають іншомовне походження, значна кількість власних назв стає широко відомою завдяки сучасним медіа [4, с. 20; 15, с. 27].

В онімах "закодовані" культурні знання, вилучення та розуміння яких є важливим для всіх, хто вивчає іноземну мову. Різноманітність і чисельність власних імен робить їх дослідження складним і важливим завданням пізнання людського суспільства. Адже походжачи від загальних, вони можуть переходити з однієї мови в іншу. Назви та імена дають змогу судити: до якого народу належать їхні носії, з якої місцевості походять, тобто у в них закодована культурна інформація.

Дослідження власних назв вимагає врахування всіх обставин виникнення і розвитку власних імен: історичних умов, географічних особливостей місцевості, становлення складу населення, його етнічної приналежності, конкретних ситуацій появи імен [5, с.174].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вони як розряд слів поділяються на різні підгрупи: антропоніми, топоніми, зооніми, етноніми тощо.

У широкому значенні *етнонім* – це термін для позначення будь-якого етносу або етнічної спільноти: роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації [8, с.273]. Може функціонувати як самоназва і “зовнішня” назва етносу [1, с.50].

Вивчення етнонімів дає можливість простежити еволюцію імені, пояснити його походження, простежити шляхи етнічних міграцій, культурні і мовні контакти. Етноніми, будучи стародавніми термінами, несуть в собі важливу історичну та лінгвістичну інформацію.

Етноніми, етнономінації привертають увагу науковців, які звертаються до питань взаємодії мови та мислення, мови та культури.

Особливості соціальної лексики для номінації осіб за ознакою належності до певної раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження розглядали такі мовознавці, як Є. Редько [13], О. Горбач [3]. Об'єктом дослідження Л. Ставицької [16] став український сленг, О. Березович [2] вивчав етнокультурні особливості сленгового називання осіб за належністю до етносу. Внесок у наукову розробку проблеми функціонування українських неофіційних етнонімів як елементів сучасного комунікативного простору зробили Ю. Карпенко [10], Ю. Святюк [17] та ін. Проте стан дослідження українських етнонімів дає підстави говорити про актуальність подальшої розробки проблеми.

На матеріалі англійської мови досліджено семантику та функціональні особливості етнономінацій [17, с.14], вивчено механізми вивчення неофіційних етнономінацій в англійській мові [11], виявлено семантичні і когнітивні особливості етнономінацій сучасної англійської мови [20].

На матеріалі німецької мови ґрунтовно розглянуто етнолінгвальні особливості міжкультурного дискурсу в текстах німецькомовної літератури мігрантів [9]. Поза увагою дослідників залишилось вивчення етимології та семантики етнонімів та антропонімів в оповіданнях Каті Петровської, що робить актуальним наше звернення до цієї теми.

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми, якій присвячена стаття. Актуальність нашого дослідження визначається роллю етнономінацій в процесі міжкультурної комунікації за допомогою художнього тексту. Матеріалом дослідження слугували антропоніми та етнономінації, відібрані з коротких оповідань німецькомовної письменниці українського походження Каті Петровської "Мабуть Естер" (нім. „Vielleicht Esther“).

Формулювання цілей дослідження. Мета роботи полягає у дослідженні етимології та семантики антропонімів та етнономінацій в коротких оповіданнях Каті Петровської “ Мабуть Естер”.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Киянка, яка вже 21 рік проживає в Берліні, отримала за своє дебютне оповідання “Мабуть Естер” одну з найпрестижніших літературних нагород – премію Інґеборґ Бахман. Це – книга про пошук власної ідентичності та історичної пам'яті у контексті європейсько-російсько-українсько-польських відносин.

У роботі авторка вживає самоназви народів, які відносяться до нейтральної лексики: *die Deutschen, die Ukrainer, die Juden*. Як правило, вони співвідносяться з назвами країни або області, займаної етносом. Самоназва німців – *die Deutschen*, почала використовуватися ще в X столітті. Своє походження має нібито від латинського слова *teuztoni* (тевтони), що трактується як назва давньогерманських племен, що проживали на західній території Ютландії і на річці Ельба [12]. Германці включали в себе багато різних племен, що мешкали на данній території. Взагалі слід зазначити, що існує значна кількість етнонімів на позначення німецького народу, у різні часи вони відомі, як німці, германці, дейтше, тедески, алемани, готи, франки, тевтони, шваби. Так, фіни називають німців саксами, італійці – тедесками, норвежці і ісландці – тюсками (*tysk, tysker*). Балтійські народи, литовці – вокечай (*vokiečiai*), а латиші – вацієші (*vacieši*). В українській мові слова “*Німеччина*” та “*німці*” у слов'янських мовах пішла від слова “*німий*”, в ті часи так було прийнято називати людей, які не говорили слов'янською [19].

Етнонім-самоназва *die Ukrainer* (українці) вперше фіксується наприкінці XVI століття у документах, присвячених козацькому повстанню Наливайка. Але ця назва не відразу утвердилась, адже до XIX століття українці називали себе “русини” та “русь”, що походили від імені середньовічної Руської держави, у XVI-XIX століттях – “козаками”, коли українські землі увійшли до складу Російської держави – “малоросами”. Для підкреслення своєї окремоті від росіян (великоросів), харківська українська інтелігенція стала використовувати назву “українці” як загальний етнонім замість старої назви “русини”. Ця нова самоназва утвердилась у Наддніпрянській Україні після національно-визвольного руху 1917-1920 років та радянської українізації. Теж

саме відбувалося на Галичині і Буковині у 1918-1940 роках завдяки діяльності українських національних організацій [18].

Євреї жили на українських землях близько тисячоліття – починаючи від середньовічної Київської Русі й до сьогодні. Приблизно від 1550 року, тобто близько 450 років, вони становили істотну частину населення країни [7, с.12]. Авторка також використовує термін *die Juden*, що позначає етнічно-релігійну групу або осіб, які можуть бути частиною європейського народу, а також представниками єврейської релігії. Вживання слова або поняття – різне в історичних контекстах різних країн, у тому ж числі як релігійної меншини, але якщо розглядати саме в контексті Німеччини – це нейтральний етнонім. Паралельно з етнонімом *євреї* авторка використовує термін *zuid* – це традиційний слов'янський етнонім для позначення євреїв. Вживання цього етноніма в радянський час та до сьогодні стало вважатися застарілим та образливим [6].

Важливу роль у історіях Каті Петровської відіграють антропоніми. Імена належать до перших слів, які людина засвоює, та до останніх слів, які вона забуває при афатичних розладах мовлення [14, с. 4].

Антропоніми позначають типового представника нації та індивідуалізують людину, носія антропоніма. Оскільки мова йде про родину авторки, в основному це імена, які демонструють етнічну приналежність і дозволяють нам як читачеві відслідкувати корені сім'ї Каті Петровської.

В оповіданні "Родинне дерево" авторка називає власні імена своїх родичів: *Gertrud, Lida, Arnold, Oziel, Zygmunt, Mischa, Maria, Vielleicht Esther, Anna und Lola, Rosa und Margarita, Wassyl*.

Традиційно вважають, що антропоніми не мають значень. На думку дослідника російської та романської антропоніміки Ю. Рилова, антропонім не тільки вказує на індивіда, але й виконує деякі семасіологічні функції: особові імена містять низку сем: людина, стать, національна приналежність. Ім'я набуває певних конотацій, що пов'язані з соціальною, регіональною або віковою особливостями людини, а також із приналежністю людини до певної епохи [14, с.15-16].

Прикладом такого імені в оповіданні Каті Петровської є ім'я *Gertrud*. Авторка пояснює німецькомовному читачеві культурну та мовну значущість цього імені, яка відома тим, хто народився у Радянському Союзі та добре знає історію становлення країни. *Gertrud*, українською *Гертруд*, є скороченим іменем від *Герой Труда*. Це ім'я дядько оповідачки отримав при народженні і воно символізує дух тієї епохи, ентузіазм молодих людей – будівельників молодій соціалістичній держави, для яких праця на благо країни була самоціллю.

Деякі імена родичів оповідачки мають грецьке походження, наприклад *Ліда, Мірон*.

Lida – жіноче особове ім'я грецького походження, яке стало відомим завдяки античним джерелам, але до того воно було етнонімом і мало конкретне вузьке значення – жителька Лідії, де був поширений культ Зевса, й звідки походить його епітет – "Лідійський". У Київську Русь прийшло з Візантії разом з християнством.

Miron – чоловіче ім'я грецького походження. Походить від слова "миро" – запашна олія, яку використовують у християнських церковних обрядах. *Мірон* – той, хто пахне миром.

Marik (Mark) – ім'я яке має декілька версій походження. За першою версією ім'я походить від грецького імені *Маркос*, яке має латинське коріння і утворено в свою чергу від латинського слова *Marcus*, що означає "молоток". За другою версією ім'я бере початок від імені бога покровителя, що згодом став богом війни – *Марса*. Підтвердженням цього є римське ім'я *Маркус*. За третьою версією ім'я Марк має французьке коріння і походить від *Маркіз*, що означає "маркіз".

Semjon (Семен, Симон, Шимон) є українською формою чоловічого імені *Семен*. Слово має давньоєврейське походження, означає "почутий (Богом)" (від кореня "шаман" – чути). Серед народів набуло поширення у зв'язку з прийняттям християнства.

Завдяки іменам Катя Петровська акцентує увагу читачів до історії своєї сім'ї. Сукупність антропонімів стереотипізує національні вияви, називаючи не окрему людину, а цілу етнічну спільність. Якщо власне етноніми фіксують, як правило, особливості називання різних географічних об'єктів, то неофіційні етноніми – етнофобізми – відтворюють етнічні стереотипи як складники мовної свідомості і несуть у собі потужний емоційний заряд, впливаючи на ступінь адекватності сприймання етносу. Відповідно світ загалом і його фрагменти відтворюються через призму моделі "свій – чужий".

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що світ етнономінацій багатогранний та безперечно відіграє важливу роль у міжкультурній комунікації. В етнонімах та антропонімах "закодовані" культурні знання, вилучення та розуміння яких є важливим для всіх, хто вивчає іноземну мову.

Література

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Вид-во "Довіра", 2007. 205 с.
2. Березович Е.Л., Гулик Д. П., Homoethnicus в зеркале языка: к методике описания. Etnolingwistyka: Problemyjęzykai kultury. 14.Lublin. 2002. S. 47–67.

3. Горбач О. Арго в Україні. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006.
4. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 "Русский язык". Дніпропетровськ, 2006. 32 с.
5. Євтух В.Б. Етнічність : енциклопедичний довідник; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. 396 с.
6. Жид URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B8%D0%B4> (Дата звернення: 01.05.2020)
7. Маґочій Павло-Роберт. Ілюстрована історія України / Переклав з англійської С. Біленький. К.: Критика, 2012. 448 с.
8. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. К.: ВЦ "Академія", 2012. 288 с.
9. Микуляк О. В. Мовні засоби експлікації етнічних стереотипів у текстах німецькомовної літератури мігрантів URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nvmgu_filol_2017_27\(2\)_24](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nvmgu_filol_2017_27(2)_24) (Дата звернення: 20.05.2020)
10. Карпенко, Ю.О., Етнонім. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000.
11. Карпенко М.Ю. Особливості реалізації неофіційних етнономінацій у межах сучасної англійської мови URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18956/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%AE..pdf> (Дата звернення: 19.05.2020)
12. Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія URL: https://www.studmed.ru/k-nder-g-h-lgeman-v-vsesev-tnya-stor-ya-dtv-atlas_e907a9ab1fa.html (Дата звернення: 10.04.2020)
13. Редько Є.О. Семантичні етноніми в українській арготичній системі. Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук . Дніпропетровськ, 2016.
14. Рылов Ю.А. Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика. Курс лекций по межкультурной коммуникации. М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. 311с.
15. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность: Учеб. пособие. М.: Высш. шк., 1991. 96 с.
16. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005.
17. Святюк Ю.В. Семантика та функціонування етнономінацій у сучасній англійській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Донець. нац. ун-т. Донецьк, 2005. 20 с.
18. Українізація (1920-1930-ті) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_\(1920%E2%80%941930-%D1%82%D1%96\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_(1920%E2%80%941930-%D1%82%D1%96)) (Дата звернення: 15.05.2020)
19. Швайка О. Німецька мова без міфів і упереджень URL: <https://everest-center.com/nimetska-mova/> (Дата Звернення: 10.04.2020)
20. Шиманович Г.М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24738/08-Shimanovich.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 22.05.2020)

УДК 373.3.016:811.111]:784.6

ВИКОРИСТАННЯ ПІСЕНЬ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Ярешко В. В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Пономаренко О.В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Підвищення інтересу до раннього навчання іноземної мови – одна з примітних ознак сучасної школи. Значною мірою це обумовлено певними досягненнями у дослідженні даної проблеми, а також деяким розширенням можливостей школи щодо запровадження початкового навчання іноземної мови. Початковий етап навчання іноземної мови у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі надзвичайно важливий, оскільки в цей період закладаються психолінгвістичні основи іншомовної комунікативної компетентності, необхідні та достатні для подальшого її розвитку й удосконалення. Тут відбувається становлення засад для формування іншомовних фонетичних, лексичних, граматичних та орфографічних навичок, а також умінь в аудіюванні, говорінні, читанні й письмі у межах програмних вимог [3]. Завдання вчителя іноземної мови в початковій школі полягає у пошуку дієвих підходів, методів та засобів навчання, які б відповідали віковим особливостям учнів та сприяли формуванню іншомовної комунікативної компетентності

молодших школярів. Одним із таких підходів є використання пісень у якості навчального матеріалу, що реалізує навчальну, освітню і розвиваючу функції.

Пісні мають навчальну функцію, оскільки вони є засобом більш міцного засвоєння лексичного матеріалу і розширення потенційного словника учнів, полегшують засвоєння важкодоступних звуків, звукосполучень, інтонаційних моделей, вдосконалюють уміння експресивного усного мовлення, у них краще засвоюються і активізуються граматичні конструкції.

У піснях часто зустрічаються власні імена (іменники), відомості з географії та історії країни, мова якої вивчається, факти повсякденного життя, інформація про поведінкову культуру поведінки, яка включає особливості поведінки в різних ситуаціях, що сприяє реалізації освітньої функції в процесі навчання і формуванню соціокультурної компетентності учнів. Таким чином, пісні є ефективним додатковим матеріалом, який знайомить з країнами, історіями, звичаями, вдачею, культурою, музичною творчістю.

Пісні виконують розвиваючу функцію, так як сприяють естетичному вихованню учнів, вихованню самосвідомості, розкриттю їх творчих здібностей і розвитку у них музичного слуху, позитивно впливають на розвиток усіх сторін особливості.

Таким чином, переваги застосування пісень у навчанні іноземної мови полягають у тому, що вони:

- розширюють лексичний запас, розвивають в учнів відчуття мови, знання її стилістичних особливостей та допомагають закріпити правильну артикуляцію та вимову звуків;
- стимулюють монологічне та діалогічне мовлення, сприяють розвитку як підготовленого, так і спонтанного мовлення;
- допомагають краще засвоїти й активізувати граматичні конструкції, уживані в іноземній мові;
- сприяють розвитку соціокультурної компетентності, створенню на уроці особливої атмосфери країни, мова якої вивчається, надаючи історичну ретроспективу, різні погляди на стосунки та цінності народів, мова яких вивчається;
- похваляють процес викладання, вносять різноманітність, викликають позитивні емоції та створюють високу мотивацію;
- сприяють естетичному вихованню учнів, об'єднанню колективу, більш повному розкриттю творчих здібностей кожного;
- збагачують уяву, знижують психологічне навантаження учнів, підвищуючи їх емоційний тонус (також за рахунок відпочинку від рутинної праці з підручниками та зошитами) [1; с.195].

У результаті аналізу пісенного матеріалу важливо обирати пісні, які б відповідали віковим особливостям школярів початкової школи і наступним критеріям:

- критерій актуальності;
- критерій мовної цінності;
- критерій лінгвокраїнознавчої цінності;
- критерій урахування інтересів учнів, відповідної вікової групи;
- критерій інформативності тексту пісні [2; с. 2].

Також, при відборі пісень необхідно враховувати: клас (кількість учнів та їх вік, рівень знань учнів, їх музичні інтереси); можливості навчального характеру (чи є достатньо часу на уроці); чи є музика водночас зі словами пісні та чи вписується певна пісня в план уроку [4; с.5].

Наприклад, на основі пісні про Різдво "Hello, reindeer" учні можуть вивчити привітання, рахунок до 10, нову лексику та прямо на уроці поринути в різдвяну атмосферу.

*"Hello, reindeer"
Hello, reindeer.
Hello, snowman.
Hello, Santa.
Happy Holidays.*

*One, two, three,
Four, five, six,
Seven, eight, nine, ten.
Merry Christmas,
Everyone.
Let's sing it once again.*

При вивченні даної пісні можна використати такі вправи:

- Згадайте про зміст пісні, виходячи з її назви або ключових слів;
- Дайте відповідь на запитання: "What is this song about? What heroes did you hear in this song?";

- Послухайте пісню і скажіть, чи були в ній такі слова: New Year, Santa, everybody, sing, dance;
- Заповніть пропуски словами з пісні (можна використати довідку з словами);
- Розташуйте в послідовності переплутані рядки пісні;
- Напишіть відсутні рядки;
- Розмістити картинки в тому порядку, в якому з'являються герої пісні;
- Уявіть і розкажіть, намалюйте те, про що вам розповів музичний уривок;
- Обговорення з учнями враження, які виникли під час прослуховування музичного твору.

Вибір учителем вправ, які він застосовує під час ознайомлення учнів із піснею, цілком залежить від мети, яку він обрав. У фаховій літературі пропонуються методичні прийоми проведення окремих вправ, які можна використовувати майже з усіма піснями:

1. Пісні по рядку. Вчитель розрізає вірші пісні по рядках і роздає їх учням для опрацювання в парах або групах. Необхідно розташувати рядки у правильному порядку до прослуховування. Учні можуть пояснити, чому саме так чи інакше вони розташували рядки. Прослухавши пісню вдруге, учні розташовують рядки належним чином.

І ще можна роздати по рядку кожному учню та попросити запам'ятати свій рядок, а потім зібрати аркуші. Після цього учні повинні розташуватися в кімнаті один за одним у тому порядку, який, на їхню думку, буде в пісні. Потім вони слухають пісню й виправляють свої помилки.

2. Сплутані слова. Необхідно написати слова на дошці або на роздавальному матеріалі, але всі слова повинні бути розташовані в неправильному порядку. Учні повинні прослухати пісню й розташувати слова у правильному порядку. Вони можуть обвести в коло слова, які вони не знають.

3. Пропущені слова. Це завдання краще використовувати з короткими та повільними піснями. Це завдання полягає в тому, що вчитель готує роздавальний матеріал, де пропускає кожне сьоме чи п'яте слово, або необхідні слова. Учні слухають пісню, потім їм роздають слова пісні із пропусками, і вони вписують пропущені слова. Можна надати учням підказку й написати першу літеру пропущеного слова.

4. Пісенні картки. Ця вправа краще пасує до повільних та коротких пісень. Вчитель готує чисті картки, на яких пише слово або фразу з пісні. Разом усі картки утворюють повний набір віршів пісні. Під час слухання пісні учні розташовують картки по порядку [1; с.200].

Автор книги "Music & Song" Tim Murphey, наголошує, що у викладанні мови все, що ми можемо робити з текстом, ми можемо також робити з піснями:

- Вивчати граматику.
- Розвивати вміння аудіювати текст, ігноруючи незнайомі слова.
- Читати пісні з лінгвістичними цілями.
- Складати пісні, статті про пісні, листи співакам, анкети.
- Обговорювати пісні.
- Перекладати пісні.
- Писати діалоги, користуючись словами пісень.
- Розігрувати рольові п'єси (як герої пісень або співак-кореспондент).
- Диктувати пісню.
- Використовувати пісню для вправ на заповнення пропусків у тексті або для виправлення помилок.
- Використовувати музику як фонову при різних видах діяльності.
- Інтегрувати пісні в проектну роботу.
- Активувати або розслаблювати клас розумово.
- Практикувати вимову, інтонацію і наголос.
- Практикувати хорове повторення.
- Вчити лексику.
- Вчити культуру.
- Пізнавати більше про своїх учнів і від своїх учнів, дозволяючи їм вибирати і пояснювати свою музику.
- Розважатися [4; с.14].

Виходячи з усього вищесказаного можна зробити висновок, що використовувати пісні та музику на уроках англійської мови в початкових класах є доцільно та ефективно, адже використання іншомовної пісні в процесі навчання англійської мови сприяє насамперед вдосконаленню навичок вимови, розвитку музичного слуху, стимулює монологічні і діалогічні висловлювання, дозволяє досягти точності в артикуляції, ритмі та інтонації, поглиблює знання англійської мови, збагачує словниковий запас, сприяє розкриттю творчих здібностей молодших школярів, тренується пам'ять та кмітливість учнів. Також пісня слугує потужним мотиваційним засобом

навчання, і усуває негативне відношення дітей до навчання. Тому використання пісенного матеріалу може надати велику допомогу не лише у вивченні іноземної мови, а і в повноцінному всебічному розвитку особистості.

Література

1. Гора Т. В. Застосування пісень на уроках англійської мови в початкових та середніх класах / Т.В. Гора, Нездроп Л. П. // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 1. – С. 195–202.
2. Карпенко О. О. Вивчення іноземної мови через пісню й музику / О. О. Карпенко // Англійська мова та література. – 2004. – № 12. – С. 2.
3. Навчальна програма з іноземної мови для учнів 1- 4 класів. – 2019.
4. Савченко І. П. Вірші та пісні на уроках англійської мови в початкових класах / І. П. Савченко// Англійська мова та література. – 2004. – № 1. – С.14.

УДК 373.2.014:005

**МАРКЕТИНГ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РИНКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Апанасенко О. В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю. Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті розкрито поняття маркетингу освітніх послуг, розглянуто комплекс освітнього маркетингу, принципи та завдання маркетингової діяльності у сфері освіти, проаналізовано типи ринкової орієнтації освітніх закладів.

Ключові слова: маркетинг, освітні послуги, заклад дошкільної освіти, комплекс маркетингу, принципи маркетингу, завдання маркетингу.

The article reveals the concept of marketing of educational services, considers the complex of educational marketing, principles and objectives of marketing activities in the field of education, analyzes the types of market orientation of educational institutions.

Key words: marketing, educational services, preschool education institution, marketing complex, marketing principles, marketing tasks.

Актуальність теми. Сьогодні спостерігаються швидкі темпи глобалізації та зміни ринку освітніх послуг, підвищення рівня конкуренції на ньому, що обумовлює актуальність дослідження теоретичних та практичних питань маркетингу як усієї освіти, так і дошкільної зокрема, а відтак, пошук інноваційних підходів до просування освітніх послуг, вивчення маркетингових технологій розвитку дошкільного навчального закладу та розробки формування його стратегії в сучасних умовах.

Метою даної статті є розкриття суті поняття маркетингу освітніх послуг, перенесення моделі комплексу маркетингу на сферу діяльності закладу дошкільної освіти в умовах сучасного ринку надання освітніх послуг, розгляд основних принципів та завдань маркетингу в сфері освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань маркетингової діяльності в освітній сфері займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: В. Сиченко, Т. Оболенська, Г. Єльнікова, Л. Пісоцька, Н. Плахотіна, А. Панкрухін, С. Теленова, С. Біла, Л. Балабанова, В. Кремень, Дж. Еванс, Ф. Котлер, Дж. Сондерс та ін.

Виклад основного матеріалу. В Україні сформована потужна база освітніх закладів, в ієрархії яких і заклади дошкільної освіти, що надають освітні послуги на ринку. Без сумніву, майбутнє будь-якої країни, в тому числі й України, залежить, в першу чергу, від розвитку освіти, а дошкільна є її початковою ланкою. В статті 10 Закону України "Про освіту" вказано, що дошкільна освіта є невід'ємним складником системи освіти [3]. Пункт 1 Статті 4 Закону України "Про дошкільну освіту" свідчить, що "дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні" [4]. Забезпечити прогрес дошкільної освіти в сучасних ринкових умовах неможливо без використання концепції маркетингу, яка передбачає моніторинг освітнього середовища та удосконалення системи провадження освітньої діяльності закладами дошкільної освіти.

Оскільки сьогодні освітнім закладам надається все більше автономії у провадженні своєї діяльності, велику роль відіграватиме концепція маркетингу, мета якого – виявлення та прогнозування перспективних напрямків розвитку дошкільної освіти в умовах конкурентного середовища. Впровадження концепції та інструментів маркетингу як системи управління в закладах дошкільної освіти в методичний, освітній та виховний процеси сприятиме розширенню їх інноваційної складової, сформує потреби соціуму у відповідних освітніх послугах.

Сучасний маркетинг освітніх послуг – це різновид маркетингу, наука та наукова дисципліна, яка використовує загальнометодологічний маркетинговий інструментарій, методики досліджень та діагностики для реалізації специфічних функцій сфери освіти [6, с.3].

Вчені одногослоно визначають маркетинг освітніх послуг як систему управління ринковою діяльністю освітніх закладів. За визначенням Ф. Котлера і К. Фокса, маркетинг освітніх послуг – це "...дослідження, планування, здійснення та контроль ретельно сформованих програм, з метою

ініціювання добровільного обміну цінностями з цільовими ринками для досягнення цілей навчальних закладів" [2, с.126].

Т. Оболенська зазначає, що маркетинг освітніх послуг – це розробка, реалізація та оцінка освітніх послуг шляхом встановлення відносин обміну між освітніми установами та споживачами освітніх послуг з метою гармонізації інтересів та задоволення потреб школярів, студентів та слухачів [9, с.246].

А. Панкрухін визначає даний вид маркетингу як філософію (сукупність загальних принципів ринкових відносин як систему поглядів), стратегію та тактику стосунків та взаємин споживачів, посередників та виробників освітніх та супутніх послуг та продуктів в умовах ринку, вільного вибору пріоритетів та дій з обох сторін, обмін цінностями [8].

На думку Н. Тихомирової, система управління ринковою діяльністю освітнього закладу спрямована на регулювання ринкових процесів та вивчення освітнього ринку, яка призводить до найбільш ефективного задоволення споживачів: особистості в освіті; освітнього закладу – в розвитку; фірм та інших організацій – замовників – в зростанні кадрового потенціалу; суспільства – в розширеному виробництві сукупного особистісного та інтелектуального потенціалу [1].

Зазначимо, що освітнім послугам, які надає заклад дошкільної освіти, притаманні:

- загальні особливості (характерні для всіх видів послуг): нематеріальність, невіддільність, мінливість;
- специфічні особливості (притаманні тільки даному виду діяльності): тривалість надання послуги (дитина може відвідувати заклад як усі 4 роки, так і менший проміжок часу), чітка періодичність надання послуги (тривалість навчального року та оздоровчого періоду), залежність якості від того, хто надає послугу (потенціал закладу дошкільної освіти), та того, хто її отримує (психо-фізіологічні можливості дитини), оцінка якості освітньої послуги можлива лише в подальшому навчанні.

Концепція маркетингу освітніх послуг полягає в створенні такого продукту, який максимально відповідає потребам теперішнього та майбутнього поколінь на основі впровадження досягнень науки та інноваційних технологій навчання [6, с.32].

У більшості праць розглядається традиційний комплекс маркетингу – це набір маркетингових засобів (інструментів), певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети і вирішення маркетингових завдань на цілому ринку. До складу комплексу "4P", який запропонував Е. Дж. Маккарті ще в 1960 році, входять такі складові:

1. "producto" (з англ. – товар);
2. "price" (з англ. – ціна);
3. "place" (з англ. – місце) – у цьому контексті – "місце товару на ринку";
4. "promotion" (з англ. – просування) [5, с.105-107].

Розглянемо основні завдання маркетингу освітніх послуг, які надає заклад дошкільної освіти, в ракурсі цих складових концепції "4P".

Товар (безпосередня якість послуг, які надає освітній заклад) – треба створювати такий продукт, який:

- ✓ відповідає явним та не явним, а також фактичним та потенційним потребам дітей та їх батьків;
- ✓ створює необхідний імідж (закладу, особистості) та сприяє забезпеченню фінансування майбутньої діяльності;
- ✓ сприяє формуванню оптимального середовища для вихованців.

Ціна – оскільки дошкільна освіта в Україні є безкоштовною, дана складова передбачає надання платних освітніх та інших послуг, перемогу в конкуренції за інвестиції та додаткові джерела фінансування. Кошти на фінансування закладу дошкільної освіти можуть виділяти органи місцевої влади, фонди та організації, а також зацікавлені особи.

Поширення (або дистрибуція) освітніх послуг – передбачає формування системи, що включає вибір каналів та методів збуту, за допомогою яких освітню продукцію можна реалізувати споживачам найбільш ефективним способом. Для сучасних освітніх послуг ЗДО межі збутової діяльності розширюються завдяки застосуванню традиційних та інноваційних технологій та форм здобуття дошкільної освіти (соціально-педагогічний патронат, короткотривале перебування, дистанційне навчання, інклюзивна освіта тощо).

Просування – дозволяє впливати на членів суспільства засобами маркетингових та міжособистісних комунікацій (основні: реклама, public relations, стимулювання збуту, директ-маркетинг, пропаганда, та ін.). Звичайно, всі інструменти та засоби маркетингових комунікацій будуть відтворювати специфічні особливості саме освітніх послуг (рис. 1).

В 1981 році Бумс та Бітнер запропонували доповнити маркетинг – мікс трьома додатковими "P" [5, с. 105-107]. Стосовно послуг цю модель розширили до "7P", включивши такі елементи, як процес (process), матеріальне доведення (physical evidence) та люди (people).

Слід розглянути, яким чином складові концепції "7P" впливають на формування споживачьких уподобань на ринку освітніх послуг у сфері дошкільної освіти. Для цього скористаємося моделлю ADIA, яка була розроблена Ел. Левісом у 1896 році [7]. ADIA – це модель поведінки споживача під час прийняття позитивного рішення під час придбання товару.

**ADIA = A (увага) – attention + I (інтерес) – interest +
D (бажання) – desire + A (дія) – action**

За вищеподаним ланцюжком досліджують формування суспільної думки на цільовому ринку.

Рис . 1. Складові концепції "4P"

Привернення **уваги** до навчального закладу означає забезпечення обізнаності про заклад дошкільної освіти певної кількості можливих клієнтів. Особливої уваги на цьому етапі потребує створення комплексу рекламних засобів, які несуть цільову інформацію про ЗДО. Це може бути інформація щодо кількості груп та дітей в них, якісний склад персоналу, переваги місця розташування, специфіка освітнього процесу, можливість надання додаткових освітніх послуг тощо.

Етап формування **інтересу** споживача є найбільш складним через стимулювання до того, щоб потенційний клієнт виявив зацікавленість до товару або послуги. Для закладів дошкільної освіти такими засобами формування інтересу споживачів можуть бути: поширення інформації про участь освітньої установи в різноманітних конкурсах, соціо-культурних заходах чи проектах міста; співпраця з організаціями та установами; залучення громадськості до вирішення питань функціонування закладу та ін..

Бажання, яке формується під впливом одержаної інформації. Саме бажання батьків, щоб їх дитина здобувала якісну дошкільну освіту, є необхідним фактором у виборі послуг певного закладу. Освітній заклад фактично повинен переконати споживача в тому, що здатний повністю задовольнити його потреби, бажання та очікування.

Дія є завершальним етапом, а точніше, поштовх до дії. Важливість етапу заключається в тому, що батьки або законні представники повинні оформити дитину до освітнього закладу, поки у них є бажання, створене на попередньому етапі, інакше клієнт може обрати інший ЗДО.

Сутність маркетингу, як філософії, сконцентрована в його принципах. Основоположний принцип маркетингу ставить в центр уваги запити та потреби споживача. **Принципи** маркетингу в сфері освіти аналогічні до принципів традиційного маркетингу, однак мають свої особливості.

1. Принцип врахування соціального фактору на всіх етапах маркетингового процесу полягає в тому, що в якості головного об'єкту маркетингової діяльності виступають люди – споживачі освітніх послуг.

2. Принцип виведення на ринок засобів вирішення проблем споживачів, втілених в конкретних послугах, полягає в підлаштуванні під кожного конкретного споживача, намаганні в найбільш короткий проміжок часу задовольнити його потреби. Це потребує від працівників закладу освіти постійного розвитку, підвищення кваліфікації.

3. Принцип надання послуги, яка цілком відповідає попиту споживачів, розуміння якості надання освітніх послуг.

4. Принцип орієнтування на досягнення кінцевого результату виробничо-збуткової діяльності – ефективну реалізацію послуг та отримання певної частини ринку.

5. Принцип інтегрування стратегії підлаштування до мінливого збуту з активним впливом на нього і створення умов для відтворення збуту.

6. Принцип забезпечення перманентності інноваційного процесу, який дозволяє орієнтуватися на довгострокову перспективу.

7. Принцип безперервності збору та обробки інформації про кон'юктуру освітнього ринку.

8. Принцип ситуативного управління – прийняття рішень не лише у встановлені строки, а й по мірі їх виникнення, виявлення нових проблем, зміни ситуації.

В межах маркетингової діяльності закладів дошкільної освіти виконуються наступні завдання:

- ✓ вивчення загального ринку освітніх послуг у сфері дошкільної освіти;
- ✓ аналіз споживачів з метою створення їх портрету;
- ✓ виявлення існуючого та потенційного попиту на дані освітні послуги;
- ✓ дослідження попиту на додаткові освітні послуги;
- ✓ дослідження конкурентних переваг та недоліків тих чи інших освітніх послуг;
- ✓ виявлення впливу зовнішніх факторів на споживачів освітніх послуг;
- ✓ дослідження очікувань споживачів;
- ✓ контроль обслуговування та якісного надання освітніх послуг;
- ✓ вивчення методів надання освітніх послуг та реакції споживачів;
- ✓ дослідження педагогічних працівників.

Загальну схему маркетингової діяльності закладу дошкільної освіти подано на *рис.2*.

Рис. 2. Загальна схема маркетингової діяльності закладу дошкільної освіти

Враховання виявлених особливостей маркетингу дозволяє підвищувати якість освітніх послуг, забезпечуючи тим самим рейтинг освітнього закладу.

Для виробників товарів та послуг, в тому числі й освітніх, міра прихильності до маркетингу як філософії ринку втілюється по мірі переходу від так званої "виробничої" орієнтації до ринкової, маркетингової орієнтації. Аналіз практики показує, що для освітніх установ основні відмінності між цими типами орієнтацій полягають в наступних аспектах (табл.1).

Відмінності між освітніми установами "виробничої" орієнтації та установами ринкової, маркетингової орієнтації

Освітні установи виробничої орієнтації	Освітні установи ринкової орієнтації
Надають послуги, традиційні для даного освітнього закладу, або покладені на нього керівними органами освіти	Надають лише ті освітні послуги, які користуються та будуть користуватися попитом на ринку
Вузький, традиційний асортимент освітніх послуг, який повільно оновлюється	Широкий асортимент освітніх послуг та інтенсивно оновлюється, враховуючи вимоги клієнтів
Ціни на освітні послуги формуються виходячи з нормативів витрат та фактичного фінансування, затверджені вищестоящими органами; поняття прибутку відсутнє	Ціни на освітні послуги формуються під впливом ринку, існуючих конкурентів та платоспроможності споживачів.
Реклама та інші форми комунікації зі споживачами не розвинені	Активно провадиться комунікаційна діяльність, направлена на конкретні цільові групи споживачів освітніх послуг. Просування та продаж освітніх послуг децентралізовані
Керують освітньою установою, як правило, спеціалісти вузького профілю, які не мають потенціалу, досвіду та бажання працювати в ринкових умовах	Стратегічні рішення діяльності освітнього закладу приймаються людьми, які є компетентні в кон'юнктурі освітніх послуг та питаннях ринкової економіки
Науково-педагогічні дослідження мало пов'язані з потребами та особливостями конкретних груп потенційних споживачів освітніх послуг	Науково – педагогічні дослідження проводяться як за профілем закладу, так і у сфері дослідження та прогнозування кон'юнктури ринку освітніх послуг
Функції керівництва комерційною діяльністю закладу з іншими учасниками ринку фактично покладені на співробітників, які далекі від основного профілю діяльності закладу	В організаційній структурі закладу формується відділ маркетингу, який несе відповідальність за комерційні успіхи та імідж закладу, і має повноваження контролювати та забезпечувати виконання своїх рекомендацій

Висновки. Таким чином, маркетинг орієнтований на споживача ринкових послуг, а маркетинг освітніх послуг орієнтований на максимальне задоволення потреб замовника. Упровадження системи маркетингу в освітньому закладі, по суті, означає філософію ринкових стосунків в системі освіти, де забезпечується взаємодія виробників, споживачів та посередників освітніх продуктів в умовах ринку. Маркетингова орієнтація освітнього закладу може бути першим етапом для створення відділу маркетингу, на який покладатимуться функції розробки та впровадження заходів щодо створення та підтримки іміджу закладу освіти, здійснення маркетингових досліджень та розробок, активної комунікаційної діяльності тощо.

Література

1. Вікарчук О.І. Розвиток освітнього маркетингу в сучасному українському суспільстві/ [Електронний ресурс]. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/79447/85462.pdf>.
2. Григорчук Т.В. Сучасні тенденції розвитку маркетингу на вітчизняному ринку вищої освіти/ [Електронний ресурс] URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bknucams_2018_1_11.
3. Закон України "Про освіту" від 05.09.2017 №2145-VIII зі змінами. [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України "Про дошкільну освіту" від 11.07.2001 №2628-III із змінами. [Електронний ресурс] URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/paran299#n299>
5. Іванова Л. О. Маркетинг послуг : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. 508 с.
6. Маркетинг образовательных услуг: монография / под общ. ред. д-ра экон. наук, профессора О. В. Прокопенко. Ruda Śląska : "Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium", 2016. 168 с.
7. Могилова А.Ю. Особливості маркетингу на ринку освітніх послуг [Електронний ресурс]. URL: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_2_2016ua/6.pdf.
8. Панкрусин А.П. Маркетинг образовательных услуг. *Маркетинг в России и за рубежом*. 1997. № 7-8, С. 79-85.
9. Ящук Т.А. Ринок освітніх послуг: сутність та тенденції розвитку [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_8_54

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ РОЗВИТКОМ МОЛОДИХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Богомаз І. М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю. Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті визначено необхідність постійного вдосконалення професійної діяльності педагогічних працівників й адаптації до вимог сучасного суспільства. Визначено, що важливою є система управління професійним розвитком молодих вихователів закладів дошкільної освіти як цілеспрямовано організована взаємодія суб'єктів освітнього процесу. Встановлено, що такими суб'єктами є вихователь, вихователь-методист, директор закладу дошкільної освіти. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює окремі аспекти проблеми. Виокремлено основні складові процесу управління професійним розвитком молодих педагогів.

Ключові слова: професійний розвиток, управління професійним розвитком, структурні компоненти процесу управління професійним розвитком молодих вихователів.

The article identifies the need for continuous improvement of professional activities of teachers and adaptation to the requirements of modern society. It is determined that the system of management of professional development of young educators of preschool educational institutions is important as purposefully organized interaction of subjects of educational process. It has been established that such subjects are an educator, an educator-methodologist, a director of a preschool institution. The analysis of scientific and pedagogical literature, which covers some aspects of the problem. The main components of the process of professional development management of young teachers are highlighted.

Key words: professional development, professional development management, structural components of the process of professional development management of young educators.

Актуальність теми дослідження. Розвиток національної системи освіти в Україні значною мірою залежить від професіоналізму педагогічних кадрів. Особливо це стосується молодих педагогів, оскільки вони – через нестандартність та незаангажованість мислення, відкритість до інновацій, здатність до застосування нового – спроможні привнести в цю сферу свіжі ідеї та погляди. Саме молодим педагогам реалізовувати стратегічні завдання освітянських реформ, здійснювати інноваційну діяльність, запроваджувати інноваційні технології організації освітнього процесу. З огляду на це, управління професійним розвитком молодих педагогів є соціально значущою проблемою в педагогіці, яка потребує теоретичного обґрунтування й практичної реалізації.

Мета статті – представити теоретично обґрунтовану структуру управління професійним розвитком молодих вихователів закладу дошкільної освіти для її запровадження керівниками ЗДО різних типів у педагогічну практику.

Сучасна система дошкільної освіти характеризується посиленням конкуренції на ринку освітніх послуг, використанням сучасних технологій освітньої діяльності, змінами в ресурсному забезпеченні. Все це зумовлює необхідність постійного вдосконалення професійної діяльності педагогів та їх адаптації до вимог сучасного суспільства. Вагому роль у розв'язанні цих питань відіграє система управління професійним розвитком педагогів ЗДО, тобто цілеспрямовано організована взаємодія суб'єктів освітнього процесу.

У зазначеному контексті заслуговують на увагу дослідження І. Андрущук, яка у процесі вивчення проблеми виявила основні суперечності між:

1) новими вимогами українського суспільства та соціальними запитами щодо рівня професійного розвитку вихователів, їхніх особистісних якостей і неготовністю сучасної системи управління ЗДО до забезпечення зростання рівня професійного розвитку педагогів у системі неперервної освіти;

2) усвідомленням сучасних вимог щодо модернізації освітнього процесу, напрямів її здійснення з урахуванням полісуб'єктних властивостей сучасного суспільства та домінуванням моноспрямованої парадигми теорії організації управлінської діяльності;

3) необхідністю докорінної зміни характеру взаємозв'язків між учасниками освітнього процесу і низьким рівнем адресного управлінського та науково-методичного супроводів професійного розвитку вихователів в умовах діяльності закладу дошкільної освіти;

4) потребою переходу до науково обґрунтованого управління професійним розвитком педагогів та відсутністю цілісної підготовки керівних кадрів ЗДО до такої роботи;

5) традиційним розумінням функцій управління освітніми процесами як механізму забезпечення реалізації його складників і сучасним баченням системи, зорієнтованої на досягнення гуманістичних цілей, демократизацію суб'єктно-суб'єктних відносин, що забезпечують якість освітнього процесу;

6) необхідністю переходу дошкільної освіти на рівень конкурентоспроможності педагога та нерозробленістю механізмів щодо адаптації кожної ланки ЗДО до цих вимог [1].

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що різноманітні аспекти професійного розвитку педагогів вивчаються як зарубіжними (Б. Джойс, К. Дуїнлен, Л. Інгварсон, С. Кеєген, М. Кочрен-Сміт, Дж. Крістенсен, С. Літл, З. Мевареч, Р. Фесслер, М. Хуберман), так і вітчизняними науковцями (Я. Бельмаз, В. Балакін, С. Клепко, В. Крижко, О. Кузнєцова, І. Мартиненко, Н. Мукан, В. Олійни, О. Онаць, Л. Хомич).

Так, В. Ігнатова та Л. Барановська сутність професійного розвитку визначають як "безперервний процес накопичення і прояву потенційного в особистості (єдність можливого і здійсненого, потенційного і актуального), що сприяє розширенню і поглибленню її зв'язків із навколишнім світом, суспільством, іншими людьми, собою, який характеризується спадковими, психологічними, соціальними і педагогічними чинниками" [3].

Ю. Сліпич розглядає професійний розвиток педагогів як спіралеподібний поступовий безперервний процес здобуття особистістю якісно нового рівня професійної діяльності, що спирається на методологію філософії, психології, педагогіки, які дають теоретичне обґрунтування змісту, принципів, форм і методів професійного зростання педагогів [6]. Даний процес, на думку науковця, зумовлений єдністю таких складових, як: професійний інтелект, індивідуальний досвід, особистісні якості, мотиваційна спрямованість. В основі професійного розвитку лежить пізнання свого "Я", саморозвиток особистості.

Управління процесом професійного розвитку педагогічних кадрів розглядається як завдання в рамках функції управління розвитком кадрів. Ця функція, як і будь-яка функція управління, повинна бути реалізована через систему управління. Отже, система управління професійним розвитком педагогічних кадрів повинна одержати відповідне умовам інноваційного розвитку ресурсне та організаційно-технологічне оснащення.

Управління професійним розвитком молодих педагогів будемо розглядати як процес, який передбачає створення умов для реалізації безперервної освіти з боку керуючої системи, спрямований на професійне зростання педагогічних працівників із метою удосконалення професійних знань, умінь, навичок та компетентностей, необхідних для реалізації педагогічної, наукової та методичної діяльності, що передбачає досягнення особистісних цілей та цілей освітньої установи.

І. Нікішина розглядає процес професійного розвитку педагога більш конкретно, оцінюючи його виходячи з характеристики продуктів педагогічного проектування [4]. Це дозволило їй виділити 9 рівнів професійного розвитку:

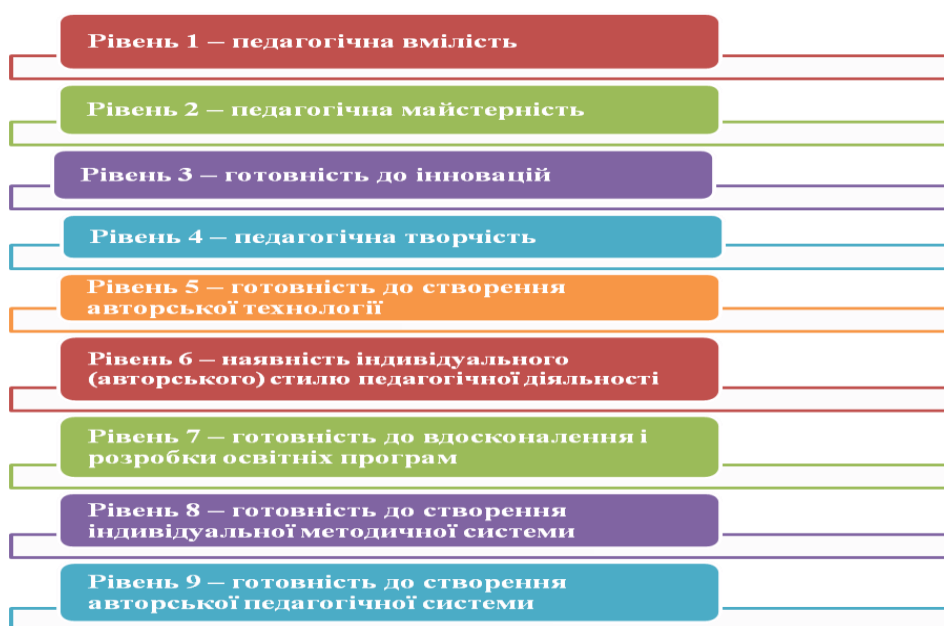

Рис. 1. Процес професійного розвитку (за І. Нікішиною)

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу праці О. Безсонової [2], яка розробила 4-рівневу систему управління професійним розвитком молодих педагогів в умовах ЗДО (рис. 1.2).

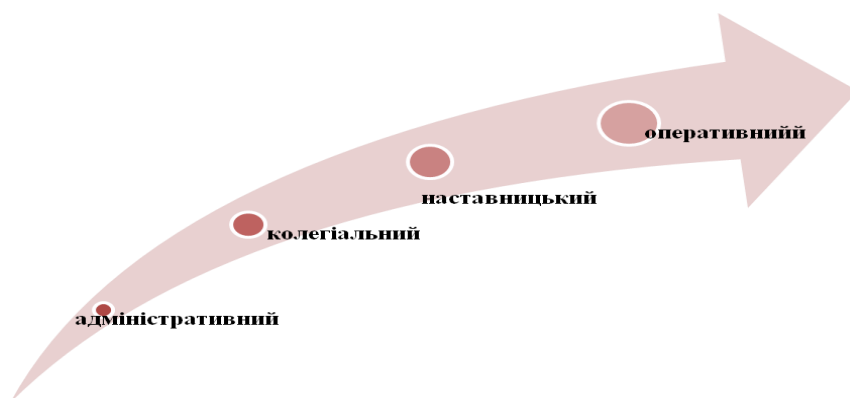

Рис. 1.2. 4-рівнева система управління професійним розвитком молодих педагогів в умовах ЗДО

Узагальнюючи результати досліджень науковців, будемо розглядати процес управління професійним розвитком молодих педагогів закладів дошкільної освіти як 4-компонентну структуру:

1. Планування і прогнозування професійного розвитку педагогічних працівників.
2. Мотивація молодих вихователів до власного професійного розвитку.
3. Контроль керівником закладу освіти за реалізацією професійного розвитку, контроль успішності та результативності навчання вихователів.

Розглянемо більш детально кожен етап.

1. Планування і прогнозування професійного розвитку педагогічних працівників – один з напрямів кадрової роботи в закладі дошкільної освіти, орієнтований на визначення стратегії та етапів розвитку і просування спеціалістів. Це процес поєднання потенційних можливостей, здібностей і мети педагога з вимогами закладу, стратегією і планами його розвитку, втілених у складанні програми професійного і посадового зростання.

Нам імпонує точка зору О. Почуєвої, яка виділяє п'ять етапів процесу планування професійного розвитку молодих вихователів закладів дошкільної освіти:

- 1) інформаційний – збір та обробка необхідної інформації про діючий персонал закладу та його розвиток у перспективі;
- 2) розробка плану професійного розвитку педагогічних працівників – аналіз наявного стану і перспектив професійного розвитку вихователів та розробка альтернативних варіантів планів їх професійного розвитку;
- 3) прийняття рішень – затвердження одного із варіантів плану як обов'язкового орієнтиру для організації проведення професійного навчання;
- 4) визначення необхідних витрат – проводяться розрахунки витрат на професійне навчання педагогічних працівників;
- 5) здійснення контролю за реалізацією плану професійного розвитку, контроль успішності та результативності навчання; коригування цілей професійного розвитку вихователів на основі зміни цілей організації [7].

Планування професійного розвитку педагогів сприяє підвищенню рівня його задоволення роботою, дає можливість більш цілеспрямовано здійснювати розвиток працівника, своєчасно проходити професійне навчання і цим підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку праці. Заклад дошкільної освіти в результаті планування професійного розвитку вихователя одержує працівника, який пов'язує свою трудову діяльність із закладом, має змогу більш точно визначити потребу фахівців в професійному навчанні, своєчасно підготувати за рахунок своїх працівників резерв кадрів на керівні посади.

2. Мотивація молодих вихователів до власного професійного розвитку розглядається як функція управління цим розвитком, сутність якої полягає у цілеспрямованому впливі на професійну діяльність молодого вихователя з метою підтримання певних ціннісних орієнтацій та інтересів, формуванні в нього стимулів до професійного вдосконалення через використання мотиваторів (факторів мотивації): комфортні умови роботи, можливість професійного зростання, відчуття причетності до загальної справи, отримання винагороди за досягнуті успіхи. У процесі дослідження з'ясовано, що умови і чинники професійного розвитку молодого вихователя безпосередньо детермінують і мотивацію його професійної діяльності.

Серед мотивів, які забезпечують результативність професійного розвитку педагога Л. Момот виділяє три групи мотивів:

1) **реально діючі мотиви** професійного розвитку педагогів виникають без допоміжної зовнішньої актуалізації і проявляються у процесі професійної діяльності педагога. Вони свідчать про внутрішню потребу подальшого розвитку, про постійний інтерес до змісту роботи, про бажання самовдосконалюватися.

2) **мотиви розуміння** з'являються під впливом конкретних обставин, пов'язаних із необхідністю вдосконалювати освітній процес і характеризуються не прагненням до самовдосконалення, а звичкою сумлінно виконувати свої обов'язки.

3) **мотиви вимушеності** характеризуються апатичністю, незацікавленістю педагога подальшим підвищенням своєї кваліфікації і проявляються в ситуаціях незаперечної важливості і необхідності [5].

Найбільшу цінність, безумовно, становлять реально діючі та мотиви розуміння, які формуються системою управління професійним розвитком педагогів.

3. Контроль керівником закладу освіти за реалізацією професійного розвитку, контроль успішності та результативності навчання вихователів. Даний етап передбачає заходи щодо визначення якості діяльності молодих вихователів, динаміки змін у розвитку професійної діяльності. Основними завданнями контролю є:

- вироблення комплексу показників, що забезпечують цілісне уявлення про якість професійної діяльності педагогічних працівників ЗДО, про якісні й кількісні зміни в ній;
- порівняння досягнутих результатів з поставленими цілями й завданнями;
- інформаційне забезпечення аналізу й прогнозування стану й розвитку якості професійної діяльності педагогів;
- виявлення труднощів, які виникають на шляху професійного розвитку вихователя;
- здійснення корекції способів педагогічної діяльності.

Висновки. Отже, сам процес управління характеризується неперервністю, системністю, динамізмом та циклічністю і дозволяє здійснювати моделювання об'єкта управління, що дає змогу прогнозувати та коригувати кінцевий результат професійної діяльності.

Література

1. Андрощук І. Загальна характеристика системи управління професійним розвитком викладачів кафедр менеджменту Республіки Польща та її структурних компонентів. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. С. 58-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2018_1_8
2. Безсонова О. К. Багаторівнева структура управління професійним розвитком молодих педагогів в умовах ЗДО. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип.60. С.39-42. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23403/1/Bessonova%20O.%20K..pdf>
3. Игнатова В., Барановская Л. Содействие как педагогическая стратегия. *Сибирский педагогический журнал : научно-практическое издание*. Новосибирск : Немо пресс. 2008. № 14. С. 44-52.
4. Никишина И.В. Инновационная деятельность современного педагога в системе обще-школьной методической работы. Волгоград: Учитель, 2007. 93 с.
5. Передовий педагогічний досвід: теорія і методика / Під ред. Л.Л.Момот. К.: Рад. шк., 1990. 141 с.
6. Сліпич Ю. Професійний розвиток педагогів як педагогічна категорія. *Молодь і ринок*. 2011. № 1. С. 132-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_1_30
7. Pochuieva O. Development of the model of managing presentation activities of general educational institutions. *Молодий вчений*. 2017. №5. с. 418-422. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_97

УДК 159.923.2:331.36]:005

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КАР'ЄРНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ "МЕНЕДЖМЕНТ" У МАГІСТРАНТОК

Гразіон Т. С. магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Щотка О. П.** кафедра психології

Стаття присвячена проблемам розвитку кар'єрної орієнтації "менеджмент" у магістранток. Критерії кар'єрних орієнтацій багато в чому визначаються інтересами і нахилами особистості до того чи іншого типу професійної діяльності. Урахування цих факторів значно

збільшує ймовірність вибору студентом тієї кар'єри, яка буде приносити йому найбільше моральне задоволення і дозволить максимально реалізувати свій особистісний потенціал. Предметом дослідження є кар'єрні орієнтації "менеджмент" у магістранток та умови їх розвитку.

Ключові слова: жіноча кар'єра, кар'єрні орієнтації, кар'єрний ріст.

Постановка проблеми. Найважливішими життєвими цінностями для людини, як правило, є збереження індивідуальності й саморозвитку, а також цінності, пов'язанні з досягненням професійних успіхів і винагородою за результатами діяльності. Разом з тим не менш важливою є проблема адекватності кар'єрних орієнтацій магістрів реальним умовам сучасного суспільства. Адже завищені кар'єрні очікування, які потенційно не можуть бути реалізовані, можуть у майбутньому призвести не лише до розчарування у обраній професії, а і до втрати життєвого оптимізму, невіри в себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "кар'єра" пов'язана головним чином з професійною та трудовою діяльністю.

Необхідно зазначити, що типологізація кар'єри має досить структуровану модель, що містить три складові: кар'єра розглядається як двостороння модель (зовнішня та внутрішня) [12]; кар'єра розглядається в динамічному аспекті (рух "уперед-назад", "угору-вниз") [8; 9]; кар'єра розглядається як ситуативний феномен [4; 5].

Серед соціально-психологічних чинників, які стримують жіночу кар'єру, слід виділити:

- 1) гендерний розподіл у професійній орієнтації та сферах кар'єри;
- 2) надмірно високу вмотивованість;
- 3) підвищену емоційність, загострене відчуття помилок та невдач;
- 4) страх успіху та невпевненість у собі, які стримують ризик і заважають творчо вирішувати ділові та управлінські завдання.

Також дослідження М. В. Сафонової, показало, що важливим чинником успішної кар'єри жінки є практика сімейного виховання батьківської родини.

Зокрема, було з'ясовано, що кар'єрно успішні жінки виховувалися здебільшого в повних, одно-, дводітних родинях і були старшими. У цих родинях батьки мали високий освітній та соціо-професійний статус. Саме високі життєві стандарти, сформовані в батьківській родині, прагнення до досягнень та незалежності пов'язують з успішним розвитком кар'єри. При цьому, як зазначає автор, важливими є "нетрадиційні" установки матері відносно ролі жінки в суспільстві та підтримуюча поведінка батька [10].

В. М. Сафонова визначила п'ять типів кар'єрно успішних жінок:

- 1) "кандидати в майстри" (молоді жінки, які починають кар'єру та прагнуть зробити її якомога швидше);
- 2) "успішні керуючі" (жінки зрілого віку, які піднялися на найвищі сходинки службової драбини);
- 3) "вільні художники" (жінки, які тяжіють до творчості, виклику, підприємництва);
- 4) "сестри милосердя" (жінки з орієнтацією на служіння);
- 5) "жриці науки" (жінки, які реалізують себе в академічній сфері) [10].

Щодо гендерного аспекту кар'єри, то жінки, що будують власну кар'єру, відрізняються від інших жінок певними рисами, які притаманні зазвичай чоловікам – догматизм, впевненість, саморегуляція, та слабо розвиненими жіночими рисами – поступливість, емпатія тощо. У той же час суспільство накладає обмеження на сфери розповсюдження жіночого впливу, сприяє безболісній адаптації жінок у сучасному соціумі за відсутності здатності особистого впливу на людей та ситуації.

Мета статті здійснити теоретичний аналіз розвитку кар'єрної орієнтації "менеджмент" у магістранток.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Період навчання у вищому навчальному закладі – це етап життєвого циклу, що завершує перехід до дорослості. На цьому етапі особистість приймає низку важливих рішень, які стосуються вибору місця професійної діяльності та створення сім'ї, стилю життя та конкретних завдань на майбутнє, корегування ціннісних орієнтацій у співвідношенні з новим дорослим статусом та новими життєвими планами. Вибір власної життєвої стратегії є необхідною складовою кар'єрного розвитку. Тому молодій людині необхідно саме під час навчання у виші визначити власні пріоритети щодо кар'єрних орієнтацій та професійної мотивації [1].

На думку дослідників, кар'єра означає успішне просування в області суспільної, службової, наукової та іншої діяльності, рід занять, професію. Виділяють три напрями кар'єри, до яких відносяться: професійний, внутрішньоорганізаційний та організаційний [11].

Американський фахівець з управління М. Драйвер виокремив такі види кар'єри: лінійна, стабільна, спіральна, короткочасна, платоподібна, кар'єра, що знижується (низхідна) [3].

У питанні дослідження майбутньої кар'єри студентів актуальним є розгляд кар'єрних орієнтацій особистості. Поняття "кар'єрна орієнтація" виникло в американській психології та засноване на концепції "якорів кар'єри" Е. Шейна. На думку Е. Шейна, "кар'єрні якорі" – це ряд уявлень співробітника про себе, ключові цінності, мотиви, навички, що визначають вибір кар'єри. За допомогою "якорів" можна передбачити, який вид кар'єри найбільше задовольнить людину, оскільки люди намагаються вибрати спосіб життя відповідно до найважливіших для них цінностей.

Важливо розуміти, що майбутній робітник має бути не лише висококваліфікованим фахівцем, але й мати сучасні кар'єрні орієнтації, тобто орієнтуватися не лише на виконання функціональних обов'язків, а й сформуванню впевненість у тому, що його конкурентоздатність серед інших претендентів на робоче місце буде залежати від того, що він зможе запропонувати для вирішення проблем, які є в роботодавця. Випускник вищого навчального закладу має бути впевненим у собі, і його не повинна турбувати думка, що на ринку зайнятості він зможе знайти лише ту роботу, яка йому нецікава, або безперспективна.

У теорії С'юпера стверджується, що найважливішою детермінантою професійного шляху людини є її уявлення про свою особистість - так звана "професійна Я-концепція", яку кожна людина в житті втілює в серію кар'єрних рішень. Професійні переваги і тип кар'єри - це спроба відповісти на питання: "Хто я?". Вибрана професія і кар'єрні досягнення роблять сильний вплив на нашу спільну "Я-концепцію" і самооцінку. При цьому дуже часто людина реалізує свої кар'єрні орієнтації не усвідомлено [7]. Д. С'юпер виділив чотири типи кар'єри, які залежать від особливостей особистості, способу життя, відносин і цінностей людини. Підставою цієї класифікації є показник стабільності кар'єри:

1. *стабільна кар'єра* - характеризується просуванням, навчанням, тренуванням в єдиному постійній професійній діяльності.

2. *звичайна кар'єра* - найбільш поширена – збігається з нормативними стадіями життєвого шляху людини, включаючи кризи.

3. *нестабільна кар'єра* - характеризується двома або декількома пробами, причому зміна професійної діяльності відбувається після певного періоду стабільної роботи в попередній професійній сфері.

4. *кар'єра з множинними пробами* – зміна професійної орієнтації відбувається протягом усього життя.

Функцією кар'єрних орієнтацій є те, що вони виступають в якості внутрішнього джерела кар'єрних цілей людини, висловлюючи відповідно те, що є для нього найбільш важливим і володіє особистісним змістом у професійній діяльності. Система кар'єрних орієнтацій, таким чином, визначає шляхи для саморозвитку та особистісного зростання, включаючи в себе одночасно їх напрямки і способи їх здійснення [2].

Індивідуальними, особистісними чинниками, що перешкоджають досягненню кар'єрного успіху, є недолік особистісного потенціалу (відсутність необхідних якостей, низька мотивація, нерішучість, тривожність, емоційна нестабільність, неконструктивні установки відносно досягнень: боязнь успіху, боязнь невдачі, нереалістичність цілей, уникнення ризику, переважання в структурі особистості спрямованості на себе, а не на справу) [6].

Так, магістрантки, що обирають кар'єрну орієнтацію "менеджмент", які у своїй кар'єрі орієнтовані на загальне керівництво, мають реалістичний тип особистості, екстернальний локус контролю, помірно високий рівень мотивації до успіху та спрямовані на себе. Дівчата-магістри володіють високою емоційною стабільністю, орієнтовані на теперішню ситуацію, надають перевагу заняттям із конкретними об'єктами та їх використанню. Вони найбільше мотивовані на успіх, керуються мотивами власного благополуччя, зосереджені на власній персоні та практично не реагують на потреби оточуючих їх людей.

Отже, особливості професійного розвитку особистості, передусім, зростаюча конкуренція підвищують роль індивідуального планування кар'єри та визначення кар'єрних орієнтацій щодо розвитку підприємницьких якостей, вивчення ціннісно-мотиваційних, особистісних і професійних критеріїв, обґрунтування на цій основі психолого-педагогічних умов креативної самореалізації особистості, її конкурентоздатності на сучасному ринку праці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Будь-яка кар'єра, тим паче успішна, залежить впершу чергу від професійної "Я-концепції" кожної особистості, від її власного бачення себе в професії, особистісних мотивів професійного зростання. Магістрантки, що обирають кар'єрну орієнтацію "менеджмент", які у своїй кар'єрі орієнтовані на загальне керівництво, мають реалістичний тип особистості, екстернальний локус контролю, помірно високий рівень мотивації до успіху та спрямовані на себе.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности / К.А. Абульханова-Славская / Психология личности и образ жизни. – М. : Наука, 1987. – С.137–144.
2. Забазнова Е.М. "Имидж как проявление способностей к самореализации // Основные направления развития региональной системы социально-психологической поддержки населения", матер. XII регион, науч.-практ. конф. Краснодар, 1999.
3. Кларин М.В. Современная карьера / М.В. Кларин // Управление персоналом. – 1998. – №2. – С. 34–47.
4. Комаров Е. Управление карьерой / Е. Комаров // Управление персоналом. – 2003. – № 1. – С. 37–42.
5. Лукашевич Н. Деловая карьера как проблема менеджмента / Н.Лукашевич // Управление персоналом. – 1998. – № 1. – С. 46–53.
6. Пашко Л. Гармонізація управлінських відносин у форматі "керівник – підлеглий": реальність чи утопія? / Людмила Пашко. – Вісн. НАДУ. – 2011. – № 4. – С. 56–65.
7. Почебут, Л.Г., Чикер, В.А. "Организационная социальная психология Текст.: учебное пособие" / Л.Г. Почебут, В.А. Чикер. СПб.: Речь, 2002. - 298 с.
8. Прокофьева Л. Профессиональная карьера мужчин и женщин / Л. Прокофьева, П. Фести, О. Мурачева // Персонал. – 1999. – № 2. – С. 74–83.
9. Психология управления. – Новосибирск : Изд-во НГАЭ ; М., 1999. –150 с.
10. Сафонова М. В. Социально-психологические особенности женщин, успешных в карьере : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук/ М. В. Сафонова. – С. Пб., 1999. – 17 с.
11. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л. М. Карамушки. – К. : Фірма "ІНКОС", 2005. – 366 с.
12. Толстая А. Н. Управление карьерой в организациях / А. Н. Толстая // Психология управления : учеб. пособ. / под ред. А. В. Федотова. – Л., 1991.

УДК 159.922.6

ПІДЛІТКОВИЙ ВІК ЯК КРИЗОВИЙ ПЕРІОД: ПРОЯВИ ТА АДАПТАЦІЯ

Грицан Д. В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Наконечна М. М.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті висвітлюються питання прояву кризового періоду у підлітковому віці та можливість адаптуватися в ньому.

Ключові слова: криза, адаптація, життєва криза особистості, критичні життєві ситуації, вікова криза.

Актуальність проблеми. Проблема розвитку особистості на різних вікових етапах останнім часом стала предметом гострих дискусій серед сучасних науковців. Кожен вік характеризується певним рівнем психічного розвитку особистості, а також соціально-психологічною ситуацією, в якій відбувається розвиток особистості. Динаміка психічного розвитку особистості виявляється як у стабільних, так і в перехідних періодах. Переломи, різкі перебудови, повороти у становленні є необхідним результатом діалектичності психічного розвитку.

Існують різні погляди щодо природи виникнення і перебігу життєвої вікової кризи особистості. Одні науковці-дослідники вважають, що життєва криза виникає як емоційна реакція людського індивіда на загрозливу ситуацію, коли виникають суттєві перешкоди у процесі досягнення життєво важливих цілей, котрі неможливо подолати звичним способом.

Аналіз досліджень. Сучасне суспільство характеризується тим, що сфери його життєдіяльності прискорюють психологічне і фізичне дозрівання підлітків. В результаті змінюються соціально-психологічні новоутворення підлітків, які ґрунтуються на особистісному самоствердженні, дорослості, потребі у спілкуванні, формуванні нового світогляду. Прагнення підлітка стати швидше дорослим водночас посилює негативізм до будь-яких вимог і побажань старших, що призводить до ускладнень у взаємовідносинах з ними.

Згідно з базовими положеннями психології, вікові кризи є необхідними етапами розвитку. Тому це питання завжди було в центрі уваги науковців (Р. Бенедикт, Ф. Василюк, Т. Титаренко, С. Холл, Т. Драгунова, Н. Литовченко, М. Мід та ін.). Проблему протікання підліткових криз вивчали Л. Виготський, В. Ціяєв, Д. Ельконін, В. Поліванова та ін. Проте проблема й досі залишається нерозв'язаною.

Мета дослідження – обґрунтувати зміст, симптоми та особливості перебігу кризи підліткового віку в сучасних умовах, а головне знайти шляхи адаптації в цей період.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній літературі і практиці часто використовуються поняттєва категорія "життєва криза особистості", "критичні життєві ситуації", "вікова криза". Саме поняттєва категорія "криза" характеризується проблемою, яка постала перед індивідом і якої він не може уникнути та не може розв'язати за короткий час і звичним способом. Поняттєва категорія "життєва криза особистості" – феномен внутрішнього світу людського індивіда, котрий виявляється в різних формах переживання непродуктивності свого життєвого шляху. Життєва криза є поворотним пунктом життєвого шляху особистості, який виникає в ситуації неможливості реалізації життєвого замислу, що склався. Результати наукових досліджень таких авторів, як Л. Анциферова, Е. Донченко, Т. Титаренко, Л. Виготський, Ф. Василюк, та існуючі класифікації життєвих криз можна об'єднати:

- вікові (нормативні кризи) особистості – криза одного, трьох років, підліткова криза, криза 13 років, криза "середини" життя тощо;
- за категорією тривалості: мікрокризи – кілька хвилин; короточасні – близько чотирьох – шести тижнів; довготривалі – до одного року;
- за категорією результативності особистості: конструктивні, деструктивні;
- діяльнісною категорією: криза операційного аспекту життєдіяльності особистості: "не знаю, як жити далі"; криза мотиваційно–цільового аспекту: "не знаю, для чого жити далі"; криза смислового аспекту: "не знаю, навіщо жити далі";
- категорією детермінованості особистості: кризи, викликані інтрапсихічними факторами; кризи, викликані ситуаційними факторами;
- за категорією складності: прості кризи, викликані однією подією; багатовимірні кризи, що торкаються всіх аспектів життя.

Існують різні погляди щодо природи виникнення і перебігу життєвої вікової кризи особистості. Одні науковці-дослідники вважають, що життєва криза виникає як емоційна реакція людського індивіда на загрозливу ситуацію, коли виникають суттєві перешкоди у процесі досягнення життєво важливих цілей, котрі неможливо подолати звичним способом.

Криза особистості, на думку інших науковців-дослідників, може виникнути і в умовах, котрі зовні виглядають мирно. Проте існують ситуації, які є кризовими для більшості людей. До таких відносять: вступ дитини до дитсадка, до школи, підлітковий вік, закінчення школи, початок трудової діяльності, народження дитини в сім'ї, вихід на пенсію. Такі ситуації, змінюючи одна одну протягом життя кожного людського індивіда, визначаються як кризи розвитку, на відміну від так званих випадкових криз: безробіття, стихійного лиха, інвалідності, еміграції тощо. Саме в такі періоди життя висуває до індивіда найбільші вимоги. Зрештою вікова криза постає водночас і як загроза для особистості, і як можливість для росту.

Головний симптом наближення нормальної вікової кризи – це психічне насичення особистості провідною діяльністю. Наприклад, у дошкільному віці такою діяльністю є гра, у молодшому шкільному віці – навчання, в підлітковому – інтимно-особистісне взаємодія і спілкування. Саме провідна діяльність забезпечує можливості подальшого розвитку, і якщо вікову детермінанту вичерпано, якщо в межах наявної провідної діяльності вже не створюються сприятливі умови для зростання, вікова криза стає неминучою.

Щодо аномальної (регресивної) вікової кризи особистості, то вона не пов'язана із завершенням певного етапу психічного розвитку. Вона виникає за складних життєвих обставин, коли людині доводиться переживати події, які раптово змінюють її долю. Навіть незначна неприємність стає поштовхом для розгортання кризового стану. Тому так важливо знати рівень "біографічного стресу" особистості, кількість негативних подій, які виникали протягом останнього місяця, року тощо.

Стабільний період розвитку особистості характеризується гармонією між оточуючим середовищем і ставленням дитини до нього, критичний – дисгармонією, суперечністю. Розвиток у стабільний період сприяє розвитку нової структури особистості – новоутворення. Це порушує гармонію між дитиною і оточуючим середовищем. Виникає значна суперечність, яка свідчить, що підрастаюча особистість переростає спосіб свого існування. Вона прагне перейти на наступний віковий щабель, а соціальні умови утримують її на попередній стадії. Виникає вікова криза.

Л. Виготський вважав, що переломні, критичні періоди в житті особистості (він їх також називав кризами) обумовлені внутрішньою логікою самого процесу розвитку. Він виділив п'ять таких періодів:

- вікова криза новонародженості відокремлює ембріональний період розвитку дитини від періоду немовляти;
- вікова криза 1 року відокремлює період немовляти від раннього віку;

- вікова криза 3 років є перехідною від раннього до дошкільного віку;
- вікова криза 7 років є з'єднуючою ланкою між до- і шкільним віком;
- вікова криза 13 років співпадає з переломом розвитку при переході від шкільного до пубертатного віку.

За Л. Виготським, у критичні періоди розвитку особистості виникають такі новоутворення, які не зберігаються у наступному віці, а лише беруть участь у розвитку особистості, що приводить у стабільні періоди до більш стійких новоутворень особистості.

Дослідження проводилось на базі школи. Участь в дослідженні приймали учні 7-8 класів, вікова категорія 13-14 років.

Характеризуючи вибірку, загальна кількість досліджуваних – 15 осіб, з яких – 5 (33%) жіночої статі, 10 (66%) були чоловічої статі. За показником віку середньоарифметичне значення – 13 років. Методики які були проведені: "Поведінка батьків та відношення підлітків до них"; "Діагностика стану агресії: опитувальник Басса-Дарки".

Таблиця 1

Результати виявлення агресивної поведінки в учнів 8-а класу

№	Тип агресивної поведінки	Кількість (у %)
1	Підозрілість	6,2
2	Роздратування	6
3	Вербальна агресія	5,4
4	Почуття провини	5,4
5	Фізична агресія	4,2
6	Непряма агресія	3,6
7	Негативізм	3,5
8	Образа	3,1
	Індекс агресивності	19,3
	Індекс ворожості	9,3

Провідна реакція у підлітків – підозрілість. Вони знаходяться в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду. На другому місці роздратування, на мою думку, це не є дуже хорошим показником, тому що роздратування проявляє негативні почуття при найменшому порушенні (запальність, грубість). При дослідженні було виявлено, що у підлітків вербальна агресія та почуття провини складає схожий процент, що говорить про те, що вони виражають негативні почуття, а також спроможні відчувати докори сумління. Фізична агресія проявляється в меншій мірі, але при конфлікті в деякій мірі може бути небезпечна для всіх суб'єктів конфлікту.

Звернемо увагу на непряму агресію. Непряма агресія, яка швидше за все не на кого не спрямована, але підліток не в змозі стримати цю агресію, тому що формується психіка дитини і вона ще не в змозі контролювати такі емоції. Негативізм та образа як реакція на конфлікт найменше виражені у підлітковому віці.

Таблиця 2

Індекс агресивності та індекс ворожості

Індекс агресивності	Індекс ворожості
15б нижче норми	12б вище норми
26б нижче норми	12б вище норми
19б норма	11б вище норми
18б норма	10б норма
21б норма	8б норма
18б норма	11б вище норми
24б норма	7б норма
21б норма	5б нижче норми
25б вище норми	5б нижче норми
19б норма	10б норма
16б норма	10б норма
16б норма	13б норма
21б норма	8б норма
21б норма	9б норма
20б норма	9б норма

У зв'язку наведеними таблицями 1 і 2, можна зробити відповідні висновки. По-перше, істотна різниця між індексами ворожості і агресивності. Причому, більше підвищено рівень ворожості, ніж рівень агресивності. По-друге, у більшості учнів індекс ворожості і агресивності в нормі, що говорить про нормальні, адекватні учнівські колективи, в яких діти розвиваються досить миролюбно. По-третє, при аналізі відповідей, я виявила, що трапляються випадки, що індекс ворожості вище норми. У таких випадках можна говорити про пасивність дитини в умовах конфлікту, проте, при підвищеному індексі ворожості, дитина може зачіати образу або висловлювати вербальну агресію.

Таблиця 3

**Аналіз експериментальних даних за методикою
"Поведінка батьків і ставлення підлітків до них"**

№	Шкала	Кількість (у %)
1	Ворожість	3,4
2	Автономність	3,2
3	Непоследовність	2,9
4	Директивність	2,6
5	Позитивний інтерес	2,5
6	Близкість	2,4
7	Критика	2,4

У ході проведення даної методики було виявлено великий відсоток ворожості підлітків по відношенню до своїх батьків. Підліток постійно знаходиться в стані тривожного очікування низької оцінки його діяльності та покарання батьками.

На другому місці було виявлено автономність дитини. Відчуження батьків, відсутність у них потреби у душевному теплі та участі по відношенню до дитини. Батьки не сприймають дитину як особистість, зі своїми почуттями, думками, уявленнями і спонуканнями. Батьки рідко турбуються справами дитини, дратуються, якщо дитина підходить з проханням, вважають, що дитина має все знати.

Непоследовність у виховання часто завершується емоційним відтогненням батьків. Непоследовність у проведенні лінії виховання в обох батьків однаково оцінюється підлітками як тенденція до екстремально-суперечливих форм прояву з максимальною амплітудою вираження. Причому у матерів протилежністю сили та недовіри є поступливість і гіперпротекція, а у батьків - довірливість і конформізм.

За шкалою директивності показує середній рівень, але все рівно на перший план у батьків виступає тенденція до заступництва, оскільки матері більш схильні впливати на дітей індуктивною технікою. Також матері готові піти на компроміс заради досягнення своєї мети, тоді як батьки воліють виявити авторитет сили. Батько дуже чітко дає зрозуміти дитині, що заради його благополуччя жертвує деякою наявною у нього частинкою влади; що це не просто заступництво, а прагнення вирішувати все мирно, незважаючи на ступінь роздратування.

Також у ході дослідження було виявлено позитивний інтерес з боку батьків до деяких дітей. Підлітки розглядають це як відсутність грубої сили, прагнення до нероздільної влади в спілкуванні з ним. Підлітки говорять про позитивний інтерес у випадках, коли батьки прагнуть досягти їх інтересу та шанування батьківського авторитету, не вдаючись до декларацій та догм. Часто схвалюють звернення дітей за допомогою у випадках сварок або будь-яких ускладнень, з одного боку, і обмеження самостійності - з іншого.

Отже, в результаті емпіричного дослідження кризового розвитку особистості виявлено, що в досліджуваній групі підлітків фактор домінування переважає фактор підпорядкування, а чинники дружельюності і агресивності знаходяться на різному рівні. Також доведено, що більшість досліджуваних підлітків демонструють конструктивний тип поведінки в конфлікті, що вказує на позитивний тип міжособистісних відносин та адекватний моральний розвиток у підліткових групах. В рамках дослідження було виявлено, що в одному діапазоні знаходяться фактор близькості та критики, але вони складають малий відсоток, що говорить все ж про високий рівень виховання з негативним ефектом. В підлітковому віці відсутність віри батьків в свою дитину призводить до зневіри дитини щодо самої себе, замкнутість та навіть агресивність до інших. Дитина стає осередком конфліктів, провокує їх, щоб звернути до себе увагу, або не дозволити батькам подавляти їх ініціативу та його потреби. У ході дослідження було виявлено високі показники ворожості, автономності та непоследовності. Така практика виховання веде до порушення психічної адаптації в сім'ї, також в соціальному оточенні. Дитина перебуває в відчутті постійного дискомфорту.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. - 621с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М. : Педагогика, 1968. – 424 с.
3. Вассерман Л.И., Горькавая И.А., Ромицина Е.Е. Тест подростки о родителях. – М. – СПб.: Фолиум, 1995.
4. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Выготский Л.С. Проблема возраста // Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Педагогика, 1984. – Т.4. – С. 244–269
6. Выготский Л. С. Педология подростка: Собр. соч-й в 6 т. – М.: Педагогика, 1984. - Т. 4. - С. 5 – 242.
7. Лановенко Ю. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку // Соціальна психологія. - 2004. - № 6 (8). - С. 137-145.
8. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М.: Наука, 2005. – 672 с.
9. Поливанова К.Н. Психологический анализ кризисов возрастного развития / К.Н. Поливанова // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 61–69. 24.Поліщук В.
10. Практикум по возрастной психологии: Учеб.пособие/Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. - СПб.:Речь, 2002. - С.640-652.
11. Психологія життєвих криз / Відп. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
12. Савчин М.В., Василенко М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академ. видав., 2005. – 360 с.

УДК 373.2.015.31:331]:17.022.1:39

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ТВОРІВ ФОЛЬКЛОРУ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ

Діптан Є. О., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Матвієнко С. І.**, кафедра дошкільної освіти

У статті аналізується роль фольклору у моральному вихованні дітей дошкільного віку. Надано коротку сутнісну характеристику фольклору, розглянуто його види, наведено приклади фольклорних творів, в яких виражено морально-етичні точки зору на ставлення до праці.

***Ключові слова:** трудове виховання, моральні якості, фольклор, твори фольклору для дітей, діти дошкільного віку.*

Актуальність проблеми. Створення умов для формування особистості, здатної до самоствердження, творчого сприйняття світу та майбутньої соціально значущої діяльності – головна вимога сьогодення. Трудове виховання є важливою умовою становлення особистості, яке забезпечує повноцінний її розвиток, оскільки спрямоване на формування працелюбності, вдосконалення та орієнтування у правилах доцільної і безпечної поведінки.

Проблема трудового виховання в сучасному суспільстві набуває все більшого значення. Виховання у праці, потрібно розпочинати ще з дошкільного дитинства, тому що саме в цей період ми можемо прищепити любов до праці і сформувати певні моральні якості. Формування в дошкільників трудового потенціалу є одним із основних виховних завдань, що відображені у Базовому компоненті дошкільної освіти, низці програм дошкільної освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Потужним чинником впливу на особистість, особливим засобом залучення дошкільника до праці є фольклор. Він здавна широко використовувався в педагогіці як засіб формування в дитей моральних норм і якостей як працелюбність, старанність, посидючість, кмітливість тощо. Сучасна педагогічна наука здійснює пошук ефективних шляхів та засобів розв'язання завдань, формування гармонійної особистості, її підготовки до трудової діяльності, у всіх її проявах, чим і обумовлюється актуальність даної статті.

Метою статті є обґрунтування можливостей виховання моральних якостей дошкільників у процесі їх трудового виховання за використання різних жанрів творів фольклору.

Аналіз останніх публікацій. До проблем трудового виховання звертаються сучасні українські вчені такі як: В. Павленчик, Г. Беленька, М. Машовець, Л. Пісоцька. Різномічні дослідження стосовно розгляду фольклору як засобу виховання, здійснені науковцями С. Бакуліною,

Є. Покальчуком, Л. Драчук, А. Ємець, О. Клименко, Н. Кузьменко, С. Литвиненко, Г. Ткаченко, О. Фізеші, Л. Сіданич. Зокрема, дослідження О. Биковська, В. Плахтій, Г. Ткаченко, Л. Ходанич розкривають вплив і роль фольклору як засобу трудового виховання дітей молодшого шкільного віку.

Викладення основного матеріалу. Важливим засобом виховання моральних якостей у підростаючого покоління, за переконанням багатьох вчених, є фольклор. Сучасний психолог В. Кудрявцев характеризує фольклор – культуру народу – як схованку людських можливостей, замислів, перспектив, як систему умов формування людських здібностей, особистісних якостей тощо [4, с. 76]. Найважливішою функцією фольклору визначається відновлення та розвиток духовно-морального зв'язку між поколіннями, соціалізації та виховання.

Дослідження вчених (Н. Карпинська, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Виноградова, Є. Лукина) свідчать про те, що дітям дошкільного віку доступне сприймання моралі творів фольклору. С. Матвієнко зазначає, що колективно створена спадщина народної культури (фольклор) заснована ще до народження дитини та є "новою" лише для неї. Проте засвоїти створене народом дошкільник в змозі лише власними зусиллями, працею власної душі та думки. Дитині в царині фольклору належить ніби привідкрити те, що вже вписано в орбіту суспільного досвіду людей, відтворити деякі суттєві риси їхніх взаємин, способів дій, відносин, кращі з яких люди "закодували" в фольклорних творах [6, с. 76].

У життя дитини, у зміст її культури першим входить рідномовна усна народна творчість: пісні, потішки, скоромовки, лічилки, прислів'я, приказки, казки, загадки, музично-пісенне мистецтво; народна іграшка, промисли, що об'єднують у собі працю та мистецтво, якій належить особливе місце у формуванні гуманістичних уявлень і моральних понять у дошкільників.

Народ розглядав працю як першооснову буття, внутрішню потребу людини, яка творить матеріальні та духовні цінності. Люди завжди прославляли трудівників і засуджували ледарів, дармоїдів, "трутнів". Старше покоління постійно вчили молодь не цуратися роботи і формувало в них потребу в праці, щоб у майбутньому вони стали гарними господарем чи господаркою. Таке трудове виховання благородно впливало на формування особистості.

Прислів'я, приказки, загадки, казки тощо як народно-педагогічний засіб навчання та виховання *формують* світоглядну систему дітей та сприяють засвоєнню етнічних стереотипів поведінки через знайомство з провідними видами господарської діяльності людей, їхнього побуту протягом значного історичного періоду, процесом удосконалення засобів виробництва, системою моральних норм та правил тощо [1, с. 133].

Дражнилки, прозивалки, мирилки мають великий соціально-педагогічний і психологічний ефект. Завдяки цим малим жанрам фольклору діти соціалізуються, набувають умінь взаємодіяти в колективі, навчаються міжособистісних взаємин, набувають умінь відстоювати свою гідність, відповідати на образу, усувати непорозуміння. Визнання негативних рис характеру, оцінка дошкульних проявів, учинків інших дітей, висміюваних у кепкуваннях і дотехах, водночас стимулює *стриманість, самокритичність, саморефлексування*. Свій внутрішній стан дитина природно прагне виявити назовні завдяки словесному відтворенню [3, с. 140].

Загадки, скоромовки, потішки розвивають у дітей образне мислення і пам'ять, збагачують їх свідомість духовно-естетичними уявленнями про предмети і явища дійсності, виховують художній смак, вчать пізнавати багатогранний світ, природу, людину і себе. Тому цінності фольклору дають можливість сконцентрувати в кожній дитині кращі людські якості – такі, як: людинолюбство, працьовитість, відповідальність, акуратність, цілеспрямованість і чесність, шанобливе і дбайливе ставлення до творіння природи, праці, розуму і рук людських [7, с. 152].

Загадки виступають і засобом у боротьбі проти негативних рис: "Ні колода, ні пень лежить цілий день" (Ледар). А також багато загадок, які дають уявлення про знаряддя праці: "З гострим лезом, не задира, нарубає дров..." (Сокира), "Вранці, як лежить роса, постриже траву..." (Коса), "Треба чималенька сила, щоб підняти з гноєм..." (Вила), "Кривеньке, маленьке, все поле счепурляє" (Серп) тощо.

Чимало *прислів'їв та приказок*, які звеличують працелюбність: "Хто дбає, той і має", "Маленька праця краща за велике безділля", "Не журись, а за діло берись", "Де рук охота, там скоро робота" тощо. До речі, у нас часто викликають сміх прислів'я, які засуджують лінощі: "У ледачого хазяїна і роботи з ніг украдуть", "Лінивий у своїй хаті змокне", "У лінивого піч до спини пристала" тощо.

У народі часто підкреслюється не лише працьовитість, але і кмітливість у праці. Такого, чого б не уміли зробити українська жінка чи чоловік, у природі немає. Народ завжди стояв за добросовісну, систематичну і розумну працю, за те, щоб кожен був "майстром на всі руки". В усіх народів існує єдина думка: "Зайве ремесло голову не закрутить".

Народ прославляє працю як безцінний дар природи людини. Народна мудрість стверджує, що людина красива в праці, що праця - це постійна потреба людського організму: "Будеш трудитися - будеш кормитися". Правильно організована праця облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток: "Хто багато робить, той багато знає", "У праці - краса людини", "Землю прикрашає сонце, а людину – праця". З давніх-давен вважалося, що навіть у найбільшому горі очищає, змінює думку, повертає до життя саме праця. Недарма кажуть: "Праця в горі втішає".

Також *прислів'я та приказки* виражають певні точки зору на широке коло моральних проблем формуючи в дитини позитивні риси характеру: чемність та ввічливість ("в чужому домі будь привітним, а не примітним", "знай пожартувати, знай перестати"...), товариськість ("одна бджола мало меду носить", "дружній череді й вовк не страшний"...), і т. д. В прислів'ях та приказках зібрані конкретні правила культурної поведінки, викладені в дотепних формах, що полегшує їх усвідомлення дітьми.

Також і *казка* є невід'ємним елементом виховання дітей. Вона доступною мовою вчить дітей життю. Діти беруть з казок багато корисних для себе знань: перші уявлення про час та простір, про зв'язки людини з природою, з предметним світом. Казки дозволяють дитині вперше відчувати *хоробрість, стійкість, відважність, трудолюбство, побачити добро і зло*. А, зрозумівши мораль казки, дитина вчиться на прикладі героїв казки думати над своїми вчинками і розуміти, що вона робить правильно, а що ні. Переконаність, що добро обов'язково перемагає, що можна завжди вирішити будь-яке завдання, залишаючись чесною і доброю людиною, позначається на характері дитини найпозитивнішим чином. Вона стає більш *впевненою в собі, сміливішою і рішучішою, цінує друзів і допомагає* оточуючим [5, с. 87].

Звісно ж і казки звеличують працю людей. Найбільше праця підноситься в соціально-побутових казках.

Наприклад, у казці "Дідова дочка й бабина дочка" йдеться про те, що дідова дочка була вихованою, мала чуйне серце та розум, поводитися ввічливо та й ще була працювитою. Вона багатьом допомогла. А от бабина дочка була лінкуватою, невихованою, мала заругане серце. Вона не допомогла нікому і зісталася ні з чим. Ця казка навчає тому, що ніколи не потрібно лінкувати, а потрібно трудитися і допомагати тим, хто потребує у цьому, бо це стане колись тобі у пригоді.

У казці "Кривенька качечка" також оспівується працелюбність. У ній розповідається про чарівне перетворення качечки на дівчину, яка була доброю і дуже працювитою, яка уміла прибрати у хаті та готувати їсти. Тому, ця казка вчить бути працювотим і за добро платити добром.

Важливе значення казки підкреслював педагог-гуманіст В. Сухомлинський, якій він відводить основне місце у своїй педагогічній системі: "Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка – благородне і нічим не замінне джерело виховання любові" [2, с. 203].

Занурюючись у казковий світ, дитина занурюється в глибини своєї душі, учиться оволодівати цим підсвідомим простором. Повернувшись до реального світу, вона почувається впевненіше, починає усвідомлювати власну спроможність упоратися з очікуваними труднощами. *Байки* тактовно висміюють негативні якості характеру, навчають ставитись з гумором до життя, містять повчальний зміст. Поетичні твори мають велику силу впливу на емоційний розвиток, та засвоєння ціннісних орієнтацій.

Говорячи про народну творчість для дітей не можна не сказати і про *пісенний музичний фольклор* який несе в собі величезні освітньо-виховні можливості, які пов'язані з життям: знайомство з історією своєї батьківщини, із знаменними датами, героями вітчизни, з побутом і укладом життя своїх предків; формування внутрішнього світу людини, її ставлення до природи, оточуючих людей; виховання дітей з естетичного боку, яке підносить почуття прекрасного у всьому; розвиток пам'яті, фантазії, уяви, що допомагають грати ту чи іншу роль і перевтілюватися в виконуваний образ; розвиток музичних здібностей, сили голосу, тембру, слуху, почуття ритму, темпоритму [7, с. 129].

Життя українця важко уявити в розкошах і бездіяльності. Без зайвої скромності можна заявити, що наш народ – один із найпрацелюбніших у світі, але основна його відмінність полягає не в цьому. Прагнення перетворити навіть буденну одноманітну працю, важкий тягар фізичної напруги на свято, уміння оспівати труд, піднести його до рівня Божого дару та "оздобити" у яскраві пісні, звичаї та обряди – ось що є нашим гідним надбанням.

Надзвичайно співочий, ліричний за своєю ментальністю, український народ зміг створити багатющу скарбницю пісенності, у якій відбився весь його трудовий рік. Українська народна творчість є дійсно безцінним скарбом: який же багатий наш люд духовно, якщо народжує той чарівний спів, що лунає з хати тріскучого зимового вечора, з-за села тихої весняної днини, на зеленому лузі влітку чи в полі по осені...

Наприклад, *колядки та щедрівки*, які складають групу зимових календарних пісень. Це величальні пісні українських трударів-хліборобів, пов'язані із праслов'янським культом Сонця. Тож тематика, мелодика, форма колядок і щедрівок і колядницькі звичаї виказують ознаки глибокої старовини. Тематами колядок і щедрівок є землеробство та родина трударя, її побут і добробут.

Усі ці пісні величального змісту співаються конкретно господареві, господині, парубкові, дівчині. Колядки та щедрівки закликають богів ("Ой Дажьбоже!" – "Ой дай Боже!") дати господареві (чи господині, парубкові, дівчині) доброго здоров'я та господарчих достатків, пов'язаних з добрим урожаєм, сприятливими умовами обробітку землі, прибутків у господі (особливо худоби). Засобом художніх порівнянь, епітетів, метафор звеличується, вихваляється господар, члени його сім'ї, яким бажають доброї долі, здоров'я, любові, наснаги та витривалості у праці. Співають цих пісень під вікном чи біля дверей, переходячи від хати до хати. Після співу колядники отримують якусь винагороду.

Це такі колядки та щедрівки, як "Ой у полі, полі Василечко оре", "Ой чий же то плужок так рано вийшов?", "Дай же вам, Боже, щастя, здоров'я" тощо.

Народні пісні здатні виховати в дітей не тільки інтерес до неї, а й допомогти їм глибше зрозуміти і відчувати витоки нашого минулого, дізнатися про національні традиції, звичаї, характер і духовний світ свого народу. Народна пісня ввібрала в себе вищі національні цінності, орієнтовані тільки на добро, на щастя людини. Вона унікальна музично-поетичним оформленням ідеї - етичної, естетичної, педагогічної. Педагогічна цінність пісні в тому, що красивому співу навчали, а воно, у свою чергу, вчило прекрасному і доброму. Піснею супроводжувалися всі події життя - праця, свята, ігри і т.п., а звідси її головне призначення – прищепити любов до прекрасного, виробити естетичні погляди і смаки.

Висновки

Моральне виховання стає неповноцінним без фольклору, який не лише засобом виховання, а й справжнім зразком, ввібравши тисячолітній досвід українського народу. Зрозуміло, що фольклор, як результат духовної праці багатьох віків, є надзвичайно цінним культурним надбанням українського народу. Важливу роль відіграють фольклорні твори у вихованні у дітей поваги до праці дорослих, старанності, посидючості, кмітливості, бережливого ставлення до усього, що створили людські руки. Моральний аспект трудового виховання розкривається для дошкільників через доступні для їхнього розуміння фольклорні твори.

Література

1. Бабій І. В. Фольклор як засіб народної педагогіки в моральному вихованні дошкільників. *Теорія та практика сучасної дошкільної освіти* / уклад. І. Г. Улюкаєва. Донецьк : Ноулідж, 2010. С. 130-133.
2. Ковальчук В. І. Спогади про В. Сухомлинського. Київ, 1990. С. 201–204.
3. Котломанітова Г. О. Соціально-педагогічний потенціал малих жанрів українського дитячого фольклору. *Освітнологічний дискурс*. 2014. №3. С. 135-145.
4. Кудрявцев В. Т. Психологические основы личностно-развивающего дошкольного образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tovievich.ru/book/7/23/1.htm>
5. Максимова В. Казка як метод гуманістичного виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2014. № 32. С. 84-90.
6. Матвієнко С.І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини старшого дошкільного віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія "Психолого-педагогічні науки". 2016. №2. С. 73-78.
7. Яковлюк С. М. Формирование основ духовности младших школьников средствами эстетических ценностей фольклора : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2004. 192 с.

УДК 316.6:159.942

ВИКОРИСТАННЯ ГУМОРУ ЯК ЗАСОБУ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ ПЕРСОНАЛОМ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Іванчук Д. В., магістрант факультету психології та соціальної роботи.
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Щотка О. П.**, кафедра психології.

В статті розглядається проблема професійного стресу працівників освітніх організацій та способи його подолання. Зокрема, наводяться та детально розглядаються різні типи "копінг-стратегій". Окремо проаналізовано почуття гумору як ефективний спосіб стресоподолання.

Ключові слова: професійний стрес, копінг, адаптивні та неадаптивні стратегії використання гумору, афіліативний гумор, самопідтримувачий гумор, агресивний гумор, самопринижуючий гумор.

Постановка проблеми. Проблема управління професійним (тобто пов'язаним з роботою) стресом соціально важлива й актуальна. Відсутність стратегії управління професійним стресом в організаціях, недолік уваги до профілактики робочих стресів породжують текучість кадрів, зниження трудової мотивації і продуктивності, професійну безвідповідальність, втрату ініціативи і творчої активності. Відповідно, шляхи подолання професійного стресу, пошук та активізація внутрішніх ресурсів стресостійкості є важливими практичними завданнями для психологічних досліджень в цьому напрямку. Гумор як ресурс подолання стресу є відносно новим предметом психологічних досліджень, проте, саме він може стати як джерелом внутрішньої рівноваги, збереження психічного здоров'я працівника, так і засобом міжособистісного травмування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У більшості випадків стрес виникає під впливом достатньо сильних подразників, що виходять за рамки звичних умов. Основна особливість останнього різновиду стресу (професійного) – відсутність яскраво виражених сильних подразників і наявність великої кількості малих, постійно (чи тривалий час) діючих подразників, що впливають на людину. Через певний час акумулятивний (накопичувальний) ефект цього впливу призводить до яскраво виражених стресових явищ [16, с. 72]. Початок дослідження стресу в межах професійної діяльності поклали американські психологи Б. Марголіс, В. Кроєк і Р. Куїн, які в 1974 році опублікували статтю "Трудовий стрес: незареєстрована професійна небезпека". Проблемі професійного стресу присвячено дослідження багатьох учених (О. Баранов, С. Величківська, Д. Волков, Л. Джуел, Л. Карапетян, В. Калошин, С. Картрайт, В. Ковальов, К. Купер, А. Леонова, О. В. Лозгачова, Р. Розов, Н. Самоукіна, А. Столяренко, Ю. Щербатих і ін.).

Незначне число досліджень в напрямку подолання професійного стресу торкнулось використання гумору. До класичних праць в сфері дослідження гумору належать наукові пошуки в цій сфері З. Фрейда [18], О. Лука [12], А. Бергсона [3] та інших дослідників. З-поміж робіт сучасних дослідників виділяється системоутворююча праця канадського психолога Р. Мартіна "Психологія гумору" [13], в якій він узагальнює всі існуючі теоретичні та емпіричні розвідки в цьому напрямку. Сам автор підходить до гумору як до індивідуального ресурсу подолання стресу, для вимірювання індивідуальних особливостей якого пропонує два опитувальники: "Шкалу використання гумору як ресурсу стресоподолання" (The Coping Humor Scale, CHS) – методика, яка спрямована на визначення міри використання гумору людьми при подоланні стресу; та опитувальник стилів гумору (Humor Styles Questionnaire, HSQ) – методика, яка диференціює потенційно корисні та шкідливі стилі гумору. Останній опитувальник дає змогу визначити схильність досліджуваного до використання: афіліативного гумору (проявляється в схильності розповідати кумедні історії, жарти для того, щоб розважити інших, налагодити стосунки і зняти напругу в міжособистісних стосунках), самопідтримувального (полягає в спробі зберегти гумористичний погляд на життя, навіть тоді, коли інші не розділяють цього погляду, дотримуватися гумористичної точки зору в ситуації стресу), агресивного (схильність використовувати гумор для критики інших або маніпулювання ними) та самопринизливого гумору (використання людиною надміру принижуючого себе гумору, спроби розважити інших, роблячи щось кумедне на шкоду своїй репутації). Два з цих стилів розглядаються Р.Мартіном як відносно здорові або адаптивні (афіліативний та самопідтримувальний гумор) і два – як відносно нездорові і потенційно шкідливі (агресивний та самопринизливий гумор) [8]. Українськими психологами С. Скворцовим та О. Зайвою була здійснена робота по адаптації цих методик в Україні [10; 17].

Незважаючи на те, що гумор, як стратегія опанування стресом, є доволі добре вивченою у психології, можливості гумору як стресоподолаючої стратегії в робочих ситуаціях є вивчені недостатньо. Саме тому ми звернулися до аналізу використання гумору в діяльності, яка повсякчас наповнена стресами – це педагогічна діяльність. Відповідно, **метою** цього дослідження є визначення особливостей використання гумору персоналом освітньої організації як стратегії подолання стресу.

Основний матеріал. Професійний стрес складно визначити як поняття і важко досліджувати. Його можна зрозуміти як сукупність різних стресорів, які пов'язані безпосередньо з роботою й ті, які впливають поза роботою, а також індивідуально-психологічні характеристики працівника. Всі вони можуть виступати чинниками ризику розвитку професійного нездоров'я. Разом з несприятливим існує позитивний життєво необхідний професійний стрес.

Професійний стрес є комплексною психофізіологічною реакцією, що виникає внаслідок суб'єктивної оцінки дії зовнішніх факторів (професійно-міжособистісних і професійно-соціальних) як стресогенних під впливом внутрішніх факторів (інтраособистісних).

Візьмемо для порівняння професійного стресу педагога професійний стрес медичного працівника.

В даний час проблема вивчення стресоопановуючої поведінки педагогів при здійсненні ними професійної діяльності позначена особливо гостро і обумовлена зростаючими вимогами з боку суспільства до особистості педагога та його ролі в навчальному процесі. Професія педагога володіє величезною соціальною важливістю, так як на вчителя лягає велика відповідальність не тільки за навчання, розвиток, виховання дитини, а й за його психічне здоров'я і здатність до адаптації [9, 14].

Суспільство очікує від учителя вміння коригувати різні соціальні проблеми (алкоголізм, наркоманія, асоціальна поведінка дітей і підлітків), вміння навчати учнів знань і вмінь, забезпечувати діяльність по естетичному вихованню, задовольняти потреби учнів з широким колом здібностей і сприяти моральному і етичному розвитку учнів [5]. До основних факторів, які призводять до стресу, можна віднести щоденні емоційні перевантаження, складність виникаючих педагогічних ситуацій, рольову невизначеність, соціальну оцінку, необхідність здійснення частих і інтенсивних контактів, взаємодія з різними соціальними групами. Стресові ситуації завдають шкоди здоров'ю вчителя, ведуть до появи почуття безпорадності і безглуздості існування, низькою оцінкою своєї професійної компетентності, ведуть до проблем в сфері міжособистісних комунікацій.

За рівнем стресу педагогічна діяльність близька до діяльності в сфері охорони здоров'я. Професійна діяльність медичних працівників пов'язана з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя людей, груп населення і суспільства в цілому [2; 4]. Постійні стресові ситуації в процесі соціальної взаємодії медичного працівника з пацієнтом, постійне проникнення в соціальні проблеми пацієнта, особиста незахищеність та інші морально-психологічні чинники негативно впливають на здоров'я медичного персоналу. Медичний персонал, піддається постійному впливу гострих і хронічних стресогенних факторів, наслідком чого є різні психологічні реакції, стану, що обумовлюють негативні специфічні психосоматичні та особистісно-характерологічні прояви, істотно знижують якість їхнього життя, що погіршують соціально психологічний клімат в колективі [6].

Подолання стресу – це мінливі психічні та поведінкові зусилля, якими людина відповідає на вимоги, що висуваються стресом. Подолання - це не одна стратегія, яка вживається за будь-яких обставин, у будь-який час. Люди долають стреси по-різному. Ефективна відповідь на стрес, яка веде до адаптації – це вживання такої стратегії взаємодії зі стресором, яка значно знижує переживання стресу. Лише вживання неефективних способів боротьби зі стресами може засмучувати, приносити нещастя [7].

У зарубіжній літературі для визначення способів опанування стресовими ситуаціями використовують поняття "coping" – "копінг".

Уперше поняття "coping behavior" було вжито у психологічній моделі стресу двох основоположників дослідження даного питання, Р. Лазаруса і С. Фолкмана та визначено як суму когнітивних і поведінкових зусиль, які витрачає індивід для послаблення впливу стресу. Ці психологи називали копінг-стратегії "стратегіями опанування труднощами та врегулювання взаємовідносин з навколишнім середовищем".

Основоположники дослідження даного питання – психологи Фолкман і Лазарус – називали копінг-стратегії "стратегіями опанування труднощами та врегулювання взаємовідносин з навколишнім середовищем".

Перша стратегія – це конфронтація чи протистояння ситуації: агресивна установка людини по відношенню до важких життєвих обставин, коли такі ситуації сприймаються ним як ворожа сила, яку треба перемогти і/або знищити. Така стратегія дієва, коли ситуація персоніфікована: є в реальності конкретний загрозливий об'єкт, який, будучи нейтралізований, припинить свою шкідливу дію. Тоді все в порядку: енергія протистояння спрямована чітко і адресно, що забезпечує максимум ефекту. Але внаслідок застосування цієї стратегії людина нерідко і сама переступає закон, діючи за принципом "око за око". Якщо загроза не персоніфікована, то застосування такої стратегії виливається у "боротьбу з вітраками".

Друга стратегія – дистанціювання від проблеми або ж відкладання її вирішення. Людина намагається подивитися на проблему мовби з-за скла, і це здорово допомагає, наприклад, у ситуації спілкування з так званім "психологічним вампіром". Бо якщо його не сприймати як реальний об'єкт і не реагувати гостро, ми позбавляємо його тим самим енергетичного підживлення і зводимо нанівець його зусилля - тобто виграємо бій. Однак якщо таку стратегію застосовувати неграмотно, наприклад – обрати її в якості реакції у разі виявлення важкого захворювання у себе або у близьких, то справа може закінчитися дуже погано.

Третій варіант реакції – стратегія самоконтролю, тобто прагнення регулювати свої почуття і дії. Це також палиця з двома кінцями: як правило, вона є дуже дієвою і чудово виручає при форс-мажорів на зразок стихійних лих, техногенних катастроф і нападів терористів (в таких умовах

найбільші шанси на виживання має той, у кого ясна голова і тверезі думки), а також у сварках за умови рівності сторін за силою. Однак набагато менш ефективна в ситуації, коли супротивник блефує і його слід просто налякати демонстрацією сили. Тут опанування гнівом принесе швидше шкоду, ніж користь: противник може перейти в наступ, прийнявши таку поведінку за слабкість суперника.

Четверта стратегія – пошук соціальної підтримки, звернення по допомогу до інших людей. Це буває дуже потрібно і дієво в ситуації гострого горя, оскільки наодинці з нещастям може залишитися далеко не кожен. Однак терапія соціумом – потужна і виправдана лише тоді, коли сталося дійсно щось надзвичайне. А от якщо ця стратегія використовується часто-густо, якщо самостійно ніякої вантаж людина переносити не бажає – це свідчить про його невміння вирішувати проблеми і про деяку інфантильність.

П'ятий варіант – стратегія прийняття відповідальності. Це шлях сильних та зрілих людей, і він має на увазі визнання власних помилок і їх аналіз з метою не допустити повторення. Небезпека даної стратегії лише в одному: надмірно відповідальні люди можуть дуже далеко зайти по цьому шляху і уподібнитися піонеру, який завжди відповідає за все.

Ще один спосіб відреагувати – стратегія планового вирішення проблеми: тобто вироблення плану порятунку і чітке дотримання йому. Плюси даного способу очевидні, особливо у випадку небезпеки, що насувається, мінуси ж – ті самі, що і у попереднього варіанту – коли ситуація знаходиться поза межами нашої можливості її контролювати, цей спосіб не працює.

Шоста стратегія – це позитивна переоцінка того, що відбувається. Будь-яку подію, навіть найбільш негативну, можна переоцінити в позитивному ключі, побачити в ній якийсь сенс і позитивний момент.

Восьма стратегія – уникання (або перенесення) відповідальності. Це – спроба уникнення ситуації спілкування; Цей спосіб реагування не ефективний ніколи і свідчить про досконалу інфантильність людини, яка його обирає [15].

Ще одним важливим способом зняття психічної напруги є активізація почуття гумору. Суть почуття гумору не в тім, щоб бачити і почувати комічне там, де воно є, а в тім, щоб сприймати як комічне те, що претендує бути серйозним, тобто зуміти поставитися до того, що хвилює як до малозначної і невартому серйозної уваги, зуміти посміхнутися або розсміятися у важкій ситуації. Сміх приводить до падіння тривожності; коли людина посміється, то її м'язи менш напружені (релаксація) і серцебиття нормалізоване [1].

Почуття гумору розкладають не тільки як дуже важливу соціально бажану рису особистості, але і як важливий компонент психічного здоров'я. Серед особливостей характеру особистості викладача поряд з емпатією, доброзичливістю, веселістю та іншими емоційними рисами характеру відмічають схильність до використання гумору. Значимість використання гумору у педагогічній діяльності обумовлена тим, що він може виступати як педагогічний засіб [13].

Коронавірусна пандемія та стрес, пов'язаний з нею активізував дослідження гумору як опановуючої поведінки у медичних працівників. Так, почуття гумору визначається як необхідна особистісна якість лікаря серед інших професійно необхідних характеристик, як от гнучкість мислення, мужність, спостережливість, відповідальність та добросовісність [11]. Водночас, іншими дослідниками відзначається схильність лікарів до "чорного" гумору [8], і, взагалі, появу "чорного" гумору як літературного жанру часто пов'язують з ім'ям німецького лікаря – Г.Гофмана-Донера. Цікавим є дослідження російського психолога М.Абдулаєвої, в якому досліджується взаємозв'язок між ставленням до комічного лікарів та їх індивідуальною опірністю до стресу [1].

Рідко використовують гумор як копінг-стратегію, здатної призупинити виниклу напругу в стресовій ситуації. Досвідчені педагоги, застосовуючи такі стратегії поведінки, як позитивна переоцінка і самоконтроль, активно використовують гумор у різних напружених ситуаціях професійної діяльності.

Висновок: В результаті проведеного теоретичного аналізу ми дійшли висновку, що професійна діяльність педагогів пов'язана з впливом численних стресогенних чинників (підвищена відповідальність за здоров'я і життя людей, груп населення і суспільства загалом; насиченість соціальної взаємодії; постійне залучення в життєві проблеми інших людей; особиста незахищеність і ін.), що роблять негативний вплив на здоров'я фахівців. Подолання стресу не таке вже й легке завдання і тому в даній статті були розглянуті "копінг-стратегії" стресоподолання, які дали чітку картинку різних способів опанування труднощами та врегулювання взаємовідносин з навколишнім середовищем. Однією із найефективніших стратегій подолання розглядається гумор, який дозволяє регулювати емоції, пристосовуватися до змін, підтримувати позитивні міжособистісні відносини. Дане дослідження показує, що чим частіше вчителі у своїй професійній діяльності використовують гумор у різних життєвих ситуаціях, тим ефективнішим є опанування (копінг) гумором стресових ситуацій.

Література

1. Абдуллаева М. М. Возможности юмора как регулятора стресса // Прикладная юридическая психология. – 2009. – № 4. – С. 117–128.
2. Ахметзянова А.И. Вариативные формы дошкольного образования в инклюзивном пространстве / А.И.Ахметзянова // Проблемы сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип.29. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – С.45-55.
3. Бергсон А. Смех / А.Бергсон // Психология эмоций. Тексты/Под ред. В.Вилюнаса, Ю.Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – С.186-191.
4. Битюцкая Е.В. Современные подходы к изучению совладания с трудными жизненными ситуациями / Е.В.Битюцкая // Вестник Московского университета, Серия 14. Психология. – 2011. – № 1. – С.100-111.
5. Борисова М.В. Психологические детерминанты феномена эмоционального выгорания у педагогов / М.В.Борисова // Вопросы психологии. – 2005. – № 2. – С.96-104.
6. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е.Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 170 с.
7. Гринберг Дж. Управление стрессом. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
8. Елькин И. Влияние профессионального юмора и профессионального сленга на деловое общение в медицине / И.Елькин // Системная интеграция в здравоохранении. – 2008 – №1. – С.76-80.
9. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала. – М.: Инст-та РАН, 2008. – 352 с.
10. Зайва О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання: Автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук / О.Зайва. – Х., 2006. – 20 с.
11. Костинская Н. Развитие личности врача в процессе обучения в медицинском вузе / Н.Костинская, М. Салюта, Г.Костинский // Biomedical and Biosocial Anthropology: Official Journal of the International Academy of Integrative Anthropology – 2010. – №14. – С.146-149.
12. Лук А. О чувстве юмора и остроумии / А. Лук. – Москва: "Искусство": 1968. – 191 с.
13. Мартин Р. Психология юмора: [пер. с англ.] / Р.Мартин. – СПб.: Питер, 2009. – 480 с.
14. Митина Л.М. Концепция профессионального развития и сохранения здоровья учителя как основа образовательной политики // Школа здоровья. – 2000. – №2. – С.43-50.
15. Нартова-Бочавер С. К. "Coping behavior" в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. – 1997. – Т.18. – №5. – С.21 – 30.
16. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Довгополова. – 2-е изд., испр., доп. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 292 с
17. Скворцов С. Методика дослідження стилів гумору (HSQ) та Шкала використання гумору як ресурсу стресоподолання (CHS): опис, адаптація, застосування / С.Скворцов, О.Зайва // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія. – 2005. – №11. – С. 91-95
18. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З.Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 288 с.

УДК 378.016:005.334.2

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГУ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ

Коваленко А. М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю. Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту.

У статті здійснено теоретичний огляд наукової літератури з проблеми формування конфліктологічної компетентності майбутнього керівника. Визначено, що формування конфліктологічної компетентності є одним з пріоритетних завдань в умовах професійної підготовки майбутніх керівників під час навчання у ЗВО.

З'ясовано, що конфліктологічна компетентність керівника визначається як здатність використовувати спеціальні психологічні знання, уміння та навички поведінки у конфліктних ситуаціях та здатність до попередження цих ситуацій. На основі проведеного аналізу виділено педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування досліджуваного феномену. Встановлено, що успішність формування конфліктологічної компетентності обумовлюється використанням в освітньому процесі ЗВО інноваційних технологій. Серед таких технологій вагомим значенням набуває тренінг.

Ключові слова: конфліктологічна компетентність, педагогічні умови, тренінг.

The article provides a theoretical review of the scientific literature on the formation of conflict competence of the future leader. It is determined that the formation of conflict competence is one of the priority tasks in the conditions of professional training of future leaders during training in higher education institutions.

It was found that the conflict competence of the leader is defined as the ability to use special psychological knowledge, skills and abilities to behave in conflict situations and the ability to prevent these situations. On the basis of the conducted analysis the pedagogical conditions which provide efficiency of formation of the investigated phenomenon are allocated. It is established that the success of the formation of conflict competence is due to the use of innovative technologies in the educational process of higher education institutions. Among such technologies, training is becoming important.

Key words: conflict competence, pedagogical conditions, training.

Наявність конфліктологічної компетентності у майбутніх керівників є необхідною умовою успішного виконання їх обов'язків. У сучасному світі це загальновідомий факт, адже конфліктологічна компетентність – це здатність керівника ефективно взаємодіяти з іншими людьми, досягати консенсусу, запобігати і розв'язувати проблемні й конфліктні ситуації на засадах гуманності, толерантності, відповідальності, співпраці. Зростання кількості міжособистісних конфліктів у робочій сфері життя підсилює актуальність формування конфліктологічної компетентності.

Вивчення й аналіз науково-педагогічних джерел з проблеми нашого дослідження показали, що для реалізації процесу формування конфліктологічної компетентності майбутніх керівників закладів освіти під час магістерської підготовки у ЗВО необхідно створити певні педагогічні умови. Для цього передусім розглянемо науково-педагогічне значення терміну "педагогічні умови".

А. Багдуєва вважає, що педагогічні умови – це обставини процесу навчання і виховання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання з метою досягнення дидактичних цілей [2].

А. Найн [8] зазначає, що педагогічні умови – це "сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і прийомів підвищення ефективності навчально-виховного процесу і матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених і проєктованих у дослідженні завдань".

У контексті нашого дослідження під педагогічними умовами ми розуміємо спеціально спроектовані чинники впливу на зовнішні та внутрішні обставини професійної підготовки майбутніх керівників, які сприяють їхньому професійному саморозвитку, готовності до розвитку як професійних, так і особистісних здібностей, формуванню стійких професійних компетенцій в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти.

У ході наукового дослідження нами з'ясовано, що для успішного формування конфліктологічної компетентності майбутнього керівника необхідні оптимальні педагогічні умови. Зокрема, це:

- 1) використання когнітивно-пізнавальних можливостей змісту психолого-педагогічних дисциплін для формування конфліктологічної компетентності;
- 2) спрямованість виробничої практики на формування конфліктологічної компетентності майбутнього керівника;
- 3) забезпечення позитивної мотивації студентів щодо формування конфліктологічної компетентності та стійкої потреби в саморозвитку та самовдосконаленні;
- 4) впровадження в освітній процес ЗВО інноваційних методів та форм роботи, що сприяють формуванню конфліктологічної компетентності студентів.

У контексті нашого дослідження прогресивним кроком є тенденція впровадження в освітній процес закладу вищої освіти інтерактивних технологій навчання. Однією з таких технологій є тренінг, який забезпечує зв'язок змісту навчальних програм гуманітарних дисциплін із типовими ситуаціями соціальної взаємодії у професійній діяльності керівника.

На думку П. Кулішенка, тренінг є найбільш вдалою формою заняття, що стимулює пізнавальну активність, творче мислення, креативність, самостійність у пошуку й виборі завдань. У ході тренінгу створюються найбільш комфортні умови навчання, де кожен із учасників є успішним, рівноправним, має змогу оцінювати й бути оціненим [4].

На думку науковців (Г. Ковальчук, Н. Бутенко, М. Артюшина), навчальний тренінг – це запланований процес модифікації знань, поведінкових навичок студента через набуття навчального досвіду з метою досягнення ефективного виконання в певному виді діяльності [9, с.28].

Л. Бондарева у своїх дослідженнях розглядає тренінг як активну форму навчальної діяльності студентів, у ході якої студенти виконують вправи, адаптовані до майбутньої управлінської діяльності. Важливо, щоб ця робота проводилася під керівництвом викладача-тренера, на основі підготовлених їм інструктивно-методичних матеріалів, які відповідають сучасним вимогам професійної діяльності [3, с.15].

Головною ознакою тренінгу В. Куниціна називає активну взаємодію учасників освітнього процесу, яка обумовлена ігровим моделюванням та імітацією проблемних ситуацій. Тренінг спрямований на підвищення мотивації до навчання. Автор переконаний, що тренінг забезпечує розгляд ситуації, наближеної до реальних умов, що створює можливості для набуття власного досвіду [5].

У процесі тренінгу студенти оволодівають уміннями здійснювати самоконтроль, саморегуляцію, самооцінку вчинків; усвідомлювати себе і розуміти інших людей, набувати нового досвіду у вигляді знань, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю студентів.

І. Андрощук вважає, що використання тренінгів у підготовці майбутніх фахівців сприяє не лише підвищенню ефективності освітнього процесу, а й формуванню здатності позитивно міжособистісно взаємодіяти; професійно здійснювати різні види діяльності у стандартних і надзвичайних ситуаціях; творчо мислити та приймати конструктивні рішення у процесі вирішення педагогічних ситуацій [1, с. 119].

Функціональне призначення та цінність тренінгових технологій визначено у дослідженнях І. Матійків. Автором було розроблено тренінг "Переговори та посередництво в організаційних конфліктах" для вдосконалення конфліктологічної компетентності керівників освітніх організацій, зокрема, навичок проведення переговорів з проблеми конфлікту. На тренінгу пропонується технологія посередництва, що дозволяє використовувати конфлікти (міжособистісні, організаційні та ін.) як засіб вирішення проблем, розвитку стосунків та організації в цілому. У реалізації тренінгу застосовуються сучасні методи і техніки навчання дорослих: ментальні карти, інтерактивні міні-лекції, обговорення проблемних питань і дискусії, ділові та рольові ігри, перегляд і обговорення відеофрагментів, моделювання проблемних ситуацій, відпрацювання конкретних компетентцій, домашні завдання. На думку автора, включення тренінгу в програму курсів підвищення кваліфікації для керівників сприятиме формуванню їхньої конфліктологічної компетентності, і, як наслідок, створенню здорового й безпечного соціально-психологічного клімату в колективі, який вони очолюють [6].

Л. Мухіна теоретично обґрунтувала й розробила програму розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх учителів, яка складається з двох частин: факультативного спецкурсу "Конфліктологічна компетентність" та тренінг-курсу "Конфліктологічна компетентність вчителя". Метою запропонованої програми є розвиток та підвищення рівня конфліктологічної компетентності майбутніх учителів шляхом розвитку її окремих показників та критеріїв під час реалізації лекційних і тренінгових занять. Запропонована програма виступає фактором професіоналізації психологічних знань. Вона поєднує в собі три взаємопов'язані компоненти:

- когнітивний – знання про природу конфлікту та необхідність їх використання у професійному та повсякденному житті, усвідомлення вимог ринку праці та професійно значущих якостей;
- емоційно-мотиваційний – розвинений емоційний інтелект, прагнення до професійного розвитку;
- поведінковий – використання компромісу та співробітництва як провідних стратегій поведінки у конфлікті, розвинені навички асертивної поведінки.

Ефективність реалізованої програми розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців підтверджується покращенням показників комунікативно-організаційного, діяльнісного, суб'єктивно-особистісного, регулятивно-когнітивного критеріїв її сформованості [7, с. 14].

Отже, тренінг є ефективним засобом цілеспрямованого розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх керівників. Тренінгові технології – це одна з найсучасніших методик освітнього процесу, що дає можливість залучати учасників до творчої співпраці, активізувати їхнє ставлення до набуття знань, умінь і навичок за короткий час.

Література

1. Андрощук І.В. Тренінг як засіб підготовки майбутніх викладачів до педагогічної взаємодії. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* № 9. 2016. С. 117-121.
2. Багдуева А.В. Педагогические условия формирования профессиональной готовности будущих специалистов с использованием информационных технологий (на примере специальностей кадастрового профиля): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Бурятский гос. ун-т. Улан-Уде, 2006. 23 с.
3. Бондарева Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. К., 2006. 21 с.
4. Кулішенко П. Використання тренінгових технологій у розвитку педагогічної майстерності вчителя школи художньо-естетичного профілю. *Естетика і етика педагогічної дії.* 2015. Вип. 10. С. 129-141.
5. Куниціна В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношения. *Теоретические и прикладные вопросы психологии.* / Под ред. А.А.Крылова. СПб., 1995. Вып.141. 48-59.

6. Матійків І. М. Роль конфліктологічної компетентності керівника у створенні безпечних психологічних умов праці у педагогічному колективі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 434-443.

7. Мухіна Л. М. Психологічні особливості розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх учителів: автореф. дис.. канд. психол. наук. 19.00.07. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ. 2019. 23 с.

8. Найн А.Я. Инновации в образовании: монография. Челябинск: ИПР МО РФ, 1998. 288 с.

9. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навч. посіб. / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. К.: КНЕУ. 2006. 320 с.

УДК 37(092)(477)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ОРГАНІЗОВАНОЇ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Козяр Ю. В. магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті розглядаються особливості розвитку соціальної адаптованості у людей похилого віку, вплив організованої дозвіллевої діяльності на їх соціальну адаптацію.

Ключові слова: соціальна адаптація, дозвіллева діяльність, людина похилого віку, методи соціальної адаптації.

Постановка проблеми. Адаптація літньої людини в соціумі являє собою серйозну проблему навіть в умовах соціальної стабільності суспільства. Вихід на пенсію і припинення активної трудової діяльності впливає на істотну зміну стилю, рівня та якості життя, а визнання себе старою для людини є сильним психологічним стресом, який тягне за собою безліч проблем психологічного плану, а відсутність затребуваності у суспільстві найчастіше призводить до конфліктності з оточуючими.

За останні десять років у розвинених країнах світу значно збільшилася частка населення похилого віку, в той час як частка дітей і молоді, суттєво скоротилася. Останнім віковим періодом є старість, коли змінюється соціальний статус людини, що пов'язано з припиненням або обмеженням професійної діяльності, зміною способу життя і спілкування, виникненням проблем у соціально-побутовій сфері. Все це, безумовно, призводить до незахищеності літніх людей та їх уразливості.

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень, Україна входить до 30 найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше: у 2015 році вона становила 21,8 %, а частка людей віком 65 років і старше – 15,5 % від загальної чисельності населення. Згідно з національним демографічним прогнозом до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % загальної кількості населення, віком 65 років і старше – 18,4 %, у 2030 році – понад 26 % і понад 20 %, відповідно. Довготривалою особливістю старіння населення в Україні є його переважна обумовленість зниженням народжуваності та високим рівнем передчасної смертності без відчутного збільшення тривалості життя.

Міжнародні договори та законодавчі акти (Декларація ООН із проблем старіння, Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння, Мадридський міжнародний план дій, Європейська соціальна хартія) мали вплив на формування теоретичних і практичних засад соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні.

Соціальну політику всіх держав у відношенні до людей похилого віку визначають певні міжнародні документи та законодавчі акти, які прийняті в Україні – Загальна декларація прав людини; Декларація ООН з проблем старіння; Принципи ООН щодо літніх людей "Зробити повнокровним життя осіб похилого віку"; Європейська соціальна хартія; Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні"; Програма "Здоров'я літніх людей" та інші. У їх змісті визначено основні напрямки соціальної політики, які спрямовані на збереження здоров'я й активного довголіття людей похилого та старечого віку, а також стимулювання вивчення особливостей старіння, пов'язаних з впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, які прийняті на Саміті ООН у вересні 2015 року, щодо імплементації 17 Цілей сталого розвитку на період до 2030 року та підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Це сприятиме розв'язанню проблем та використанню можливостей,

пов'язаних зі старінням населення. У цій Стратегії визначено пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам, передбачено комплексні заходи щодо підтримки громадян похилого віку, їх інтегрування в суспільний розвиток, підвищення якості життя, захисту прав громадян похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дозвілля та відпочинок грають особливо важливу роль в житті людей похилого і старечого віку. Саме дозвіллева діяльність в житті літньої людини може бути орієнтованою на активізацію особистості літньої людини, формування її життєвого тону, соціальної адаптації до нових умов життя.

Вивченням процесів адаптації на загальнотеоретичному рівні займалися такі відомі соціологи, як Т. Парсонс, Р. Мертон, польські дослідники Ф. Знанецкий, У. Томас, вітчизняні - Л. Волинська, А. Ніконов, М. Ромм, Р. Царегородцев, Л. Шпак та інші. Серед дослідників, що займаються вивченням процесів соціальної адаптації осіб літнього, похилого віку, можна виділити Н. Бексаєву, О. Березняк, С. Борисову, Н. Герасимову, М. Гладкову, О. Краснову, Р. Мамікіну, Р. Парахонську, К. Семенцову, М. Старчикову та багатьох інших.

Особливості соціальної роботи та надання соціальної підтримки людям похилого віку розглядали такі науковці, як Н. Басов, О. Безпалько, К. Дубич, М. Житинська, І. Зверева, Л. Єгорова, А. Капська, М. Кухта, Г. Лактіонова, Л. Тюття, І. Ушакова, В. Фокін, Є. Холостова, В. Шахрай та ін. Дослідженням психологічних проблем людей похилого віку присвячені праці Г. Абрамової, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Г. Майбороди, Рощак Кароль та ін. Особливості самооцінки в пізньому віці розкривають Л. Бороздіна, О. Молчанова. Вагомий внесок у вивчення проблеми людей похилого віку зробили українські наукові школи О. Богомольця, І. Мечникова, В. Фролькіса, які досліджували впливи соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку.

Дослідники визначають основні проблеми з якими пов'язане старіння людей у нашій країні: сфери фінансів, страхування, функціонування ринку праці, системи охорони здоров'я, розвиток соціальних та освітніх послуг, дозвілля.

Формулювання цілей дослідження. Вивчення питань розвитку соціальної адаптованості людей похилого віку в умовах організованої дозвіллевої діяльності як важливого аспекту організації соціальної роботи з клієнтами даної вікової категорії.

Виклад основного матеріалу. Результатом успішної адаптації особистості до нового періоду життя є ідентифікація себе як людини похилого віку, адекватна оцінка своїх нових ресурсів і можливостей, постановка і вирішення нових життєвих завдань як в особистій сфері (спрямованість на власний розвиток і самореалізацію), так і в суспільній (участь у житті місцевого співтовариства, надання різноманітної посильної допомоги близьким, ровесникам, інвалідам), а індикатором соціальної адаптації будемо вважати рівень соціального самопочуття. [1, с. 163],

В дослідженні науковців соціальна адаптація трактується як процес активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища, а також результат цього процесу [4, с. 11].

Показниками соціальної адаптації населення в контексті соціального самопочуття виступають: показники ступеня впевненості населення у завтрашньому дні; показники матеріальної забезпеченості населення; показники активної соціальної адаптації. Моделлю інструментарію та основними параметрами при даному методологічному підході виступають суб'єктивні і об'єктивні критерії соціальної адаптації.

До числа суб'єктивних критеріїв соціальної адаптації автори відносять: ступінь соціальної адаптації; рівень соціального оптимізму; споживчу самоідентифікацію; загальне фізичне самопочуття; загальне емоційний стан; емоційний стан від думок про стан справ в країні і в регіоні.

Об'єктивними критеріями соціальної адаптації виступають: оцінка рівня доходу, задоволеність одержуваними доходами, можливість робити грошові заощадження, залежність матеріального становища від особи чи обставин, оцінка минулого матеріального добробуту, оцінка сьогоденного матеріального добробуту, оцінка прогнозованого матеріального добробуту, включеність у сучасний спосіб життя.

У психологічному плані адаптації основною проблемою похилого віку є самотність і внаслідок цього втрата необхідних і бажаних контактів, беззахисність перед оточенням, яке несе, як їм здається, загрозу їхньому благополуччю та здоров'ю. Стосунки між сусідами не завжди доброзичливі. Часто ці стосунки перетворюються у довготривалу війну. Поразки виникають у вигляді дезадаптації, інфарктів, інсультів та інших захворювань. Часто хвороблива підвищена підозрілість самотньої людини провокує спалахи гніву в близького оточення.

Виділяють деякі аспекти адаптації осіб похилого віку до старіння:

- зміна соціальної позиції;
- місце похилої людини в суспільстві та відносини з ним;
- побудова нового образу життя похилої людини за допомогою нарративу.

З метою мінімізації негативного впливу нових умов соціального середовища проживання і самореалізації людини похилого віку вкрай важливим є створення комплексних систем служб для роботи з літніми пацієнтами, а саме: інформаційно-освітня, профілактична, медична допомога для амбулаторних і госпітальних пацієнтів, довготривала допомога, допомога на дому, соціальні стаціонари, служби загальної підтримки [3, с. 160].

Головне врахувати те, що кожна особа похилого віку – це особистість і як особистість є самоцінністю. Особистість визначає її особливості процесу старіння. Кожна людина унікальна у своєму "Я". Тому слід розглядати старість як період розвитку, який відіграє специфічну роль в системі життєвого циклу людини. Як зазначає М.В.Єрмолаєва, саме тут стає можливим пояснити життя людини в цілому, її смисл і цінність для наступних поколінь [2, С.123-133].

Одним із аспектів сприятливої адаптації, що впливає на соціалізацію особистості є соціальне піклування, обслуговування та забезпечення, організація змістовного дозвілля.

Організація роботи щодо підтримки соціально-культурної активності літніх людей – це допомога і сприяння в організації та проведенні активного дозвілля: відвідування видовищних установ і місць відпочинку, установ культури. Спосіб життя літніх людей багато в чому визначається тим, як вони проводять свій вільний час, які можливості для цього створює суспільство. Так, активно займаючись громадською діяльністю, літні люди роблять своє життя більш повним і, відповідно, поліпшується якість життя.

Успішною практикою, орієнтованою на освіту літніх осіб, виявилось створення в нашій країні університетів "третього віку". Міністерством соціальної політики було затверджено Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічних послуг "Університет третього віку". Навчальні програми для університетів третього віку розроблялися за підтримки Фонду ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА). На сьогодні більше 300 університетів третього віку діють в Україні та охоплюють майже всі регіони. Однак у цілому в Україні відчувається брак закладів подібного типу. Навчання літніх людей для нашої країни є явищем доволі новим. В рамках обстеження "Літні особи в Україні" (2013 р.), проведеного Інститутом демографії та соціальних досліджень, поінформованість населення щодо існування та можливостей подібних закладів на даний час є вкрай недостатньою.

Саме ціннісні змісти культури створюють передумови відновлення соціальних зв'язків особистості і суспільства, розвиваючи механізми соціальної адаптації. На підставі такого підходу можна виділити такі основні функції дозвілля людей похилого віку:

- збереження зв'язку з широким колом людей. Соціальні контакти похилих людей природним чином скорочуються. Зайняття різними видами дозвіллевої діяльності створюють можливість зустрічей із широким колом людей;

- задоволення потреби у визнанні. Її випробовують усі покоління, однак для людей пенсійного віку вона має особливе значення у зв'язку з відходом зі сфери професійної активності.

- поліпшення і підтримка психофізичного стану. Кожен вид дозвілля поліпшує ті чи інші психофізичні задатки, настрій, розслаблює людину, оптимізує її, спричинює задоволеність життям;

- збереження і посилення соціальної активності особистості - своєрідний генератор творчої активності, духовних потреб і соціального досвіду.

Соціально-культурна трансформація способу життя, побуту і дозвілля людей похилого віку ґрунтується насамперед на розширенні їхніх індивідуальних зв'язків з оточенням. Коло інтересів літньої людини не можна уявити без набуття нею навичок самостійного пошуку і розвитку міжособистісних контактів, її включення в інформаційний простір (телебачення, радіо, преса, книги), посиленої участі в суспільно корисній праці, організації повсякденного дозвілля і розваг.

Практично в кожній соціальній установі і клубному формуванні для літніх людей використовують цілий комплекс культурної діяльності, включаючи і дозвілля. Особливістю організації дозвілля і творчої діяльності в клубних об'єднаннях є диференційований підхід з урахуванням індивідуальних, психологічних і соціальних особливостей кожної людини. Збереження і підтримка звичних для людини інтересів і хобі – одна з частин політики установ соціальною обслуговування, тому що багато колишніх захоплень людини можуть мати продовження, незважаючи на здоров'я, яке погіршилося, або зміну місця проживання.

Важливим аспектом організації дозвілля людей похилого віку є кооперація діяльності різноманітних закладів соціального обслуговування літніх клієнтів і культурно-дозвіллевих установ. Основними формами роботи в організації цієї співпраці є обмін досвідом серед фахівці, а для клієнтів - спільні відвідування клубів, культурно-розважальних центрів, проведення дискусій, командних ігор і змагань, свят, спільних пікніків на природі й інших культурних заходів.

Однією з найбільш гострих проблем є дефіцит спілкування літніх людей з родичами, друзями, молодшим поколінням. Одним з інструментів вирішення цієї проблеми може стати повсюдне створення спеціальних центрів, клубів відпочитку для людей похилого віку на базі діючих установ культури (філармоній, бібліотек, музеїв, культурно-інформаційних центрів, будинків культури і

т.д.). Ці установи, оснащені відповідним устаткуванням, мають зв'язок з інтернетом, локальними телестанціями. Що дає можливість використання нових ресурсів для розширення можливостей старшого покоління у користуванні культурними цінностями суспільства, можливості отримувати нові знання і навички, активізувати реалізовувати власні культурні потреби, отримувати мотивацію до самореалізації у нових видах діяльності.

Однією з особливостей культурної активності людей похилого віку є баланс групової та індивідуальної участі. Хоровий спів, дискусійні клуби, фізичні вправи, ігри, майстерні за виготовлення предметів народної творчості, освітні курси - такі заходи не тільки підвищують статус людини в її власних очах, задовольняють її особисті, культурні потреби, а й підвищують комунікативність, яка надто важлива для людей похилого віку.

Головне завдання соціально-культурної роботи полягає в тому, щоб об'єднати людей, групу з зовнішніми і внутрішніми джерелами тих ресурсів, які необхідні для виправлення, поліпшення або збереження певного статусу.

Організація роботи з підтримки соціально-культурної активності літніх людей ведеться шляхом зміцнення функціональних структур, орієнтованих на забезпечення громадянам старшого покоління рівних умов і можливостей для повноцінної соціально-культурного життя. Здійснюється розробка та реалізація програм щодо забезпечення діяльності освітнього, просвітницького, культурно-розважального та інформаційного характеру, адресованих різним групам людей похилого віку, з акцентом на подолання соціального відчуження, освоєння вимог мінливого оточення і взаємодія з ним. Створюються умови для розширення неформальних контактів через організацію різних клубів для літніх людей, інтенсифікацію роботи служб довіри, розвиток мережі спортивно-розважальних центрів і туризму літніх людей.

Культурно-дозвіллева діяльність літніх людей може включати в себе: заняття художньою, прикладною, технічною творчістю; свята, обряди, конкурси, фестивалі; спорт, активний рух, екскурсії, ігри; ділові, комерційні, логічні, інтелектуальні ігри та заняття; спокійний пасивний відпочинок (читання, перегляд телепередач, слухання радіо і ін.). Дозвілля та відпочинок мають бути спрямовані на реабілітацію людей похилого віку шляхом досягнення життєво важливих для них цілей.

Висновки і перспективи дослідження. В умовах сучасного суспільства, коли корінним змінам піддалися всі сторони життя – політична, економічна, культурна, духовна, соціальна адаптація до нових умов життя і технологічному прогресу стає вкрай необхідна допомога для людей похилого віку. Проблеми літніх громадян вимагають розробки нових форм організації соціальної адаптації громадян похилого віку в соціум. Дозвіллева діяльність та відпочинок стають особливо важливими в житті людей похилого і старечого віку. Тому, саме організація дозвіллевої діяльності є одним з найефективніших елементів соціальної адаптації та реабілітації та догляду за літніми людьми і потребує детальнішого дослідження.

Організатори соціально-культурних програм повинні розуміти процеси старіння і мати у своєму розпорядженні великий перелік дозвіллевих послуг для людей похилого віку. У соціально-культурній роботі повинні бути задіяні добре підготовлені і сприйнятливі люди, які одержали спеціальну освіту в рамках спеціальних програм. Прискорене зростання чисельності старших вікових груп і пов'язані з цим проблеми поставили керівників і фахівців соціально-культурної сфери в складну ситуацію, оскільки підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників з організації дозвілля людей похилого віку практично не розгорнута. Усе збільшуються за масштабами і змістом потреби соціально-культурного обслуговування громадян старшого віку, що потребує підготовки фахівців, які володіють геріатричними знаннями, вміннями, навичками.

Література

1. Голубенко Т. О. Зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 19. С. 159-166,.
2. Ермолаева М.В. Структура емоціональних переживаний в старості. *Мир психологии*. 1999. №2. С.123-133.
3. Житинська М. О. Модель соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Випуск 20 : збірник наукових праць. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С. 156-164.
4. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища : автореферат дис... канд. пед. наук : 13.00.05/ Т. І. Коленіченко ; керівник роботи А. Й. Капська ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.
5. Смульсон М.Л. Екзистенційне наповнення наративу старості. Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика. За ред. Н.В.Чепелевої. К.: Міленіум, 2005. 212 с.

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Я.Ф.ЧЕПІГИ

Красновид В. В., студент 3 курсу факультету іноземних мов.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Самойленко О. В.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту.

У статті проаналізовано педагогічну спадщину Я. Ф. Чепіги, виявлено педагогічні ідеї, погляди, що сприяли розвитку дидактики початкової школи, а також визначено роль ученого у розвитку цієї галузі педагогіки. Актуалізовано педагогічні погляди Я.Чепіги: зміст початкової освіти; принципи організації освітнього процесу у початковій школі; викладання рідною мовою усіх навчальних предметів.

Ключові слова: Я. Чепіга, дидактика початкової школи, педагогічні погляди.

The article analyzes the pedagogical heritage of Ykiv Chepiga, identifies pedagogical ideas, views that contributed to the development of primary school didactics, as well as identifies the role of the scientist in the development of this field of pedagogy. The pedagogical views of Ykiv Chepiga are actualized: the content of primary education; principles of organization of the educational process in primary school; teaching in the native language of all subjects.

Key words: Ykiv Chepiga, didactics of primary school, pedagogical views.

Актуальність теми дослідження. Докорінне реформування освітянської галузі в Україні у руслі європейських викликів актуалізує ретроспективний аналіз історії вітчизняної освіти передусім для розуміння витоків нинішніх процесів і визначення перспективних векторів. Вивчення спадщини педагогічних персоналій урізноманітнює уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, зміст, цінності цього процесу. З огляду на зазначене, актуальності набуває висвітлення, аналіз і доцільна екстраполяція педагогічних ідей видатного українського науковця Якова Федоровича Чепіги.

Науковий і методичний доробок ученого, його творче життя і діяльність знайшли належне науково-теоретичне осмислення у дослідженнях Л. Березівської, С. Болтівця, В. Демчука, В. Зоріна, Ж. Ільченко, В. Наконечної, Л. Ніколенко, Р. Палійчук, З. Палюх, Е. Панасенко, Н. Побірченко, М. Прищака, А. Пугач, В. Чорної, О. Щербакової, С. Яворської та ін.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги, виявлення педагогічних ідей, поглядів, що сприяли розвитку дидактики початкової школи, а також визначення ролі вченого у розвитку цієї галузі педагогіки.

Серед найважливіших дидактичних проблем початкової школи у працях Я.Чепіги було якісне оновлення змісту навчання. Учений зазначав, що центральне місце в структурі навчальних планів має зайняти рідна мова, завдання якої не лише навчати правильно й осмислено читати і писати, а й розвивати мовлення, звичку свідомо користуватися мовою для викладу думок, понять, правил, законів тощо. Саме у "Проекті Української школи" Я.Чепіга порушує питання про мову навчання: "Державна мова стає на послугі рідної мови, на котрій обов'язково провадиться вся наука в початковій школі. Ми не можемо нехтувати рідною мовою, коли бажаємо добра своєму народу й його дитині" [3, с.84].

Також у цьому проекті подавалась розгорнута програма з кожного навчального предмета, які Я.Чепіга пропонував для опанування учням у школі. Згідно даного Проекту навчання у школі повинно розпочинатися з шестирічного віку, адже "у шість років дитина має вже досить досвіду і координованих дій, щоб прокинулось в ній бажання вчитися" [, с.15].

Початкове навчання, за переконанням Я. Чепіги, повинно бути двоступеневим і тривати шість років. Перший ступінь навчання тривав два роки і був спрямований на розвиток сприймання дитиною довкілля, вивчення природознавства, інших предметів на основі розвивальних ігор, забавлянок, прогулянок. На думку педагога, розуміння навколишнього світу "закладе" ґрунт для подальшої "книжної науки" [3, с.77-91].

Вагомого значення на уроках рідної мови в початкових класах Я. Чепіга надавав методичному прийому "вільної диктури" (вільного диктанту), під яким розумів "спосіб для зміцнення правил правопису, який прямує до того, щоб внести в цю працю свідомість, простір для дитячої самодіяльності й творчості" [3, с.79-90].

Суть даного методичного прийому диктанту полягала в тому, що вчитель, розбивши текст на самостійні частини, диктував їх дітям. Вони ж повинні записати лише те, що запам'ятали. Слушною є думка Я. Чепіги про те, втручання вчителя у працю учнів є методичною помилкою.

Адже це шкодить творчості і самодіяльності дитини. Вільний диктант автор вважав корисною працею в школі та рекомендував впроваджувати в початкових школах з другого року навчання.

Другий ступінь – період "книжного навчання" – тривав чотири роки, протягом яких передбачалося вивчення таких предметів, як рідна мова, арифметика, природознавство, історія й географія, Закон Божий, ручна праця, рухливі забави та ігри (фізичне виховання). Завдання вчителя полягало в тому, щоб керувати "всім так, щоб усе перетворилося в ясні прекрасні образи на письмі" [3, с.77-90], оскільки "діти приходять у школу вже з багатим матеріалом схоплених уявлень; їх голови повні ідей і думок, які вимагають лише збудження до руху, дій і творчості" [3, с. 80-90].

Заслугують на увагу рекомендації Я. Чепіги щодо застосування малюнка для розвитку мовлення, уяви, формування умінь написання творів. У методичному посібнику "Письмо в школі" педагог запропонував вимоги, яких мали дотримуватися вчителі підбираючи малюнки:

- розмір малюнків та картин повинен бути такий, щоб діти без зусиль могли бачити всі зображені на них предмети та явища;
- малюнки повинні показувати життя відомого дітям світу;
- видання малюнків та картин має бути бездоганим [3, с.173-180].

Я. Чепіга у своїх працях переконливо доводив, що навчання молодших школярів має ґрунтуватися на принципах систематичності й послідовності, міцності, доступності, наочності, зв'язку навчання з життям, активності й самостійності. Особлива увага приділялася принципам наступності, індивідуалізації та диференціації навчання.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу праці Л. Ніколенко, де вперше висвітлені дидактичні принципи навчання молодших школярів у працях Я. Чепіги.

Принцип природовідповідності – підпорядкування методів і змісту виховання внутрішній природі дитини. За переконанням Я.Чепіги природа тільки тоді вільно творить, коли розвивається без примусу і насильства, природу дитини не можна нехтувати чи суперечити їй.

Принцип взаємозв'язку навчання і розвитку, за Чепігою, передбачає розвиток дитини в поєднанні творчих здібностей і конкретних видів діяльності.

Принцип розвивального навчання – діяльність учнів молодших класів спрямована на пошуки нових знань з поступовим збільшенням самостійних завдань та урізноманітненням їх типів.

Принцип систематичного і послідовного навчання – певний відрізок навчання потрібно підсумовувати, узагальнювати, враховуючи головний навчальний компонент; послідовність у розкритті певної навчальної теми, структури полягає в урахуванні вікових особливостей дитини, її психічних і фізичних сил [2].

Трудовий принцип "збудовує освіту на еволюційній теорії і з перших ступенів навчання вводить об'єднання й синтезування всіх знань, всіх предметів навчання, як логічний світ зв'язку, щоб витворити в учнях певний і загальний світогляд" [3, с.218].

У ході теоретичного аналізу педагогічної спадщини Я. Чепіги з'ясовано, що одним із напрямів науково-педагогічної діяльності вченого було створення підручників, переважна більшість яких написана для "молодшої школи": читанка для першого року навчання "Веселка", "Веселка" (друга і третя читанки після букваря), "Граматка до науки читання та писання", "Задачник для початкового навчання. Рік перший та другий", "Веселка: читанка для трудової школи: рік другий", "Навчання в трудовій школі: практичні поради до навчання по трудовому методу. Рідна мова й арифметика".

Слушними й корисними є вимоги до підручників, які розробив педагог:

- підручник повинен бути універсальним, не завантажений зайвою енциклопедичною інформацією;
- підручник повинен нести навчальний зміст, тобто після описового матеріалу слід подавати завдання, які спонукають учня до активного пошуку відповідей на поставлені запитання тощо;
- підручник повинен мати художньо зображені ілюстрації, які б приваблювали зір учня та зацікавлювали його, збуджуючи образну уяву;
- підручник повинен бути написаний літературною українською мовою, збагачений народною мудрістю.

У педагогічному доробку Я. Чепіги важливе місце займало питання професійної підготовки вчителя початкової школи. З огляду на це, не викликає сумніву доцільність розроблених педагогом методичних посібників для вчителів початкових класів, які склалися з методичних порад і розробок різноманітних дидактичних проблем ("Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки" (1930), "Методика навчання в трудовій школі першого концентру" (1930), "Читання й робота над книжкою в першому концентрі політехнічної школи" (1932), "Методика роботи з підручником математики" (1933), "Методичні поради до роботи з читанкою першого класу" (1934), методичний посібник "Письмо в школі").

Висновки. Аналіз наукових досліджень спадщини Я. Ф. Чепіги свідчить, що педагог через експериментальні методики та практичне втілення своїх думок розробив концептуальні ідеї нової української початкової школи, у якій чільне місце посідає дитина.

Література

1. Зайченко І. В., Ільченко Ж. Д. Концепція української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги. Чернівці, 1996. 75 с.
2. Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 2000. 20 с.
3. Чепіга Я.Ф. Вибрані педагогічні твори: Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. Харків: "ОВС", 2006. 328 с. https://dnppb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Chepiga_select.pdf

УДК 378.147:37.011

АДАПТАЦІЯ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Лебідь О. О., магістранта факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – д-р пед. наук, проф. **Ельбрехт О. М.**

У статті представлений аналіз основних наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття "професійна адаптація". Розглядаються професійний, соціальний, психологічний і психофізіологічний підходи до вивчення адаптації. Автором розкрито особливості адаптації майбутніх керівників до професійної діяльності. Цей процес включає оволодіння знаннями, уміннями, навичками, необхідними для майбутньої управлінської діяльності, пристосування до загального змісту та окремих компонентів майбутньої професії, а також до специфіки менеджменту в цілому.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, управлінська діяльність, професійна адаптація майбутнього керівника, професійно важливі якості.

The article presents an analysis of the main scientific approaches to defining the essence and content of the concept of "professional adaptation". Professional, social, psychological and psychophysiological approaches to the study of adaptation are considered. The author reveals the peculiarities of adaptation of future managers to professional activity. This process includes mastering the knowledge, skills, abilities necessary for future management, adaptation to the general content and individual components of the future profession, as well as to the specifics of management in general.

Key words: adaptation, professional adaptation, managerial activity, professional adaptation of the future leader, professionally important qualities.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах реформаційних процесів усе більшого значення набуває конкурентоспроможність фахівця, швидкого реагування на зміни умов професійної діяльності, можливість застосування нестандартного, творчого підходу до виконання професійних завдань. Багато в чому такі можливості фахівця визначаються характером і ступенем його професійної адаптації, що й актуалізує сьогодні потребу в науковому вивченні і впровадженні нових педагогічних підходів, спрямованих на сприяння входженню нового співробітника до професійного середовища.

Процес адаптації майбутніх керівників до професійної діяльності у закладах вищої освіти має ряд суперечностей:

- між зростанням вимог суспільства до професійної діяльності керівників і реальним станом їхньої готовності до виконання управлінських функцій;
- між потребою закладів освіти у висококваліфікованих керівниках, здатних швидко адаптуватися до сучасних умов динамічної управлінської діяльності, та традиційною системою їх професійної підготовки;
- між необхідністю розвитку адаптаційного потенціалу в майбутніх керівників, формуванням професійно важливих знань, вмінь та особистісних якостей, мотивації до майбутньої професійної діяльності і відсутністю педагогічних умов для самореалізації себе як менеджерів ще в період навчання у ЗВО та під час виробничої практики;

- між посиленими потребами майбутніх керівників у якісній професійній підготовці й реальним станом сформованості професійно важливих якостей, що забезпечують її вияв в управлінській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі психолого-педагогічний аспект адаптації особистості є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (Ф. Березін, М. Виноградський, В. Давидович, А. Залєвська, Є. Ільїн, В. Казначєєв, О. Мороз, А. Налчаджян, Л. Панченко, А. Петровський, Ж. Піаже, Є. Таранов, П. Уінфілд, Я. Хоґеланд та інші). Учені підкреслюють значення адаптації під час входження людини до професійної сфери та наголошують на необхідності розробки нових педагогічних підходів до розв'язання проблеми професійної адаптації фахівців різних галузей.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та узагальненні поглядів сучасних дослідників на сутність та структуру професійної адаптації майбутніх керівників, етапи й результати здійснення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення майбутнього керівника – це довготривалий процес, який розпочинається від вибору професії та завершується першим роком роботи у закладі. В умовах жорсткої конкуренції майбутнім керівникам особливо важливо знайти своє місце, адаптуватися, отримати навички швидкого входження в професію. Невід'ємним компонентом професійної підготовки фахівця сфери управління є професійна адаптація. Аналіз наукового фонду засвідчив наявність розгалужених уявлень учених щодо феномену адаптації. Проаналізуємо їх більш докладно в контексті нашого дослідження.

У дослідженні І. Бойко психологічне поняття адаптації розглядається "як своєрідний вид діяльності – адаптивної діяльності, яка обумовлена змінами у взаємодії особистості та навколишнього середовища і спрямована на оптимізацію цієї взаємодії" [2, с.9]. Дослідниця стверджує, що цей процес можливий на основі оцінки характеру взаємодії особистості і навколишнього середовища

Згідно з позицією М. Горліченко, "процес адаптації людини – це складний багатоплановий процес, що спрямований на забезпечення формування комплексу соціальних відносин та психічних реакцій, що визначають його ефективну взаємодію із навколишнім середовищем" [5, с. 8].

Науковець В. Демченко розуміла адаптацію як діалектичний системний процес активного пристосування суб'єкта до неадекватних умов середовища за рахунок додаткових психоенергетичних витрат, результатом яких є можливість психосистеми оптимально функціонувати [6, с. 8].

За визначенням В. Кислого, адаптація є складним динамічним утворенням, що має розгорнуті часові характеристики, відбувається під впливом особливих умов та індивідуально-психологічних особливостей, при системній взаємодії її структурно-функціональних компонентів (потребово-мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, комунікативних тощо) [7, с. 10].

Згідно з позицією В. Ямницького, процес адаптації має багатофункціональний характер. Зокрема, адаптація є необхідною умовою і водночас засобом оптимізації людини з природою та соціальним середовищем; сприяє розвитку молодого фахівця і вдосконаленню довкілля; завдяки адаптації формується соціальна сутність особистості; вона є необхідною для оволодіння будь-яким видом діяльності [9, с.84].

Дослідниця Г. Безюльова зазначала, що адаптація є процесом вироблення оптимального режиму цілеспрямованого функціонування особистості, тобто приведення її в конкретних умовах часу і місця в стан, коли всі сили людини спрямовані на виконання основних завдань. Адаптація виражається у перебудові динамічного стереотипу особистості відповідно до нових вимог довколишнього середовища [1, с. 16].

Дослідник О. Царьов трактує розглядає адаптацію як "активний усвідомлений процес пристосування особистості до змінних умов життєдіяльності, набуття й вироблення нею адаптивних механізмів, здатних установлювати на певних етапах відносну рівновагу із соціумом. Метою процесу адаптації є адаптована до соціуму особистість, яка не лише реагує на зовнішні зміни, а й бере активну участь у виробленні адаптивних механізмів" [8, с. 21].

Суголосної позиції дотримується О. Галус, розуміючи адаптацію як "активний усвідомлений процес пристосування особистості до змінних умов життєдіяльності, набуття і вироблення нею адаптивних механізмів, здатних встановлювати на певних етапах відносну рівновагу із соціумом" [4]. За визначенням науковця, метою процесу адаптації є адаптована до соціуму особистість, яка не лише реагує на зовнішні зміни, а бере активну участь у виробленні адаптивних механізмів.

Заслугує на увагу дослідження Н. Вишомірської, яка виділила адаптаційні ресурси, які мають важливе значення для майбутнього фахівця під час навчання у ЗВО:

- фізіологічні, психологічні й когнітивні якості особистості у вузі, накопичити комплекс професійних знань, пристосуватися до професійно орієнтованого середовища закладу;

- особистісні особливості студента – майбутнього спеціаліста, які впливають на реалізацію вище названих психофізіологічних й інтелектуальних ресурсів, тобто забезпечують суб'єктивізацію об'єктивних обставин професійної підготовки;

- соціальні характеристики студента – статусно-рольова позиція в студентській групі, соціально-економічний стан, особистісний соціальний досвід [3].

Висновки. Таким чином, процес адаптації майбутніх керівників до професійної діяльності будемо розглядати як складний багатофакторний процес подолання адаптаційних труднощів та поступового входження до сфери виконання професійних обов'язків в умовах специфіки ЗВО.

Література

1. Безюлєва Г. В. Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной адаптации учащихся и студентов. Монография. М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. 320 с.

2. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітків до нових умов навчання: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец.19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія". 2001, К. 19 с.

3. Вишомірська Н. А. Сутність та структура професійної адаптації майбутнього агронома. *Вісник Національного університету оборони України*. 6 (25). 2011. С. 17-22. URL: file:///D:/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Vnaou_2011_6_5%20(1).pdf

4. Галус О. М. Адаптація майбутніх учителів за умов навчання у ступеневому ВНЗ: управлінський аспект. *Педагогічний дискурс*. 2009. Вип. 6. С. 47-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2009_6_13

5. Горліченко М. Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти". О.. 2004. 21 с.

6. Демченко В. А. Самосвідомість як фактор психологічної адаптації першокурсників до навчальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія". Х., 2006. 19 с.

7. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів випускників до діяльності в особливих умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах". Х., 2003. 20 с.

8. Царьов О. Д. С Підготовка до професійної адаптації майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 231 с. http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/575/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20_%D0%A6%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BE%D0%B2.pdf

9. Ямницький В. М. Соціально-психологічна адаптація особистості: сучасні підходи. Наука і освіта. 2001. № 6. С.82 -86.

УДК 378 (1-87)(477)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ОПОРОЮ НА ПОЗИТИВНІ РИСИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЇХ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Лихошерст О. В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж. М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Ключові слова: діяльність, позитивні риси, старшокласники, лідерство, лідерський потенціал, лідерська позиція

Особливе місце серед внутрішньо групових позицій особистості займає позиція лідера, яка пов'язана з успішністю прийняття рішень, виконання завдань, поставлених перед групою. Без позиції лідера команда найчастіше є "сірою", "безколірною", адже саме він визначає норми і цінності колективу, його місію, стратегію розвитку і руху. В силу своєї позиції, лідер володіє безмежними можливостями, він є центром всієї команди, створює навколо себе гравітаційне поле, в якому утримуються люди, він втілена демонстрація власної внутрішньої сили і сили всієї команди. Лідер - це той, хто здатний вести за собою, брати на себе відповідальність за тих, хто йому довірився і пішов за ним.

На думку науковців, найважливішими цінностями лідера є сумлінність, енергійність, високий інтелект, впевненість у собі, готовність до сприйняття досвіду, професійна компетент-

ність, емоційна стійкість, повага до людей, комунікабельність. Водночас, вони підкреслюють, що лідерство - це не тільки риси характеру, скільки спосіб життя: по-перше, розуміння своїх сильних і слабких сторін, по-друге, прийняття ролі та обов'язків, завдяки яким встановлюються особливі стосунки з іншими.

Вчені вказують і на важливість формування культури лідерства, вплив на неї не тільки особистих рис (індивідуальність, мотиви, цілі, стиль керівництва), а й умови діяльності, зокрема макросередовища (політична система, рівень культури суспільства, економічний розвиток суспільства тощо) та мікросередовища (соціально-економічне становище організації, рівень її корпоративної культури, зв'язки з партнерами, клієнтами, державою тощо). Джон Гарднер зазначає: "Риси, необхідні лідеру, залежать від їх характеру здійснюваного ним керівництва, того середовища, в якому йому доводиться працювати, від його підлеглих і ще багато чого іншого" [3, с.12].

Вміння бачити в кожній людині позитивні риси, лідерський потенціал, задатки успішної діяльності у різних сферах життєдіяльності важливий аспект виховання підростаючого покоління. Проблема розвитку лідерських якостей особистості завжди приваблювала увагу дослідників, оскільки люди з активною громадянською позицією, які беруть на себе відповідальність за прийняті рішення, їх реалізацію, кінцевий результат, відповідний до поставленої мети команди - це майбутнє держави. Актуальними сучасного українського суспільства є слова: "Будь яка нація заслуговує рівно такого життя, яких лідерів вона зуміла виховати" [2, с.41]. Проте поняття "нація" досить аморфне, доручити їй виховання лідерів, значить випустити справу з під контролю. А отже, необхідно звертати увагу на розвиток потенціалу підростаючого покоління в шкільному колективі, в формальних і неформальних організаціях, групах за інтересами, командах, які є прототипами дорослих стосунків.

Здається очевидним, що навчити лідерству просто. На це можна по різному реагувати. Наприклад, Уоррен Бенніс вважає, що не можна навчити кого - небудь бути лідером; лідерство це склад розуму, характеру. У свою чергу Пітер Друкер заявляє, що лідерству можна і необхідно вчитися. Людина може легко й швидко засвоїти прийоми, навички, способи спілкування; може також оволодіти теоріями, стратегією й тактикою лідерства, проте на жаль, не можна легко набути почуття, інтуїцію, емоції, проникливість, прагнення, турботливість, здатність до співчуття, ейфорію - пристрасті, які притаманні лідерам, та навіть і саму пристрасть до лідерства, тобто те, що й робить людей вожаками інших [1, с.37].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Лідерство – найбільш вивчена, але водночас найменше зрозуміла проблема в соціальній педагогіці. До середини 70-х років стало зрозуміло, що спроба досягти єдиного розуміння лідерства на основі "синтетичного" підходу завершилася невдачею та призвела лише до виникнення ще більшої кількості "міні" теорій. "Синтетичні" моделі лідерства породили велику кількість експериментальних досліджень. Швидко зростання емпіричних досліджень відбувалося на фоні відсутності соціального теоретичного забезпечення, в умовах, коли навіть саме поняття "лідерство" не було належним чином, теоретично інтерпретовано. Це призвело до парадоксальної ситуації, коли виникло стільки ж визначень лідерства, скільки існує дослідників, які намагаються обґрунтувати це поняття.

Перші розробки проблематики лідерства були зроблені ще в 50-х роках ХХ століття Р. Бейлзом, Л. Картером та Ф. Слейтером. Вони провели лабораторні експерименти, в результаті яких було виявлено, що висунення людини на лідерську позицію в групі обумовлено ефективністю її внеску у вирішення групового завдання. Вчені також виділили принаймні два види внеску в роботу колективу: перший, пов'язаний безпосередньо з прийняттям рішення і реалізацією його у процесі вирішення задачі; другий – зі сферою емоційної активності команди.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній соціально-педагогічній літературі розглянуті деякі аспекти цього питання. Так, різні аспекти лідерства вивчалися вченими: Е. Дубовською, Р. Кричевським, Я. Коломенським, Д. Алфімовою, Н. Мараховською, В. Ягодніковою, Н. Жеребовою, І. Волковою, А. Петровським, Л. Уманським. Г. Ашина та зарубіжні вчені: Д. Грегор, К. Левін, Ф. Філлер, П. Херсі, К. Бланшар, Б. Мітчелл, Р. Хаус та ін. Шляхи та умови розвитку лідерських якостей розглядали: А. Воловик, С. Кирилюк, Н. Кудикіна, О. Мороз, В. Омеляненко; проблеми виховання лідерів розглядали: І. Бех, І. Іванов, А. Лутошкін, А. Макаренко, С. Мудрик, Л. Новікова, І. Підласий, В. Сухомлинський. Сучасні дослідження проблеми лідерства доводять, що лідером стає людина, яка наділена лідерськими якостями, або має лідерський потенціал, який реалізується у відповідних ситуаціях.

Виклад основної частини статті. Розглядаючи педагогічні аспекти лідерства науковці приходять до висновку, що у виховному процесі в першу чергу потрібно виходити із оптимістичних підходів до кожної окремої дитини, що дозволить проектувати в ній кращі риси, спиратися на позитивні якості, давати змогу самій дитині повірити в себе, розкрити свій внутрішній потенціал, його позитивну сторону. А для цього потрібно, поважати дитину, бачити в ній не просто об'єкт виховного впливу, а перш за все, живу особистість, громадянина, що має свої права і обов'язки. У

повазі і вимогливості до людини визначні педагоги (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський) вбачали прояв високої оцінки особистості, віру в її можливості, турботу про розвиток її лідерського потенціалу. Шукати в кожній особистості глибоко сховані позитивні риси, знаходити ефективні шляхи використання цих рис, удосконалювати рівень соціалізованості є важливою місією вихователів для визначення індивідуального шляху розвитку потенціалу.

Чому так важливо спиратися на позитивне в розвитку лідерського потенціалу саме у старшокласників? Цей віковий період, характеризується інтенсивним формуванням внутрішньої позиції, ціннісно-смысловим розумінням якостей, які мають значення в життєдіяльності людини у виробленні і активізації особистісних поглядів на характер взаємостосунків, формування лідерських якостей, підвищення самооцінки, а також статусу і значимості в команді, самореалізації і самовдосконалення.

Коли старшокласник відчуває, що його поважають, йому довіряють, кожне його починання зустріне підтримку, це викликає у нього прагнення стати краще, не зіпсувати враження про себе, виправдати довіру, виявляти кращі сторони свого характеру, і як наслідок – комплексний розвиток лідерського потенціалу. Великою помилкою є виховання особистості на постійному підкреслюванні недоліків, що підриває її віру в свої сили і можливості, породжує недовіру до колективу, іноді агресивну поведінку до окремих його членів, порушення балансу взаємодії.

Методи довіри, поваги, опори на позитивне в кожній дитині в поєднанні з високою вимогливістю до неї свого часу дали чудові педагогічні результати в досвіді роботи А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського. Багато положень, сформульованих видатними педагогами, ввійшли в практику українських педагогів: в їх діяльності органічно поєднуються повага і вимогливість, загальні положення про колектив з індивідуальним підходом до кожного, з прагненням знайти шляхи до того кращого, що є в кожній людині, з метою розвинути в ній лідерський потенціал.

Досвід показує, що часто досить самої незначної "зачіпки", щоб пробудити у дитини прагнення стати краще, активніше, підняти свій авторитет в очах оточення, тобто змодельювати ситуацію активізації лідерських якостей, необхідних для збереження групових цінностей та розвитку колективу. Лідерський потенціал є частиною потенціалу всього колективу, сформованого на засадах лідерства та враховує особистісний лідерський потенціал всіх.

В повсякденному житті і педагоги, і батьки часто забувають, що старшокласники – дуже чутливі особистості і до того ж дуже активні. Вони оберігають свою незалежність, замислюються над своїм статусом у групі, думають про своє майбутнє. Саме в цей період, потрібно бути дуже уважним до них, вчасно помічати їх добрі наміри, позитивні вчинки, прояви активності та ініціативи, підтримувати їх, допомагати, координувати у знаходженні свого Я, розвитку лідерських якостей.

Опора на позитивне, як компонент, що входить в арсенал принципів роботи по розвитку лідерського потенціалу, має розглядатися в тісному зв'язку з іншими важливими компонентами, які сприяють розкриттю найкращих якостей, всебічному, творчому зростанню комплексної реалізації лідерського потенціалу.

Життєдіяльність у групі однолітків є основою для соціального й особистісного розвитку старшокласника. Рівноправна партнерська взаємодія з друзями, побудована на позитивних відносинах, опорі на повазі, регулюванні емоційних проявів, розвиває у них здатність вільно вступати в різного характеру контакти, координувати свої дії, думки, почуття, співвідносити їх з думками і діями інших, передбачати позитивні та негативні аспекти взаємодії, розвивати лідерські якості, лідерський потенціал свій і однолітків. У свою чергу, перебування в колі однолітків знижує когнітивний егоцентризм, який часто характеризує соціальні відносини дитини старшого шкільного віку; сприяє формуванню соціальної чутливості і моральних установок; відкриває для дітей нові можливості соціоемоційної регуляції поведінки, формування емоційного інтелекту.

Важливою для розвитку лідерського потенціалу є теорія Дж. Максвелла, який стверджує, що будь яка людина може стати реальним лідером, якщо пройде 5 рівнів розвитку. Під поняттям лідерство вчений розуміє сильну приналежність до команди, відданість їй, сприяння співробітництву її членів, незалежно від сфери діяльності – чи то індивідуальне підприємництво, чи корпоративна організація. Дж. Максвелл розробив Модель лідерства, в якій визначив 5 його рівнів та описав практичні позитивні і негативні сторони діяльності лідера, а також рекомендував кращі стратегії його поведінки на кожному рівні розвитку лідерства, аж до рівня лідерської зрілості [4].

На всіх етапах зростання Дж. Максвелл пов'язує постать лідера з групою, командою і найзрілішою його рисою вважає прагнення, бажання навчити, виховати лідерські якості у членів своєї команди. На першому рівні лідерство визначається тим, що підлеглі йдуть за тим, хто має посаду та статус, при цьому реально не впливає на колектив (керівник не завжди може бути реально визнаним лідером, а люди, не вмотивовані вкладати зусилля в роботу).

Другий рівень лідерства характеризується Дж. Максвеллом рівнем довіри і міжособистісних відносинах людей в організації. Керівники цього рівня вивчають людей команди, досліджують позитивні і негативні прояви у відносинах, мікроклімат, якість взаємодопомоги.

Третій рівень лідерства характеризується ефективністю, а отже розширенням можливостей впливу, авторитету (люди йдуть за ним, як за людиною креативною, небайдужою, стратегічно мислячою, а значить ефективною для роботи у команді).

Четвертий і п'ятий рівні лідерства засновані на розвитку людей: делегуванні їм повноважень, синергізації спільної діяльності, розвитку нових потенційних лідерів у команді. Але не всі члени колективу здатні стати лідерами, тому важливо на цих рівнях концентрувати зусилля на тих членах групи, які мають максимальний лідерський потенціал, а також ті позитивні риси, які допоможуть його розвинути, сприяти розвитку лідерських якостей і потенціалу всієї команди.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Таким чином, підтримка і допомога у розвитку соціальної активності молоді, формуванні її лідерського потенціалу визначає успішність держави в проведенні реформ, в розбудові незалежної країни. Наукові дослідження проблеми, подальша їх реалізація в практиці роботи, допоможе молодим людям зайняти активну життєву позицію в демократичному управлінні суспільством, стати дійсним творцем, лідером свого життя і життя суспільств. Особливо ця проблема стосується старшокласників для яких важливим є інтенсивне формування внутрішньої позиції, харизматичність, статусність у групі однолітків і баченні свого майбутнього, ціннісно-сміслові розуміння тих якостей, які відіграють значну роль в активізації і виробленні особистісних поглядів на характер взаємостосунків, підвищення авторитету, значимості в колективі, можливості для самореалізації, самооцінки і вдосконалення.

Подальші практичні кроки в дослідженні проблеми розвитку лідерського потенціалу в молодіжному середовищі є актуальними, необхідними, адже сприятимуть знаходженню ефективних шляхів залучення старшокласників до громадського життя, активної життєвої позиції в розбудові незалежної України.

Література

1. Ермолин А. Кому он нужен, этот лидер? // Народное образование. - 2004. - №4. - С.149-160.
2. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія. - Підручник. - К., 2005. - 305 с.
3. Лідер і його команда / Управління. - 2001. - №11. - с.12
4. Маквел Дж. Пять уровней лидерства. - М.: Попурри, 2013. 320 с.

УДК 159

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Маслак А. О., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т. О.**, кафедра загальної та практичної психології

Сучасне суспільство висуває все більш високі вимоги до майбутнього фахівця: вміння мислити, вирішувати нестандартні завдання і знаходити альтернативні оптимальні рішення, осмислювати наслідки своєї діяльності для себе і оточуючих. Головною рушійною силою такої поведінки і діяльності є мотивація. Тому питання про мотиви професійної діяльності студентів набувають особливого значення.

Мотиви розглядаються як одна з мобільних систем, на яку можна впливати. Навіть якщо, вибираючи майбутню професію, студент вибір зробив не цілком самостійно, не повною мірою усвідомлюючи перспективи, то, формуючи або змінюючи стійку систему мотивів діяльності, можна допомогти майбутньому фахівцеві в професійній адаптації і професійному становленні. Аналізуючи динаміку мотивів навчання в процесі оволодіння майбутньою професією, можна коригувати мотиви навчання і впливати на професійне становлення студентів[2].

Мотивація, пов'язана з професійним інтересом в процесі оволодіння професією, виступає в якості ресурсу і передумовою для становлення професіонала. Для студента важливі стійкі професійні мотиви навчальної діяльності і цілком адекватні уявлення про свою майбутню роботу. В цьому випадку студент буде прагнути до постійного розвитку креативності, націленої на отримання нового знання і формування професійно важливих якостей. Формування і розвиток мотивів до професійної діяльності в студентів відбувається тоді, коли вони знаходять задоволення своїх потреб в тій навчальній діяльності, яку вони виконують безпосередньо в даний момент часу. При цьому зачіпаються важливі аспекти морального розвитку особистості в ході професійної підготовки та діяльності, які до теперішнього часу вивчалися досить слабо. Особливе значення має наявність в структурі особистості того, хто навчається мотивації професійного самовдосконалення. Вона включає три компоненти: ставлення до своєї майбутньої професії; ставлення до себе як до майбутнього професіонала; ставлення до самовдосконалення [4].

Мотивація дуже впливає на виконання людиною своєї роботи, своїх професійних обов'язків. Однак, між мотивацією і кінцевим результатом діяльності немає однозначної залежності. Іноді людина, високо орієнтована на виконання своєї роботи дає більш низький результат, ніж людина слабше мотивована. Відсутність однозначного зв'язку між мотивацією і кінцевим результатом діяльності обумовлено тим, що на результати діяльності впливає безліч інших чинників, наприклад кваліфікація і здібності працівника, вплив на процес роботи з боку оточення, правильне розуміння виконуваного завдання, успішність.

Професійні мотиви по суті є видозміненими мотивами вибору професії, оскільки залежать від того, як відбулося знайомство з професією, як організований освітній процес в конкретному вузі. У процесі навчання мотиваційна сфера студентів змінюється: з'являються нові мотиви, зазнають змін сформовані, відбувається переоцінка значення окремих мотивів, зміна структури мотивів.

Розвиток професійно-орієнтованої мотивації студентів визначається динамікою розгортання змісту діяльності студентів: власне академічної, квазі професійної, навчально-професійної. Ю. П. Поваренков, досліджуючи основні періоди і фази становлення професійно-орієнтованої мотивації в процесі навчання, прийшов до висновків, що соціальна ситуація професійного розвитку є основним механізмом професіоналізації. Спираючись на дане положення, автор виділяє 2 етапи навчання студентів у вузі. Перший етап називається навчально-академічним (1-3 курси), другий-навчально-професійний (4-5 курси). Зазначені етапи багато в чому відрізняються один від одного, це і визначає нерівномірний, стрибкоподібний розвиток процесу професіоналізації студентів [5].

Перший етап – це адаптація до умов і змісту освітнього процесу у вищому навчальному закладі, а також освоєння нової соціальної ролі студента, вибудовування акмеологічної технології взаємин з викладачами і безпосередньо навчання. Високий рівень сформованості пізнавальних мотивів і мотивів особистісного самовизначення свідчить про успішне проходження даної стадії. Навчально-професійний етап називають етапом інтенсифікації, під час якого студент адаптувався до нових умов академічної діяльності, в зв'язку з чим, лідируючу позицію займають мотиви особистісного розвитку. Найчастіше саме в цей період у студентів змінюється ставлення до процесу оволодіння майбутньою професією [5].

Дослідниками відзначається, що на стадії професійної освіти студенти часто переживають розчарування одержаної професії. З'являється незадоволеність деякими дисциплінами, сумнів у правильності зробленого професійного вибору. Студентам стає нецікавий процес навчання. Спостерігається так звана криза професійного вибору, яка найбільшою мірою проявляється на першому і випускному курсах професійного навчання.

Для того, хто навчається, важливим є соціальні мотиви самого вчення, в яких відображені вимоги майбутньої професії (професійна ідентифікація, рольова специфікація, побудова адекватного професійного Я-образу), і відповідальності за професійні вибори (за професійним спрямуванням, спеціальності, навчального закладу, місця роботи, визначення подальшої освітньої та кар'єрної траєкторії). Соціальне і професійне середовище зобов'язує того, хто навчається використовувати результати навчання на практиці (система навчальних практик, стажувань, проектна діяльність), а також стимулюють до самостійного проектування власного професійного шляху. Ця група опосередкованих мотивів пов'язана з цілями і цінностями, що лежать поза самої навчальної діяльності, але частково задовольняє її [1].

Численні дослідження проблем розвитку професійної мотивації в студентів дозволяють зробити висновок про те, що мотив і потреби є головним чинником у навчанні та формуванні професійної компетентності. А. К. Маркова в становленні і розвитку професійної компетенції виділяє:

- мотиваційну сферу, в яку входять спрямованість на працю, трудові та професійні інтереси, професійні наміри, готовність до праці і до вибору професії;
- операційну сферу, яка включає в себе знання про працю та про професії, знання про якості особистості, необхідних для професійної діяльності і про наявність цих якостей у себе, трудов івміння [1].

Мотивація у системі професійної діяльності є найважливішим компонентом структури професійного становлення особистості як майбутнього фахівця. У дослідженні О. І. Суислової професійне становлення студентів розглядається в єдності п'ятикомпонентів: цільового, мотиваційного (інтереси, схильності, цінності, ставлення до майбутньої професії, професійна спрямованість), змістовного (завдання – формування соціально-правової компетентності, спеціальної компетентності, особистісної компетентності, аутокомпетентності, екстремальної компетентності), процесуального (методи і прийоми роботи), рефлексивно-оцінного. У зв'язку з цим, однією з найважливіших передумов успішного професійного становлення майбутніх фахівців є сформованість складових компонентів, що мають свою специфіку і функціональне призначення.

Отже, професійне становлення студента розглядається через становлення професійної самосвідомості, професіоналізму, фахової майстерності, професійної системи компетентності, професійних здібностей. Професійне становлення в навчально-професійній та професійній діяльності характеризується формуванням знань, умінь, досвіду, а також професійно важливих особистісних якостей, таких як ерудиція, цілепокладання, практичне і діагностичне мислення, інтуїція, спостережливність, передбачення і рефлексія. Таким чином, супровід професійного становлення має будуватися на діяльнісній основі.

Література

1. Бакшаева, Н. А., Вербицкий А. А. Психология мотивации студентов: учеб. пособие для вузов. М.: Логос. 2013. 183 с.
2. Белошицкий, А. В. Детерминанты профессионального развития курсантов // Мир образования – образование в мире. № 1. 2007. С. 125-131.
3. Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: Дис. д-ра. психол. наук. М., 1995. 243 с.
4. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы. - СПб.: "Питер", 2000. - 502 с.
5. Поваренков, Ю. П. Психология профессионального становления личности Курск: КРОСТ. 1991. 132 с.

УДК 159.944.4:616-051

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Мельник О. М., магістрантка факультету психології і соціальної роботи
Науковий керівник – ст.викл. **Шилова Г. П.**, кафедра загальної і практичної психології

Розглядається переживання як механізм оволодіння особистістю стресовою ситуацією.

Ключові слова: стрес, переживання, переживання стресу.

Актуальність. Попри значний інтерес сучасної психологічної науки до стресу, успіхи у теоретичному, діагностичному та практичному аспектах його дослідження, стрес залишається однією із серйозних загроз людини у ХХ-ХХІ ст. Поглиблення теоретичних уявлень про психологічну природу стресу, з одного боку, розширило, зокрема, увагу до тих сфер професій, в яких виявляється стрес. Так, професійний стрес констатується сьогодні у людей багатьох професійних сфер – вчителі, медики, соціальні працівники, адміністратори, обслуговуючий персонал, менеджери, працівники сфери послуг, благодійних організацій, програмісти, юристи, поліцейські, тюремний персонал, військовослужбовці, політики, пілоти та ін. З іншого боку, термінологічно характеристика стресових явищ охоплює широкий діапазон термінів: "стрес", "професійний стрес", "професійне вигорання", "синдром професійного вигорання", "емоційне вигорання", "психічне вигорання", "посттравматичний стресовий синдром" та ін., що, на наш погляд, не сприяє продуктивному дослідженню психологічних механізмів даного феномену. На жаль в практичному аспекті психологічна допомога особистості у переживанні стресу залишається не завжди реалізованою. Особливої актуальності проблема набуває в умовах переживання тривалого стресу населенням в ситуації політичної, економічної, військової нестабільності тощо.

Дослідження переживання особистістю стресу набуває особливої значимості в професіях, в яких професійна діяльність розгортається на фоні дії численних стресорів, зокрема, у медичній галузі. Умовами своїх службових обов'язків медичні працівники поставлені в складні емоційгенні ситуації, з необхідністю постійної взаємодії у сфері відносин "людина-людина", з мотивацією особистої відповідальності, цінності збереження здоров'я і життя іншої людини, їх професійна діяльність розгортається на фоні постійного інформаційного, емоційного стресу тощо.

Постановка проблеми. Стрес – це стан психічного напруження, який виникає у людини в процесі діяльності у найбільш тяжких умовах як у буденному житті, так і в особливих обставинах. Термін "стрес" використовується для означення широкого кола станів людини, які виникають у відповідь на різні екстремальні впливи (стресори). Стрес може здійснювати як позитивний, мобілізуючий, так і негативний вплив на діяльність (дистрес), аж до повної її дезорганізації (Г. Сельє).

Принципова неможливість уникнення стресу в життєдіяльності людини актуалізує задачу пошуку ефективних шляхів саморегуляції особистості в стресових ситуаціях. На наш погляд, таким механізмом оволодіння стресовою ситуацією може виступити переживання. Переживання

– одиниця аналізу особистості, є складною міжфункціональною динамічною системою, яка виражає у знаковій формі загальний стан особистості, що виникає під дією враження. Переживання існує тільки у вираженні, конструюючи зовнішнє і внутрішнє смислове поле життя особистості (внутрішній і зовнішній світ) (М. В. Папуча). Саме в контексті переживання, яке активно досліджується в психологічній науці (О. Г. Асмолов, Ф. В. Бассін, О. Ф. Бондаренко, Х.-Г. Гадамер, Ф. Ю. Василюк, Л. С. Виготський, С. К'єркегор, Ф. Крюгер, М. В. Папуча, А. В. Петровський, М. П. Ярошевський та ін.), можливе подальше продуктивне дослідження психологічних механізмів та особливості стресу в життєдіяльності людини.

Медичні працівники можуть бути віднесені до "групи ризику" в аспекті виникнення дистресу, емоційного вигорання, посттравматичного стресового розладу. Професійний стрес – це феномен, що виражається у психічних та соматичних реакціях на напружені ситуації у трудовій діяльності людини. В даний час він виділений окремо у Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10: Z 73: "стрес, пов'язаний з труднощами в управлінні своїм життям"). Стрес медичних працівників викликається низкою специфічних особливостей: 1) значна відповідальність за життя і здоров'я пацієнтів; 2) тривале перебування в ситуації негативних емоцій (страждання, біль, відчай, роздратування); 3) нерівномірний режим роботи з нічними чергуваннями, що порушує природні біоритми праці та відпочинку і негативно впливає на адаптаційні здібності організму; 4/тривале виконання виснажливих для пацієнтів та медичних працівників процедур [2, с. 408].

Ми мали на меті дослідити рівень стресу та особливості переживання стресових ситуацій медичними працівниками. Використовувались методичні процедури: опитувальник **"Шкала психологічного стресу"** (PSM) Н.Є. Водопьянної [1, с. 41-43]; анкета **"Емоційно напружені ситуації"** (ЕНС) Є. Борисова, Є. Старченкова [1, с. 106-110]. Вибірку склали дві групи: в першу (група А) ввійшли 25 медичних працівників віком від 23 до 38 років (рання і середня дорослість, за Г. Крайг), Другу (група Б) – досліджувані, які навчаються чи працюють у різних професійних сферах (віком від 23 до 36 років).

Отримані дані про рівень стресу за **опитувальником "Шкала психологічного стресу" (PSM) Н.Є. Водопьянної** показали, що медичні працівники (група А) мають переважно середній і низький рівень стресу (44% і 32%), високий – виявлений лише у 24% реципієнтів; в той час як у досліджуваній групі Б переважає високий рівень стресу (у 44%), низький і середній виявляються відповідно у 28% реципієнтів, що дозволяє говорити про більшу стресостійкість медичних працівників.

Для дослідження особливостей стресових ситуацій в життєдіяльності медичних працівників (зміст, стресогенні сфери життя і професійної діяльності) та особливостей їх переживання застосовувалася методична процедура Є. Борисова і Є. Старченкова – **анкета "Емоційно-напружені ситуації"** (ЕНС) у авторській модифікації. Критерієм визначення стресової ситуації виступила суб'єктивна оцінка її досліджуваним як стресової. Основними ознаками стресової ситуації в її оповіді досліджуваним виступили: а) емоціогенність, емоційна напруженість, негативні емоції; б) суб'єктивна значимість події, підвищена мотивація предметом ситуації; в) наявність в ситуації втрати, загрози, виклику; г) наявність події, людини, предмету тощо, що усвідомлюється як стресор; д/мобілізація життєвих сил суб'єкта на її подолання. Ми не обмежували дослідження стресових ситуацій особистості лише професійною діяльністю, а охоплювали різні сфери її життєдіяльності.

Змістовно методична процедура включає декілька блоків. Перший пов'язаний із отриманням емпіричних даних щодо стресових ситуацій та особливостей їх переживання досліджуваними (питання 1, 2, 3 анкети). Досліджувані отримують інструкцію: "Згадайте стресову ситуацію, яка відбулася з вами за останній час, викликала (чи ще викликає) напруження, негативні переживання. Не вказуйте конкретних імен". Досліджувані мають: а/описати з ким була пов'язана дана ситуація, хто був її учасником (батьки, друзі, колеги, керівник, клієнт і т.д.); б/розказати про цю ситуацію. Окреме діагностичне значення має завдання оцінити складність, суб'єктивну значимість ситуації за 10-бальною шкалою (вимір повторюється і по завершенні методичної процедури).

Наступний блок анкети передбачає внутрішню активність реципієнта з усвідомлення, осмислення стресової ситуації, її структурування (і переструктурування), стимулювання рефлексії, діалогічної позиції до описуваних подій за рахунок: 1) прояснення емоцій, які переживав реципієнт у ході цієї ситуації (питання 4); 2) прояснення поведінкових стратегій людини у даній ситуації та їх ефективності через залучення до аналізу більш широкого контексту можливих дій різних ситуаціях (визначення того, хто був відповідальним за те, що відбулося, став його причиною (питання 5); реакцій на подію, які застосувала людина (питання 6); оцінки ступеня вирішення ситуації ("повністю", "частково", "практично ні", "ускладнилася") (питання 7); осмислення позитивних і негативних наслідків ситуації (питання 8); узагальненої оцінки ситуації в цілому за рядом ознак ("не важлива – важлива", "складна – легка", "не керована – керована", "безнадійна –

обнадійлива", "не стосується мене – має до мене пряме відношення", "не зрозуміла – зрозуміла", "складно – легко змінити", "неочікувана – очікувана") (питання 9).

За результатами проведення методичної процедури ми отримали наступні дані.

1. Змістовно описи ситуацій досліджуваних медичних працівників (група А) можна віднести до стресових, оскільки вони містять виокремлені нами ознаки стресових ситуацій: суб'єктивно оцінюються особистістю як стресові, емоційно напружені (містять негативні переживання і емоції), описані події суб'єктивно значимі для оповідача, людина мотивована предметом ситуації, мобілізована на подолання ситуації.

Описані події змістовно можна віднести до таких категорій:

1/ "професійна діяльність" – стосунки з керівником, колегами, хворими (враження від хворого, сварлива пацієнтка), власні медичні маніпуляції;

2/ "родина" (подружнє життя, конфлікт з чоловіком, травма дитини, стосунки з мамою, бабусею, батьками);

3/ "стосунки з друзями, іншими людьми" (хлопцем, коханою людиною, подругою тощо);

4/ "навчання" (образа на викладача, непорозуміння з одногрупниками, страх відповіді на парах, бар'єр у ставленні до предмету тощо);

5/ "побутова сфера" (сварка на базарі і т.п.);

6/ "пригоди" (грабіж, напад собак тощо).

Змістовно описи медичних працівників у 56 % стосувалися подій сфери "професійна діяльність", 36 % – "родина", 4 % – "стосунки з друзями, іншими людьми", 4 % – "побутова сфера". А отже, професійна діяльність і родинні стосунки виступають основними стресогенними факторами для наших досліджуваних медичних працівників.

2. Особливості переживання стресової ситуації. Переживання ми розглядаємо як механізм оволодіння стресовою ситуацією. З одного боку, як складна міжфункціональна динамічна система, воно виражає у знаковій (вербальній) формі загальний стан особистості, що виникає під дією враження, а з іншого – існуючи лише у вираженні, переживання конструює зовнішнє і внутрішнє смислове поле особистості (М. В. Папуча) [3]. Завдання розказати про стресову ситуацію і отримані описи дозволяють розглядати останні як форму переживання (вираження, пред'явлення, оволодіння) цієї ситуацією ("переведення у своє-живе", за М. В. Папучею). Це є форма вираження для себе (а також для реального чи уявного співрозмовника) переживання стресової ситуації у зовнішній формі вербальної оповіді (своєрідна екстеріоризація переживання). Що дозволяє припустити можливість конструювання (переконструювання чи запуску механізмів конструювання) внутрішнього і зовнішнього смислового поля особистості.

Ознаками переживання ми розглядали: 1) розгорнутість, детальність, емоційність, експресивність оповіді про стресову ситуацію, увага до подробиць і деталей події, використання метафор; 2) наявність діалогу; 3) рефлексія ситуації і власних почуттів пов'язаних з нею; 4) відкритість і прагнення виразити свій внутрішній світ в оповіді; 5) виникнення почуттів, які мали місце в стресовій ситуації, емоційне реагування на спогад про подію; 6) наявність часового контексту в описі стресової ситуації – минуле, теперішнє, майбутнє (М. В. Папуча, О. Д. Кресан). Ми виокремили три рівні переживання стресової ситуації (низький, середній, високий).

Для низького (першого) рівня переживання характерна велика психологічна дистанція між людиною, її внутрішнім світом і ситуацією. Опис має форму відображення події як факту, емоційно забарвленого, на рівні первинного сприйняття без ознак його переживання (О. Д. Кресан). Стиль описання протокольний, фрази короткі, окремі. Кількість слів невелика. Відсутні конкретні учасники ситуації. Людина в цілому залишається закритою до переживання ситуації. Лише емоції (переважно негативні, різні за силою), авторство оповіді (розповідь ведеться від першої особи) вказують на певну наближеність людини до переживання ситуації. Людина не робить спроби увійти в діалогічну позицію як по відношенню до себе, так і по відношенню до ситуації. Ймовірно, можна говорити, що у цих досліджуваних відсутня потреба в діалозі, переживанні даної ситуації. Цей рівень виявився у 24% досліджуваних, засвідчивши їх закритість до переживання ситуації. Наведемо приклади описів досліджуваних: 1) "Я здаю на категорію, написала роботу, а мені ще пропонують заплатити за те, щоб ситуація пришвидшилася і в мене нічого не питали"; 2) "Я працюю, роблю все по господарству, а чоловік нічого не допомагає, ми знову сваримося. У нас дуже напружені стосунки і це мені не подобається"; 3) "Діти погано вчаться, я роблю їм зауваження, але вони не реагують".

Середній (другий) рівень переживання стресової ситуації має більшість досліджуваних медичних працівників – 76%, характеризується тим, що поряд із орієнтацією фактичні елементи події, власною відстороненістю, закритістю до діалогу, опис має форму відображення події як розгорнутого факту (послідовність подій, дій учасників ситуації), з'являються конкретні учасники ситуації, досліджуваний намагається формулювати гіпотези відносно подій ситуації, з'являються

елементи рефлексії. Змінюється стиль опису: з'являються порівняння, синоніми.. В цілому людина орієнтується на фактичні елементи події, відсторонена, закрита до діалогу, переживання, хоча об'єктивно потребує їх, однак не спроможна вийти в таку позицію стосовно описуваної ситуації. Наприклад, досліджуваний Ш.Л.: "Я ставила крапельницю пацієнту Б.М. і проколала вену. Ситуація була досить неприємна, у неї утворився великий синець. Жінка скаржилася на те, що медичні працівники нічого не вміють робити. Я сама не знаю як таке вийшло, бо вже давно колю і все без проблем, а тут така ситуація..."; досліджуваний М.Ш.: "Мій син взяв без дозволу гроші (200 грн.) у нашій шкатулці і пішов друзями у кіно та кафе. Коли я дізналася, то розсердилася, адже син фактично украв гроші. Чому не можна було просто попросити? А він відповів, що ми б не дозволили. Я не кричала на сина, бо це нічого не дасть. Я пояснила, що завжди треба питати за гроші і більше такого не робити".

Високий (третій) рівень переживання характеризується тим, що тексти є, фактично, діалогічними за сутністю. Оповідь про стресову ситуацію розгорнута, детальна, людина уважна до подробиць і деталей події, відкрита на рівні внутрішнього світу і прагне виразити його в оповіді. Опис емоційний, з'являється рефлексія власних почуттів, пов'язаних із ситуацією, часовий контекст в описі стресової ситуації (минуле, теперішнє, майбутнє). Опис має форму відображення події як розгорнутого факту, але оповідач не затримується на цьому, а підіймається до вираження внутрішнього світу. Тексти стають нюансованішими та метафоричнішими.

Цей рівень переживання стресової ситуації не був виявлений у наших досліджуваних, що, на наш погляд, може зумовлюватися рядом суб'єктивних і об'єктивних причин. Зокрема, по-перше, реальними життєвими обставинами (ступенем актуальності для людини події на даний момент часу), особистісними особливостями людини, ступенем особистісної зрілості тощо. По-друге, проблема полягає в площині пошуку адекватного методу дослідження (стимулювання, викликання) переживання. Не зважаючи на проєктивний характер завдання: "розкажіть про цю ситуацію", ми залишаємося в цілому, на жаль, в "стимул-реактивній" парадигмі, де вираження внутрішнього світу людиною можливе швидше в супереч, ніж завдяки завданню.

3. Аналіз поведінкових реакцій досліджуваних на стресову подію. 64% медичних працівників намагалися уникнути проблеми (обрані варіанти відповіді: "Я пробувала про це не думати", "Я пробувала розслабитися"; серед способів відволікання від проблемної ситуації застосовувалися "зустріч із друзями", "розмова із чоловіком", "проведення часу на дискотеці", "слухання приємної музики", "переключення на власні проблеми" та ін.). Конструктивно вирішити проблему намагалися лише 48% досліджуваних. Вони "пробували вирішити проблему", "зверталися до інших людей за допомогою, шукали співчуття". Зауважимо, що в цілому за допомогою до інших людей (чоловіка, друзів, колег, завідувача відділенням, старшої медичної сестри, батьків та ін.) зверталися 56% загальної вибірки.

4. За ступенем вирішеності ситуації на даний момент у 36% медичних працівників ситуація вирішилася "частково", у 12% – "повністю", у 48% – "практично ні" і у 4% – "ускладнилась". Зауважимо, що досліджувані, які "намагалися розслабитися", "зверталися за допомогою до інших людей" вирішили ситуацію "частково" або "практично" (40%); а які "уникали ситуацію" або "намагалися зменшити значення події" – "практично не вирішили" стресову ситуацію або вона "ускладнилась".

5. При оцінюванні "позитивних" та "негативних" наслідків ситуації переважна більшість медичних працівників (64%) "не бачать позитивних наслідків у стресовій ситуації". Серед позитивних наслідків ситуації досліджувані називають: "перевірка власних умінь та отримання досвіду", "навчилася реагувати на проблему та побачила поведінку хворих", "зрозуміла, що потрібно удосконалюватись та можу знайти підтримку у сім'ї" та ін. При цьому відмітимо, що "негативні наслідки" ситуації відмічають усі 100% реципієнтів ("страх та невпевненість у собі", "ситуація може бути небезпечною для життя", "син бере гроші без дозволу" та ін.).

6. Завдання оцінити складність та значимість ситуації за 10-бальною шкалою на початку та по завершенню методичної процедури мало на меті встановити: ступінь суб'єктивної значимості ситуації, отримати дані про динаміку особистісних змін в ставленні людини до ситуації у ході методичної процедури. В цілому описані життєві ситуації суб'єктивно значимі для досліджуваних: оцінка їх значимості розмістилися в діапазоні від 7 до 10. Повторний вимір по завершенню методичної процедури виявив зниження даного показника у 52% осіб, що може свідчити про певне відреагування події, а отже опосередковано і про її переосмислення, переструктурування особистістю свого ставлення до стресової ситуації. У 24% показник складності, значимості ситуації залишився на попередньому рівні, а у 24% – зріс. Аналіз результатів показав, що у цих досліджуваних на даний момент ситуація "практично не вирішилася" або й "ускладнилась", в той час як у попередньої групи досліджуваних ситуація "частково" або "повністю" вирішилася.

Порівнюючи особливості переживання стресової ситуації досліджуваними групи А (медичні працівники) і групи Б відмітимо, по-перше, змістовно основними стресогенними факторами для

обох груп досліджуваних виступають, насамперед, головний вид діяльності (професійна діяльність – для медичних працівників, навчання – для реципієнтів групи Б) і родинні стосунки (зосереджуючи у медиків основне коло стресових ситуацій, а у досліджуваних групи Б виокремлюючись як основні поряд з ситуаціями інших сфер відносин). По-друге, у обох груп досліджуваних переважає середній рівень переживання стресових ситуацій, за якого зберігається власна відстороненість, закритість до діалогу: об'єктивно потребуючи діалогу, переживання, досліджувані не здатні вийти в таку позицію стосовно описуваної ситуації. По-третє, при оцінці "позитивних" та "негативних" наслідків стресової ситуації переважна більшість медичних працівників виокремлюють лише негативні і не бачать позитивних наслідків, в той час як досліджувані групи Б сприймають ситуацію з її позитивним і негативним досвідом. По-четверте, у переважній більшості обох груп вибірки знизилася оцінка складності, значимості стресової ситуації (але лише у тих випадках, якщо ситуація частково чи повністю вирішилася; якщо ж вона практично не вирішилася або ускладнилася, то оцінка складності ситуації зросла чи залишився на попередньому рівні).

Література

1. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
2. Китаев-Смык Л.А. Социально-психологические исследования стресса / Л.А. Китаев-Смык // Психические состояния: Хрестоматия / Сост.: Л.В. Куликов. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.
3. Папуча М.В. Внутрішній світ особистості / М.В. Папуча – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. – 489 с.

УДК 372.3

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ КЮЇЗЕНЕРА У ФОРМУВАННІ В ДОШКІЛЬНИКІВ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ

Охріменко Н. П., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Матвієнко С. І.**, кафедра дошкільної освіти

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань дошкільної освіти визначається розвиток і формування у дітей математичних уявлень і здібностей, логічного мислення, розумової активності. Про це зазначено в державному стандарті дошкільної освіти – її Базовому компоненті [1], в усіх чинних Програмах виховання й розвитку дітей.

Освіта сьогодення зумовлює необхідність виховання покоління, зорієнтованого на розв'язання складних інтелектуальних проблем. Концепція розвитку дошкільної освіти, орієнтири і вимоги до оновлення її змісту передбачає низку досить серйозних вимог до пізнавального розвитку дітей дошкільного віку, частиною якого є логіко-математичний розвиток.

Особливо значущою дана проблема визначається напередодні вступу дитини до школи, у період 6-7 років. Вивчення математики у початковій школі зумовлює опанування широким спектром понять у галузі арифметики, основ геометрії, опанування просторових уявлень тощо. Все це повинно спиратися на вже набуті дитиною уявлення та знання, на розвиненість логіки, сформованість (домірно до віку) психічних процесів та особистісної сфери.

Проте, як визначає практика роботи з дітьми у закладі дошкільної освіти (*тут і далі – ЗДО*), сучасне навчання їх основ математики не повною мірою розв'язує ці завдання. Передовсім цьому сприяє невідповідність методичного супроводу роботи з дітьми на заняттях, а також низький рівень компетентності вихователів ЗДО.

Проте, однією із найвагоміших причин недостатньої сформованості у випускників дитячого садка необхідної компетентності у галузі елементарної математики є невміння оперувати такими найпростішими прийомами, як узагальнення, порівняння, припущення, доводити правильність тих чи інших суджень, користуватися граматично правильними зворотами, математичною термінологією тощо.

Діти слабко орієнтуються в основних категоріях елементарної математики (множина, величина й вимірювання, форма й геометричні фігури, простір, час та ін.), у тому числі – через невміння пов'язати способи вирішення поставлених перед ними завдань із використанням щодо цього найбільш ефективних засобів.

Одним із таких засобів навчання дітей дошкільного віку математики є спеціальний дидактичний матеріал – палички Кюїзенера, який широко використовується в дитячих садках Угорщини, Польщі, Бельгії, США, Франції та інших країн. Продовженням наукових розробок щодо пошуку шляхів підвищення ефективності роботи з навчання дошкільників елементарної математики зумовлюється **актуальність даної статті.**

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки окремі питання, пов'язані із навчанням дошкільників математики розглядалися в працях К. Щербакової, А. Белошистої, М. Машовець, Т. Степанової, Л. Зайцевої, Л. Іщенко, В. Данилової, З. Михайлової, Г. Грами та ін.

Методичні основи використання паличок Кюїзенера визначено у працях О. Єременко, Л. Комарової, В. Мамон, І. Яблонської, А. Половець, Л. Новикової, В. Тихонової та ін. дослідників.

Виклад основного матеріалу. Палички Кюїзенера – це рахункові палички, які ще називають "числа в кольорі", кольоровими паличками, кольоровими числами, кольоровими лінійками. У наборі містяться палички 10 різних кольорів і довжиною від 1 см до 10 см. Палички однієї довжини виконані в одному кольорі і позначають певне число. Чим більше довжина палички, тим більше значення числа вона виражає. Кольорові палички є багатофункціональним посібником, яке дозволяє "через руки" дитини формувати математичні поняття.

Кольорові палички дозволяють вирішувати наступні *завдання*:

1) познайомити з поняттям кольору (розрізнати кольори, класифікувати за кольором);
2) познайомити з поняттям величини, довжини, висоти, ширини (вправляти в порівнянні предметів);

3) познайомити з послідовністю чисел натурального ряду;

4) опанувати прямий і зворотній рахунок;

5) ознайомити зі складом числа (з одиниць і двох менших);

6) засвоїти відносини між числами (більше - менше на..)

7) познайомити з властивостями геометричних фігур;

8) розвивати просторові уявлення (ліворуч, праворуч, вище, нижче і т. д.);

9) розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, дрібну моторику.

На початковому етапі палички використовуються як ігровий матеріал. Ігри та вправи складаються в угрупованні паличок за різними ознаками (кольором, розміром), споруді з них споруд, різних зображень на площині. У результаті діти освоюють склад комплекту, кольору співвідношення.

Спочатку дітей доцільно познайомити з набором паличок, розглянути їх, з чого вони складаються.

Завдання

1) знайдіть паличку того ж кольору, що і у мене. Якого вони кольору?

2) викладіть чергуються палички: червона, жовта, червона, жовта (надалі ритм ускладнюється).

3) викладіть кілька паличок, запропонуйте дитині їх запам'ятати, а потім, поки дитина не бачить, сховайте одну з паличок. Дитині потрібно здогадатися, яка паличка зникла.

Можна викладати з паличок на площині доріжки, паркани, поїзди, квадрати, прямокутники, предмети меблів, різні будиночки, гаражі.

Завдання

1) викладіть високий (низький паркан), драбинку;

2) викладіть будь-яке зображення.

На даному етапі використовується альбом "Чарівні доріжки", в якому пропонуються захоплюючі завдання з паличками.

Коли дитина освоїть комплект паличок, вони виступають як посібник для маленьких математиків, коли діти вчаться осягати закони загадкового світу чисел та інших математичних понять.

Завдання

1) знайдіть в наборі найдовшу і найкоротшу паличку.

2) викладіть кілька паличок. "Яка найдовша? Яка найкоротша?"

3) знайдіть будь-яку паличку, яка коротша за синю, довша за червону

4) побудуйте поїзд з вагонів різної довжини, починаючи від самого короткого і закінчуючи найдовшим. Якого кольору вагон стоїть п'ятим, восьмим. Який вагон праворуч від синього, зліва від жовтого. Який вагон тут найкоротший, найдовший? Які вагони довше жовтого, коротше синього.

5) викладіть блакитну і рожеву палички. На скільки блакитна паличка довше рожевої?

Такі завдання з паличками дозволяють освоїти поняття величини, довжини, ширини предметів.

Розглянемо можливості паличок при освоєнні дітьми *просторових відносин*.

Завдання

1) викладіть палички, дотримуючись інструкцій: покладіть червону паличку на стіл, праворуч поклади синю, знизу жовту і т. д.

2) викладіть вежу, використовуючи по одній паличці кожного кольору. Яка паличка лежить вище (нижче) інших? Яка лежить над чорною, Блакитний (під бордовою) яка за кольором паличка, якщо вона лежить між блакитною і помаранчевою?

3) покладіть синю паличку між червоною і жовтою, а помаранчеву зліва від Червоної, рожеву зліва від Червоної.

Палички Кюїзенера дозволяють знайомити дітей з **властивостями геометричних фігур**.

Завдання

1) викладіть з червоних паличок квадрат і прямокутник. Чим відрізняються фігури?

2) розгляньте зразок і по пам'яті викладіть з паличок фігуру.

3) викладіть чотири білі палички, щоб вийшов квадрат. На основі цього квадрата можна познайомити дитину з частками і дробами. Покажи одну частину з чотирьох, дві частини з чотирьох. Що більше – $1/4$ або $2/4$?

Наступним етапом в роботі з паличками Кюїзенера є розвиток кількісних уявлень і освоєння рахунку.

Завдання

1) викладіть драбинку з 10 паличок від меншої (білої) до більшої (помаранчевої) та навпаки. Пройдіться пальчиками по сходинках драбинки, можна порахувати вголос від 1 до 10 та назад.

2) викладіть різну кількість блакитних і червоних паличок. Яких більше (менше)? Використовувати різні способи порівняння.

3) знайдіть паличку відповідну числу (1 – біла, 2 – рожева і т. д.). Та навпаки.

4) викладіть синю паличку. Скільки білих паличок впадеться в синій паличці?

5) складіть червону паличку з інших паличок різними способами.

Розроблені бельгійським математиком Х. Кюїзенером палички, широко застосовуються на заняттях з **розвитку мовлення** дошкільнят. Ігри та вправи з ними допомагають вирішувати такі завдання:

- закріплення понять: довгий - короткий, високий - низький, товстий - тонкий, один - багато, більше - менше
- закріплення знання про колір;
- розвиток психічних процесів: пам'яті, уваги, логічного мислення;
- навчання орієнтуванню в просторі;
- розвиток творчого мислення;
- тренування окоміру;
- розвиток дрібної моторики рук.

Рекомендується використовувати як частину заняття не більше 3 хв. Працюючи з паличками, діти одночасно виконують *мовні завдання*:

- промовляння пропозицій;
- називання частин предмета
- відпрацювання граматики і лексики (вживання порядкових і кількісних числівників);
- закріплення коротких віршів, потішок;
- використання пропозицій з однорідними визначеннями;
- автоматизацію звуків мови;
- формування навичок вимови слів різної звуково-складової структури.

Майже кожна лексична тема дає можливість педагогу використовувати в роботі палички Кюїзенера і розробити певну систему роботи з ними на заняттях з розвитку мовлення. У середній групі викладають палички за зразком, у старшій групі – за коментарем, прикладом, із власного досвіду.

Висновки

Спеціальний дидактичний матеріал, палички Кюїзенера, у повній мірі відповідають специфіці й особливостям елементарних математичних уявлень, що формуються у дітей дошкільного віку, а також їх віковим можливостям, рівню розвитку дитячого мислення (в основному наочно-дійового і наочно-образного). У мисленні дитини відбивається перш за все те, що спочатку відбувається в практичних діях з конкретними предметами. Робота з паличками дозволяє перевести практичні, зовнішні дії у внутрішній план, створити повне, чітке та узагальнене уявлення про такі математичні поняття, як кількість, величина, форма. Досить ефективним виявляється використання паличок в індивідуально-корекційній роботі з дітьми, відстаючими в розвитку. Палички можуть використовуватися для виконання діагностичних завдань.

У проведеному нами науковому дослідженні ми визначили рівні сформованості у дітей 6-7 років елементарних уявлень математики засобами спеціального дидактичного матеріалу, обравши задля цього палички Кюїзенера. Висвітлення отриманих щодо цього результатів визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Бушмакина Е. В. Использование счётных палочек Кюизенера в работе по формированию математического словаря дошкольников. *Молодой учёный*. 2015. Вып. 22.4. С. [Электронный ресурс]. URL: ext.spb.ru > – Назва з екрана.
2. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс]. URL: <http://osvita.kr-admin.gov.ua> – Назва з екрана.
3. Комарова Л. Как работать с палочками Кюизенера? Игры и упражнения по обучению математике детей 5-7 лет. Москва: Издательство ГНОМ, 2008. 64 с.
4. Мамон В. Г., Яблонська І. А., Половець А. Л. Розвиток логіко-математичної компетентності дошкільників за допомогою паличок Кюізенера та блоків Денеша. *Дошкільний навчальний заклад*. 2009. № 3. С. 21-27.

УДК 373.31

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Подобна Н. В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Гордієнко Т. В.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту.

В статті зроблено спробу обґрунтувати дидактичні можливості проблемного навчання для формування різних видів мислення. Розглядається та аналізується вплив проблемних ситуацій на розвиток критичного, творчого та логічного мислення.

Ключові слова: проблемне навчання, мислення, молодші школярі, логічне мислення, творче мислення, критичне мислення.

Постановка проблеми. Ми живемо у XXI столітті, яке характеризується як час змін та перетворень у різних сферах життя людини. Не виключенням є і шкільні зміни. Наразі активно йде переосмислення концепції школи, а разом з цим і її завдань.

Експерти в даній галузі вважають, що в найближчі роки в перспективі будуть фахівці, які критично мислять, готові до навчання впродовж життя, ставлять перед собою цілі та досягають їх, працюють в команді, вміють спілкуватися в багатокультурному середовищі, інноватор та ін. Відповідно до цього перед сучасною школою стоїть доволі не просте завдання, а саме підготувати дітей до життя та його вимог.

Вагомий внесок у розвиток теорії і методики розв'язання питань проблемного навчання зробили такі вчені: Н. Волкова, В. Герасимчук, С. Максименко, М. Волосюк, В. Паламарчук, А. Фурман, Ю. Руденко та ін. Проблеми розвитку мислення молодших школярів присвячені дослідження таких вчених, як: П. Блонський, С. Жукова, О. Кочерга, О. Кулик, Л. Мовчан, Л. Обухова, О. Топузов та інші.

В наш час існує багато технологій, методів та засобів для досягнення поставленої мети. Одним із цих засобів є проблемне навчання.

Проблемне навчання характеризується як метод навчання, де реальні проблеми використовуються як освітній інструмент. З його допомогою одержуються нові знання, формуються теоретичні та практичні уміння через розв'язання завдань, що виникають у проблемних ситуаціях. [1, С.49]

Висока ефективність використання проблемного навчання в навчальному процесі ні в кого з педагогів не викликає сумнівів, однак його використання в шкільній практиці явище доволі рідке. Причиною цього є порівняно складна технологія реалізації.

Не зважаючи на це є вчителі, педагоги, які використовують даний метод для навчання дітей. Це тому, що вони розуміють в чому користь використання проблемного навчання в шкільній практиці.

Проблемне навчання виступає як один із засобів розвитку мислення дітей. Також однією з особливостей даного методу є зміна мотивації пізнавальної діяльності, тобто провідними стають інтелектуальні мотиви. Цікавість до навчання виникає завдяки проблемі та розгортається у процесі розумової діяльності, яка пов'язана з пошуком та знаходженням правильного рішення проблемного завдання.

Суть проблемного навчання виражається формулою: вчити мислити, ставлячи учня в проблемну ситуацію.

На думку С. Рубінштейна, під час розв'язання нестандартних завдань формується своєрідне спеціальне мислення, яке "включається" лише для розв'язання цих завдань. [4]

Мислення – це психічна діяльність, спрямована на виявлення прихованих від спостереження відносин в предметі аналізу. Мислення включається в роботу, коли є завдання на яке немає готової відповіді ні в пам'яті, ні при уважному мисленні. Мислення, на відміну від інших процесів життєдіяльності дитини, відбувається відповідно до певної логіки і виникає у проблемній ситуації. [2, С.23]

Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що проблемне навчання є дієвим засобом для формування творчого, логічного та критичного мислення. Розглянемо детальніше кожне з них.

Творче мислення – це нестандартний, оригінальний тип мислення, який призводить до несподіваних рішень та нових відкриттів. Ці здібності динамічно розвиваються, можуть як прогресувати, так і навпаки - регресувати під впливом школи, сім'ї, товаришів, праці та інших соціальних чинників.

Ступінь творчих здібностей молодших школярів є реакцією на методи та засоби роботи, інтегрованим показником педагогічної майстерності. Одним із таких засобів є проблемна ситуація.

Проблемна ситуація – це ситуація, яка виникла внаслідок організації вчителем такої взаємодії учнів з об'єктом пізнання, яка допомагає визначити пізнавальне протиріччя. Для розвитку творчого мислення, потрібно якомога частіше ставити дітей в проблемну ситуацію, в якій від них вимагалася б дослідницька діяльність, тобто необхідно так організувати заняття, щоб в учнів виникали не тільки проблемні завдання, бажано різних рівнів проблемності, а й бажання їх вирішити.

Правильне використання проблемних ситуацій розвиває рівень творчого мислення дітей, виробляє у них здатність творчо мислити, запобігає формалізму у засвоєнні знань і розвиває креативність як рису характеру. Це обумовлює обов'язковість і різноплановість проблемних завдань. [5, С.209]

Проблемне навчання позитивно впливає і на розвиток логічного мислення.

Логічне мислення характеризується здатністю і умінням молодшого школяра самостійно проводити прості логічні дії (аналіз, порівняння, синтез, узагальнення та ін.) та складені логічні операції (побудова заперечення, твердження і спростування з використанням різноманітних логічних схем – індуктивної та дедуктивної).

Формування логічних операцій у дітей молодшого шкільного віку в процесі проблемного навчання повинно бути побудоване поетапно, ґрунтуватися на усвідомленні учнями послідовності виконання проблемних завдань та мислительних операцій.

Дидактичні можливості проблемного навчання є досить значними і воно має вплив і на формування критичного мислення.

В. Ницета критичне мислення розглядає як уміння критично осмислювати проблеми та приймати рішення з низки альтернатив на основі творчого пошуку. Даний процес включає такі компоненти: наявність проблемної ситуації, зіставлення минулого й теперішнього досвіду, критичну оцінку, рефлексію, оцінку ситуації, творення нових смислів, творчу самооцінку. [3, С.63]

Одним із засобів формування критичного мислення є проблемна ситуація, яка вважається інтелектуальною взаємодією вчителя та учня, що характеризується певними пізнавальними діями, готовністю вирішувати проблему. Учитель створює сукупність таких обставин, які допомагають створенню й вирішенню проблемних запитань, завдань, розв'язання яких потребує критичного осмислення умов, творчого пошуку, нових знань і пошуку дій.

Проблемне навчання є одним із дієвих засобів розвитку критичного мислення, що забезпечує мотивацію учіння, формування вмінь бачити проблеми, структурувати їх, виділяти в них компоненти, викладати свої думки, будувати логічні зв'язки та теоретичні конструкції, порівнювати та надавати оцінку фактам, оцінювати наслідки та результати дій з точки зору їх ефективності.

Висновок. Технологія проблемного навчання має значні дидактичні можливості для розвитку мислення молодших школярів. Воно є одним із найбільш дієвих засобів для формування критичного, творчого та логічного мислення. Тож активне впровадження даної технології в шкільну практику дасть позитивні результати для всебічного розвитку молодших школярів.

Перспектива подальших досліджень полягає у вдосконаленні теоретико-методичних аспектів упровадження проблемного навчання як засобу самореалізації учнів в освітній діяльності.

Література

1. Бейзер В.А. Проблемне навчання. // Освіта в сучасній школі. 2005. №12. С. 48 – 52.
2. Кочерга О. Психофізіологічний розвиток дитини і становлення мислення у віці 6-10 років // Початкова школа. 2007. № 7. С. 23 – 25.
3. Ницета В. А. Критичне творче мислення у контексті життєтворчої спрямованості вивчення української мови та літератури // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. 2008. №4. С. 62-71.

4. Проблемне навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://pidruchniki.com/12631113/pedagogika/problemne_navchannya_vischomu_navchalnomu_zakladi
Загл. з екрану.

5. Сенько Ю.М. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів // Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи. Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. / за заг. ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Т. В. Гордієнко. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2019. с. 208-210.

УДК 316.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІДЕРА В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Попок Ю.М., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Наконечна М. М.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті висвітлюються питання розуміння феномену лідерства на підставі підходів різних зарубіжних та вітчизняних психологів, а також особливостей формування лідерських якостей у юнацькому віці. Визначено сутність та особливості лідерських якостей, ознак за якими можна охарактеризувати лідера. Уточнюються поняття керівництва та лідерства та виділення їхніх спільних та відмінних рис.

***Ключові слова:** лідер, лідерство, керівник, функції лідера, стилі лідерства, формування лідерських якостей особистості, юнацький вік.*

Постановка проблеми. При характеристиці динамічних процесів в малих групах, природно, виникає питання про те, як група організується, хто бере на себе функції її організації, який психологічний малюнок діяльності з управління групою? Проблема лідерства та керівництва є однією з кардинальних проблем соціальної психології, тому що обидва ці процеси не протиставляються до проблеми інтеграції групової діяльності, а психологічно описують суб'єкта цієї інтеграції.

Лідерство окреслюється як одне із механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід чи частина соціальної групи перебирає функції здійснення координування й направлення дій всієї групи [6, с.538].

На сьогоднішній день, в час бурхливого розвитку нових економічних відносин, постійно збільшується потреба в керівниках, лідерах. Лідери відіграють немалу роль у житті малих і великих груп, у прийнятті групових рішень, важливих для кожного її члена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості наукового дослідження лідерства з'явилися в ХХ столітті з появою таких наук, як психологія і соціологія, з розвитком психодіагностичних засобів. Науковці, соціологи, психологи, педагоги й наразі привертають увагу до проблеми лідерства, над якою в тій чи іншій мірі працювали багато дослідників. Зокрема, широко відомі праці Г. М. Ашина, І. П. Волкова, В. Д. Гончарова, Є. М. Дубрівської, Н. С. Жеребової, І. С. Кона, Р. Л. Кречевського, Є. С. Кузьміна, І. С. Полонського, Б. Д. Паригіна, Л. І. Уманського.

Значний емпіричний матеріал з проблеми лідерства накопичено за кордоном. Її досліджували Дуглас МакГрегор, Курт Левін, Фред Фідлер, Поль Херсі, Кен Бланшар, Бернс Митчел, Роберт Хаус та багато інших.

Природа, специфіка, функції, типологія лідерства як форми неофіційного керівництва досліджується у працях В. Ф. Ануфрієва, В. Д. Гончарова, В. І. Зацепіна, Т. Н. Мальковської.

Метою нашої наукової статті є проаналізувати взаємозв'язок організаційних та комунікативних здібностей, інтерсуб'єктності на вплив лідерських якостей особистості в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Важливо підкреслити, що у працях західних психологів поняття "лідер" і "керівник" вживають як тотожні. В англійській, німецькій та інших мовах не існує диференціації цих понять. Обидва явища позначають одним словом – "лідер". Різниця між поняттями полягає в тому, що "лідер" висувається завжди "знизу – вгору", а керівник, навпаки, "згори – вниз" [1].

На думку О. Бандурки, "оптимальним є тип керівника з високим офіційним, професійним і особистим статусом. Якщо хороший керівник сприймається як "мозок групи", то лідер – як "серце групи". Керівник-лідер повинен бути одночасно і мозком, і серцем групи" [2, с.199].

І. Грицяк виділяє такі розбіжності між керівником і лідером:

- керівник зазвичай призначається офіційно, а лідер – "стихійно";

- керівникові надаються законом певні права та обов'язки, а лідер може їх не мати, але мати нематеріальні права та психологічний вплив;
- керівник наділений певною системою офіційно встановлених санкцій, використовуючи які він може впливати на підлеглих, а лідеру ці санкції не надані;
- керівник представляє свою групу в зовнішній сфері відносин, лідер же у сфері своєї активності, обмеженої здебільшого внутрішньогруповими відносинами;
- лідер, безперечно, є неординарною особистістю (не обов'язково із соціально-позитивними якостями), має харизму, є продуктом природного відбору, і ці якості необхідно постійно підтверджувати, тоді як якості керівника сприймаються як стабільні, а серед керівників зустрічаються навіть посередні особистості;

• керівник, на відміну від лідера, відповідає перед законом за стан справ у організації. Тобто лідерство передбачає більш тісну взаємодію лідера та його послідовників, тобто всі учасники комунікаційного процесу мають змогу взаємодіяти між собою [3]. У західній науці виокремлюють такі відмінні ознаки лідерів і керівників:

- керівники шукають сумлінних виконавців, а лідери – одностайців;
- керівники не вибачають помилок ні собі, ні іншим, а лідери переважно визнають свої помилки і не бояться відкрито вживати необхідних заходів для їх виправлення;
- керівники вважають, що підлеглі навіть з високою компетенцією неспроможні виконувати роботу без контролю і вказівок згори. В основі роботи лідера лежить принцип рівності;
- керівники намагаються створити собі позитивний імідж, хоча це неможливо через конфліктну природу відносин між керівниками і підлеглими. Лідери цінують повагу колег, наділені репутацією людини з високою етикою, з повагою ставляться до працівників, захищають їхні інтереси. Працівники вдячні лідерам і всіляко їх підтримують [7, с.179].

Узявши за основу функціональні і психологічні відмінності між керівником та лідером, можна змодельувати й охарактеризувати ситуації, що позначаються на гармонізації життя і діяльності групи (В. Лозниця):

1. Лідер і керівник – різні особи, які не знаходять спільних точок взаємодії. Це не сприятиме успішній діяльності групи і гармонізації міжособистісних стосунків.

2. Лідер і керівник – різні особи, які на основі взаємоповаги і компромісів знаходять точки взаємодії. Група може працювати успішно, і в ній пануватиме певний "дух" змагання і суперництва, хоча можливі деякі відхилення. Якщо група виконуватиме роль третьої сили між лідером і керівником, то співпраця буде ефективною.

3. Лідер і керівник – одна і та сама особа. Група працюватиме як єдина команда, віддана своєму капітанові, найефективніше, а відносини в ній будуть найгармонічнішими.

Загалом, міра впливу керівника-лідера на групу (організацію) не є величиною постійною: за одних умов лідерські можливості можуть зростати, а за інших – знижуватися. Отже, феномен керівника-лідера – це динамічний процес групи, який може бути доволі суперечливим: міра домагань лідера і міра готовності інших належних до групи осіб прийняти керівника як лідера, тобто його провідну роль, можуть не збігатися [7, с.179-180].

Лідер – особа в якій-небудь групі (організації), що має значний, визнаний авторитет, вплив, який виявляється як дії, що управляють. Лідер – член групи, за яким вона визнає право приймати відповідальні рішення в значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особа, що відіграє центральну роль в організації спільної діяльності й регулюванні взаємин у групі [9, с.489].

Лідерство – це один із механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід або частина групи об'єднує та спрямовує дії всієї групи на досягнення цілей підприємства. Лідерство є об'єктивним явищем, яке характеризує відносини між людьми в групі. Воно породжується потребами і практикою неформального управління. Лідерство може проявлятися в різній мірі, але завжди в групі є людина, яка користується особливим авторитетом і довірою у більшості її членів.

Американський дослідник Дж. Максвелл у своїй книзі "Виховай в себе лідера" надає здатності проявляти лідерські якості першочергової ваги: "люди не бажають, щоб ними командували. Вони хочуть, щоб їх вели за собою" [5, с. 15]. Лідерство - це не закритий елітний клуб для природжених лідерів", - пише Дж. Максвелл [5, с.23]. Дослідник відстоює тезу про те, що особистісним якостям, необхідним для ефективного лідерства, можна навчитися. Потрібно лише, на його думку, почати з ефективною комунікації, яка приведе до схвалення, яка, своєю чергою, породить вплив [5, с.56].

Дослідник виокремлює п'ять поступових рівнів, які забезпечують формування лідерства в групі:

- 1) статус (люди прямують за лідером внаслідок своїх посадових обов'язків);
- 2) схвалення (люди прямують за лідером, оскільки вони цього бажають);
- 3) продуктивність (люди прямують за лідером завдяки його внеску в діяльність групи);

4) наставництво (люди прямують за лідером завдяки тому, що він зробив для них);

5) особистість (люди прямують за лідером, через те, ким він є, що собою являє) [5, с.81].

Відомий психолог К. Левін [4] виділив три стилі лідерства: авторитарний (директивний), демократичний (колегіальний) і ліберальний (потуральний).

1. Авторитарний стиль виявляється в жорстких способах управління, придушенні ініціативи членів групи, відсутності обговорення під час прийняття рішень. Рівень свободи учасників групи зведений до мінімуму. Ставлення до підлеглих із боку лідера залежить не від результатів їх діяльності, а від особистих симпатій.

2. Демократичний стиль. Модель взаємодії лідера і групи – це залучення членів групи до обговорення тих питань, стосовно яких передбачається прийняття рішення. Лідер надає підлеглим достатній рівень свободи в період обговорення рішення та стимулює їх активність.

3. Ліберальний стиль. Особливістю цього стилю є стихійність, безсистемність у прийнятті рішення (відсутність серйозного опрацювання проблеми). Такий лідер прагне піти від відповідальності, перекладаючи її на підлеглих, уникає конфліктів із членами групи, прагне не втручатися в перебіг діяльності групи.

Багато дослідників не виділяють цей стиль як особливий, обмежуючись зіставленням авторитарного і демократичного стилів, оскільки пасивного лідера важко назвати лідером. Кожен стиль має свої переваги та недоліки і тому немає "поганих" і "хороших" стилів керівництва.

Юність характеризується виробленням ціннісних орієнтацій, які розширюють межі соціальної ситуації розвитку особистості та виводять її на вищий рівень стосунків з оточуючим світом. У цей період формується готовність до професійного та життєвого самовизначення, продовжується розвиток самосвідомості: зростає роль адекватної самооцінки поруч із яскравим проявом завищеного рівня домагань, що сприяє розбалансованості образу оточуючого світу і "образу – Я".

Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, доцільно виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, на нашу думку, забезпечують ефективне лідерство юнаків і які умовно можна розподілити на: мотиваційний (ознаки: упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження і самореалізації); емоційно-вольовий (ознаки: урівноваженість, емоційно позитивне самопочуття, наявність вольових якостей); особистісний (ознаки: вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності); діловий (ознаки: уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи). Формування лідерських якостей відбувається у процесі, організація якого визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей юнаків.

Сьогоднішні студенти – це завтрашні політики, економісти, викладачі та інші фахівці, які займуть провідні позиції в суспільстві, і стануть лідерами в тій або іншій сфері діяльності. Саме від їхніх дій залежатиме управління різними соціальними структурами від різного роду груп, колективів підприємств, армійських підрозділів до держави. Таким чином, правомірно стверджувати, що проблематика студентських груп взагалі і лідерства зокрема є, безперечно, важливою.

Студентські групи володіють великим потенціалом. Вивчення особливостей лідерства в юнацькому віці може бути використано при організації студентського самоврядування та виборі форм і методів при плануванні роботи зі студентськими групами.

Дослідження проводилось на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Досліджувалися студенти спеціальностей "Практична психологія", "Географія та туризм", та інші напрямки підготовки. Характеризуючи вибірку, загальна кількість досліджуваних – 30 осіб, з яких – 21 (63%) жіночої статі, 9 (27%) були чоловічої статі. За показником віку середньоарифметичне значення – 20,2 років. Методики які були проведені: "Діагностика комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)"; "Методика діагностики інтерсуб'єктності" (М.М. Наконечна).

Отже, за результатами дослідження склалася наступна ситуація (рис.1). У 57% досліджених відзначається низький рівень прояву комунікативних здібностей та організаційних здібностей. Це говорить про те, що людина відчуває себе скуто в новій компанії, колективі, вважає за краще проводити час на самоті, обмежує свої знайомства, зазнає труднощів у встановленні контактів з людьми і у виступах перед аудиторією, погано орієнтується в незнайомій ситуації, не відстоює свою думку, важко переживає образи. В багатьох справах вважає за краще уникати прояву самостійних рішень та ініціативи. Рівень розвитку комунікативних і організаційних характеристик недостатній для забезпечення ефективності управлінської діяльності. Високий рівень прояву комунікативних здібностей характерний для 7% респондентів та 17% опитуваних мають високі організаційні здібності. Такі показники характеризують людей, які не розгублюються в новій ситу-

ації, швидко знаходять друзів, постійно розширюють коло знайомств, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати рішення в екстремальній ситуації. Юнаки із середнім рівнем прояву комунікативних та організаторських здібностей, зазвичай мають і середній рівень прояву лідерських здібностей.

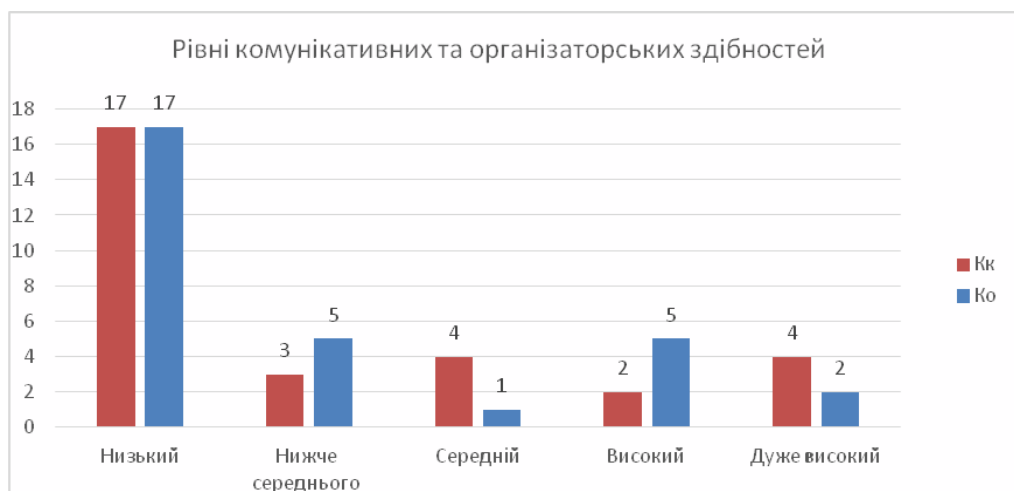

Рис. 1. Співвідношення рівнів комунікативних та організаторських здібностей за результатами "Діагностика комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)"

Рис. 2. Показники рівня інтерсуб'єктності досліджуваних за результатами "Методика діагностики інтерсуб'єктності" (М.М. Наконечна).

Отже, за допомогою застосування "Методики діагностики інтерсуб'єктності" (рис. 2) нами було виявлено, найпоширенішим є середній рівень інтерсуб'єктності проявляється в тому, що людина проявляє помірне прагнення спілкуватися з іншими. Процес спілкування з іншими проносить здебільшого позитивні емоції.

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей в юнацькому віці дозволили зробити наступні **висновки**: проблема лідерства є однією з найменш розроблених наразі у галузі психології. Під поняттям "лідерство" ми розуміємо стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі, які призводять до наміченої мети.

Лідер - це член групи, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів соціальної групи.

Саме юнацький вік є сприятливим для формування цих лідерських компетенцій, оскільки у цей час відбувається процес життєвого і професійного самовизначення, здійснюється суспільно

корисна діяльність, формуються переконання, почуття обов'язку і відповідальності. Триває також процес формування життєвих цінностей, розвиток та формування позитивної самооцінки.

Під формуванням лідерських якостей ми розуміємо якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні мотивації до лідерства.

Отже, виходячи з результатів дослідження, ми дійшли висновку: рівень прояву лідерських якостей безпосередньо залежить від рівня прояву організаторських та комунікативних здібностей юнаків.

Література

1. Абашкина Е. Б. О теориях лидерства в современной политической психологии / Е. Б. Абашкина, Ю. Н. Косолапова // США : Экономика, политика, идеология. – 1993. – № 4. – С. 13.
2. Бандурка А. М. Професіоналізм і лідерство / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : "ТИТУЛ", 2006. – 578 с.
3. Евтихов О. В. Тренинг лидерства: монография / О. В. Евтихов. – СПб. : Речь, 2007. – 256 с.
4. Корнєв, М. Н. Соціальна психологія : підруч. / М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
5. Максвелл Д. Виховай в себе лидера / Пер. з англ. Г.І. Левітан. - 2-е вид. - К.: Август, 2006. - 400 с.
6. Немов Р. С. Практическая психология: Познание себя. Влияние на людей: Пособие для учащихся. - М.: ВЛАДОС, 2007. - 488
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академ-видав, 2003. – 568 с.
8. Формирование личности старшеклассника/ Под ред. Дубровиной И. В. – М.: Пресс, 1989. – 137 с.
9. Чанышев А. Н. Аристотель / А. Н. Чанышев. – 2-е изд., доп. – М. : Мысль, 1987. – 221 с. – (Серия "Мыслители прошлого").

УДК 37(092)(477)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА ІДЕЙ В ДІЯЛЬНОСТІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Строганова І. Ю. студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж. М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті розглядаються історичні аспекти та основні соціально-педагогічні ідеї С. Русової. Особливості становлення її як педагога, просвітительки, громадського діяча, відомої постаті в Україні.

Ключові слова: педагог С. Русова, соціально-педагогічні погляди, дошкільне виховання.

Постановка проблеми. Реформування освітньої системи дошкілля в Україні актуалізує розробку й утвердження законодавчо-концептуальних засад відродження і забезпечення функціонування життєдіяльності національної системи освіти. Спрямування її в русло нових соціально-культурних орієнтирів, переосмислення та об'єктивне висвітлення українського історико-педагогічного процесу, усвідомлення сутності внеску у його розвиток незаслужено забутих освітніх діячів і педагогів минулого. Соціально-педагогічні погляди С. Русової актуальні і донині й можуть бути використаними у сучасному українському дошкіллі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження творчої спадщини подвижників національно-культурного поступу кінця IX початку XX ст. та міжвоєнної доби О. Барвінського, А. Волошина, А. Животка, Б. Заклинського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, С. Сірополка, І. Стешенка, І. Ющишина, здійснені в 1991-2001рр. Лише після проголошення суверенності України предметом наукового аналізу стала багатогранна педагогічно-просвітницька діяльність Софії Федорівни Русової (1856-1940) - педагога європейського рівня, визначного громадського діяча, літературного критика, мемуариста, життя якої було і залишається прикладом служіння українському народові в його прагненні до волі, до утвердження державності, національної системи освіти й виховання [3].

Актуальним буде дослідити історичні аспекти та внесок С. Русової, її соціально-педагогічних ідей в практику роботи сучасної системи дошкільного виховання видатної просвітительки.

Уперше про С. Русову розповів письменник Ю. Хоружний у романі "Барвії". Дослідники вважають, що за обсягом і рівнем просвітницької роботи Русова стоїть на одному щаблі з О. Пчілкою, Х. Алчевською, а за силою і пристрасстю, з якими звучало її слово на захист української культури, духовності, рідної мови, С. Русову можна зрівняти з Лесею Українкою.

Аналіз джерельної бази дає змогу констатувати, що феномен С. Русової, як одного з творців національної педагогічної концепції, постав на ґрунті тісного поєднання народно-педагогічного досвіду і наукової педагогічної теорії. Водночас іще на початку V ст. творчий доробок С. Русової привернув увагу передової частини громадянства наддніпрянської та надністрянської частин України. У 1913-1914 і в 1918 рр. на сторінках "Літературно-наукового вісника" побачила світ трилогія Н. Романович-Ткаченко "Мандрівниця", присвячена громадській діячці і написана з використанням фактів із її біографії. Але найбільше прижиттєвих публікацій про С. Русову з'явилося в 1920-1930-х рр. У західноукраїнських часописах. Л. Білецький, Д. Дорошенко, Н. Дорошенко, О. Дучимінська, А. Животко, У. Кравченко, К. Малицька, М. Омельченко, М. Рудницька, М. Шаповал, Я. Ярема та ін. висвітлювали основні віхи життя і праці Софії Русової як взірець для наслідування молодшими поколіннями організаторів та учасників національно-культурного руху в умовах відсутності власної держави, наголошували на її внеску у розвиток національної освіти і педагогічної думки[3].

У міжвоєнний період перші спроби наукового осмислення місця і ролі С. Русової в українському національному державотворенні, осягнення в суті її творчої спадщини були здійснені за межами України: на Далекому Сході – К. Слоновською, у США – Б. Залевським, у Чехії – В. Лаценком. Із публікацій представників української діаспори другої половини Х ст. заслуговують на увагу статті про Софію Русову В. Єрмоленко, Н. Ліндфорс-Михалевич, О. Лятуринської, Г. Мандаринки, Ю. Русова, О. Русової-Базилевської. З Праги до Києва наприкінці 50-х років разом із документами інших українських емігрантів було перевезено її архів і покладено до спецфонду під нумерацією 3889 с.[1].

Початки русовознавства в незалежній Україні пов'язані з розсекреченням архіву С. Русової в 1990р. ЮНЕСКО оголосило 1991 рік роком Софії Русової. Із 1992р. вивчення творчих надбань вченої включено до програми з історії педагогіки України для всіх спеціальностей педагогічних інститутів, а в 1994 р. біографічні відомості та положення концепції української національної школи Софії Русової знайшли відображення в курсі лекцій "Історія української школи і педагогіки" В. Кравця (Тернопіль, 1994). У Києві в 1993 році створено освітньо-виховний центр С. Русової, який надає допомогу педагогам з різних куточків країни. Ідеї С. Русової наповнюють освітньо-виховний процес шкіл і дошкільних закладів.

В останні роки, особливо у зв'язку з відзначенням у 1996 р. 140-річчя від дня народження С. Русової, вийшли друком окремі наукові праці, статті у фахових виданнях Н. Дічек, І. Зайченка, Н. Калениченко, В. Качкана, Є. Коваленко, З. Нагачевської, О. Сухомлинської, у яких аналізуються громадсько-педагогічна діяльність і провідні ідеї науково-теоретичного доробку вченої; відбулися всеукраїнські науково-практичні конференції, педагогічні читання. Завдяки цьому ім'я і творча спадщина Софії Русової повертаються в теорію та практику української національної системи освіти. У Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка щорічно проводиться всеукраїнська наукова конференція, присвячена С. Русовій [3].

Важливі грані громадсько-культурної діяльності та педагогічної творчості Софії Русової розкривають дисертаційні дослідження І. Пінчук "Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856-1940)" (1994); Н. Маліновської "Методика використання лінгво-дидактичних ідей С. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх текстів"; В. Сергєєвої "Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової" (1997); Г. Груць "С. Русова і просвітительський рух в Україні" (1999).

Формулювання цілей дослідження. Вивчення історико-педагогічних джерел дало змогу з'ясувати, що соціально-педагогічна діяльність С. Русової у галузі дошкільного виховання, зважаючи на значний науковий інтерес і практичну значущість, потребує подальших досліджень і узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Донедавна ім'я С. Русової – видатної української просвітительки, засновниці жіночого руху в Україні, було невідомим для широких кіл громадськості. І це не дивно, занадто вже принципово і безкомпромісно, на думку комуністичної влади С. Русова відстоювала право українців жити у власній державі і виховувати дітей у рідній, національній школі. Надто вже не співпадали її педагогічні погляди з офіційним імператорсько-шовіністичним курсом комуністичного режиму на злиття націй. І тому цілком закономірним було те жорстке протистояння національно-декоративних організацій Чернігівщини (Руху "Просвіти", "Союзу українок") і офіційних керівних структур в 1991-1993 роках щодо присвоєння Олешнявській середній школі Ріпкінського району імені С. Русової. Тільки принципова позиція національно-демократичних організацій і засобів масової інформації сприяла тому, що рішенням Уряду від 23.09.1993 року школі врешті-решт було присвоєно її ім'я[4].

Педагог С. Русова, працюючи на ниві просвіти зробила вагомий внесок у розробку фундаментальних теоретико-методологічних основ української національної школи, системи освіти, національного виховання та реалізації їх на практиці. Вона своєю теоретичною і практичною діяльністю відкривала нові шляхи розвитку рідної української школи, освіти, виховання, піднімаючи педагогічну теорію до рівня європейського та світового зразків.

Науковець багато уваги приділяла вивченню різних напрямів виховання. Так як виховання взагалі являє собою процес впливу на особистість, що розвивається, а також розглядається як спеціально організований процес цілеспрямованого створення умов для різнобічного розвитку людини. Тому в такому випадку виховання являє собою відносно соціально контрольований процес розвитку людини в ході її соціалізації. Виховання можна назвати соціальним інститутом. С. Русова писала, що недостатньо мати вихователів з відповідною науковою підготовкою, треба щоб усе громадянство розуміло велику вагу виховання й утворювало найкращі для цього умов.[4]

С. Русова вважала педагогіку соціальною наукою. Разом з педагогами А. Волошином у Закарпатті, М. Галущинським у Галичині, вона була серед педагогів, які поширювали в українському суспільстві ідеї одного з головніших, соціологічного напрямку виховання, німецького філософа й педагога, творця соціальної педагогіки як окремої галузі знань П. Наторпа. Вислів П. Наторпа є основою соціально-педагогічних поглядів С. Русової – "Людина стає людиною тільки в єднанні з громадянством" [6]. Це одна з головних соціально-педагогічних ідей, які простежуються у її працях, а також вплив умов життя, соціального середовища на виховання; залежність мети і характеру виховання й навчання від суспільних відносин і навпаки, їх вплив на суспільне життя, взаємозалежність соціуму та індивіда. Водночас необхідно зауважити, що соціальна педагогіка як наука на початку ХХ ст. знаходилася лише на етапі свого формування (перша праця "Соціальна педагогіка" П. Наторпа з'явилася друком у 1899 р.). Це не окрема галузь педагогіки, яка протиставлялась би індивідуальній, а лише конкретна реалізація у вихованні того принципу, що дитина може суспільно розвиватися лише в соціально організованому середовищі. Через те педагогіка, за її переконаннями, мусить ставити дитину на соціальний ґрунт і виховувати для життя. Це трактування допомогло вченій одній із перших в українській педагогіці охарактеризувати такі соціально-педагогічні поняття, як соціалізація особистості, соціальне виховання, соціальне середовище, які сучасна наука визначила провідними категоріями нової для України галузі педагогічних знань соціальної педагогіки. Найбільш повно вони окреслені в її праці "Нова школа соціального виховання", яка, за визначенням С. Сірополка, дає основні поняття соціального виховання та знайомить тими засобами, що ведуть до розвитку соціального інстинкту дитини у наукових розвідках "Сучасні течії в новій педагогіці", "Соціальне виховання: його значення в громадському житті" та в статті "Суспільні питання виховання". Стверджуючи, що соціальне виховання є моральним, педагог дає своє тлумачення цього поняття і вважає, що ідеал служіння іншим мусить бути внесений у виховання як ідеал життя, таке виховання забезпечує не тільки розвиток індивіда, а й розвиток громади, нації, людства. За словами С. Русової, процес соціалізації дитини повинен розпочинатися якнайраніше, бо це дає змогу визначити кожному свою соціальну вартість і прилаштуватися до того чи іншого колективу [2].

Простежуючи генезу становлення педагогіки як соціальної науки, Софія Русова сформулювала такі загальні вимоги до виховання: повинно бути індивідуалізованим, соціалізованим, індустріалізованим, викликати в учня найбільшу творчу активність.

Необхідність соціалізації вчена виводила із соціального інстинкту ідей, які у шкільному віці "стають керуючим фактором", що у вихованні та в поведінці виявляється у прагненні до різних форм їх групування, в потребі дружби, особистої симпатії, в бажанні досягнення похвали. За її переконанням, від соціалізації залежить вся гармонія людських відносин. Намагаючись надати правильний напрямок соціалізації дитини, визначила її шляхи та засоби, зокрема:

1) привчати з першого року дитину до інших людей, оточувати її такими відносинами, щоб вона виростала із почуттям, що люди й оточення створюють приємні й позитивні враження;

3) створити як найраніше для дитини дружній осередок, слідкувати, щоб дитина ставилася до друзів з щирою ласкою, з однаковою шаную;

4) давати якомога раніше дитині, відповідно до її сил і розвитку, соціальні обов'язки: допомагати під час сніданку, прибирати в будинку, допомагати молодшим товаришам одягатися, митися і т. п.;

5) вимагати від дитини тієї чи іншої свідомої реакції на допомогу іншій людині, яка потребує допомоги;

6) мусять бути організовані не лише індивідуальні праці, а й колективні, де всі об'єднують свою творчу думку, свої спільні враження на користь не самих працюючих, а комусь третьому - чи гуртку, чи колективу, чи слабому товаришу [6].

У працях С. Русової знайшло висвітлення та обґрунтування актуального і для нашого сьогодення соціально-педагогічне поняття, як соціалізація світогляду учнів. Педагог розуміла його як розвиток громадської свідомості, що сприятиме формуванню звички постійно керуватися

в своїх починаннях не тільки своїми власними інтересами, а й інтересами товаришів, друзів. Важливим підґрунтям соціалізації світогляду вона вважала шкільне самоврядування та колективні види діяльності, а також соціалізацію навчальних програм, тобто пристосування їх за своїм змістом, і обсягом до природи дитини, якою вона є, та до її потреб в суспільстві, де вона житиме.

Керуючись положенням про те, що розвиток дитини проходить під впливом трьох головних факторів: виховання, спадщини, оточення, базуючись на дослідах зарубіжних учених, вчена розкрила специфіку соціально-виховного впливу середовища. Неодмінною умовою його результативності вважала таке: середовище, в якому розвивається дитина, не мусить бути занадто широким і складатися з великої кількості різних осіб. Крім того, педагог виокремила соціальні групи (соціальні одиниці), які найефективніше впливають на виховання дітей: родину, дошкільні заклади (ясла для немовлят, дитячі садки, дитячі хати, ігрові майданчики); школу, в якій соціальні потреби й змагання мають урівноважуватися.

Висновки і перспективи дослідження. Багатогранна педагогічна спадщина вченої, є актуальною і на сьогодні для українського дошкільця, школи. Утвердження української державності, системи освіти, національно-патріотичного виховання, самосвідомості українського народу, становлення української культури робить соціально-педагогічний доробок Софії Русової особливо необхідним. Саме тому, досвід видатного педагога потрібно детально вивчити, глибоко проаналізувати і всі цінні надбання використати у соціально-педагогічній діяльності закладів дошкільної освіти.

Література

1. Антипін Є. Погляди Софії Русової на проблему наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Євген Антипін // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції "Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика", присвяченої 160-річчю від дня народження С.Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ) / за заг. ред. Т.К. Завгородньої. Івано-Франківськ, 2016. С. 186-191.
2. Березівська Л.Д. С.Ф. Русова про реформування шкільної освіти в Україні / Л.Д. Березівська // Вісн. Чернігів. держ.пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. Чернігів. держ. пед. ун-тим. Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2006. Вип. 39. С. 32-35.
3. Венгловська О. Внесок С.Русової у розбудову українських дитячих садків / Олена Венгловська // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції "Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика", присвяченої 160-річчю від дня народження С.Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. Івано-Франківськ, 2016. С. 195-199.
4. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: навч.посіб. для студ. пед. спец. вузів / І.В. Зайченко; передм. М.Д. Ярмаченка. – 2-ге вид. доповн. і переробл. Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. 234 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори. С.Русова. К.: Освіта, 1996. 304 с.

УДК 159.922.8

ОСОБЛИВОСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Тищенко Л. А., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Кошова І.В.**, кафедра загальної та практичної психології

Основна частина теоретичних доробок проблематики самопрезентації у психології та соціології належать закордонним науковцям, таким як І. Гофман, М. Снайдер, Р. Чалдіні, І. Джонс та І. Піттсман, Р. Аркін, М. Лірі, Дж. Тадеші, А. Шутс. Починаючи з кінця 90-х років минулого століття вона стала центром уваги вітчизняних та російських психологів (Л. Аверченко, Н. Амяга, Т. Клімова, Т. Кубрак, О. Пікульова, Н. Перепилиця, В. Хороших, І. Шевченко, І. Шкуратова), що активно почали досліджувати це явище.

У порівнянні з іншими, тема самопрезентації особистості у психології порівняно "молода". Її почали досліджувати лише з середини ХХ століття, але інтерес науковців до неї дуже швидко зріс через значну актуальність проблеми, викликану зокрема активним розвитком соціальних мереж.

У наш час молодь багато спілкується через соціальні мережі, іноді навіть замінюючи своє реальне життя на віртуальне. Соціальні мережі дають можливість ідеалізувати свій образ, відрегулювати його так, щоб сподобатися іншим, і це дає великий простір для самопрезентації. У сучасному світі віртуальна самопрезентація є звичним явищем і майже не відрізняється від

самопрезентації в реальному житті. Тому дана тема є актуальною для подальшого теоретичного та емпіричного дослідження.

Самопрезентація (англ. Self-presentation) – це акт самовираження в процесі спілкування, направлений на створення певного враження про себе в аудиторії, в якості якої може виступати як окрема людина, так і група людей. Самопрезентація пов'язана з самооцінкою, ідентичністю та самоактуалізацією. Самопрезентація відбувається кожен день, повсякчас. Будь-який вияв людської індивідуальності можна вважати актом самопрезентації. Зазвичай під самопрезентацією люди розуміють вміння подавати себе, привертати, приваблювати увагу до своєї особистості за допомогою акцентуації на своїх якостях. Така самопрезентація може бути неусвідомлюваною, але слід зважати, на те, що існує ще і спланована наперед, усвідомлена тактика, спрямована на висвітлення для соціуму своєї персони – "штучна презентація". Саме на вивчення соціальної взаємодії й управління отриманим враженням у цій взаємодії спрямована теорія І. Гофмана [2]. Ввівши в науковий обіг концепцію "соціальної драматургії", автор описував міжособистісну поведінку як виставу. Він зазначав, що у виставі ми пізнаємо не тільки один одного, але й знаходимо самих себе. Образ, маска, за якої ми представляємо себе та ролі, які ми виконуємо є масками самості, яку ми бажаємо мати. Обираючи маску, ми, перш за все, враховуємо особливості свого образу, щоб вона якнайкраще описала наш бажаний образ. Гофман вказував про те, що в особистості існує два "Я": "Я" – для себе і "Я" – для інших, підпорядкованих цілям взаємодії, а, також, "Я" – "чисте", або "необроблене", яке проявляється в екстремальних ситуаціях.

Розрізняють стратегії й тактики самопрезентації. Якщо стратегія самопрезентації – це планована поведінка, що є довгостроковою і направленою в майбутнє, то тактика – короткостроковий поведінковий акт. Стратегія самопрезентації може охоплювати безліч різних тактик [1]. С. Лі, Б. Куїглі [3] спільно з іншими авторами виділили 5 стратегій та 12 тактик самопрезентаційної поведінки, серед яких є захисні та асертивні. Захисний тип самопрезентації відбувається, коли подія загрожує бажаній ідентичності. У таких випадках самопрезентація буде спрямована на відновлення і збереження ідентичності або на скорочення негативних наслідків загрозованої ситуації. Асертивна ж самопрезентація належить до проактивної поведінки, націленої на створення певної ідентичності.

Виділяють п'ять стратегій самопрезентації особистості: ухилення, атрактивна поведінка, стратегія самозвеличення, стратегія силового впливу та стратегія самоприниження. Дослідники вважають, що і для управління враженням, і для самопрезентації використовуються одні й ті ж тактики. Однак в ситуації управління враженням вибір самопрезентаційних тактик здійснюється людиною усвідомленіше.

Захисна тактика самопрезентації через виправдання з відсутністю відповідальності передбачає використання вербальних тверджень/заяв та відсутність відповідальності за негативні вчинки або події. Виправдання з прийняттям на себе відповідальності полягає як у забезпеченні причин, які позбавляють від пояснення негативної поведінки як виправданої, так і прийняття відповідальності за неї. Зречення полягає у завчасному виправданні. Ця тактика використовується, якщо у суб'єкта є побоювання, що він може зазнати невдачі, полягає у прагненні заручитися підтримкою навколишніх перед тим, як робити щось, що може бути негативно сприйняте. Перешкоджання самому собі відбувається завдяки створенню перешкод власному успіху, щоб, наприклад, уникнути висновків навколишніх про недоліки суб'єкта. Вибачення – визнання відповідальності за будь-яку шкоду, вплив, нанесений іншим, або негативні вчинки, вираження каяття та провини.

Асертивні тактики самопрезентації охоплюють бажання/намір сподобатися. Це – дії та вчинки, які використовуються щоб викликати симпатію до своєї особистості в інших людей таким чином, щоб суб'єкт міг отримати користь від них. "Бажання сподобатись" може приймати форму самозвеличення у комунікації, лестощів, конформності думок, послуг та даруванні подарунків. Залякування – дії, які мають на меті спроектувати тотожність особистості як людини сильної й небезпечної. Прохання/благання використовується, коли особистість вдає з себе слабку людину і показує залежність, щоб просити допомогу у бажаної персони. Перебільшення своїх досягнень використовується, коли особистість впевнена сама, та запевняє всіх, що результати її поведінки позитивніші, ніж вони можуть бути в дійсності. Приписування собі досягнень полягає у запевненні особистістю інших про свою відповідальність за позитивні досягнення. Негативна оцінка інших передбачає поведінку, спрямовану на пред'явлення або виказування негативних оцінок на адресу інших людей або груп. Приклад для наслідування – поведінка, яка презентується особистістю як морально цінна, зразок для наслідування або захоплення в інших.

Зважаючи на актуальність, недостатню розробленість теми, предметом нашого дослідження були особливості самопрезентації в пізньому юнацькому віці. Ми припускали, що особливості самопрезентації в юнацькому віці пов'язані з рівнем самооцінки та інтенсивністю використання юнаками мережі Інтернет.

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано теоретичні (теоретико-аналітичний аналіз проблеми, систематизація наукових джерел) та емпіричні методи дослідження: опитувальники "Шкала виміру тактик самопрезентації" (С. Лі, Б. Куїгли), "Визначення самооцінки" (С. А. Будассі), анкета "Самопрезентація особистості в соціальних мережах".

Вибірку досліджуваних склали студенти факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя віком від 18 до 23 років. Загальна кількість досліджуваних становить 30 осіб (3 хлопці та 27 дівчат). Усі досліджувані є користувачами соціальних мереж.

Узагальнені результати дослідження найпоширеніших типів самопрезентації користувачів соціальних мереж представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнені результати дослідження типів самопрезентації активних та пасивних користувачів соціальних мереж ("Шкала виміру тактик самопрезентації" (С. Лі, Б. Куїгли))

Типи самопрезентації	Виправдання запереченням відповідальності	Виправдання з прийняттям відповідальності	Зречення	Перешкоджання самому собі	Вибачення	Бажання сподобатись	Залякування	Прохання/благання	Приписування собі досягнень	Перебільшення своїх досягнень	Негативна оцінка інших	Приклад для наслідування
Активні користувачі	17 38%	18 40%	18 40%	20 44%	26 58%	31 43%	18 40%	19 42%	23 51%	21 47%	21 47%	21 47%
Пасивні користувачі	18 40%	18 40%	16 36%	17 38%	26 58%	29 40%	18 40%	18 40%	16 36%	15 33%	17 38%	16 36%

Як видно з таблиці, відмінності між активними та пасивними користувачами виявилися у схильності до таких типів самопрезентації як "Приписування собі досягнень", "Перебільшення свої досягнень", "Негативна оцінка інших" та "Приклад для наслідування". Більш виражені ці типи в активних користувачів. В обох підгрупах не встановлено підвищеного (61% - 80%), або високого (81% - 100%) рівня вираженості типів самопрезентації.

Застосування U-критерію Манна-Уїтні виявило тенденцію до відмінностей між групами за шкалами "Перешкоджання самому собі" - ($U_{емп}=28,5$, при $U_{кр. 0,01}=25$ та $U_{кр. 0,05}=34$), "Приписування собі досягнень" ($U_{емп}=26,5$) та "Перебільшення досягнень" ($U_{емп}=28$).

Встановлено низький кореляційний зв'язок самооцінки з самопрезентацією у юнацькому віці. Однак вираженим є помірний позитивний зв'язок самооцінки з тактиками "Негативна оцінка інших" ($r=+0,396$) та негативний помірний кореляційний зв'язок із "Перешкоджання самому собі" ($r=-0,301$), що в цілому показує вікові особливості пізньої юності.

Важливим полем для самопрезентації є Інтернет, зокрема спілкування в соціальних мережах, про що свідчить значна кількість друзів, тривалість спілкування в соціальних мережах, використання різних засобів самопрезентації в Інтернеті, основними з яких є фото та відео. Для половини досліджуваних особистостей пізньої юності залишаються важливими соціальне схвалення. Статус та репутація вже не такі важливі, але лайки, кількість переглядів та позитивні коментарі все ж викликають у більшості радість, але 50% досліджуваних байдуже ставляться до соціального схвалення своїх фото та відео. Для представників пізньої юності важливим є підтримання образу себе. 53% досліджуваних прагнуть досягти повного співпадання реального та віртуального образів, а 47% юнаків також вказують на його важливість, але і визнають існування відмінностей між Я-реальним та Я-віртуальним.

Активні користувачі соціальних мереж вирізняються більшою кількістю друзів (від 100 та понад 500 друзів), часом, проведеним у соцмережах (понад 1 годину на день), частотою викладання фото та відео (від щоденного викладання до викладання 2-3 разів на тиждень) та інформацією про себе у профілі сторінки (від загальної до особистої інформації та щоденних подій свого життя).

Порівнюючи активних і пасивних користувачів Інтернет-мереж за критерієм тактик самопрезентації, ми виявили тенденцію активних користувачів частіше використовувати тактики "Приписування собі досягнень", "Перебільшення своїх досягнень", "Негативна оцінка інших" та "Перешкоджання самому собі". Активні користувачі, презентуючи себе, посилаються на зовнішні перешкоди, як причини своїх невдач, щоб уникнути небажаних висновків про себе. Вони схильні заявляти про свої чесноти та минулі досягнення, перебільшуючи їх. Тож активні користувачі схильні поєднувати стратегію ухилення та самозвеличення у своїй самопрезентації.

Кореляція тактик самопрезентації з самооцінкою показала її сильний позитивний зв'язок з тактикою "Залякування" ($r=+0,719$) та середній позитивний – тактик "Негативна оцінка інших" ($r=+0,513$) та "Приклад для наслідування" ($r=+0,544$). Це показує, що зі зростанням самооцінки зростає схильність до силового впливу. Залякування передбачає демонстрацію сили, статусу, проектування своєї тотожності з тим, хто сильний та небезпечний.

У пасивних користувачів, навпаки, проявляється тенденція доасертивних тактик, зокрема "Приклад для наслідування", "Приписування собі досягнень", "Бажання сподобатись". Ці тактики належать до стратегії атактивної поведінки. Досліджувані схильні представляти себе як морально правильних людей, викликаючи повагу, симпатію, але не без користі для себе.

Тож в активних користувачів соціальних мереж найпоширенішими типами самопрезентації є "Вибачення", "Приписування собі досягнень", "Перебільшення своїх досягнень", "Негативна оцінка інших", а у пасивних – лише "Вибачення". Виявлено тенденцію активних користувачів до частішого використання поєднання стратегій ухилення та самозвеличення у своїй самопрезентації. Зі зростанням самооцінки активних користувачів соціальних мереж, зростає їх схильність до застосування силового впливу, як тактики самопрезентації, а у пасивних користувачів, навпаки, проявляється тенденція до зростання частоти використання атактивних тактик.

Література

1. Абитов И.Р. Особенности самопрезентации пользователей социальных сетей [Електронний ресурс] / И.Р.Абитов, И.И.Бабаева // Психологическая помощь социально-незащищенным лицам с использованием дистанционных технологий (интернет-консультирование и дистанционное обучение): Материалы V Международной научно-практической конференции. – М.: МГППУ. – 2015. – С. 259 – 270. – Режим доступа: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/104399/Statya_Abitova_i_Babaevoj.pdf?sequence=-1
2. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Пер. с англ. – М.: "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле". – 2000. – 304 с.
3. Чигирин Т. О. Самопрезентация: визначення, види, стратегії, техніки [Електронний ресурс] / Т. О. Чигирин // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2012. – Т. 24. Ч. 5. – С. 245-253. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzpp_2012_24_5_30.

УДК 378.016:005

СТРУКТУРА КАР'ЄРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Фабриченко А. Г., магістрант факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю. Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті здійснена спроба систематизації засадничих понять у сфері дослідження кар'єрної проблематики. Кар'єрна компетентність представлена сукупністю компонентів, що потрібні для вирішення комплексних завдань. Вона дає можливість менеджерів розставляти пріоритети і визначати власні кар'єрні досягнення, а потім розрахувати свої можливості і вчасно зробити кар'єрний ривок, що виводить його на новий, більш високий рівень у професійному становленні й розвитку.

Структуру кар'єрної компетентності майбутніх менеджерів презентовано взаємопов'язаними компонентами: когнітивним, мотиваційно-ціннісним, діяльним та рефлексивно-оціночним. Запропоновано змістову характеристику структурних компонентів моделі формування кар'єрної компетентності майбутніх менеджерів у закладах вищої освіти.

Ключова слова: кар'єрна компетентність, майбутній менеджер, структура кар'єрної компетентності.

The article attempts to systematize the basic concepts in the field of career research. Career competence is represented by a set of components needed to solve complex problems. It allows the

manager to prioritize and determine his own career achievements, and then calculate his opportunities and make a timely career leap, which brings him to a new, higher level in professional development.

The structure of career competence of future managers is presented by interrelated components: cognitive, motivational-value, activity and reflexive-evaluation. The semantic characteristics of these structural components of the model of formation of career competence of future managers in higher education institutions are offered.

Key words: career competence, future manager, structure of career competence.

Актуальність теми дослідження. Складна за змістом і динамічна по протіканню управлінська діяльність вимагає від сучасних менеджерів досягнення високого рівня професіоналізму. Успішність діяльності менеджерів пов'язана з реалізацією їх творчих і кар'єрних стратегій, розвитком професійної компетентності. Одним з найважливіших акмеологічних параметрів, що дозволяють вибудовувати оптимальні моделі організації професійної діяльності та визначати перспективу кар'єрного росту менеджерів, є кар'єрна компетентність.

Формування кар'єрної компетентності залежить від безлічі тісно пов'язаних між собою детермінант. Вивчення детермінації самооцінки кар'єрної компетентності сприятиме виявленню закономірностей особистісно-професійного самовдосконалення та кар'єрної успішності менеджерів. Саме сформована кар'єрна компетентність сприяє конкурентоспроможності особистості, її найбільш швидкому і ефективному просуванню по кар'єрних сходинках.

Аналіз теорії та практики з досліджуваної проблеми дозволив виявити низку суперечностей між:

- сучасними вимогами до кар'єрного росту менеджерів і неадекватною самооцінкою ними кар'єрної компетентності;
- необхідністю формування адекватної самооцінки кар'єрної компетентності менеджерів і недостатньою вивченістю особливостей цього процесу;
- роллю детермінант самооцінки кар'єрної компетентності як акмеологічного фактору підвищення ефективності професійної діяльності менеджерів і недостатнім урахуванням цих чинників в області управління.

Філософські та психологічні засади дослідження феномену кар'єрної компетентності репрезентовано в роботах як українських (В. Бакштановський, А. Гусєва, О. Знов'єв, В. Іглін, Б. Літов, В. Петрушин, О. Ушаков, В. Чурилов та ін.), так і закордонних (П. Блау, М. Вебер, О. Данкен, Г. Десслер, Х. Маккей, Г. Маршалл, Т. Парсонс, К. Роджерс, Д. Сьюпер, Д. Фірт, Б. Швальне та ін.) дослідників.

Виклад основного матеріалу. Процес прояву кар'єрної компетентності особистості виражається у відповідних компонентах, виявлення та обґрунтування яких дає можливість окреслити шляхи формування досліджуваного феномену студентів у процесі їх магістерської підготовки.

У психолого-педагогічній літературі зустрічаються різні підходи щодо виділення компонентів структури кар'єрної компетентності. Зокрема, С. Осипова пропонує розглядати кар'єрну компетентність як єдність мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивно-оцінювального компонентів.

Мотиваційно-ціннісний – характеризується позитивним ставленням до побудови кар'єри, мотиваціями досягнення, інтересом і усвідомленням значущості професійної діяльності та кар'єрного зростання, актуалізацією цінностей, спрямованих на розвиток необхідних компетентностей з метою здійснення кар'єри в обраній сфері діяльності.

Когнітивний – передбачає наявність і постійне оновлення знань з професійної галузі, можливі шляхи розвитку кар'єри і необхідні для успішного кар'єрного зростання компетенції, що дозволяють прогнозувати й планувати кар'єру.

Особистісний – передбачає сформованість таких якостей як: самоефективність, кар'єрна інтуїція, кар'єрна стійкість, адаптивність, відповідальність, прагнення до самовираження і самореалізації в професійній діяльності, готовність до творчої діяльності, відповідальність, старанність, вміння взаємодіяти з людьми, захопити своєю ідеєю, ініціативність, цілеспрямованість, толерантність та ін..

Процесуальний – характеризується включенням особистості як суб'єкта діяльності в освітній та професійний процеси протягом усього життя та передбачає наявність вмінь планувати, проектувати, ставити завдання й контролювати їх виконання, вміння швидко орієнтуватися в екстремальних ситуаціях.

Рефлексивно-оцінювальний – характеризує здатності до аналізу вимог, що пред'являються до особистості з боку професійного середовища, адекватні оцінки власних можливостей для професійного і кар'єрного зростання, планування стратегії свого кар'єрного росту, здатності до рефлексії з метою подолання кар'єрних криз, розв'язання кар'єрних проблем [4].

За твердженням Д. Закатнова, кар'єрна компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів розкривається у змісті компонентів її структури, до складу якої входять: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, рефлексивно-оцінний та діяльнісний [2].

Мотиваційно-ціннісний компонент кар'єрної компетентності характеризується: інтересом до набуття професійної освіти; позитивною мотивацією до розвитку професійної кар'єри; ієрархією кар'єрних орієнтацій, відповідних напрямку майбутньої професійної діяльності; значущістю професійних ціннісних орієнтацій.

Когнітивний компонент відображає усвідомлення періоду набуття професійної освіти як базового етапу професійної кар'єри. Даний компонент передбачає наявність:

- знань стосовно майбутньої професійної діяльності;
- знань щодо типів, етапів, стратегій і варіативних шляхів розвитку кар'єри;
- компетенцій, необхідних для успішної професійної кар'єри;
- знань вимог до особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності.

Рефлексивно-оцінний компонент включає в себе здатність до:

- самоаналізу й адекватної самооцінки;
- оцінки результатів власної навчальної та практичної діяльності у процесі набуття професійної освіти (загальні та часткові компетенції);
- здатність до розв'язання кар'єрних проблем на етапах її вибору і планування.

Останній компонент – діяльнісний – забезпечується:

- включенням учня до процесу професійної освіти як суб'єкта, що усвідомлено планує та реалізує професійну кар'єру;
- діяльністю щодо накопичення й розвитку компетенцій, необхідних для самореалізації у певній професійній галузі для кар'єрного успіху;
- самоактуалізацією як процесом актуалізації своїх можливостей, спрямованих на розвиток необхідних компетентностей для здійснення кар'єри в обраній галузі праці;
- плануванням кар'єри, у процесі якого учні визначають її цілі, етапи та шляхи їх досягнення.

Досліджуючи структуру кар'єрної компетентності учнів ПТНЗ, І.Гриценко виділяє такі компоненти, як:

Мотиваційно-ціннісний – характеризується позитивним ставленням до побудови кар'єри, мотивацією досягнення, інтересом і усвідомленням значущості професійної діяльності та кар'єрного зростання, актуалізацією цінностей, спрямованих на розвиток потрібних компетентностей з метою здійснення кар'єри в обраній сфері діяльності.

Когнітивний компонент передбачає наявність і постійне оновлення знань про область, об'єкти і види обраної професійної діяльності, про можливі шляхи (траєкторію) розвитку кар'єри і необхідних компетенцій для успішного кар'єрного росту, що дозволяє прогнозувати, планувати кар'єру.

Діяльнісний компонент характеризується включенням в освітню діяльність на етапі отримання професійної освіти і в професійну діяльність по його закінченні в якості суб'єкта діяльності, в самоорганізації своєї "безперервної освіти протягом усього життя", що є важливою умовою її особистісного та професійного розвитку і кар'єрного зростання.

Рефлексивно-оцінний компонент проявляється в здатності до аналізу вимог, що пред'являються до особистості з боку професійного середовища, адекватної оцінки власних можливостей для професійного і кар'єрного зростання, планування стратегії свого кар'єрного росту, здатності до рефлексії з метою подолання кар'єрних криз, рішення кар'єрних проблем.

Акмеологічний компонент характеризується професійно-ціннісними та кар'єрними орієнтаціями, кар'єрним цілепокладанням, прагненням до успіху в досягненні особистістю кар'єри в обраній сфері діяльності, мотиваціями досягнення, здатність швидко адаптуватися в динаміці зовнішніх умов, прагненням до самовираження і самореалізації особистості в професійній діяльності, готовності до творчої і освітньої діяльності, самовдосконалення [1].

Заслуговує на увагу структура кар'єрної компетентності, запропонована М. Клименко [3]. Дослідниця на основі осмислення наукових праць різних авторів та узагальнення результатів теоретичного аналізу у структурі досліджуваного феномену виділяє такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-процесуальний, суб'єктно-діяльнісний, рефлексивно-оцінний.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає:

- ціннісно-світоглядні позиції майбутніх інженерів-механіків, що забезпечують усвідомлення ними процесу професійної підготовки у технічному університеті як важливого етапу їх залучення до системи відносин у межах конкретного професійного середовища;
- професійні інтереси до оволодіння вміннями та навичками фахової діяльності;
- ставлення до проектування стратегії кар'єрного розвитку;

- мотиви аффіліціації, потреби в досягненнях;
 - прагнення студентів проявити себе як суб'єктів кар'єрного зростання.
- Когнітивно-процесуальний компонент структури кар'єрної компетентності включає:
- уявлення майбутніх інженерів-механіків про професійний успіх і перспективи кар'єрного зростання;
 - науково-теоретичну обізнаність із різновидами, професійними вимогами і характеристиками діяльності таких фахівців, типологією кар'єри, етапами, стратегіями, способами кар'єрного розвитку;
 - знання об'єктів і видів професійної діяльності інженерів-механіків з експлуатації машин та механізмів, вимог до результатів опанування змісту основних освітніх програм, професійних завдань;
 - розуміння широкого і вузького значень поняття кар'єри, процесного, статусного, ціннісного, психологічного та акмеологічного підходів до кар'єри, життєвих проектів, типів кар'єри, стадій кар'єри, поліваріативності кар'єри;
 - відповідні вміння, навички, особистісно-професійні якості, що забезпечують розуміння професійної діяльності інженера-механіка як початкового етапу кар'єри.
- Суб'єктно-діяльнісний компонент структури кар'єрної компетентності конкретизується:
- діями майбутніх інженерів-механіків, спрямованими на планування кар'єри на початковому етапі професійної підготовки; виконання освітніх і професійних завдань відповідно до спроектованої стратегії кар'єрного розвитку;
 - індивідуально-особистісними якостями, що забезпечують активне й цілісне включення індивіда у квазіпрофесійну діяльність у процесі професійної підготовки в технічних університетах;
 - механізмами самоактуалізації як процесу активізації здібностей і професійно значущих якостей майбутніх інженерів-механіків, спрямовуючи їх на розвиток необхідних компетентностей із метою реалізації кар'єри в обраній галузі професійної діяльності.
- Рефлексивно-оцінний компонент проявляється у:
- здатності до адекватної оцінки власних можливостей професійного і кар'єрного зростання;
 - готовності до рефлексії з метою подолання кар'єрних криз, вирішення кар'єрних проблем;
 - вміннях осмислювати особистісні кар'єрні досягнення;
 - навичках систематичного аналізу та самооцінки індивідуально-особистісних якостей і результатів професійної підготовки в контексті уявлень про майбутній професійний успіх і кар'єрний розвиток.

У дослідженні І.Янченко [5] кар'єрну компетентність представлено як інтегральну властивість особистісної ідентичності, що складається з чотирьох змістовних компонентів:

- мотиваційно-ціннісний (прояв інтересу до професійної діяльності та кар'єрного зростання; прагнення до набуття знань, професійних знань та професійно важливих якостей; виявлення мотивів, необхідних для кар'єрного росту; прагнення до успіху; відповідність ієрархії кар'єрних орієнтацій обраній професійній діяльності);
- когнітивний компонент (усвідомлення освітнього процесу як початкового етапу кар'єри і планування індивідуальної освітньої траєкторії; наявність знань щодо характеристик професійної діяльності, планування кар'єри та можливих шляхів розвитку кар'єри; володіння компетенціями для успішного кар'єрного росту);
- діяльнісний компонент (високий рівень самоефективності; здатність до самоактуалізації; планування кар'єри; фіксування досягнень в таких продуктах як портфоліо, презентація, резюме);
- рефлексивно-оціночний (здійснення аналізу можливих шляхів професійної діяльності та кар'єрного росту; здійснення оцінки здібностей, компетенцій; прагнення реально сприймати успіхи та невдачі; визначення на основі рефлексії досягнутих цілей в професійній діяльності).

Узагальнивши різні підходи щодо структури кар'єрної компетентності, розглянемо даний феномен як трьохкомпонентне явище, складовими якого є: когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти (рис. 1.1).

Висновки. Отже, схарактеризовано основні компоненти кар'єрної компетентності. Ці компоненти виділено умовно, в реальному управлінському процесі вони тісно переплетені між собою й тільки в цілості забезпечують успішність професійної діяльності менеджера.

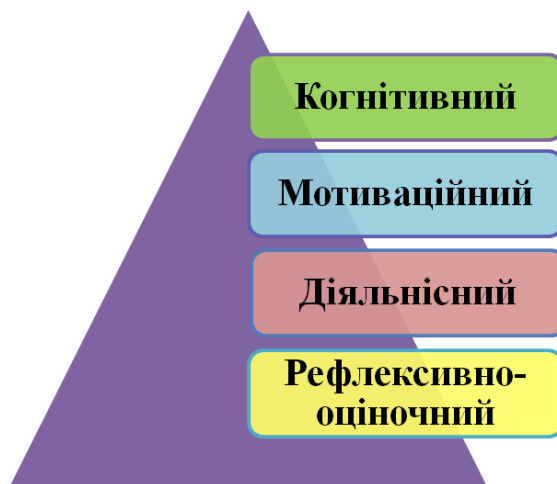

Рис. 1.1. Структура кар'єрної компетентності майбутніх менеджерів освіти

Література

1. Гриценко І. Складові кар'єрної компетентності учнів ПТНЗ. [Електронний ресурс]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/712270/1/%D1%81%D1%82%20%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BA.pdf>
2. Закатнов Д. Теоретичні засади проектування системи консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Сер. : Професійна педагогіка*. 2016. № 12. С. 13-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvipto_2016_12_4
3. Клименко М. М. Кар'єрна компетентність майбутніх інженерів-механіків: сутність і структура. *Journal "ScienceRise: Pedagogical Education"*. №7(15).2017. С.9-14. [Електронний ресурс]. URL: [file:///D:/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/107496-229124-1-PB%20\(5\).pdf](file:///D:/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/107496-229124-1-PB%20(5).pdf)
4. Осипова С. И. Карьерная компетентность как предмет педагогического исследования. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2012. № 3 (51). С. 135-141.
5. Янченко И. В. Образовательный процесс вуза в контексте формирования карьерной компетентности студентов. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31534>

УДК 364:159.922.76-056.26

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ, ЯКІ МАЮТЬ ПОРУШЕННЯ СЛУХУ

Шейко О.В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж. М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів щодо визначення особливостей побудови життєвої перспективи в підлітковому віці, зокрема у дітей з порушеннями слуху; структурних компонентів, які забезпечують реалізацію життєвої перспективи, а також соціальної ситуації розвитку і новоутворень у підлітків та їх зв'язку з побудовою образу майбутнього життя.

Ключові слова: життєва перспектива, активна соціальна позиція, життєва позиція, підлітковий вік, діти з порушеннями слуху.

Постановка проблеми. Соціально-політичні та соціально-економічні зрушення, які відбуваються в сучасному світі, зумовили суттєві зміни в сприйнятті молодими людьми світу та самих себе. Зазначені зрушення актуалізують процеси пошуку юнаками і дівчатами власної перспективи в житті, яка б найбільшою мірою відповідала їхнім здібностям і можливостям, і, водночас, реалізація якої дозволила б у майбутньому зайняти гідне місце в суспільстві. В сучасних умовах, коли процеси особистісного та професійного становлення молоді людини пов'язані

зі значними, часто непередбачуваними труднощами, проблема становлення життєвої перспективи у період юнацтва набуває особливо гострої актуальності. У контексті суспільних змін і, як наслідок, змін життєвих стратегій, а також недостатньої теоретичної дослідженості проблеми реалізації життєвої перспективи людини, актуалізується потреба в подальших дослідженнях у цьому руслі.

На сьогодні ще недостатньо досліджено психологічні чинники, закономірності й механізми становлення життєвої перспективи, критерії її сформованості у дітей з особливими потребами, не розроблено психолого-педагогічного супроводу процесу становлення життєвих перспектив у дітей з порушеннями слуху. Тому теоретичне дослідження особливостей життєвої перспективи, життєвої позиції дітей підліткового віку дозволить проаналізувати існуючу практику, доробки вчених у контексті даного питання.

На нашу думку, чим раніше молодь стає "автором" власного життя, життєвої стратегії, тим більш ефективно вона реалізує свої можливості. Важливою передумовою самореалізації є своєчасне формування життєвої позиції особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній зарубіжній і вітчизняній психологічній науці проблемою стратегічної вибудови життєвого шляху підростаючого покоління займалося багато вчених-представників різних шкіл і напрямів. Встановлено, що зарубіжні фахівці акцентують увагу на об'єктивних закономірностях – етапах онтогенетичного розвитку людини. Поняття життєвий шлях визначається вченими як послідовність життєвих подій, зміна переживань і цінностей (Ш. Бюлер); розгортання життєвого сценарію (Е.Берн); історія індивідуалізації й самоусвідомлення, сповнена внутрішніх конфліктів (К. Юнг); послідовність стадій психосоціального розвитку (Е. Еріксон) тощо. Суб'єктний підхід розглядає життєвий шлях через його об'єктивізацію в результатах життєдіяльності особистості, її здатності організовувати та скеровувати власний розвиток. Зокрема, це концепції культурно-історичного розвитку особистості як суб'єкта життя (С. Л. Рубінштейн); життєвої стратегії (К. О. Абульханова-Славська); зростання суб'єктності шляхом послідовних модифікацій ставлення до себе й до інших людей (Т. М. Титаренко).

Численні дослідження показали важливу роль життєвих перспектив в управлінні особистістю часом свого життя й підтвердили, що життєві цілі, поставлені відповідно до здібностей та можливостей особистості, визначають її активність сьогодні (К. Абульханова-Славська, В. Ковальов, О. Кронік, К. Левін, М. Толстих, І. Корчікова, Г. Шляхтін). К. Абульханова-Славська, наприклад, розрізняє такі поняття, як "психологічна перспектива", "особистісна перспектива" і "життєва перспектива". На думку дослідниці, психологічна перспектива – це когнітивна здатність, що забезпечує людині можливість передбачати майбутнє, формувати його образ та уявляти себе в ньому. Особистісна перспектива – це здатність передбачати майбутнє й готовність до нього сьогодні, установка на майбутнє. Життєва перспектива – це потенціал, можливості особистості, що об'єктивно складаються сьогодні й повинні виявлятися у майбутньому [1].

Ряд дослідників (Є. Головаха, І. Дубровіна, М. Толстих та ін.) розглядають часову перспективу як результат продуктивної соціалізації, формування та розвитку особистості, необхідну частину світогляду людини, що визначає й відіграє роль в усвідомленні сенсу життя, у самореалізації, оскільки вона пов'язана з цінностями, планами досягнення можливих цілей.

Мета статті: обґрунтувати зміст поняття життєва перспектива, здійснити теоретичний аналіз особливостей побудови життєвої перспективи у дітей підліткового віку, які мають порушення слуху.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на наведені підходи до поняття "життєва перспектива особистості", ми розглядаємо його як сукупність уявлень людини про власне майбутнє. Складовими життєвої перспективи виступають: минулий, теперішній і майбутній досвід, єдність яких становить часову цілісність. Адекватність сприйняття підлітками свого минулого, а особливо теперішнього, тягне за собою адекватність поглядів на своє майбутнє. Структурними компонентами, які забезпечують реалізацію життєвої перспективи, є життєві цілі, плани, програми та набутий життєвий досвід особистості.

Життєві цілі виступають основними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію уявного передбачення результатів діяльності. Як зауважує А. Адлер, формування життєвих цілей починається в дитинстві як компенсація почуття неповноцінності, невпевненості й безпорадності у світі дорослих. Життєва мета формується у ранньому дитинстві під впливом особистого досвіду, цінностей, особливостей самої особистості [2].

Життєві плани є засобами здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному та змістовному аспектах. Вони визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей як основних орієнтирів життєвого шляху в майбутньому.

Т. Титаренко відводить значну роль у формуванні життєвих планів життєвим завданням. На її думку, в них об'єднуються емоційні й раціональні форми структурування майбутнього.

Життєві завдання більш насичені емоційно та передбачають конкретні умови своєї реалізації, що суттєво відрізняє їх від життєвих цілей [4].

Важливим для нашого дослідження є питання про особливості побудови життєвої перспективи в дітей підліткового віку, які мають порушення слуху. За даними ВООЗ (Всесвітньої Організації Охорони здоров'я), у світі страждають втратою слуху близько 10% населення: приблизно 65% людей мають I-II ступінь втрати слуху, 30% – III ступінь, і 5% – IV ступінь або глухоту. Якщо взяти загальносвітову статистику, більше 800 мільйонів людей у всьому світі страждають зниженням слуху. На 2020 рік це число досяге 1,4 млрд., що становить приблизно 20% населення Землі.

Статистика останніх років показує, що зниження слуху набуває поширення серед людей молодого і середнього віку, що пояснюється погіршенням екологічної ситуації, стресовими ситуаціями – невід'ємним атрибутом сучасного глобалізованого суспільства, поширенням комп'ютерної інформації, збільшеним впливом різного роду шумів, вібрації, пов'язаних з урбанізацією міст, інтенсифікацією промисловості і сільського господарства.

Втрата слуху – це непомітний процес, що змушує людей ставитися до нього більш серйозно. У сучасній медичній практиці, завдяки новим технологіям, люди з порушенням слуху мають великі можливості повернути собі комфортне спілкування без обмежень, і отримувати задоволення від сприйняття звуків. І саме їм слухопротезування допомагає заново знайти можливість чути і жити тим життям, до якого вони звикли.

Порушення слуху впливають на життєдіяльність людини, побудову життєвої перспективи, знижують самооцінку, соціальну активність особистості. Особливо це стосується дітей підліткового віку, характерними особливостями якого виступають зовнішня незалежність, активна соціальна позиція, відповідне "примірювання" дорослих ролей та систем цінностей, що у дітей з порушеннями слуху може переростати у стійкі комплекси незадоволеності своїм станом, неспроможності зайняти лідерську позицію, проявляти впевнену поведінку стосовно себе та оточуючого середовища. Соціальна ініціативність підлітка як інтегральна якість також зумовлена його самосприйняттям, має ієрархічну структуру (від егоцентризму до сприймання себе як представника людства).

У свідомості підлітка відбуваються помітні зрушення у розумовій активності, змінюється орієнтація особистісних цінностей, погляди на вимоги дорослих і стосунки з ними. Для дітей з порушеннями слуху в цьому аспекті є певні бар'єри: вади слуху впливають на успіхи в навчанні (дитина у зв'язку з різними причинами може недочути інформацію, при цьому комплексувати з цього приводу, соромитись свого стану), на взаємостосунки з однолітками (дитина може потерпати від насмішок, глузування, соціальної ізоляції), на самооцінку, впевненість при прийнятті рішень, виявлення соціально-активної позиції, формування життєвої перспективи.

Новоутвореннями підліткового віку є рівень самосвідомості, формування певного ідеалу, особистісна рефлексія, зміна Я-концепції, що визначається прагненням зрозуміти себе, свій внутрішній світ, можливості, позицію в різних питаннях і ситуаціях, оцінювати, що об'єднує і роз'єднує підлітка з іншими дітьми, що виділяє його серед них, робить унікальним, неповторним, або відстороненим, непоміченим. Це обумовлює важливість уваги, створення умов для формування власної системи цінностей, впевненої поведінки, активної соціальної позиції підлітків з порушеннями слуху.

Дітям підліткового віку притаманна збільшена вразливість, потреба в розумінні, повазі до себе, пошуку себе. Тому в цей період починає переважати тяжіння до спілкування з однолітками, прагнення до окремого від батьків життя, стиль життя визначається не прикладом сім'ї, а поведінкою, цінностями друзів, ровесників. Особливо це стосується дітей з порушеннями слуху, які прагнуть спілкування, взаємодії з однолітками, але натикаючись на непорозуміння, відсторонене ставлення у зв'язку з їх особливостями, починають шукати те середовище (дітей з такими ж вадами), яке дає розуміння один одного, допомогу в задоволенні потреб у самовиявленні та самоствердженні. Така взаємодія формує у підлітка з порушеннями слуху комплекси стосовно себе, унеможливорює взаємозв'язки та вияв активної соціальної позиції у середовищі однолітків.

Життєдіяльність в групі однолітків є основою для соціального й особистісного розвитку підлітка, його активної соціальної позиції. Рівноправна партнерська взаємодія з друзями розвиває у нього здатність вільно вступати в різного характеру контакти, координувати свої дії, думки, почуття, співвідносити їх з думками і діями інших, передбачати позитивні та негативні аспекти взаємодії. У свою чергу, перебування дітей з порушеннями слуху в колі однолітків (коли середовище сприймає їх особливість, своєрідне сприйняття дійсності) сприяє формуванню соціальної чутливості і моральних установок всіх без винятку дітей; відкриває нові можливості соціоемоційної регуляції поведінки, формування емоційного інтелекту.

Відносини підлітка з товаришами набагато складніші та змістовніші: приносять йому користь у задоволенні сенсожиттєвих потреб, вирішенні важливих питань, прийнятті відповідальних рішень, створенні власного образу "Я" через можливість самоствердитись, досягти певного

успіху, високого статусу в колі однолітків. Особливого значення це набуває для підлітків з порушеннями слуху, які спілкуючись в колі однолітків, набувають впевненої поведінки, формують активну соціальну позицію.

Потреба у самоствердженні реалізується, насамперед, через бажання утвердитись в своїй самоцінності, існуванні в статусі цікавої для інших особистості, що підтверджується саме пошуками підлітками опори в колі однолітків. З одного боку, у них на перший план виходить потреба у спілкуванні, в спільній діяльності, колективному житті, а з іншого – бажання бути прийнятим, необхідним.

Підлітки, особливо з порушеннями слуху, не хочуть бути відкинутими референтною групою: високий рівень конформізму, тобто виявлення готовності до прийняття групових норм, безумовне схиляння перед лідерами призводять до змін власної поведінки та позицій у відповідності з статусом у групі. Це пов'язано з частим відторгненням, ізоляцією дітей з порушеннями слуху від середовища однолітків.

Саме у підлітковому середовищі ступінь соціального відторгнення значно зростає, що обумовлено різними причинами: соціальним статусом батьків, родини, несхожістю дитини з іншими (в першу чергу це стосується дітей з особливими освітніми потребами), нетрадиційним мисленням, сприйманням і відношенням до дійсності, власним іміджем, емоційністю. В середовищі підлітків цінуються успіхи, "крутість", яка межує з ризикованою, іноді асоціальною поведінкою, з певною жорстокістю, агресивністю, що часто у дітей оцінюється як харизма, героїство, сміливість. Часто підлітки відстоюють свої позиції за рахунок використання фізичної сили, стають лідерами в групі та вирішують долю (відторгнення, ізолювання) не схожих на них, особливо це стосується дітей з порушеннями слуху, зору, які не проявляють себе "успішними". На прийняття і відторгнення в групі впливає і популярність, привабливість, симпатія й антипатія, від яких в першу чергу страждають діти з особливими освітніми потребами. Іноді вони піддаються насмішкам, цькуванню і, зрештою, відторгненню, не користуються повагою і любов'ю товаришів, не вміють відстояти свою позицію, думку. Крім того, це погіршує їхні особистісні та соціальні проблеми: підлітки починають шукати себе в колі дітей з такими ж порушеннями здоров'я, що не дає їм можливості проявити впевнену поведінку, активну соціальну позицію.

На занижену самооцінку дітей з порушеннями слуху, відсутність активної соціальної позиції впливає скована поведінка, сформована вадами (постійними заборонами стосовно їх активності, яка, на думку батьків, вчителів, може погіршувати здоров'я, гіперопікою, яка призводить до агресивності, або налаштовує дитину на постійне очікування допомоги, захисту, жалості, поблажливості).

Висновки. Актуальність означеної проблеми, подолання суперечностей та розробка інноваційних підходів до навчально-виховної системи, яка б забезпечила виховання соціальної активності, позиції у дітей з вадами розвитку, побудову їх життєвої перспективи, не викликає сумнівів. Саме проблема формування активної соціальної позиції в дітей підліткового віку з порушеннями слуху, для яких характерними є труднощі в розумінні оточуючих подій, значення та мотивації поведінки дітей і дорослих, їхніх почуттів, в оволодінні нормами поведінки та формуванні моральних уявлень і почуттів, потребує особливої уваги.

Таким чином, ми розглядаємо життєву перспективу як образ майбутнього, сформований установками й очікуваннями, який має основу у вигляді реальних життєвих досягнень. Життєва перспектива вибудовується у вигляді упорядкованого життєвого плану, зміст якого складають життєві завдання. Особистісні цінності є стійкими орієнтаціями особистості, що забезпечують спадкоємність майбутнього стосовно теперішнього. Дослідження проблеми образу майбутнього в підлітковому віці засвідчують, що цей період є найбільш сприятливим для формування життєвої перспективи особистості, соціального розвитку дитини, посиленого формування якостей, здібностей, почуттів та навичок, необхідних для адекватної взаємодії з однолітками. Підлітки з порушеннями слуху іноді входять в антагонізм з культурою групи, що може призводити до їх відторгнення та соціальної ізоляції в середовищі однолітків. Для того, щоб дитина з особливими освітніми потребами відчувала себе впевненою, успішною, а в підлітковому середовищі формувалось об'єктивне, толерантне ставлення до людського розмаїття, потрібно приділяти увагу розвитку властивого для них почуття дорослості – ставлення до самого себе вже як до дорослого, уявлення чи відчуття себе повною мірою дорослим, сформованною життєвою позицією. Активна соціальна позиція в цьому віці не є обов'язково усвідомленою, але специфічною для підліткового віку формою самосвідомості, соціальної за своїм змістом.

Література

1. Альбуханова-Славская. К. Жизненные перспективы личности. *Психология личности и образ жизни* / под. ред. Е. Шороховой. М., 1987.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М. : Фонд "За экон. Грамотность", 1995. 291 с.

3. Мальковская Т.Н. Социальная активность. М.: Педагогика, 1988. С. 144.
4. Титаренко Т. Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього. *Наук. студії із соц. та політ. психології*: зб.ст. К., 2007. Вип 16 (19). С. 304-311.
5. Турубарова А.В. Соціально-психологічні проблеми соціалізації підлітків із особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 2. С. 77-81.

УДК 316.6:159.942

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Шейко О. Л., магістрантка факультету практичної психології та соціальної роботи.
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Горяньська А. М.**, кафедра психології

У статті розкривається психологічна сутність поняття "емоційний інтелект", прослідковуються особливості його становлення в психології та зв'язки з поняттями "інтелект", "соціальний інтелект", "емоції". Уточнено змістовне наповнення цих понять та визначено їх співвідношення.

Ключові слова: інтелект, соціальний інтелект, емоції, емоційний інтелект (EI), емоційна компетентність.

Постановка проблеми. Соціальна практика свідчить про недостатню ефективність моделі суспільства, у якій визначальним для досягнення життєвого й професійного успіху є критерій високих розумових здібностей індивіда (академічний інтелект). Абсолютизація культу раціональності, прагматизму й високого освітнього цензу апріорі відводить другорядну роль розвитку гуманістичного світогляду та емоційної культури людини. Проте більшість людей за своєю природою є не стільки раціональними, скільки експресивними істотами, що безпосередньо переживають свій досвід, співчують, дивуються, сумніваються, мріють, прагнуть, творять. З другої половини ХХ ст. у дослідженнях М. Аргайла, Р. Бар-Она, Ф.-Е. Вернона, Г. Гарднера, Дж.-П. Гілфорда, Д. Гоулмана, Дж. Майерса, Р. Стенберга та ін. намітилась зміна підходів до співвідношення емоційних і пізнавальних процесів, їх ролі в суб'єктивному відчутті щастя та особистих досягненнях. Було встановлено, що висока соціально-психологічна адаптованість та ділова успішність є наслідком набутої "життєвої мудрості", здатності співіснувати з іншими людьми, вміння проникнути у світ іншої особистості. Увагу сучасних фахівців з проблем спілкування і комунікації, міжособистісної і групової взаємодії, соціальної перцепції, освіти і менеджменту в контексті управління емоційною сферою все частіше привертає поняття "емоційний інтелект", яке передбачає здатність створювати і підтримувати емоційний комфорт в міжособистісному спілкуванні та фіксує індивідуальні відмінності в управлінні емоційними явищами та їх практичному використанні. Від функціонування цього комплексу індивідуальних здібностей, рис, умінь та навичок залежить те, наскільки вплив емоційних явищ виявиться конструктивним чи деструктивним для поведінки людини. Це і робить актуальним дослідження цього конструкту.

Метою статті є з'ясування на основі аналізу джерельної бази сутності й місця емоційного інтелекту серед інших споріднених понять, уточнення його психологічного змісту, функцій, структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. З точки зору формальної логіки термін "емоційний інтелект" поєднує, на перший погляд, несумісні поняття – емоції та інтелект, які ще й зараз вважаються антиподами не лише в буденній свідомості, а й у деяких наукових школах. Поняття "інтелект" (лат. *intellectus* – сприйняття, розуміння) тлумачиться як "система пізнавальних здібностей індивіда, яка виявляється в здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти те, що відбувається навколо, в умінні адаптуватися до складного та мінливого середовища" [13, с.156]. Єдиного трактування цього поняття в психології на сьогодні не існує. Щонайменше його можна звести до трьох визначень:

- система пізнавальних здібностей особистості (від відчуття до мислення);
- здатність до обробки зовнішньої інформації та вирішення проблем;
- загальна здатність до пізнання та вирішення проблем, що складає основу здібностей особистості та визначає її успішність у будь-якій діяльності.

Інтелект – це важливий чинник особистісного функціонування; він є вирішальним компонентом обдарованості, суттєвим аспектом дослідницької творчої активності, визначає здатність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі моральні, естетичні, інтелектуальні

оцінки подій, явищ, чутливість до проблем, можливість винайдення оригінальних рішень, прогнозування та передбачення.

На початку 30 рр. XX ст. Е. Торндайк, досліджуючи проблему научіння, виокремив три незалежних один від одного види інтелекту: абстрактно-логічний, конкретний та соціальний. Соціальний інтелект учений визначив як "здатність розуміти інших людей та діяти або чинити мудро стосовно інших" [14, с.17]. Провідною функцією цього інтелекту є прогнозування як власної поведінки суб'єкта, так і поведінки інших людей. Так уперше в психологічній науці в інтелект було включено емоційну складову.

У 60-70-х рр. XX ст. дослідження соціального інтелекту у руслі поведінкової психології були продовжені Дж.-П. Гілфордом. У запропонованій ним загальній моделі структури інтелекту блок соціального інтелекту утворює система інтелектуальних здібностей людини, які пов'язані зі здатністю до пізнання поведінки людей і не залежать від загального фактору інтелекту. Ця здатність, на думку Гілфорда, має чотири виміри: передбачення наслідків поведінки в певній ситуації та прогнозування подальших подій; здатність до розуміння емоцій, думок, стану людини через різні форми вияву (міміка, пози, жести) її невербальної експресії; соціальна інтуїція, або відчуття підтексту мовних діалогів; розпізнавання структурних зв'язків у системі міжособових стосунків, тобто розуміння логіки розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях [8, с. 434].

Г. Айзенк розглядає соціальний інтелект як особистісне утворення, що формується під впливом певного соціального середовища і включає в себе розумові здібності людини, необхідні для її адаптації та досягнення життєвих цілей [1, с. 113].

Наприкінці XX ст. із соціального інтелекту вчені почали виокремлювати емоційну складову – здатність помічати й ідентифікувати свої та чужі переживання, розуміти їх наслідки, мислити позитивно, адекватно виражати свої актуальні психічні стани, свідомо регулювати їх вияв у себе та інших. Дані конструкції хоч і мають близьке значення, однак їх слід відрізняти один від одного. Якщо об'єктом когнітивних процесів соціального інтелекту є поведінка індивіда в тій чи іншій ситуації, його адаптація до середовища, то об'єктом емоційного інтелекту є сфера емоцій. Тобто кожне з двох понять має власне семантичне значення. При цьому соціальний інтелект є складнішим і ширшим поняттям. Уже в самому понятті "соціальний" є вказівка на сферу прояву психологічного феномену. Більшість науковців розглядають його як інтегративне утворення особистості, яке включає в себе знання, вміння, навички, досвід та особисті якості індивіда, які зумовлюють прагнення та готовність до розв'язання тієї або іншої життєвої ситуації. Емоції тут є лише однією із складових цілісного утворення. Відповідно, емоційний інтелект є важливим інтегративним компонентом соціального інтелекту.

Диференціація соціального й емоційного інтелекту буде зрозумілішою, якщо проаналізувати поняття "інтелект" та "емоція". Ще в працях класиків радянської психології (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Тихомиров) постулюється єдність афекту та інтелекту, що проявляється в динамічному взаємозв'язку та взаємовпливі цих сторін психіки на всіх щаблях розвитку особистості. На думку сучасного психолога В. Бойка, емоції є генетичною програмою поведінки індивіда, яка характеризується здатністю до відтворення та трансформації, має свою динаміку та інтенсивність, виникає у відповідь на зовнішні та внутрішні подразники. Емоції безпосередньо пов'язані з відчуттями, виникають як реакція індивіда на життєво важливі подразники і передують інтелектуальній обробці інформації, встановлюючи зв'язок між об'єктивною реальністю та оціночним сприйняттям. Інтелект у цьому випадку виконує роль "реостата" або "трансформатора", задаючи тон та силу емоції [3, с.19]. У якому б режимі не працювали позитивні чи негативні емоції, вони посилюють додатковою енергією реакції суб'єкта на зовнішні дії. При цьому емоційні програми запускаються і регулюються за допомогою інтелекту. Емоційна реакція завжди виникає як відповідь не стільки на реальну подію, скільки на те, як її інтерпретує суб'єкт: що він думає із приводу того, що відбувається. Модальність (якість) емоційних явищ характеризується їх змістом і сигналізує про особливості ставлення індивіда до тих чи інших явищ дійсності, яке визначають переконання, установки, уявлення про ситуацію, очікування, вірування. При цьому думки, які впливають на переживання тих чи тих емоцій, можуть мати раціональне або ірраціональне підґрунтя. Тож "емоційний інтелект" виконує функції усвідомлення того, наскільки адекватні або не адекватні реальності відношення особистості, репрезентовані в емоціях, і управління емоційною сферою шляхом оперування мисленнєвими операціями та вольовими процесами.

У цьому ж ключі М. Шпак визначає емоційний інтелект як інтегративну особистісну властивість, яка зумовлюється динамічною єдністю афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, поведінкових та мотиваційних особливостей і спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших, забезпечує управління емоційним станом, підпорядку-

вання емоцій розуму, сприяє самопізнанню та самореалізації через збагачення емоційного та соціального досвіду [15, с.284].

Г. Гарскова, аналізуючи поняття "емоційного інтелекту", зазначає, що емоції відображають ставлення особистості до різних сфер життєдіяльності, а також до самої себе, а інтелект необхідний для розуміння цього ставлення. Відтак почуття можуть бути об'єктом інтелектуальних операцій, які здійснюються у формі вербалізації емоцій, що базуються на їх усвідомленні та диференціації. Отже, емоційний інтелект – це здатність людини розуміти власне та чуже ставлення до предмета, особи чи події, які репрезентовані в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі аналізу та синтезу [7, с.28].

Поєднання термінів "емоції" та "інтелекту" у зарубіжній психології з'явилося в кінці ХХ ст. Спочатку під ним розуміли здатність сприймати інформацію, яка міститься в емоціях, визначати значення цих емоцій, їх взаємозв'язок, використовувати отриману інформацію як основу для мислення та прийняття практичних рішень. За цей час було чимало спроб проаналізувати та узагальнити накопичений теоретичний та емпіричний матеріал, операціоналізувати визначення емоційного інтелекту, побудувати моделі даного явища, а також вивчити можливості використання складових емоційного інтелекту при створенні тестів та втіленні на практиці різноманітних профілактичних та психокорекційних програм.

У 80-х р. Г. Гарднер у структурі емоційного інтелекту виділив два аспекти: інтраперсональний (внутрішньоособистісний) та інтерперсональний (міжособистісний) інтелект. Перший включає здатність розуміти та розпізнавати власні почуття, чутливість до власних експресивних здібностей та емоційних станів; другий – здатність сприймати і розрізняти темперамент, мотивацію та наміри інших людей [6, с.32]. У ті ж роки змішану модель емоційного інтелекту як сукупності емоційних та соціальних здібностей (не когнітивних), знань та умінь, що впливають на здатність індивіда успішно відповідати вимогам соціального середовища і протистояти його тиску, пропонує Р. Бар-Он [2]. Він також запровадив термін "емоційний коефіцієнт" (EQ) як засіб вимірювання емоційного інтелекту.

На початку 90-х рр. когнітивну модель емоційного інтелекту, що пояснює емоційні явища з точки зору процесів переробки інформації, розробили Дж. Майер та П. Саловей. Вони виділили в структурі EI набір ієрархічно організованих здібностей, що забезпечують здатність аналізувати й контролювати свої емоції з метою вдосконалення процесу мислення. Це вміння безпомилково сприймати свої емоції, розрізняти, генерувати їх таким чином, щоб покращити своє мислення, розуміти емоції інших людей та ідентифікувати почуття, а також рефлексивно скеровувати їх на інтелектуальний розвиток особистості; здатність контролювати емоції, стримувати інтенсивність прояву негативних емоцій та стимулювати позитивні емоційні переживання [16, с.434].

У середині 90-х рр. поняття "емоційного інтелекту" поглибив Д.Гоулман, який дослідив не тільки значення коефіцієнту емоційного інтелекту (EI), а також його еволюцію з дитячих років, відокремив дане поняття від коефіцієнту загального інтелекту (IQ) і показав, наскільки емоційна мудрість готує людину до життя в суспільстві. На думку автора, EI – це група ментальних здібностей, які беруть участь в розумінні та усвідомленні власних та чужих емоцій, вміння керувати ними та підтримувати дружні стосунки з людьми [9, с.24]. Він стверджував, що емоційний інтелект, як і соціальний, успішно формується в процесі соціалізації протягом усього життя.

На думку К. Петрідеса та Е. Фернхема [17], емоційний інтелект – це властива особистості здатність до обробки емоційної інформації, яка пов'язана з оцінкою стійкості поведінки людини в різних ситуаціях. Базуючись на своїх дослідженнях, вони стверджували, що люди з високим рівнем EI впевнені у собі, добре усвідомлюють свої емоції та можуть їх ефективно регулювати, досягаючи поставлених цілей максимально ефективно та швидко.

Д. Люсін у двокомпонентній теорії емоційного інтелекту пов'язує здатність до розуміння емоцій та управління ними із загальним впливом особистості на емоційну сферу, стверджуючи, що EI – це конструкт з подвійною природою, який поєднаний як з когнітивними здібностями, так і з особистісними характеристиками [10, с.30].

Е. Носенко та Н. Коврига вбачають в емоційному інтелекті аспект вияву внутрішнього світу індивіда, що відображає міру розумності ставлення до світу, до інших та до себе, як до суб'єкта життєдіяльності. Емоційному інтелекту притаманні внутрішні та зовнішні компоненти, які формують стресозахисну та адаптивну функції цієї інтегральної особистісної властивості. На їх думку, роль емоційного інтелекту в досягненні життєвих успіхів людини ґрунтується на спроможності суб'єкта адекватно розпізнавати витоки власних емоцій та емоцій інших людей, здійснювати на цьому підґрунті самоконтроль, підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми, самотивувати власну діяльність, виявляти наполегливість у досягненні поставленої мети. Інтегрованим відображенням внутрішніх детермінант емоційного інтелекту у свідомості людини є почуття психологічного благополуччя, у формі якого фіксується її позитивне ставлення до себе як

суб'єкта життєдіяльності, самооцінка та вибір стратегій психологічного подолання актуальних критичних ситуацій і спілкування [12, с.37].

О. Власова [5] проаналізувала онтологічні особливості розвитку емоційного інтелекту як окремої підсистеми соціальних здібностей, підкреслюючи евристичний потенціал EI, що сприяє успішності соціальної взаємодії. Авторка ототожнює емоційний інтелект з емоційно-інтелектуальною здатністю, що полягає в емоційній сенситивності, обізнаності та здатності управляти емоціями, які дозволяють людині контролювати відчуття психічного здоров'я та внутрішньої гармонії.

Ю. Бреус зазначає, що результатом функціонування емоційного інтелекту є формування емоційних компетенцій, які дозволяють особистості розуміти власні почуття та переживання інших людей, сприяють адекватному прояву емоцій відповідно до ситуації, до інших людей, передбачають продуктивну взаємодію та психологічну гнучкість у стосунках з іншими, формують емоційний досвід людини, який є комплексом емоційних знань, що особистість накопичує впродовж життя та використовує у повсякденному житті, взаємодіючи зі світом. Ансамбль цих компетенцій формує емоційну компетентність особистості – сукупність знань, умінь і навичок, які дають змогу приймати адекватні рішення на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації [4, с.7].

Феномен емоційного інтелекту є умовою і продуктом емоційної культури, під якою Л. Нікіфорова розуміє складну інтегративно-динамічну властивість особистості з багатою емотивністю, що охоплює процеси самоуправління та саморегуляції емоційними станами та емоційними реакціями, а також здатність до емпатії, що дає змогу усвідомлювати власні переживання та переживання оточуючих, а, отже, функціонально забезпечувати адекватний вияв поведінки та активне включення суб'єкта в певний соціальний простір [11, с. 151].

Висновки. Проаналізувавши поширені в сучасній психології тлумачення емоційного інтелекту, ми констатуємо існування різних підходів до концептуалізації даного поняття, розуміння його змісту та структури. Спільною ознакою всіх вище представлених думок є розуміння емоційного інтелекту як певного балансу між емоціями та розумом, що забезпечує здатність до ідентифікації, розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними. Більшість психологів схильні розглядати EI як когнітивне утворення, сукупність розумових здібностей та компетенцій, пов'язаних з обробкою та перетворенням емоційної інформації, яка далі спрямовується на адаптацію індивіда в певному середовищі. Як відносно стійка особистісна характеристика емоційний інтелект опосередковано впливає на професійну успішність особистості, підвищує продуктивність управлінської діяльності та ефективність у спілкуванні. Підсумовуючи, виділимо максимально точно трактування емоційного інтелекту, як інтегральної властивості особистості, яка сприяє гармонізації її емоційної та когнітивної сфер розвитку, оптимізації міжособистісної взаємодії та відкриває широкі можливості для самореалізації індивіда, розкриття його особистісного потенціалу.

Література

1. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 112–116.
2. Бар-Он Р. Практический интеллект [под ред. Р. Стернберга]. – СПб., 2003. – 88 с.
3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – М.: Информационно-издательский дом "Филинъ", 1996. – 472 с.
4. Бреус Ю. Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності керівника закладу середньої освіти. – К.: ДП НВЦ "Пріоритети", 2016. – 36 с.
5. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. – К.: ВПЦ КНУ, 2005. – 308 с.
6. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. – М.: "Вильямс", 2007. – 512 с.
7. Гарскова Г. Г. Введение понятия "эмоциональный интеллект" в психологическую теорию // Ананьевские чтения-99: Тезисы научно-практической конференции. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – С. 25–26.
8. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления: сборн. переводов [под ред. А. М. Матюшкина]. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433–456.
9. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. – М.: "Манн, Иванов и Фербер", 2013. – 560 с.
10. Люсин, Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования [под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова]. – М.: Ин-т психологии РАН, 2004. – С. 29 – 36.
11. Нікіфорова Л. Б. Структура та функції емоційної структури особистості // Гуманітарні науки. Науково-практичний журнал. – 2007. – № 2 (14). – С. 150 –154.
12. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. – К.: Вища школа, 2003. – 159 с.

13. Психологічна енциклопедія [автор-упорядник О.М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита)
14. Торндайк Э. Л. // Психология: Биографический библиографический словарь / Под ред. Н. Шихи, Э. Дж. Чепмана, У. А. Конроя. – СПб.: Евразия, 1999. – 324 с.
15. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень // Психологія особистості. – 2011. – № 1(2). – С. 282 – 288.
16. Mayer, J. D. The intelligence of emotional intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. - N.Y., 1993.-P. 433 -442.
17. Petrides K.V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies // European Journal of Personality. 2001. 15. P. 425–448.

УДК 364.4-053.6:364.692

АЛКОГОЛЬНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Щеголькова Т. М., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж. М.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Стаття присвячена розгляду проблеми профілактики алкогольної залежності серед підлітків.

Ключові слова: алкоголь, підліткове середовище, залежність, профілактика.

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших на сьогоднішній день проблем є профілактика вживання алкоголю серед підлітків. Ця проблема дійсно стоїть у ряді найголовніших, тому що алкоголізація молоді з кожним роком набуває більших масштабів. Діти все раніше починають вживати напої з алкогольним вмістом, навіть не підозрюючи про це, руйнують себе і свій організм зсередини, ламають своє майбутнє, а також здоров'я своїх майбутніх дітей.

Мета статті. Проаналізувати основні причини виникнення алкогольної залежності у підлітків.

Виклад основного матеріалу. Діти-майбутнє нації, тому їх здоров'я повинно стати найголовнішим об'єктом піклування як суспільства, так і сім'ї. Разом з тим все більшої масштабності набирає одна з головних проблем сьогодення – споживання дітьми, підлітками та молоддю енергетичних напоїв, та напоїв, що мають вміст алкоголю. Адже саме він особливо активно впливає на організм, що не сформувався, поступово руйнує його.

10 жовтня 2019 року в Києві відбулась презентація програми „Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні”. За результатами дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, яке проводилося за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні та Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркоманії в рамках міжнародного проекту „Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотиків” (ESPAD).

Результати дослідження, щодо вживання підлітками алкоголю та наркотичних речовин показали: 85,7% опитаних підлітків має досвід вживання алкоголю (у 2016 році цей показник становив 83,4%). Кожен п'ятий (22,5%) підліток зазначив, що п'є алкогольні напої майже щотижня. 18% опитаних підлітків хоча б один раз в житті вживали які-небудь наркотичні речовини (у 2016 році цей показник становив 11,3%). 8,7% підлітків пробували марихуану, а 9,2% вживали інгалянти, щоб “зловити кайф”. Поширеність полінаркоманії (вживання двох і більше шкідливих речовин) серед усіх опитаних становить 4,2%. Порівнюючи результати за 2016 та 2019 рр. можна з упевненістю стверджувати, що зловживання алкогольними напоями серед неповнолітніх українців зростає і перетворюється на стиль життя [3].

Проблема вживання алкогольних напоїв в середовищі молоді, підлітків турбує наукову спільноту не тільки України, але й інших країн. Їй присвячені дослідження Н. Анісімова, О. Балакірева, С. Гарницького, Н. Максимової, А. Маюрова, А. Капської, О. Пилипенко, О. Яременко та багато інших [2].

Алкоголь як показник неблагополуччя родини.

Алкоголь, алкогольна залежність є важливим показником неблагополуччя в родині. Морально-емоційна сторона сімейних відносин – найважливіша умова морального розвитку дітей. Характер цих відносин виступає як головна обставина благополуччя або неблагополуччя

родини, від якої залежить успіх або неуспіх сімейного виховання. Виділяють кілька типів родин, у яких дитина починає вживати спиртні напої частіше, чим в інших родин:

- **конфліктні родини**, коли відносини між членами родини будуються за типом суперництва, ізоляції, невротичного доповнення. У таких родин спотворюється сприйняття близьких. Члени родини приписують один одному переважно негативні якості й наміри. Щоб добитися яких-небудь поступок, діти починають проявляти неслухняність а іноді агресивність, показувати свою дорослість через тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв. Реакція протесту може бути спрямована й на зло, і на добро. Протест буває активним або пасивним. При пасивному протесті, внаслідок несправедливого ставлення до дитини з боку батьків вона замикається в собі. У випадку активного протесту діти можуть тікати з дому, красти речі, битися;

- **десоціалізовані родини**, що ведуть аморальний, а в більшості випадків антисоціальний спосіб життя, з низьким матеріальним рівнем, санітарною занедбаністю, неорганізованим побутом. Така родина активно формує в дітей оборонно-агресивне ставлення до зовнішнього світу, тому що увесь час перебуває в постійному конфлікті з соціумом. У таких родин відсутній контроль над дитиною, а тому у неї формується потреба приховувати алкоголізм родини, переживати свою неповноцінність. Ці діти стають соціально ізольованими. Дитина почуває себе в небезпеці вдома, де повинна почувати себе більш захищеною. У таких родин часті сварки, що провокує у дитини формування почуття провини й знижену самооцінку. Підлітки в алкоголезалежних родин можуть стати жертвами сексуальної образи, домагання або насильства, випробовуючи довгий час почуття сорому, ненависті, пригніченості. У неблагополучних родин, як правило, не розвинена культура спілкування. Відсутність щиро сердечної близькості з батьками й контактів з однолітками із благополучних родин, некомунікабельність приводять до пошуку вуличної компанії, часто неоднорідної за віком. Саме в таких групах підлітки мають реальні можливості для самоствердження, іноді і попадають ще в більшу залежність від алкогольних традицій компанії.

Причини вживання підлітками алкоголю:

Алкоголь як засіб самоствердження

Одна із причин підліткової залежності від алкоголю є посилені їхні домагання на дорослість. Споживання алкоголю в підлітковому і юнацькому віці вважається для середовища однолітків символом мужності, сміливості, статусності. Внутрішня духовна обмеженість, невмінн явивити себе в шкільному колективі обумовлюють часте вживання підлітками алкоголю заради самоствердження у вуличній групі товаришів. Сама собою потреба в самостверженні в підлітковому віці звичайна й зрозуміла: важливі засоби самоствердження. Відсутність у підлітка навичок корисної діяльності й інтересу до неї приводить до гаяння часу, неспроможності зайняти бажане місце в групі однолітків, а значить звернення до алкоголю, як способу самоствердження, прояву сміливості, розкутості, певної харизми тощо.

Алкоголь як реклама

Для підлітків важливого значення набуває реклама, яка демонструє хибні, неправдиві образи стосовно алкоголю, поведінки. впливу на інших. Привабливість для підлітків алкогольних напоїв збільшується через популяризацію їх в кіно, телевізійних передачах, рекламних роликах і рекламних банерах.

Соціологи США вважають, що приклади вживання алкоголю телегероями, які є ідеалами для молоді, є дуже небезпечними. "Користь" алкогольних напоїв побічно підтримується деякими закордонними й вітчизняними творами літератури й кіно, де поетизується стан сп'яніння, коли молоді нав'язується думка, що в житті дорослої людини п'яні застілля – справа повсякденна й звичайна.

У зв'язку з різким зменшенням кількості позашкільних дитячих і юнацьких установ, падінням престижу діяльності громадських організацій, завищеною платою за додаткові освітні послуги (навчання музиці, танцям тощо), більшість підлітків має надлишок вільного часу. Об'єднані в компанії, не зайняті корисною діяльністю підлітки, як правило, починають вживати спиртні напої. Коло активного соціального життя обмежується проблемами й інтересами алкогольної компанії, у якій іноді іможна зустріти осіб, раніше засуджених, або тих, що стоять на обліку в інспекції у справах неповнолітніх. Новий член такого мікроколективу майже приречений на проходження обов'язкової програми, що починається з хуліганських дій у стані сп'яніння, а закінчується нерідко й серйозними правопорушеннями. Уживання спиртного стає патологічно необхідним атрибутом проведення вільного часу, розширюється кількість приводів і мотивів пияцтва. Уживання алкоголю стає ледве чи не основним сенсом життя.

Психологічною передумовою розвитку алкоголізму в дітей часто стають відхилення від норми психічного здоров'я або патології, що ускладнюють соціальну адаптацію особистості. Незалежно від причин появи дефекту (уроджена аномалія, захворювання психіки, тощо) у дитини порушуються гармонійні відносини із соціумом, формується неадекватність самооцінки. Алкоголь

у таких випадках є компенсуючим чинником, що дозволяє згладити наявну дезадаптацію особистості дитини, забезпечити його безболісне входження в групу однолітків, подолати скутість і страх, підвищити мовну активність, виявити приховані можливості.

У спеціальній літературі виділено 4 типи особистості дитини, найбільш схильних до залучення в алкоголізацію:

- Діти із завищеною самооцінкою, що перейняли від батьків переконання у своїй непогрішності, перебувають поза критикою;

- діти з підвищеним почуттям жорстокості й агресивності;
- діти, не пристосовані до життя в силу підвищеної опіки з боку батьків;
- діти, піддані депресіям і параної.

Деякі підлітки вживають спиртне, щоб зняти із себе напругу, звільнитися від неприємних переживань. Напружений, тривожний стан може виникнути у зв'язку з відчуженим становищем у родині або у шкільному колективі. Складається такий стереотип поведінки, коли всі життєві проблеми вирішуються й породжуються вживанням спиртного.

Діти та підлітки проводять значну частину свого життя в школі. Тому вона відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття ними знань, формуванні ставлень та виробленні навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти ризиків для власного здоров'я, пов'язаних із вживанням алкоголю. Шкільне середовище має можливості щодо мобілізації певних ресурсів: кадрове забезпечення, наявність відповідного простору, технічного оснащення, відповідних умов (час, місце, зв'язок з батьками учнів). Школа – це ефективне місце для профілактики алкогольної залежності.

Література

1. Причини й наслідки дитячого алкоголізму [Електронний ресурс] // Комунальний заклад "Погребищенська загальноосвітня школа №2 I-III ступенів Погребищенської районної ради Вінницької області". – Режим доступу: <http://school2pogre.vn.ua/index.php/batkam/batkivski-zbory/238-prychyny-i-naslidky-dytiachoho-alkoholizmu>. – Назва з екрана.

2. Профілактика вживання легких алкогольних напоїв підлітками як напрям соціально-педагогічної діяльності: наукова робота [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/d7506d1e109938ca35c1415198334235.pdf>. – Назва з екрана.

3. Профілактика вживання підлітками алкогольних напоїв [Електронний ресурс] // Сайт міста Люботин. – Режим доступу: <http://lubotin.kharkov.ua/main/12388-profllaktika-vzhivannya-pdltkami-alkogolnih-napoyiv.html>. – Назва з екрана.

4. Терещенко А. Причини вживання алкоголю серед молоді [Електронний ресурс] / Артем Терещенко // Юридичний факультет. Національний авіаційний університет. – Режим доступу: <http://www.law.nau.edu.ua/uk/molod-i-zakon/226-tereshenko>. – Назва з екрана.

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Комар Б. М. Аналіз особливостей морфоскульптури території басейну річки Удай у межах Чернігівської області.....	3
Пилипенко В. О. Аналіз забору води з природних водних об'єктів Чернігівської області.....	4

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА

Ващенко І. В. Спектри відбивання MgZnO.....	7
Стрілець М. В. Енергоефективність перетворювача частоти для керування трифазними асинхронними двигунами.....	10
Чубак Н. Г. Оптична анізотропія монокристалів нітриду галію.....	16

ІСТОРІЯ, ПРАВО, ПОЛІТОЛОГІЯ

Ворона М. А. Стратегія "дедemonізації" національного фронту Марин Ле Пен та її результати.....	19
Горьков О. О. Українське політичне представництво в органах австрійського парламентаризму (II половина XIX - початок XX ст.).....	22
Дендак А. Я. Сосниччина як складова частина козацько-гетьманської держави у 1668–1782 роках.....	26
Канаєва В. В. Міжнародно-правові засоби захисту основних прав і свобод людини і громадянина.....	29
Куранда Я. Ю. Процес деколонізації в країнах Африки: політичний аспект.....	31
Потапенко Н. В. Олександрo-Невська Лавра – форпост православної віри північної Русі....	34
Примостка М. П. Джерела вивчення з історії розвитку тютюництва на Чернігівщині в II половині XIX – на початку XX ст.....	37
Прокоф'єв М. О. Проблема встановлення кордонів підмандатної Палестини.....	40
Худя М. С. Роль Миколи Міхновського в формуванні ідеї українського самостійництва.....	42
Циганок Є. О. Історио-культурний взаємовплив України та Франції.....	46
Чаплай С. О. До питання політичної культури у Київській Русі: страта чернігівських князів братів Ігоревичів.....	49
Школьник Р. С. Геополітичні виклики Росії на Донбасі.....	53

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Андрущенко Д. Дидактичні ігри на уроках української літератури в 5-7 класах як засіб активізації навчальної діяльності.....	58
Богдан К. С. Семантико-стилістичні особливості односкладних безособових речень у художньому мовленні М. Коцюбинського.....	60
Бойко Д. А. Лексико-семантичні оцінні засоби в поезії Ліни Костенко.....	62
Васильченко В. В. Метонімія в геортонімічних номінаціях.....	65
Дяченко-Пацук М. О. Мовний образ моря у творах М. Коцюбинського.....	67
Завадко А. О. Семантико-стилістичні особливості відокремлених обставин у романі І. Багряного "Сад Гетсиманський".....	70
Коломієць К. Д. Метонімічна номінація періодики України.....	73
Кот І. В. Прислівникові поширювачі дієслів руху в кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна".....	76
Кот Ю. В. Соматичні фразеологізми з компонентами <i>серце, душа</i> на позначення емоцій суму, душевного болю та страждання.....	79
Кугук А. Активізація особистісного сприйняття учнями середніх класів літературних творів....	83
Макарчук А. А. Світ дитинства у творах М. Коцюбинського ("Тіні забутих предків") та Роальда Дала ("Матильда").....	85
Микитенко А. В. Принципи та підходи до класифікації апокаліптичної художньої літератури.....	88
Могильна Р. Я. Фольклорні традиції та особливості їх функціонування у "Скотофермі" Джорджа Орвелла.....	92
Московцева К. С. Флороніми в системі метафоричного епітета як засіб експресивізації художнього мовлення Євгена Гуцала.....	96
Насико А. А. Функціонування міфологічних мотивів про Трою у романі Дж. Мартіна "Гра престолів".....	99

Нештенко О. О. Темпоральна транспозиція форм дієслова (на матеріалі художніх творів сучасних українських письменників).....	102
Потебня Ю. Портрет как способ характеротворения и индивидуализации персонажей в романе Шолохова "Тихий Дон".....	106
Романченко А. О. Вербалізація емоційних станів персонажів (на матеріалі творів В. Винниченка).....	108
Середюк А. С. Актуалізація складних багатокomпонентних речень із безсполучниковим і підрядним зв'язками в художньому мовленні Григора Тютюнника (на матеріалі оповідань).....	111
Скребець Д. М. Прикметники з одоративною семантикою в художньому мовленні Євгена Гуцала.....	114
Шутько В. В. Символіка архаїчних вірувань у романі Стівена Кінга "Воно".....	118

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Артюх Н. В. Сучасні підходи до формування компетентності в техніці англomовного читання молодших школярів.....	122
Bidnenko K. V. Constructions denoting marital and romantic relations as a signal of the author's idiosyncrasy (based on the short stories by Elizabeth Strout).....	124
Богдан В. А. Мовні засоби маніпулювання в заголовках німецькомовних медійних текстів...	128
Іценко О. В. Колороніми в структурі імпліцитних виразів-реалій англійської мови.....	130
Nikytenko I. I. Lingvorhetorical construction of Generation Y in the English news discourse.....	132
Осипенко Б. І. Модальні слова підтвердження змісту інформації в німецькомовних інтернет-новинах.....	135
Петриченко В. В. Національно-культурна специфіка концепту ORDNUBNG.....	137
Рубанська О. О. Відтворення сучасних українських політичних реалій в англomовних медіатекстах.....	139
Шкурат В. В. Антропоніми та етноніми в оповіданнях Каті Петровської: етимологія та семантика.....	141
Ярешко В. В. Використання пісень на уроках англійської мови в початковій школі.....	144

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Апанасенко О. В. Маркетинг освітніх послуг як система управління ринковою діяльністю закладу дошкільної освіти.....	148
Богомаз І. М. Структура управління професійним розвитком молодих педагогів в умовах закладу дошкільної освіти.....	153
Гразіон Т. С. Теоретичні основи дослідження розвитку кар'єрної орієнтації "Менеджмент" у магістранток.....	156
Грицан Д. В. Підлітковий вік як кризовий період: прояви та адаптація.....	159
Діптан Є. О. Виховання моральних якостей дошкільників засобами творів фольклору у процесі трудового виховання.....	163
Іванчук Д. В. Використання гумору як засобу подолання стресу персоналом освітньої організації.....	166
Коваленко А. М. Використання тренінгу як інноваційної технології формування конфліктологічної компетентності майбутніх керівників.....	170
Козяр Ю. В. Розвиток соціальної адаптованості людей похилого віку в умовах організованої дозвілєвої діяльності.....	173
Красновид В. В. Проблеми дидактики початкової школи в педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги.....	177
Лебідь О. О. Адаптація майбутніх керівників до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема.....	179
Лихошерст О. В. Організація діяльності з опорою на позитивні риси старшокласників як умова розвитку їх лідерського потенціалу.....	181
Маслак А. О. Психологічні особливості мотивації професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів.....	184
Мельник О. М. Психологічні особливості переживання стресу медичними працівниками.....	186
Охріменко Н. П. Особливості використання дидактичного матеріалу Кюїзенера у формуванні в дошкільників елементарних математичних уявлень.....	190
Подобна Н. В. Проблемне навчання як засіб розвитку логічного мислення молодших школярів.....	193
Попок Ю. М. Психологічні особливості лідера в юнацькому віці.....	196

Строганова І. Ю. Історичні аспекти становлення соціально-педагогічних поглядів та ідей в діяльності Софії Русової	199
Тищенко Л. А. Особливості самопрезентації в юнацькому віці.....	202
Фабриченко А. Г. Структура кар'єрної компетентності майбутніх менеджерів	205
Шейко О. В. Особливості побудови життєвої перспективи у дітей підліткового віку, які мають порушення слуху.....	209
Шейко О. Л. Емоційний інтелект як складова соціального інтелекту.....	213
Щегольова Т. М. Алкогольна залежність у підлітків як соціальна проблема	217